Törtlm. O.
1273.
7.

Törtlm. O.
1273.
7.

C. Sepp. sc.

Kolumbus Kristóf kimenti magát a legnagyobb inségből.

Kifogyván minden élelmekből, a' holdfogyat'kozásnak jövendöi bejövetelével fenyegette a' vad népeket, ha élelmeket neki nem vinnének.

469877

A' VILÁGNAK KÖZÖNSÉGES HISTÓRIÁJA.

Mellyet

némelly jeles, és hiteles Írókból

szedegetett

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF,

Magyar Lovas Generális;

's annak halála után tovább folytato t

KIS JÁNOS.

HETEDIK KÖTET.

Pozsonban,

Wéber Simon Péter költségével és betűivel.

1805.

540.176

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

G. TELEKIEK'
ALAPÍTVÁNYA

A' HETEDIK

KÖTETNEK FOLALATJA.

NYÓLTZADIK IDŐ SZAKASZ.

A' Görög' birodalomnak a' Törökök miatt való elpuſztúlása.

Florentziában a' Medicisek' Familiája. — Spanyol-Orſzágban FERDINAND és IZABELLA.

Levél.

I. *Tzikkely.* A' Törökök' hatalmának nevelkedése Othmántól fogva második Mahomedig. — Konstantzinápolynak megvétele. - 1

II. *Tzikkely.* Hetedik Karoly uralkodásának vége. — Tizenegyedik Lajos, az utólsó Burgundiai Hertzegnek haláláig. - 13

III. *Tzikkely.* A' York és Lancaster házoknak egymás ellen való törése. A' Pequigniben tett egyezés. A' Plantagenet Királyi Familiának magva ſzakadása. - - 19

IV. *Tzikkely.* Némelly különös tudósítások Tizenegyedik Lajos Orſzáglásáról. - 28

V. *Tzikkely.* Florentziának ſok nyúghatatlanſágai, Medicis Lörintz Uralkodásának végéig. 32

VI. *Tzikkely.* Nyóltzadik Károly' uralkodása Frantzia Orſzágban. Nápoly Orſzágnak haſzontalan elfoglalása. - - 40

VII. *Tzikkely.* Negyedik Henrik uralkodása Kastiliában. — Katholikus Ferdinand' és Izabella Uralkodásának kezdete. - - 47

VIII. *Tzikkely.* Granada Orſzágnak elfoglalása. — A' 'Sidóknak Spanyol-Orſzágból való kiüzettetések. - - - 55

X. *Tzikkely.* Közönſéges Jegyzések. - - 60

KILENTZEDIK IDŐ SZAKASZ.

Kolumbus Kristóf, vagy: Az új Világnak feltalálása.

Velentze ellen való ſzövetſég. — Tizedik Leó Pápa és Luther.

Levél.

I. *Tzikkely.* A' hajókázás mesterſégének Amerika feltalálásáig való gyarapodása. - 70

II. *Tzikkely.* Kolumbus Kristófnak az új világba való útazásai. - - - 74

III. *Tzikkely.* A' Portugallusoknak Asiában való foglalásaik. — A' Spanyolok Mexicót és Perút elfoglalják. - - - 83

IV. *Tzikkely.* Az Amerikai vad nemzetek erköltsei. - - - - 95

V. *Tzikkely.* Tizenkettődik Lajos és Katholikus Ferdinánd a' Cambrai öſzve ſzövetkezésig. — Hatodik Sándor Pápa. - 99

VI. *Tzikkely.* A' Kambrai öſzve ſzövetkezéstől fogva Tizenkettődik Lajos haláláig. — Második Julius Pápa. - - 107

VII. *Tzikkely.* Első Ferentz Frantzia Orſzági Király' uralkodásának kezdete, Luther reformatiójáig. - - - 118

VIII. *Tzikkely.* Luther reformatiója Tizedik Leo Pápa idejében. - - - 124

IX. *Tzikkely.* Az Éjſzaki Orſzágokban, különösen Svétziában, Dániában, Lengyel Orſzágban, Boruſzſziában, és az Oroſz birodalomban történt változások. — *A)* Dánia, Norvégia, és Svétzia. - - 137

B) Az Oroſz Birodalom. - - 149

C) Lengyel Orſzág. - - - 152

D) Boruſzſzia. - - - - 154

TIZEDIK IDŐ SZAKASZ.

Ötödik Károly Tsáſzár.

Az Auſztriai-ház' hatalma. — A' Tridentumi Egyházigyülés.

I. *Tzikkely.* Ötödik Károlynak Tsáſzárrá való válaſztatása. — Annak hadakozásai a' Páviai ütközetig. - - - 155

II. *Tzikkely.* Madriti Békesség. — Cambrai Városában kötött Békesség. — Nyóltzadik Henriknek felességétől való elválása, 's Angliának a' Római Anyaszentegyháztól való elszakadása. - - - 169

III. *Tzikkely.* Luther Reformátiójának történetei a' Vormáttziai gyűléstől fogva. — Ötödik Károly megveri a' Törököket. - - 179

IV. *Tzikkely.* Ötödik Károlynak, Frantzia Országba való béütése. — Első Ferentznek a' Törökökkel való öszve szövetkezése. — A' Nizzai fegyver-nyúgvás. — A' Genti párt-ütés. - - - - 189

V. *Tzikkely.* Harmadik Pál Pápa közönséges egyházi gyűlést tart. — Nyúghatatlanságok és háborúk. — A' Crespy városában kötött békesség. — Nyóltzadik Henriknek kegyetlenkedése. - - - 197

VI. *Tzikkely.* A' Tridentumi Egyházi-Gyűlésnek kezdete. — A' Német Országi Protestánsok ellen folytatott háború. — Első Ferentznek és Nyóltzadik Henriknek halálok. 209

VII. *Tzikkely.* Ötödik Károly megalázza a' Német Protestánsokat. — Második Henrik Frantzia Országi Király. — A' Tridentumi Egyházi-Gyűlés folytatása. - - 219

VIII. *Tzikkely.* A' Saxoniai Mauritius ellent áll Ötödik Károlynak. — Második Henrik elfoglal három Püspökségeket, és azokat birtokában meg-is tartja. - - 230

IX. *Tzikkely.* Mária Királynénak uralkodása Angliában. — Negyedik Pál Pápa nyúghatatlanságot okoz Európában. — Ötödik Károly Tsászár lemond az uralkodásról. 240

X. *Tzikkely.* Második Henriknek Második Fileppel való hadakozása. — Ötödik Károlynak halála. - - - - 249

XI. *Tzikkely.* Erzsébet Angliai Királyné megváltoztatja Országában a' Vallást. — A' Cambresisi békesség. — Második Henriknek és Negyedik Pálnak halálok. - - 259

XII. *Tzikkely.* A' Tridentumi Conciliumnak bérekesztése. — Socinianismus. — Literatura. 264

TIZENEGYEDIK IDŐ SZAKASZ.

Vallásbéli viſzſzálkodásokból ſzármazott háborúk Frantzia Orſzágban. — A' ſzövetſéges Belgiumnak Második Filep alatt való pártütése. — Angliának virágzó állapatja Er'sébet uralkodása alatt.

Levél.

I. *Tzikkely.* Második Ferentz Orſzáglása Frantzia Orſzágban, 's a' Vallásbéli háborúſágoknak kezdete. - - - 270

II. *Tzikkely.* Kilentzedik Károly uralkodásának kezdete. — Első Polgári háború. - 278

III. *Tzikkely.* Stuart Mária az ő megfogattatásáig. — A' Flandriabéliek pártütése. — A' Frantzia Orſzági Polgári háborúk' folytatása. 287

IV. *Tzikkely.* A' Törökökkel való nevezetes háború. — Ötödik Pius Pápa. — A' Párisi véres lakadalom. — Kilentzedik Károly uralkodásának vége. - - - 297

V. *Tzikkely.* Harmadik Henrik Uralkodásának kezdete. — A' Belgiumi zenebonáknak és villongásoknak folytatása. - - 304

VI. *Tzikkely.* A' Ligának felállása. — Második Filep Portugalliát elfoglalja, 's az egyesült tartományokat elveſzti. - - 311

VII. *Tzikkely.* A' Ligának méréſz tselekedetei. — Ötödik Sixtus Pápa uralkodása. — A' Scotiai Királynénak Stuart Máriának protzeſzſzusa. — Er'sébet győzedelmeskedik Spanyol Orſzágon. - - - 322

VIII. *Tzikkely.* A' Tizenhatosok ſzövetſége. — A' Guisek' megölettetése. — Ötödik Sixtus Pápa' halála. - - - 334

IX. *Tzikkely.* Az éjſzaki Orſzágok történetei a' Tizedik és Tizenegyedik időſzakaſzokban.

A) Dánia és Norvégia. - - - 341

B) Svécia. - - - - 350

C) Oroſz Birodalom. - - - 353

D) Lengyel Orſzág. - - - 358

NYOLTZADIK IDÖ SZAKASZ.

A' Görög' birodalomnak a' Törökök miatt való elpuſztúlása.

FLORENTZIÁBAN A' MEDICISEK' FAMILIÁJA, SPANYOLORSZÁGBAN FERDINÁND ÉS IZABELLA.

A' tizenötödik Századnak közepétől fogva annak végéig.

ELSŐ TZIKKELY.

A' Törökök' hatalmának nevelkedése Othmántól fogva második Mahomedig. — Konstantzinápolynak megvétele.

Miólta Palæologus Mihály 1261-ben a' Latinusokat Konstantzinápolyból kikergette, azólta ez az országh, melly már a' kereſztes háborúk előtt-is olly igen meg vólt gyengülve, 's

mellyet mind a' Kereſztyének, mind a' Törökök egy eránt rongáltak, tsak puſzta nevét viſelte a' Tsáſzárſágnak, 's ſzélén állatt a' maga sírjának. A' józan okosſágnak, úgy látſzott, minden ſugárjai elhúnytak már ottan: alá való babonás vélekedések ſzerínt folyt az igazgatás, a' mellyeknek nem vólt az az erejek, hogy a' vétkeket kiírthatták vólna. Andronikus, Palæologus Mihálynak fija, elhagyta magát hitetni a' felől, hogy a' Görög birodalom, az Istennek különös óltalma alatt lévén, épen nem ſzükölködik ſemmi tengeri erő nélkül-is; ugyan azért eloſzlatta tengeri katonáit, 's elfogyaſztotta egéſzen tengeri erejét, mellyre épen most lett vólna legnagyobb ſzükſége; a' mellynek következése a' lett, hogy attól fogva az orſzágot ſzüntelen puſztították a' tengeri haramiák, utóbb pedig a' Törökök árvíz módra elborították azt.

A' Törökök, midőn a' Mogoli Tatárok rajtok hatalmat vettek, ſeregenként felvették magokat a' hegyekre, hogy ezen győzödelmes ellenſégnek járnát elkerülhessék. A' tizennegyedik ſzázadnak elején ismét előjöttek Othmánnak vezérlése alatt, ugyan annak az Othmánnak, a' kiről a' Török birodalom még máig-is Othomani Portának neveztetik, 's a' kinek maradéki még mái napig-is uralkodnak. Othmánnak hirtelen való győzödelmei elkéſzítették az útat, mellyen azok, a' kik őtet az uralkodásban követték, könnyen mehettek a' nagyſágra. A' fija, Orchan, a' ki Kis-Á'siának már nagy réſzét bírta, béütött Thrátziába; a' midőn-is Kantakuzenus, a' ki Palæologus Jánoſſal együtt bírta a' Tsáſzárſágot, hogy őtet megkérlelhesse, néki adta a' maga leányát feleſégül.

gül. Kantakuzenus, a' ki a' Tsáfzári fzéket igazfágtalanúl és erőfzakosan tette magáévá, tizenöt eſztendőkig tartó uralkodása után elvégezte Tsáfzári pállya futását, 's fzerzetes baráttá lett. Palæologus János híjában koldúlt Olaſz orfzágban ſegítſéget, 's híjában vetette magát Ötödik Orbán Pápának alája; kéntelen vólt 1370-dik eſztendőben Amuráttal, Orchán fijával egy gyalázatos békeſéget kötni 's magát adó-fizetésre kötelezni. A' Szultán által ment a' tenger' ſzorúlatján, Drinápolyt megvette, 's mindenütt félelmet és rettegést okozott. Ő állította-fel a' Jantsárok' ſeregét, 's ő rendelte őket úgy-el, a' mint még mái napon-is vagynak elrendelve. Egy Kereſztyén, a' ki a' Törökökhez által fzökött, megölte ötet orozva. A' fija, Bajazeth, a' kinek Ilderim az az mennykő vólt vezetéknéve, még rettenetesebbé tette magát. A' hódoltatók ritkán fajúlnak-el elébb, hanem tsak akkor, mikor hódoltatásaiknak gyümöltsével békeſégesen élhetnek.

Az egéſz Görög birodalom már nem igen állott többből, hanem tsak Konſtantzinápolynak vidékéből; még-is fzünet nélkül uralkodott benne a' viſzfzavonás. Hatodik Palæologus Jánosnak öregebbik fija, Andronikus párt-ütött az attya ellen, a' ki ötet arra ítélte vólt, hogy fzemei vájattassanak-ki. A' Genuaiak, a' kik tengeri erejek által nem tsak az egéſz kereskedést, hanem még a' Városnak egy réſzét-is magokévá tették, a' viſzfzavonásokat és egyenetlenſégeket fzántſzándékkal éleſztették. A' Tsáfzár két eſztendeig fogſágban tartatott. Kifzabadúlván 's ismét a' Trónusra jutván próbálta Konſtantzinápolyt megerősíteni; de Bajazet parantsolatot küldött hozzája, hogy a' bástyákat

rontassa-le, 's azonnal le-is rontattak azok. Lehetett vólna-é ennél bizonyosabb és nyilvánſágosabb elöljáró póstája a' közel lévö elkerülhetetlen puſztúlásnak?

Azonban a' Törökök' győzedelmei Európát nyúghatatlanſágba hozták, 's a' kereſztyén fejedelmeket hadakozásra öſztönözték. A' Frantzia orſzági Nemesſégnek díſze Megrettenhetetlen Jánosnak, akkori Neverſzi Grófnak záſzlója alatt öſzve ſereglett. 'Sigmond, Magyar Orſzági Király, 's azután egyſzersmind Német Orſzági Tsáſzár, lett Fővezére az egéſz hadi ſeregnek.

Megſzállotta a' Duna' partján fekvö Nikopolis városát. Bajazet tsak hamar megjelent, megvi'sgálta a' dolgot, 's úgy találta, hogy ellenſégeinek elég vitézſégek és bátorſágok, de kevés okosſágok vólt, kitsalta öket jó helyekből, 's 1396-dik eſztendöben rajtok nagy győzödelmet vett. Bajazetet kegyetlenſéggel vádolják a' Történet-irók, azért, hogy minden foglyokat levágatott. Méltán-is vádoltatik; de meg kell vallani, hogy a' Frantziák magok ſem vóltak jobbak, ſöt ezen ütkezet előtt ök magok adtak néki roſzſz példát. Abban az időben t. i. Frantzia orſzág Hatodik Károly alatt a' legiſzonyúbb zenebonáknak vérengző piatza vólt, 's a' ſzelídebb emberi érzések ſzintolly esméretlenek vóltak ott, valamint a' Törököknél.

Már Konstantzinápoly ostrom alá vétetett. Második Mánuel, Palæologus Jánosnak fija, és az Uralkodásnak követője, pénzen vásárlott ideig óráig tartó békeſséget. Eſztendönként tíz ezer arany pénznek fizetésére kötelezte magát, 's azt ígérte, hogy a' Törökök ſzámára egy Mosét vagy Török Templomot fog épittetni,

ni, 's egy Kádit hágy a' városban lakni, a' ki az ott lévő Törököknek állandóképpen bírájok légyen. Azután ismét új fergeteget látván támadni, ott hagyta Konstantzinápolyt, Frantzia, Olasz és Anglia Országokban mindenütt elhíresítette a' maga erőtlenségét és szerentsétlenségét; mindenütt könyörgött segedelemért, de senki sem tudott rajta segíteni, jóllehet a' Keresztes háborúk után való kívánkozás még ekkor sem alutt-ki a' szívekből. Egyedül egy vitéz Tatár lett szabadíttója.

Timor vagy Tamerlán, a' ki, a' mint a' közönséges hír tartotta, Annya után a' híres Dsengis Khán' maradéka volt, 's Szogdiánában vagy a' mái Uszbek vidékén, közönséges szüléktől származott, de különös nagy bátorsággal, értelemmel, és egyébb tálentomokkal bírt. Per'siát, Syriát és Indiát meghódoltatta. Bajazet' ellenségei, a' kik mind a' Törökök, mind a' Keresztyének között sokan voltak, béhívták ezt Kis-Á'siába, mint ollyan bajnokot, a' ki őket megtudná szabadíttani. Követeket küldött hát a' Szultánhoz, 's haddal fenyegette, ha a' Keresztyéneknek mindent vissza nem adna, a' mit tőlek elvett. Bajazet eleibe ment hadi seregével, 's Frygiában Ancyra városánál öszve találkozott, 's megütközött vele, 's 1402-dik esztendőben egy igen nevezetes ütközetet vesztett-el, mellyben, azt írják, hogy több esett-el három száz negyven ezer embernél. Bajazet elfogattatott. A' napkeleti írók azt mondják, hogy fogságában jól bántak vele, jóllehet a' közönséges vélekedés azt tartja, hogy vas kalitkába záratott, és lábbal tsapottatott volna.

A' Törökök ezen nagy ütközet által semmit sem veszteltek egyebet, hanem tsak embereket. Vagy nem tudta őket egészen elnyomni Tamerlán, vagy valamelly szükséges okokra nézve kéntelen vólt haza sietni, 's Kis-Á'siát elhagyni. Mánuel azt gondolta, hogy már minden veszedelmen túl van. Konstantzinápolyban a' Mosékat lerontatta, 's egynéhány városokat elfoglalt. Az ő sikeretlen reménységében még jobban megerősödött az által, hogy Bajazet' fijai magok között a' trónusért tzivakodtak. De nem sokáig hízelkedhetett néki a' reménység. Minekutánna Első Mahomed, a' ki a' maga testvérét Muzát a' trónustól, 's életétől megfosztotta, meghólt vólna a' fija; Második Amurát uralkodott. Ez uralkodásának mindjárt kezdetében megszállotta Konstantzinápolyt. Ekkor ugyan még félben kellett ezen városnak vívását hagynia; mert a' testvére Musztafa, ellene pártot ütött. De nem tsak a' pártütés' tüzét elóltotta, hanem Thessalonika városát-is, mellyet egy időtől fogva a' Velentzeiek birtak, kezére ejtette, 's Konstantzinápolyt elkerülhetetlen veszedelemmel fenyegette.

Mánuel barát ruhában hólt-meg. Hetedik János, a' ki utánna az uralkodásban következett, Olasz országban keresett segedelmet, a' mint már fellyebb bővebben előadattatott. Azt gondolta, hogy ha a' napnyúgoti Ekklé'siával egyességre lép, pártfogást és óltalmat fog annál találni, 's nem nyert vele egyebet, hanem tsak a' maga alattvalóinak gyülölségét. Midőn 1440-dik esztendőben országába viszsza tért, már akkor felzendülve találta a' népet, mellyet a' barátok, a' kik a' Florentziai Concilium végzéseivel meg nem elégedtek, hathatósan ösztönöz-

nöztek magok-is a' párt-ütésre. Azok a' Püspökök, a' kik a' Tsáfzárral vele vóltak, 's azon gyűlés végzéseinek neveket álája írták, minthogy üldöztettek, többnyire vifzfza vették fzavokat, 's maga a' Tsáfzár-is alább hagyott buzgóſágában, midőn látta, hogy az által ſemmit ſem ſegíthet magának. A' ki az akkori Görögöknek álnok és babonás gondolkozások módját esméri, a' ſzerzetes barátoknak a' napkeleti birodalomban való nagy hatalmokat meggondolja, 's tudja miképpen viselték légyen a' kereſztes vitézek Konſtantzinápolyban magokat, az nem fogja tsudálni, hogy a' két Ekklé'sia között az egyeſség tökélletesſégre nem mehetett.

Az alatt Amurát Magyar orſzág ellen vitte ſeregét, a' hol akkor első Uláfzló uralkodott. A' híres Hunyadi János vezérlette a' Magyarokat ezen rettenetes ellenſég ellen, elkergette azt Belgrád alól, mellyet ostromlott vólt, megverte egynéhány ízben, 's úgy megſzorította, hogy kéntelen vólt békeſſéget kérni. Uláfzló és Amurát 1444-dik eſztendőben békeſſégre-is léptek, 's az első a' Bibliára, a' második a' Koránra megeskűdtek, hogy tíz eſztendők elforgása előtt nem fognak egymás ellen fegyvert. Amurát megunván ſzerentséjét, letette 's a' fijának Második Mahomednek adta a' Tsáfzári páltzát; de a' Kereſztyének' hitſzegése, a' magok ſzerentsétlenſégekre, arra kénſzerítette őtet, hogy elhadja magánoſſágát, 's még egyſzer a' Trónusra üljön.

A' Törökök, a' békeſség tzikkelyeihez tartván magokat, 's nem gyanítván ſemmi hitetlenſéget, által vitték hadi erejeket A'siába. A' Kereſztyének azt gondolták, hogy most, mi-

dön Európában a' Törököknek nem maradtak ſeregeik, könnyen meggyözhetik öket, 's Európát egéſzſzen megſzabadíthatják tölek. Kardinális Cesarini Juliánus, Negyedik Eugenius Pápának követe, a' ki a' Huſzſziták ellen való kereſztes háborúban magát híressé tette, elhitette a' Kereſztyénekkel, hogy a' Törökkel való egyeſségeknek ſemmi kötelező ereje nintsen, ſöt hogy az istentelen és vétkes egyeſség vólt, mivel a' többi Frigyes Fejedelmeknek helyben hagyások nélkül készült, és hogy azt nem tsak meglehet, hanem meg-is kell ſzegni. Eugenius Pápa a' Kárdinális beſzédének még nagyobb erőt adott, parantsolta, hogy bontaſſák-fel az egyeſség, 's felóldozta Uláſzlót esküvése alól. A' Kereſztyéneknek tsak hamar ſok okaik lettek ezen megtsalattatásokon való bánkódásokra.

A' Törökök méltó haragra gerjedvén, 's boſzſzúállásnál egyébb érzést ſzívekben nem táplálván, kérték Amurátot, hogy fijának Mahomednek fiatalſágát tekéntvén, legyen maga a' Kereſztyének ellen vezérek. Eleikbe ment ellenſégeinek, megverte öket keményen Bulgáriában Varnánál, a' melly ütkezetben maga Uláſzló és Kardinális Juliánus-is élestenek. Nagyobb tsudálkozást érdemel az, hogy a' győzedelmes Amurát másodſzor-is lemondott az uralkodásról.

Azután még egyſzer kénſzerítették magánosſágának elhagyására Castriota Györgynek vitéz dolgai. Ez a' fiatal bajnok egy Albániai Fejedelemnek fija vólt, hazájának a' Törökök által lett meghódoltatása után mint kezes elvitetett, 's Amurát udvarában neveltetvén nagy bátorſága és rendkívül való tálentomai által

annak

annak kedvét igen nagy mértékben megnyerte. Attyának halála értésére esvén, eltökéllette magában, hogy Croját, Albániának fő városát a' Törököktől elvegye. Öſzvegyüjtött egy kis ſereget, 's azt a' Törökök ellen vezérlette. Egy udvari Sekretáriust épen arra vitt az útja, a' hol Castriota György' tábora fekütt. Castriota kénſzerítette azt egy írásnak neve alá íráſával való megerösíttésére, mellyben a' Crojai Kommendánsnak a' Tsáſzár nevében az parantsoltatott, hogy a' várost adja által Castriotának. Ennek a' költött parantsolatnak kívánt foganatja lett. Castriota György a' várost elfoglalta, a' benne lévő őrizö ſereget levágatta, 's az orſzág' lakosait a' maga záſzlója alá vette. Sok győzedelmei Scanderbeg (az az Sándor Úr) vezeték-nevet ſzereztek néki, 's úgy haſznára tudta Orſzágának a' hegyek között való fekvését fordítani, hogy Amurát ſoha ſem tudott rajta győzedelmet venni. Ez a' Szultán meghólt 1451-dik eſztendőben. A' fija ostora lett a' Kereſztyénſégnek.

Második Mahomed a' hódoltatók' vétkeivel, az igazſágtalanſággal és kegyetlenſéggel együtt olly nagy lelkűſéget, okosſágot, és tudományokkal pallérozott értelmet-is bírt, hogy méltán a' főbb rendű Fejedelmek közzé ſzámláltathatik. Tudott ſok nyelveken beſzélleni, ſzerette a' mesterſégeket, a' tsillag-vi'sgálás' tudományját elől-mozdította; kétſzer a' maga mérséklésének ritka példáját adta, a' midőn Attyát a' magánoſságból elöjöni 's a' trónusra lépni látta. A' maga idejebéliek között egy Fejedelem ſem vólt hozzá hasonló. Huſzonkét eſztendős korában tökélletesſégre vitte, 's végre hajtotta Eleinek

régtől fogva forralt nagy feltételeket; elfoglalta Constantzinápoly városát 1453-dik esztendőben.

Ezen fővárosnak vívása sok nevezetes környül-állások között ment véghez. Jóllehet a' Görögök némelly vallásbéli viszszálkodások miatt egymásnak halálos ellenségei vóltak, mégis azzal a' vitézséggel hartzoltak, mellyet a' kétségbe esés az utólsó veszedelemkor gerjeszteni szokott. A' kikötőhelyet, minthogy nagy lántzokkal bé vólt kerítve, lehetetlen vólt Mahomednek megvenni; azért-is éjtszakának idején hajós seregeinek egy részét a' szárazon vontatta két mértföldnyi meszszeségről a' város alá vastag deszkákon, mellyek faggyuval és hájjal jól meg vóltak kenve; 's ezen tsak nem lehetetlennek látszó fortély által egyszeriben hatalmába ejtette a' kikötőhelyet. Ha igaz, a' mit írnak, olly írtóztató nagyságú ágyut vitt magával, hogy hetven pár ökör kivántatott annak vontatására. Palæologus Constantinus, Hetedik Jánosnak az uralkodásban követője, maga-is az elesettek között vólt, midőn a' Törökök a' várost erő hatalommal megvették. Úgy hozta a' Sors magával, hogy Konstantzinápolynak egy Konstantinus nevű Tsászár uralkodása alatt kellett magát a' Korán' törvényei alávetni; valamint hogy Róma-is egy Augustus nevű Tsászár uralkodása alatt jutott a' Barbarusok kezére.

Jóllehet Mahomed igen kegyetlen és vért szomjúhozó vólt, még-is nagy ditséretére szolgál néki az a' mértékletesség, mellyet a' meggyőzettek eránt mutatott. Templomaikat meghagyta, sőt egy Pátriárkát-is rendelt nékik;

Kato-

katónái' dühösſégét zabolában tartotta; a' hartzon elesett Tsáſzárt nagy pompával eltemettette, 's Konstantzinápolyt ſzerentsés és virágzó állapotra juttatta. Egy ſzóval, jóllehet némelly tekéntetekben méltán lehet ötet vádolni; mind azonáltal lehetetlen még vétkei között-is benne a' nagy embert meg nem esmérni.

Hunyadi János még ezzel a' hatalmas Szultánnal való hadakozásban-is ditsőſéget aratott. Ő Belgrádot az ostrom alól felſzabadította. A' Rhodusi, vagy a' mint most hívattatnak, Máltai vitézek-is ſzerentséssen ellent állottak Mahomednek a' magok ſzigetjeken. De Scanderbeg halála után Albániát ismét elnyerte, Trapetzunt tartományát, a' hol a' Görög Tsáſzárſágnak neve és árnyéka még fenn vólt, elfoglalta, 's fegyverei egéſz Trieſt tig hatottanak. Velentze városát-is fenyegette, 's azt mondotta, hogy a' Velentzei Dogéval az Adriai tenger' eljegyzésének tzeremoniáját a' tenger fenekén fogja véghez vitetni. Hadi vezérei Oranto városát elfoglalták, 's Kalabriába béütöttek. Olaſz orſzág, ſőt egéſz Európa reſzketett tőle, mint hajdan az Arabsoktól.

Ez a' rettenetes hadakozó Fejedelem akkor hólt-meg, a' mikor ſok vitézi dolgokat vihetett vólna véghez; mert nem vólt idősebb 51 eſztendőnél. A' maradéka még most-is uralkodik Konstantzinápolyban. Ebből a' fő Városból a' Tudományok és mesterſégek ſzámkivetésbe küldettek; mert a' Görögök ſokkal inkább elallyasodtak és megalatsonyodtak, hogy ſem mint törvényeiket, ſzokásaikat, vélekedéſeiket és ízléseket a' Törökök' felvehették, és

ma-

magokévá tehették vólna. A' Törökök vallása 's igazgatások módja álhatatosan megmaradott régi mivóltában. A' napkeleti birodalom még elpuſztúlásában-is hasonlított a' napnyúgotti birodalomhoz, valamint ebben a' Barbarusok, úgy abban-is a' Törökök a' Tudományoknak, és mesterſégeknek egéſzſzen véget vetettek.

Konstantzinápoly' óltalmazására egy Európai hatalmaſság ſem ragadott fegyvert; jólehet arra kétſég kívül több okok indíthatták vólna őket, mint Jéru'salem' megvételére. De akkor időben az Európai Orſzágok többnyire igen erőtlenek vóltak; ſok helyeken vérengző belső háborúk dühösködtek; a' Fejedelmek az uralkodásban helytelen politikát követtek, egymás között ſzüntelen egyenetlenkedtek, 's a' Római Pápának ſem vólt már rajtok elébbeni hatalma. Ezekből az okokból lehet megmagyarázni, miért találtak a' Törökök' fegyverei olly kevés akadályokra. Ha az olly nagy bajnokok, a' millyenek Hunyadi János és Scanderbeg voltak, nagy ſeregeket vihettek vólna ellenek, hihető, hogy Mahomed' reményſégeit ſemmivé tették vólna.

MÁSODIK

MÁSODIK TZIKKELY.

Hetedik Károly uralkodásának vége. — Tizenegyedik Lajos, az utólsó Burgundiai Hertzegnek haláláig.

Minekutánna Hetedik Károly, a' híres Dünois, Richemont, la Hire és egyébb jeles Hadi-Vezéreinek ſegítſégével, az Anglusokat Frantzia orſzágból kikergette vólna, arra fordította fő gondját, hogy bölts igazgatása által népének ſok és nagy nyomorúſágait enyhíthesse. A' fija, Lajos, a' kinek roſz ſzíve és veſzedelmes indúlatja vólt, utólsó eſztendeit pártütései által keserűkké tette. Ez a' Királyi Hertzeg a' Burgundiai Hertzeghez vette magát, 's az a' gyanú-is vólt reá, hogy az Attyát meg akarta vólna ölni. Az Attya ezen való bánatjában meghólt 1461-ben.

Ezen jó Királynak Hetedik Károlynak igazgatása alatt a' Párisi Universitásnak privilégiumai keskenyebb határok közé ſzoríttattak, 's megtíltatott néki, hogy az igazgatás dolgába magát ne avassa, hanem a' Polgárok értelmének és ſzívének a' Tudományok által való formálásához lásson. Legnevezetesebb rendeléſei közé tartozik különösen az, hogy egy mindenkor fegyverben lévő hadiſereget állítottfel, a' melly 9000 lovas és 4000 gyalog katonákból állott. Ezek mind egyűl egyig gyakorlott vitézek vóltak, 's mindenkor kéſzen

vól-

vóltak a' hadakozásra. Ezeknek eltartására eſztendönként különös adó rendeltetett, a' melly eleinten kevesetske vólt, de utóbb minden Király alatt fellyebb emeltetett. Könnyen által lehet látni, melly igen nagy tekéntétet és hatalmat nyert légyen a' Király az illyen mindenkor fegyverben lévö katonaſág által, 's tsak ez-is vólt az az egyetlen egy tsalhatatlan eſzköz, melly által a' Vazallusokat függésre lehetett ſzoktatni.

Emlékezetet érdemel ennek a' Királynak uralkodása alatt az-is, hogy egy gazdag kereskedö, Coeur Jakab, pénze által, mellyel a' Királyt ſegítette, nem kevessé eſzközlötte a' Frantzia fegyverek gyözedelmeit, Királyjához 's hazájához mutatott hüſégének a' lett a' jutalma, hogy Finantz-Ministerré tétetett. De ez a' fö méltóſág ſem menthette-meg ötet irígyeinek és ellenſéginek törétöl. Nem nyúgodtak ezek addig, míg ötet meg nem buktatták. Azzal vádolták, hogy Sorel Agnest méreggel megétette; de ez a' vád olly ſzemtelen hazugſág vólt, hogy maga magát ſemmivé tette. Különösen az a' vád-is tétetett ellene, hogy a' Törököknek, a' kikkel kereskedésben vólt, nagy ſumma pénzeket küldött által. A' maga mentſégére azt mondotta, 's levéllel-is megbizonyította, hogy két Pápa adott néki engedelmet a' Törökökkel való kereskedhetésre. Bírái a' maga ellenſégei közzül válaſztattak; ſemmi vétek ſem bizonyodott ezek elött-is reá, de a' kínzó ſzerſzámoktól való félelem annyira vitte, hogy mindent vallott magára, valamit akartak. Némellyek ugyan azt írják felöle, hogy nem vólt ártatlan. Annyi igaz-is, hogy kimond-

mondhatatlan nagy gazdagſága igen nagy pompára ſzoktatta, 's ez a' környülállás másokban ellene irígyſéget támaſztott, és hogy a' Korona' örökösével való ſzoros ſzövetkezése különösen nagy oka vólt ſzerentsétlenſégének. De akár mint légyen a' dolog, akár vólt ö egéſzen ártatlan akár nem, még-is az az igazſágtalanſág, melly rajta egy jó gondolkozású fejedelem' alatt elkövettetett, ſzomorú bizonyſága annak, hogy abban az időben felette igen el vóltak az erköltsök romolva, és hogy a' nagy gazdagſág könnyen veſzedelembe dönti az embert. Coeur Jakab ſzámkivetésre kárhoztattatott, 's egy Klastromba küldetett, a' hol mint fogoly úgy élt egy ideig, az után által ſzökött Olaſz orſzágba, 's egynéhány eſztendők múlva Chio ſzigetében hólt-meg. Megbukása után tsupán egynéhány jó barátainak, kikkel az előtt jól tett, adakozásából éldegelt.

Tizenegyedik Lajos, Hetedik Károlynak fija, álnok, ravaſz, képmutató, babonás és kegyetlen vólt. Királyi hatalmát ollyan eſzközök által erősítette-meg, mellyeket minden jó Fejedelmeknek útálni kell. Némelly dolgaiban ugyan nagy éſzt-is mutatott; de az koránt ſem teſzi jóvá azokat a' ſok utálatoſſágokat, mellyeket elkövetett. Minden maximája, mellyet igazgatásában követett, tsalárdſágra és elnyomásra tzélozott. De tapaſztalta-is egynéhány rendben, hogy a' fortélyoskodás és máſok alá áskálodás által egyebeknek hűſégtelenſégét mozdítja elől az ember, és hogy az, a' ki mások előtt gyülölſégessé léſzen, még akkor-is bóldogtalan, ha nagy hatalommal bír. A' Nemeſſégnek ellenſége lévén, annak elnyomáſára ollyan alatson gondolkozású embereket vá-

válaſztott eſzközûl, a' kik hozzájok mutatott bizodalmáért hüſégtelenſéggel fizettek. Gyanakodó és vért ſzomjúhozó lévén, mind Tiberius, ö-is, valamint ez, az érdemet tapodta, a' nagy embereket magától elüzte, 's nem hív jobágyokat, hanem rabſzolgákat ſzeretett maga körûl. Azonban mind e' mellett-is Frantzia orſzág ſokat köſzönhetett néki; mert azt legalább a' nagyok és fö Nemesek zabolátlan hatalmaskodásaitól megſzabadította.

Minthogy Tizenegyedik Lajos igen ſzembetünöképpen azon munkálkodott, hogy a' nagyokat megalázhassa: ezek csak hamar pártot ütöttek ellene. A' Burgundiai Hertzeg Filep, ki vezeték nevéröl Jónak hívattatott, ſokkal böltsebb 's idejére nézve-is ſokkal öregebb vólt, mintſem hogy ö polgári háborút indíthatott vólna. De a' fija, a' vakmerö Károly, a' ki a' Királynak ſzemélyesen-is ellenſége vólt, az alatt a' ſzín alatt, hogy az Orſzág fogyatkozásait orvosolhassa, 's a' nép' nyomorúſágát enyhíthesse, öſzve ſzövetkezett a' Berri Hertzeggel, a' Király testvérével, 's azonkívûl a' Bourboni és Bretágnei Hertzegekkel. Még maga az egyenes ſzívü Dünois-is öſzve kaptsolta magát velek; olly igen ſzembetünök vóltak a' ſok igazſágtalanſágok.

A' Monthleri véres ütközet, melly 1465-dikben esett, bizonytalanſágban hagyta a' feleket, 's egyik réſzt ſem tette tökélletesen gyözedelmessé. Azonban Tizenegyedik Lajos ollyan ſzándékkal, hogy, mihelyt jó alkalmatoſſága leſzſz, megſzegje ſzavát, egy díſztelen egyeſégre lépett, által engedte testvérjének Normandiát, 's a' Korona jóſzágait az ellenſéges Félnek vezérei között feloſztotta. Ez a' ſzövetſég,

vetség, melly a' köz jóra tzélozó szövetségnek neveztetik, az Ország' sérelmeit nem tsak megnem gyógyította, hanem inkább öregbítette, a' mint mindenkor-is lenni szokott, valahányszor a' nagyra vágyás és nyúghatatlanság a' köz jó mellett való buzgóságnak álortzája alatt hadat indítt.

Nem sokára nyilvánságossá lett Lajosnak titkos szándéka. A' testvérétől viszsza vette Normandiát; a' melly dologból új háború támadott. Az után által engedte néki ismét egy új egyezés szerint Guienne tartományát; de az új Guiennei Hertzeg nem sokára meghólt, méreggel megölettetvén. Azonban más felöl a' Lüttichieket alattomban a' Burgundiai Hertzeg ellen, a' vakmerő Károly ellen való pártütésre késztette. Mindazonáltal mind e' mellett-is barátságot színlett a' Burgundiai Hertzeg eránt, annyira, hogy Peronne városába-is elútazott, hogy ott azzal öszve jöhessen. Ezen öszve jövetelben hihető nem más vólt a' tzélja, hanem hogy a' Hertzegnek valamelly tört vessen. De egészszen másképp lett a' dolog, mint ő gondolta. Lüttichben a' pártütés tüze elébb lángot vetett; mint ő reménylette. A' Hertzeg a' dolognak mivóltát megtudván, haragjában a' Királyt megfogatta, 's eleinten megakarta öletni; de utóbb másképp állott boszszút, úgy tudniillik, hogy a' Királyt kénszerítette a' Lüttichiek ellen való táborozásban jelen lenni. Ez a' város tsak hamar porrá égett 's tárgya lett a' legkegyetlenebb boszszúállásnak.

A' Király és a' Hertzeg szüntelen viszszát vontak egymással, 's mind úntalan által hágták azon egyességeket, mellyekre egymás között léptek. Az egyiknek hitszegése mind úntalan

talan ingerlette, és táplálta a' másiknak mértéket nem esmérö haragját. Károly végre abba az örvénybe esett, mellyet a' maga vakmerőſége ásott. Jóllehet már ſok olly tartományokat tett magáévá, mellyeket az elei nem bírtak; de mindazonáltal ſem nagy hatalma, ſem ſok gazdagſága nem tudta nagyra vágyását megelégíteni. A' Királyi titulusra törekedett, a' Helvétusokat akarta maga alá vetni, 's Lotharingiát el akarta foglalni. Híjában rajzoltatták a' Helvétusok hozzá küldött követjeik által országoknak ſzegényſégét 's terméketlenſégét eleibe; híjában hízelkedtek néki azzal, hogy az ö lovainak zabolái, 's vitézeinek ſarkantyúi nem illenek az ö ſzegényſégekhez, hanem egéſzen más Országot érdemelnek. Táborba ſzállott ellenek, hegyeiknek ſzoros járásait el akarta foglalni, 's 1476-dik eſztendöben Gransee, és Murten között megverettetett, az azután következett eſztendöben pedig Nancynál egy ütközetben elesett.

Az emlékezetes anekdoták közzé tartozik, hogy ezen Hertzegnek aſztali ezüst kéſzületei a' Granseei ütközet után tzín gyanánt adattattak-el, 's az ö drágalátos gyémántja, melly tsak nem két millióra betsültetett, egy forintért egyik kézről a' másikra ſzállott. Ennyire ment akkor a' Helvetusok' együgyüſége. Az illyen nép, melly a' pompát még hírében ſem esmérte, minden bizonnyal méltó vólt arra a' ſzabadſágra, mellyet tulajdon vérével ſzerzett-meg. Utóbb a' világgal való társalkodás' örömeit, 's az élet' gyönyörüſégeit jobban megesmérte. Melly bóldognak lehetne mondani, ha azokkal az erkölcsöknek romlása, a' gazdagſág' ſzom-

ſzomjúzása és annak az egymás között való egyenyúſágnak, melly a' ſzabadſágnak táplálója, tsorbitása nélkül, bőltsen és mértéklet esen tudna élni! Alább bővebben fogok még a' tizenhárom Helvétziai Kántonok' mivóltáról ſzólani, mellyek akkor vették eredeteket.

Minthogy Mária, a' Burgundiai Hertzegnek Károlynak leánya, tsak egyedül maga vólt az örökös, azért a' Burgundiai Hertzegſég, mint tsupán fiúi ágot illető Feudum, viſzſza ſzállott a' Koronára, vagy-is a' Királyi házra. Ezen Királyi Hertzegaſzſzonynak a' Korona örökösſével való egybe kelése által a' többi tartományokat-is mind öſzve lehetett vólna a' Koronával kaptsolni Gondolkodott-is erről Tizenegyedik Lajos, de roſzſz intézeteket tett. Máriának okot adott a' bizodalmatlanſágra, 's ennek jobbágyai előtt gyülölſégessé tette magát. Mária utóbb Harmadik Friderik Tsáſzár' fiához Maximiliánhoz, Austriai Fő Hertzeghez ment férjhez. Ez a' házaſág-is ſok hadakozásokra adott alkalmatoſſágot.

HARMADIK TZIKKELY.

A' York és Lancaster házoknak egymás ellen való törése. A' Pequigniben tett egyezés. A' Plantagenet Királyi Familiának magva ſzakadása.

Angliában a' Yorki és Lancasteri házok már régtől fogva üldözték egymást. A' Yorki Familia' tzímerében fejér, a' másikában pedig pi-

ros ró'sa vólt, 's ezen két jelekről a' két egy mást üldözö felekezet fejér és piros ró'sának neveztetett. Fellyebb már elöadattatott, hogy a' Mortimeri házat a' Lancasteri Hertzeg, a' ki Negyedik Henrik nevezet alatt uralkodott, a' Királyi trónustól megfoſztotta. Richard, Yorki Hertzeg, a' ki a' Mortimeri háznak örököse lett, viſzſza kívánta régi jussait Hatodik Henriktől, a' ki igen erötlen vólt. Pártot ütött ellene, 's 1455-dik eſztendöben a' Szent Albans mellett esett ütközetben a'Királyt elfogta. Azonban minthogy Richard mértékletes indúlatú, 's réſzſzerínt bátortalan-is vólt, Henriknek által engedte a' Királyi titulust, 's megelégedett azzal, hogy Protektornak neveztetett.

A' Királyné, az Anjoui Margaretha, a' ki igen bátor ſzívü és férjfiúi vitézſséggel bíró aſzſzony vólt, a' Királyi hatalmat ismét helyre állította, de tsak rövid időre. 1460-dik eſztendöben Northampton mellett a' híres Gróf Varvik ellen elveſztette az ütközetet. Henrik ismét foglágba esett, 's a' feleſége két győzödelme után ismét kiſzabadította. A' Yorki Hertzeg-is elesett egyik ütközetben. Eduard, ezen Hertzegnek fija, a' ki még fiatal, de ſzintén olly vitéz és nagyra vágyó Hertzeg vólt, mint az Attya, ſzerentsésebb elömenetellel kereste, 's viſzſza-is nyerte az Attya jussait. 1461-dik eſztendöben Londonban ki kiáltatott Királynak, 's nem ſokára azután győzödelmet vett Margarethán a' Touloni véres ütközetben, mellyben harmintz hat ezer ember esett-el. Jóllehet a' Parlamentom három Királyok alatt erösítette meg a' maga vég elvel a' Lancasteri ház' jusſait, még-is helyben hágyta most Eduard' tse-

leke-

lekedetét, 's törvényes Királyának vallotta. Így sokszor mindenek, még magok a' törvények-is a' szerentsének kénjétől függenek!

A' megrettenhetetlen Margit Királyné újra bátorkodott némelly segíttő seregekkel, mellyeket Tizenegyedik Lajostól és Skotziából kapott, trónusának elrablójával szembe szállani; de 1464-dik esztendőben Hexam mellett ismét megverettetett. A' midőn szaladott vólna az erdőkön keresztül, egy helyen egy úton álló tolvajjal találkozott öszve, a' ki ötet fegyveres kézzel megtámadta. „Tsak közelebb, atyafi, közelebb, így szóllott hozzája a' Királyné, 's egyszersmind vele lévő fiatskáját-is eleibe mutatta; imé te reád bízom Királyodnak fiját. A' tolvaj tsudálta bátorságát, 's bátorságos helyre vezette ötet. Azután nem sokára által szökött Frantzia országba, a' szerentsétlen Hatodik Henrik pedig Londonban a' Toverben fogságban maradott.

Negyedik Eduard vérrel erősítette meg trónusát, mellyet olly sok vérnek kiontásával tett magáévá. De mennél több kegyetlenségeket követett-el, annál több pártütésre adott alkalmatosságot. Egy szerentsétlen lépés, mellyet vele a' szerelem tétetett, dolgainak egészen más ábrázatot adott. Az alatt, míg Gróf Warwick, a' kinek ő a' Koronát leginkább köszönhette, ötet a' Sabaudiai Bona Hertzegaszszonnyal, a' Frantzia Királyné testvérével akarta öszve házosíttani, ő titkon Woodvill Er'sébetet vette-el, a' ki az özvegy Bedford Hertzegnének egy második férjétől való leánya, és így tsupán egy Nemes ember' gyermeke vólt. Ez a' személy, a' kit egy Gray nevezetű Ur özvegységben hagyott, elment egykor a' Király-

höz, 's annak lábaihoz borúlván, azon jóſzágoknak viſzſza adásáért könyörgött, mellyek meghólt férjétől, azért hogy a' Landkasteri házzal tartott, elvétettek. Ezen alkalmatosſággal ſzépſégétől elragadtatván a' Király, halálosan belé ſzeretett 's elvette feleſégül. Ennek hírét meghallván Gróf Warwick, mérgeſen viſzſza ment Angliába, öſzve esküvést támaſztott a' Király ellen, 's annak minden ellenſégeivel, még megengeſztelhetetlen testvérével a' Klarentzei Hertzeggel-is öſzve kaptsolta magát. Halálos ellenſégével, Margit Királynéval, megbékéllett, 's eltökéllette magában, hogy a' Királyt attól a' Trónustól ismét megfoſzſza, mellyre elébb felemelte, 's azt ültesse helyébe, a' kit élébb mégbuktatott.

Alig lehet képzelni, melly igen hamar végre hajtotta ſzándékát. Midön Angliába megérkezett, hatvan ezernél több Anglusok gyültek záſzlója alá. Egy éjjeli tsata után Eduard futásra vette a' dolgot. Nem kellett több tizenegy napoknál, már meg vólt foſztva orſzágától. Hatodik Henrik a' fogſágból elö hívattatott, 's ismét Királyá tétetett; 's a' Parlamentom újrá eltörlötte azt a' végzését, mellyel elébb Eduard kedvéért olly ſok végzéseit ſemmivé tette vólt.

Hét hónapok múlva ismét új revolutió következett. Negyedik Eduard a' Burgundiai Hertzegtöl egy kis ſegitſéget kapott, 's két ezer emberrel kiſzállott az Angliai partokra, ollyan ſzín alatt, hogy tsak a' maga Familiai jóſzágát a' Yorki Hertzegſéget akarja birtokába venni. A' kik az elött vele tartottak, ſeregenként tódúltak hozzá. Warwick nem várván-meg a'

Király-

Királynét, Bárnet mellett megütközött, mind az ütközetet, mind életét elveſztette. A' bátor ſzívű Királyné egy új viadalt próbált Teneksbury mellett, ott-is nem tsak meggyőzettetett, hanem el-is fogadtatott. A' fija, Hertzeg Vállis', a' ki az Annyával együtt hasonlóképpen fogſágba esett, a' Győzedelmessel kevély hangon kezdvén beſzélleni, attól artzúl üttetett, a' Gloucesteri és Clarencei Hertzegektől pedig azon egy álló helyében agyon ſzúrattatott. Ezen utólsó elpártolt Warwicktól, 's öſzve kaptsolta magát a' testvérjével a' Királlyal. Ezen rút ſzomorú játéknak a' lett a' vége, hogy Hatodik Henrik kevés napok múlva megölettetett.

Ennyi kegyetlenkedések között-is ſzűntelen követte Eduárd a' gyönyörűſégekre való hajlandóſágát, melly tulajdonképpen legfőbb indulatja vólt. De a' Frantziák ellen való nemzeti gyülölſég, mellyet az akkor még életben lévő Burgundiai Hertzegnek, vakmerő Károlynak áskálodásai még inkább éleſztettek, kihívta ötet a' gyönyörűſégek' kebeléből, 's arra bírta, hogy Tizenegyedik Lajostól Normandia és Guienne tartományait viſzſzakívánná. Egy nagy ſereget gyűjtött öſzve, hogy azt erőſzakoſan elvegye, a' mit ſzépſégesen meg nem nyerhetett.

Ha a' Burgundiai Hertzeg Lotharingiába bé nem ütött, 's az Anglusokat meg nem előzte vólna, Frantzia Orſzág nagy veſzedelemben forgott vólna. Lajos a' háborút ſzorgalmatoſan elkerülte. Az ő fegyverei ravaſzſág és pénz vólt. A' betsülettel nem ſokat gondolván, ha tsak a' veſzedelmet eltávoztathatta, alkudozásba botsátkozott, az Anglus Ministereket pénzel megveſztegette, 's 1475-dik eſztendőben Pequi-

gnyben egy díſztelen egyezés által hét eſztendeig tartó fegyvernyúgvást vásárlott, mellyben arra kötelezte magát, hogy eſztendönként ötven ezer tallért fog fizetni. Ezen egyezésnek egyetlen egy betsületes tzikkelye az vólt, melly Margit Királynénak ſzabadſágba való helyheztetését kívánta. Lajos Király kiváltotta azt a' fogſágból, 's ez a' bátor ſzívü Fejedelemaſzſzony a' maga házájában végezte napjait.

Minthogy a' történt dolgoknak egymással való egybe függésére inkább kell nézni, mint az időre, mellyben történtek: azért a' két Ró'sának viſzontagſágait egéſz végig röviden és ſummássan itt egy úttal elö fogjuk adni. Negyedik Eduard, a' ki ſzintén olly kegyetlen vólt, mint búja indúlatú, 's a' ki Yorki Királyi háznak vérével magát már egyſzer bémótskolta, a' testvérének, a' Clarencei Hertzegnek vérét-is kiontotta; jóllehet az utólsó revolutziónak reája nézve ſzerentsés kimenetelét egy réſzént annak köſzönhette. Szüntelen gyülölſéggel és gyánúſággal viseltetvén eránta, fogſágba tétette, 's a' Parlamentom elött, melly akkor rabja vólt az Udvarnak, bévádolta. Jóllehet ſemmi halált érdemlö vétek nem bizonyodott réá, még-is halálra ítéltetett; a' halál nemének válaſztása magára hagyatott. Egy különös válaſztást tett: a' maga válaſztása ſzerint egy hórdó Malvaziai borban fojtatott-meg.

Eduard meghólt 1483-dik eſztendöben, épen akkor, midön a' Frantziák ellen új háborúhoz kéſzült. A' Glouceſteri Hertzeg, az ö második testvére, az emberi gonoſzſágnak egy remeke, a' ki az utóbbik Király örökéséhek Ötödik Eduardnak tutora vólt, azt tette-

fel

fel magában, hogy az Angliai Koronát erőszakosan magáévá tegye. Első tekéntettel ezen feltétel lehetetlenségnek látszott lenni; mert nem csak Eduardnak két fija élt, hanem a' Clarencei Hertzegnek-is, a' Gloucesteri Hertzeg' idősb testvérének vólt életben egy fija. De ő mind ezzel keveset gondolt. Lord Hastingstól tarthatott leginkább, a' ki igen nagy tekéntetű ember 's egyszersmind jó hazafi vólt; ezt nem sokára megölette. Azután nem általlotta mindenütt azt hirdetni és közönségessé tenni, hogy a' meghólt Király, és annak testvére a' Clarenciai Hertzeg fattyú gyermekek lettek volna; 's ezen szemtelen hazugsággal gyalázta még életben lévő Annyát. Ezen költemény szerint azt állította, hogy ő maga az egyetlen egy törvényes örököse a' Koronának; némelly semmire kellő emberek, a' kiknek szavokat pénzen megvette, 's a' kiknek ítéletét az egész nép' ítéletének akarta tartatni, kikiáltották őtet Királynak, 's az ifjú Eduardat annak kissebb testvérével a' Yorki Hertzeggel együtt megölette. 1483-dik esztendőben már uralkodott, 's a' Parlamentomot kénszerítette, hogy őtet Harmadik Richard nevezet alatt Királynak esmérje.

Ennyi sok útálatosságok szükségesképpen haragra ingerelték végre a' bátor szívű Anglusokat. A' Lancaster házzal tartó Felekezet ismét felébredett, 's Henriket a' Richmondi Grófot akarta felemelni, a' ki unokója vólt annak az Owen Tudornak, a' kihez Ötödik Henrik özvegye férhez ment. Ez a' Richmond örököse vólt a' Landkasteri háznak, de tsak leány ágról, még pedig ollyan lineából, mellynek a' Koronához nem vólt jussa: Számkivetésben élvén,

Bretagne tartományában talált menedék helyet. Egyedül tsak az a' nagy gyülölſég emelhette ötet a' trónusra, mellyet Richard kegyetlenkedése minden ſzívekben gerjeſztett. Itt hát egy új példáját látjuk azoknak a' hirtelen való revolutzióknak, mellyek az Anglusok történeteiben olly gyakran fordúlnak elö. Gróf Richmond mint egy két ezer emberböl álló ſereggel, melly Frantzia Orſzágból küldetett ſegítſégére, kiſzállott 1485-dik eſztendöben Angliában. Nem ſokára nagy ſerege lett néki; megtámadta Richardot Bosworth mellett, Richard vezéreitöl elhagyattatott, az ütközetet elveſztette, 's maga-is, minekutánna fegyveres kézzel ſoká vitézi módon védelmezte magát, megölettetett.

Így írtatott-ki ſok vérontások között, harmintz eſztendei Polgári háború 's tizenkét nagy ütközet után a' Plantegeneták Királyi háza, melly 330 eſztendökig uralkodott. Így dühösködtek egymás ellen a' testvérek, és vér ſzerint való Atyafiak; 's egymásnak hóhérjai lévén hazájoknak belső réſzét-is martzangolták. Ha ſzintén az Uralkodásra vágyás az efféle iſzonyú Scenáktól nem írtózik-is, legalább a' népeknek még kellene tanúlni, hogy ſoha ſem lehetnek a' nagyra vágyók dühösſégének eſzközei a' nélkül, hogy egyſzersmind annak elébb vagy utóbb áldozatjaivá-is ne lennének.

Richmond, a' ki már Hetedik Henrik nevezet alatt Királyá lett, hogy annál erösebb legyen, ſzükſégesnek tartotta a' Koronához való jusait a' Pápa által megerösíttetni; hihető, hogy nem tartotta azokat magokban eléggé erőſeknek, jóllehet a' Parlamentom az ő trónusra való

való lépését törvényesnek és igazságosnak esmérte. A' nemzet kívánsága szerint Erzsébetet, Negyedik Eduardnak leányát vette feleségül, és így a' Yorki és Lancasteri házakat egyesítette. Huszon négy esztendeig tartó nyúgodalmas uralkodása alatt a' fő Nemeseket nagyobb engedelmességre szoktatta, a' Korona' jussait öregbítette, 's tsak nem úgy igazgatta Angliát, mint Tizenegyedik Lajos Frantzia Országot; nem bánt ugyan vele olly keményen mint ez, de a' tzélja, 's az igazgatásban követett Politikája hasonló vólt ezéhez.

Hogy a' Királyok ezen időben hatalmokat öregbítteni olly igen iparkodtak, azt, hihető, hogy az uralkodásra vágyás tétette velek. Azonban ugyan ezt láttatott a' köz jó-is kívánni, minthogy a' jó rend helyre állítására, és a' törvények tekintetének fentartására semmi egyébb eszköz ezenkívül nem vólt. Sok száz esztendők forgása alatt nem láttunk egyebet a' világ történeteiben, hanem tsak azt, hogy a' nagy Országok szüntelen diribre darabra szaggattattak. Az illyen vérengző revolutziókra pedig nem egyébb adott alkalmatosságot, hanem a' nagyoknak és hatalmasoknak zabolátlan nagyra vágyások, a' kik szüntelen hajlandók vóltak a' pártütésre. Ezeknek a' rendetlenségeknek soha sem lehetett vólna elejeket venni, ha a' Királynak hatalma és tekéntete nem nevelkedett vólna.

NEGYEDIK

NEGYEDIK TZIKKELY.

Némelly különös tudósítások Tizenegyedik Lajos Országlásáról.

Lajos 1403-dik esztendőben hólt-meg. Az ő uralkodásának különös nevezetes történeteit, mellyeknek sehol sem találak alkalmatosabb helyet, ide fogom iktatni, 's itt fogom röviden lerajzolni. Ha ő, a' mint Első Ferentz Frantzia Király mondani szokta, a' Királyokat fegyverbe öltöztette, 's a' nagyokat járomba szoktatta, meg kell vallani, hogy ezt nem a' legjobb móddal, 's nem az igazság útján vitte véghez. A' legfőbb rendű emberek ő alatta a' hóhér' pallosa által veszteték el életeket: a' szent Pauli Konnetábel, a' Király sógorai Gróf Armagnak; Hertzeg Alenszon, és Hertzeg Nemours mind a' veszető helyen hóltak-meg. Midőn az utóbb említett Hertzegnek feje vétetett, a' Király parantsolatjára gyermekeit-is meg kellett fetskendezni annak vérével. Ezen elveszteséket úgy lehetett ugyan nézni, mint pártütésért való büntetéseket; de mindazonáltal az illyen fövételre kárhoztató szententziákat többnyire még-is nem az igazság, hanem a' kegyetlenség diktálta. Sokszor a' gyanúságon kívül semmi egyébb bizonyság nem vólt a' foglyok ellen; a' gyanúság pedig abban a' mértékben nevekedett a' Király szívében, a' mellyben a' nemzetnek ellene való gyülölsége szembetünőbb lett. Egy irgalmatlan városi bi-

ró,

ró, a' ki a' Királynak megbízott embere, és boſzſzúállásának gyakori eſzköze vólt, 's a' kit Remete Tristánnak neveztek, az által tette magát híressé, hogy a' halálra való bűntetésekneк újabb és gyötrelmesebb nemeit találta-fel.

Ha az előtte uralkodó Király fegyveres erőt nem állított vólna fel, 's ha ő maga minden háborúnak, minden úton módon, még betsületének ſérelmével-is ſzorgalmatosan elejét nem vette vólna, az illyen környülállások között igen könnyen elveſzthette vólna trónúsát; de némelly dolgok és környülállások igen kedveztek a' Királynak. Az előbbeni hatalmas Vazallusok közzűl már ekkor tsak ketten vóltanak meg. A' Bretágnei és Burgundiai Hertzégek. Az által, hogy az utóbb említett Hertzeg fiúi magzatok nélkül hólt-meg, annak fiúi ágat illető jóſzágai a' Királyra ſzálván, a' Korona' hatalma igen nevelkedett, 's még ſokkal jobban-is nevelkedhetett vólna, ha a' Korona' örökese a' meghólt Burgundiai Hertzegnek egyetlen egy Leányát feleſégül vette vólna. Gróf la Marchenak, az Anjoui Hertzeg' örökösének testamentoma által még Proventze tartományát-is elnyerte a' Korona.

Miólta a' Nagyok a' Kereſztes háborúk miatt elſzegényettek, 's a' népek a' rabſágtól megſzabadúlván a' Királyi fő törvényſzékekre ſzabadon appellálhattak; miólta a' Parlamentomokban törvény tudók viselték a' bírói hivatalt, 's ezek az igazſág kiſzolgáltatásában egyenesebbek és állhatatosabbak vóltak; miólta a' Királyok a' törvény tévő hatalmat magokévá tették, 's a' felſég' jussainak magokat nag yobb réſzént birtokába helyheztették; azol-

ta

ta a' Feudális Anarchia minden nap közelített végső romlásához.

Egy 1468-dik eſztendőben tartatott gyűlésben az orſzág rendei igen haſznos rendelést tettek azoknak a' rendetlenſégeknek elmellőzésére és félbe ſzakaſztására, mellyek olly ſokſzor okozták az orſzágnak eldarabolását. Azt végezték, hogy Normandia tartománnyát a' Koronától ne lehessen elſzakaſztani, és hogy a' Király az öttsére nézve ahoz a' rendeléshez tartsa magát, mellyet Ötödik Károly a' Királyi Hertzegek jövedelmeire nézve kiadott. Ezek a' jövedelmek úgy vóltak meghatározva, hogy azok ollyan fekvő jóſzágokból álljanak, mellyek tizenkét ezer Liver interest hozzanak, 's ezen fekvő jóſzágok Hertzegſéggé vagy Grófſággá tétessenek. Ezen tizenkét ezer Liver a' pénznek mostani értéke ſzerint, mintegy 124000 Livert tenne.

Tizenegyedik Lajos, ez a' Fejedelem, a' ki ſok egymással ellenkező tulajdonſágokból vólt öſzveſzerkeztetve, de a' kinek vétkei virtusait ſokkal fellyül haladták, az általa fellyebb emelt Királyi hatalmat megalatsonyította, de egyſzersmind meg-is erősítette; mert egy igen hathatós eſzközt, a' pénzt, jól haſznára tudta fordíttani. Az adót három millióra felvitte. Azt mondotta, hogy ezt-is a' nép javára tselekedte, hogy az által annak vérét akarta kémélleni. Abban legalább igen okossan tselekedett, hogy azt a' veſzedelmes nagyra vágyást gyűlölte, melly a' maga hatalmát inkább akarja terjeſzteni, mint megerősíteni; 's ez által igazán kímélllette népének vérét. Nevezetes az-is, hogy ez a' Nagyok' ostora a' maga tOryosának félelemmel tellyes rabja vólt.

A' Ge-

A' Genuai Respublika, mellyben, minthogy a' Nagyok a' népet elnyomták, az igazgatás igen roſzſzúl folyt, ſokſzor akarta magát külſő Fejedelem alá adni; de ſzintén úgy nem tudott engedelmeskedni, valamint függetlenſégében boldogulni. Hatodik Károlyt Fejedelmének válaſztotta, 's ismét elpártolt tőle; azután a' Montferráti Mark-Grófnak, a' Majlandi Hertzegnek, 's utóbb Hetedik Károlynak vetette magát alájok, 's viſzont mind a' három ellen pártot ütött. Tizenegyedik Lajost-is megkínálta a' felső hatalommal, de az eligazította magától, 's azt mondotta, hogy mennyjen pokolba. Jóllehet ő az Anjoui ház után just tarthatott Nápoly Orſzágra, még-is eſzében ſem tartotta, hogy arra áſitozzék. A' fija, a' mint utóbb megfogjuk látni, vígyázatlanabb vólt, 's ugyan azért ſok veſzedelmet okozott magának.

Tizenegyedik Lajos postákat állított-fel; de a' mellyek elejénten csak a' Király' és a' Pápa' dolgaiban ſzolgáltak. Ezen posták felállítására a' Párí'si Universitás adott alkalmatosſágot, úgymint a' melly előbb-is tartott lovas követeket. Ő ſzerzette Szent Mihály rendjét, a' melly rend, valamint ſzintén a' Burgundiai Hertzegtől Fileptől ſzereztetett arany gyapjas rend-is, nagyon ſegítette a' régi Lovagſág vagy Gavallérſág rendjét eltörölni. A' Frantziákat továbbá ſerkentette a' kereskedésre, mellyet azok annakelőtte tudatlanſágból az idegenek kezében hagytak. Az igazſágnak jobb móddal lehető kiſzolgáltatása végett egy új törvénykönyvet-is ſzándékozott kéſzíttetni. De mit kell egy olly Királyról gondolni, a' ki az ollyan embereket, a' millyenek Kardinális Balue és Olivier le Daim vóltak, Ministereivé tette?

Az első ezek közűl, kit ő a' porból felemelt, egy alatsony lelkű, 's minden erkölts nélkül való ember vólt, 's utóbb Királlyához-is hitetlen lett; az utólsó, a' ki a' borbélyságból fő uraságra emelkedett, Nyóltzadik Károly uralkodása alatt egy gyalázatos vétekért felakasztatott.

ÖTÖDIK TZIKKELY.

Florentziának sok nyúgh atatlanságai, Medicis Lőrintz Uralkodásának végéig.

Már most Olasz Országra függeszszük figyelmetességünket. Látni fogjuk itt, miképpen akartak a' Frantziák nagyobb hatalmat találni, 's miképpen találtak hatalom helyett veszedelmet. De minekelőtte ezeknek Nápoly Országért való hadakozásaikra térnénk, még elébb Florentziáról 's a' Medicis ház' ditsőséges Epochájáról kell szóllanunk.

Miólta az Olasz-Országi Városok a' német Tsászárok alól magokat felszabadították, azolta sehol sem vólt olly nagy respublikai buzgóság, mint Florentziában. A' Florentziabéliek, a' kik eszekre és szorgalmatosságokra nézve nagy ditséretet érdemelnek, egy hatalmas és állandó respublikát állítottak vólna-fel, ha a' pártütések' tüzét eltudták vólna óltani. Szerentsétlenségekre az erköltsöknek azt az együgyűségét, melly minden respublikának elmúlnatatlanúl szükséges fundamentoma, azt az egy-

más

más között való egyerányúſágot, melly olly igen megkívántatik a' végre, hogy a' törvények eránt minden Polgárok engedelmesek lehessenek, és azt a' köz jó eránt való hazafiúi buzgóſágot, melly minden egyébb alatsony indúlatokat elfojt, nem lehetett másképp hellyre állítani, hanem tsak a' bölts törvényſzerzésnek tsuda tévő ereje által; az illyen bölts törvényſzerzésnek pedig Olaſz Orſzág az újabb ſzázadokban ſoha ſem adta példáját.

Második Friderik' halála után, úgy látſzott, hogy Florentziában a' Gvelfek és Gibellinek egymás között egyesſégben éltek. Az igazgatás tizenkét Magistrátusbéli ſzeméllyekre bízattatott, a' kik minden eſztendőn újra válaſztattak. A' törvényes dolgok' elintézésére két külföldi Bírák válaſztattak. Olly nagy vólt az attól való félelem, hogy a' polgárok a' polgárok előtt gyanúſágban fognának esni. Eleinten ezen intézetnek olly ſzerentsés folyamatja lett, hogy a' Florentziabéliek tíz eſztendők alatt Pistoját, Sienát és Arezzót ſzövetſégekbe vonták, Volterát magok alá vetették, 's Toskánának is Urává tették magokat.

De tsak hamar újra feléledett a' polgári viſzſzavonásoknak dühösſége. A' Gvelfek elűzték a' Gibellineket, 's azután viſzont a' Gibellinek a' Gvelfeket. Sok ideig ſzüntelen való pártütések, revolutziók és erőſzakoskodások váltották-fel egymást. A' Nemesſég, a' Polgárſág és a' Közſég ugyan annyi felé ſzakadtak, 's nem tudtak egymással megegyezni.

1282-dik eſztendőben a' Nemesſég az igazgatás' jussától egéſzſzen megfoſztatott, a' melly a' kereskedőkre és tudósokra bízattatott, a' kik *Uraknak* nevezete alatt folytatták az igazgatást,

Azután egy *Fő Záſzlótartót* vagy vezért válaſztottak a' köznép közzűl, a' ki a' kormányozáſa alatt lévő ſeregekkel az Uraknak ſegítſégekre vólt. Ezen új intézet új rendetlenſégeket okozott.

A' Nemeſſéget zabolában akarván tartani, olly eſzközhez nyúltak, melly azt még jobban felingerlette. Minthogy ſenki ſem méréſzlett a' Nemesek ellen tanúbizonyſágot tenni, ſzabadſág adatott a' Magistratuális Személlyeknek, hogy azokat a' tsupa hír és hallomás után-is megſententziázhassák. Melly vakſág vólt által nem látni, hogy az igazſágnak illyen ſzabad kény ſzerint való kiſzolgáltatása tsak a' zabolátlanſágot öregbíti.

A' Nemeſség ismét lábra kapott, de két réſzre oſzlott, mellyek közzűl egyik *fejér*, a' másik *fekete* Félnek nevezte magát. Ezek egymás ellen ſzüntelen fegyverben lévén, ſzüntelen martzangolták hazájokat. Az illyen ſzakadozások által naponként fogyott és kissebedett az Orſzág' ereje. Toskána Városai nem akartak tovább engedelmeskedni. Castrucio Castracani, Lukkának és Pi'sának Ura, a' Florentziabélieket igen megíjeſztette. Öt eſztendeig a' Nápolyi Király, Robert alá adták magokat; ennek fijának Károlynak-is alatta vóltak. 1328-dik eſztendőben viſzſza nyerték ſzabadſágokat, ismét elveſztették, 's azután viſzſzont függetlenekké tették magokat.

Mind ennyi fergetegek között-is nagy tekéntetben tudták magokat tartani. Minthogy a' tőlek elpártolt városoknak azt ajánlották, hogy lemondanak a' rajtok való uralkodásról, 's megelégeſznek a' velek való ſzövetſéggel; azért azok önként alájok adták magokat. Tizen-

zenegyedik Gergely Pápa és Visconti háborút kezdettek ellenek, de semmire sem mehettek velek. A' Pápa interdictumot küldött ellenek, 's a' Polgárokat ollyan átok alá vetette, hogy hazájok azé legyen, a' ki azt legelőször elfoglalja, magok pedig a' győzödelmeseknek rabjaik legyenek.

Haszontalanság és unalmas dolog lenne a' szüntelen való viszszavonásokat bővebben rajzolni, és minden aprólékos jobbításokat, mellyek az igazgatásban, de minden jó foganat nélkül, tétettettek, előbeszélleni. Alig vólt Florentzia egynéhány esztendeig tsendességben, midőn ismét új szélveszektől kezdett hányattatni. A' Gvelfek a' Gibellineket üldözték; a' köznép nem szenvedhette a' Nemességet; a' Nemesség és a' Polgárság pedig külömbkülömbféle alá való áskálódások által próbálta a' köznépet elnyomni. Egészen egy vólt a' dolog, mint hajdan Athénában! De nem vólt 'Solon, 's az Athénabélieknek érzékeny és finom gondolkozások' módja egészen esméretlen vólt; azért-is nem lehetett egyebet látni szünet nélkül való vérontásnál.

Végre egy a' kereskedés által meggazdagodott familia, a' Medicisek' familiája nyert és szerzett magának ollyan tekéntetet sok jótételményei és érdemei által, a' millyen az illy sok és nagy fogyatkozások orvoslására kívántatott. Medicis Sylvester, a' tizennegyedik századnak vége felé Zászlótartó vagy Gonfalonier vólt; ez vetette-meg az igazgatás' jobbra való változtatásának fundamentomát. Eleinten kevés sikere vólt igyekezetének; de annyit még-is véghez vitt, hogy többé a' nép már nem pa-

rantsolt. Medicis Veri a' zenebonákat letsendesítette, 's jóllehet az igazgatás' kormányát könnyen kezébe vehette vólna, még-is inkább akart polgár mint fejedelem lenni. Medicis János-is ennek nyomdokát követte, fellépett, a' nélkül, hogy a' tiſztesſégre felettébb vágyott vólna, a' tiſztſégeknek legfelsőbb gráditsaira, okos vigyázása által mind a' két Feleknek heveſſégeket mérsékelte, 's ollyan bóldog állapotra emelte a' respublikát, mellyet az annakelőtte ſoha ſem esmért. Medicis Kosmus, Jánosnak fija, még az Attyát-is fellyül haladta. Irigyei bévádolták őtet az igazgató ſzéknél; ſzámkivetésbe küldettetett, mint hajdan Aristides és Camillus; de valamint ezek, úgy ő-is hamar viſſza hívattatott hazájába, mert láttták, hogy az ő távol létében tsupa rendetlenſég és zavarodás uralkodik az Orſzágban. Az a' ſzép titulus, melly ſzerint hazája Attyának neveztetett, virtusainak méltó jutalma vólt.

Minden roſzſz fundamentomon álló igazgatás, mellyet a' zenebonák rongálnak, 's melly a' törvények' tapodása, és a' viſzſzavonások miatt romlásához közelít, nem máskép, hanem tsak rendkívül való eſzközök által jobbíttathatik-meg. Mennél inkább zabolátlanſággá válik a' ſzabadſág valamelly respublikában, annál közelebb van annak veſzedelme, és valamellyik hatalmasabb Féltől való elnyomattatása. A' Florentziabéliek nem látván más módot az őket fenyegető veſzedelemnek elhárítására, egy kommissiót rendeltek 's arra bízták az igazgatás' gondját, 's ezen rendelést 1455-dik eſztendőig, az az huſzon egy eſztendők alatt hatſzor kellett megújíttani. Medicis Kosmus ezen kommissió-

nak

nak feje és lelke vólt, 's az ő nagy tekéntetét nem fordította egyébbre, hanem tsak a' köz jó elömozdítására. Végre a' kabalák és tzimborák elnyomták a' kommissiót, mert akkor-is ſzüntelen vóltak ollyan nagyra vágyók, a' kik uralkodni akartak. Pitti, a' ki Záſzlótartó vagy Gonfalonier vólt, bátorſzívű ember lévén, a' Kommissiót ismét helyre állította erő hatalommal, 's annak nevében nagy keményſéggel bánt a' respublikával. Medicis Kosmus akkor már az öregſég miatt elgyengülvén nem avatta magát a' dologba, 's Pittire hagyott mindent.

Minthogy Medicis Péter, a' ki 1464-dik eſztendöben Kosmus után következett, változó egéſzſége miatt az igazgatásra tsak nem egéſzen alkalmatlan vólt: azért a' Medicisek' hatalmas és tiſzteletre méltó familiájának ellenſégei, annak elnyomása és kiirtása végett öſzve esküdtek. Az ő gonoſz ſzándékjok nem ſült-el, a' kommissio megújíttatott; de Medicis Péter' tehetetlenſége új áskálódásokra adott alkalmatoſſágot. Halála után a' fijainak Juliánnak és Lörintznek, a' gyülölſégnek és irigyſégnek minden dühös nyilait ki kellett állani.

A' Pázzi familia, melly Florentziában egy vólt a' leghíressebbek és legrégiebbek közzül, eltökéllette magában, hogy ezen két fő polgárokat megölje, minthogy azokat más úton és módon nem tudta elnyomni. A' barátſág' ſzíne alatt egy vendégſégbe invitáltattak a' Medicisek, hogy ott ölettessenek-meg. Minthogy Julián, jóllehet az ellene forralt ſzándék felöl ſemmit ſem tudott, még-is más akadály miatt a' vendégſégben nem jelent-meg: azért a Templom rendeltetett a' megölettetés' helyévé. A'

mise alatt, midőn az ostya felemeltetett, a' mint előre magok között öszve beszéllettek, hirtelen kirántottak töreiket az öszveesküdtek, 's megtámadták a' két Medicist. Julián azonnal meghólt; Lőrintz pedig védelmezte magát, 's szerentsésen elszaladott. A' nép tüstént boszszútállott jóltévőiért. A' gyilkosok öszvevagdaltattak.

Negyedik Sixtus Pápa a' Florentziabélieket excomunicálta. Ezek eleinten nem gondoltak az átokkal semmit, 's Frantzia Országban kerestek óltalmat. Tizenegyedik Lajos, a' ki még akkor élt, pártjokat fogta, egynéhány seregeket küldött segítségekre, 's nem engedte magát semmiképp - is a' Pápa részére szelídíttetni. Végre a' Pápa és a' Florentziabéliek megegyeztek egymással; a' Pápa engedett abban, a' mit semmiképpen véghez nem vihetett. De még - is megmutatta hatalmát, 's kinyilatkoztatta boszszúállását az által, hogy a' Florentziabéli követeket megveszszőztette, 's úgy óldozta - fel az átok alól. Medicis Lőrintz megbizonyította utóbbi maga viselete által, hogy megérdemlette a' Florentziabélieknek eránta mutatott nagy buzgóságokat, és hogy méltó volt a' Respublikának kormánnyára. Valamint az Attya, a' nagy Kosmus, úgy ő-is a' tudományoknak és szép mesterségeknek virágoztatását tartotta egyik fő ditsőségének: adakozó volt, szerette a' jó ízlést 's a' jó ízléssel öszve kaptsolt pompát, 's nem annyira kívánt fényleni, mint jót tenni; nem egyébbnek, hanem csak egy Magistratuális Személynek akart házájában tartatni, 's a' melly kereskedést Eleitől által vett, azt szakadatlanúl folytatta; azért-

is

is minden idejebéli fejedelmeket nem tsak igaz érdemeivel, hanem egéſz Olaſz orſzágra nézve való fontoſſágával, 's bölts Politikájának ſzerentsés folyamatjával-is fellyül haladott.

Olaſz orſzágban, a' hol ſok ſzáz eſztendőktől fogva közönſéges erőſzak tételeknél, hadakozásoknál, és iſzonyú öldökléseknél egyebet nem lehetett látni, ő ismét helyre akarta állítani a' békeſséget, 's ez a' nagy talentomú Fejedelmekhez olly igen illendő igyekezet vólt az ő fő igyekezete. A' Velentzeiek, egy felől magok-is a' Törököktől háborgattatván és ſzorittatván, más felől még-is béütöttek Lombardiába. Sforza Lajos, a' kit Szederjesnek nevéztek, a' testvérje fijától, Galeazzo János ifjú Hertzegtől elvette Majlandot, 's nem hagyott birtokában ſemmit a' puſzta tituluson kívül. Ferdinánd, mind a' két Sicilia Királja, Galeazzo' ipa annál inkább megboſzſzonkodott Sforza Lajosra, minthogy maga-is jussát tartotta Majlandhoz. Minden környülállások tehát hadra mutattak, a' melly miatt Florentziának-is ſzükſégesképpen kellett vólna ſzenvedni. De Medicis Lörintz ſzerentséssen eleit tudta venni a' veſzedelemnek. Ferdinandot öſzve békéltette Lajossal, 's mind a' kettőt arra vette, hogy a' békeſség fentartása végett Florentziával ſzövetſégre léptek. A' Velentzeiek hadakozásaikat alkalmatosabb időre halaſztották. Nyóltzadik Innocentius Pápa hijában akarta a' Nápolyi Királyt Trónusától megfoſztani, Olaſz orſzág ſzabadabban kezdett léledzeni, 's megesmérte végre bóldogſágát. De Medicis Lörintz, a' ki 1492-dikben negyven három eſztendős korában meghólt, Olaſz orſzágra nézve igen korán vé-

gezte-el pállyafutását. A' fija, Péter, követte ugyan ötet az Uralkodásban, de nem az érdemekben, 's nem ſokára ismét lobogó lángot vetett a' hadakozások' tüze.

HATODIK TZIKKELY.

Nyóltzadik Károly' uralkodása Frantzia Orſzágban. Nápoly Orſzágnak haſzontalan elfoglalása.

Frantzia Orſzágban 1483-dik eſztendötöl fogva Nyóltzadik Károly, egy fiatal, roſzſzúl nevelt, vakmerö 's a' fontos foglalatoſságokra alkalmatlan Fejedelem uralkodott. Csak tizenhárom eſztendös vólt, midön a' Trónusra jutott. Tizenegyedik Lajos úgy hagyta Testamentomában, hogy fijának felnevelkedéséig Anna, a' maga idösebb leánya, Hertzeg Bourbon Péter feleſége, viselje a' tutorſágot, 's igazgaſſa az Orſzágot. Ez a' rendelés polgári háborúra adott alkalmatoſságot. Az Orleáni Hertzeg (a' ki utóbb Tizenkettödik Lajos nevezet alatt Királlyá lett) jussát tartotta az igazgatáshoz, magához akarta annak kormányát ragadni, de nem érte-el tzéljját, 's pártot ütött. Oſzvekaptsolta magát a' Bretagnei Hertzeggel és Maximiliánnal Austriai fö Hertzeggel, Szent Aubin mellett elveſztette az ütközetet és fogſágba esett.

Nem

Nem ſokára azután meghólt a' Bretagnei Hertzeg fiúi magzat nélkül. A' leánya és ezen nagy tartomány' örököse, Anna, már Maximiliánnal, Burgundia' örökösének Annának özvegyével, jegyben vólt. Hogy ezt a' Hertzegſéget a' Koronával ismét öſzve lehessen tsatolni, Maximiliánnak ezen házaſsága erőſzakoſan, és nagy nehezen meggátoltatott, 's Anna, a' maga akaratja ellen Maximiliántól elſzakaſztatott, 's a' Frantzia Királynak adattatott, a' kit nem ſzeretett. Jóllehet az Orleani Hertzeg maga-is ſzerette ezen Hertzeg Kisaſzſzonyt, még-is nem tsak nem akadályoztatta Nyóltzadik Károlynak vele való öſzve kelését, hanem inkább nemes ſzívvel elömozditotta. Ez a' fő ember, a' ki elébb pártot ütött vólt, most már egy buzgó hazafi és hűſéges alatt való lett. A' Király az által, hogy ötet a' fogſágból ſzabadon botsátotta, annak tellyes háládatosſágát megnyerte; 's ez a' Hertzeg attól fogva mindenkor azon igyekezett, hogy pártütésének motskát virtusainak fényeſſége által látatlanná tehesse és elfelejtethesse.

Margit Austriai Fő Hertzegaſzſzony, Maximilián leánya, már régtől fogva jegyben vólt Károllyal, 's a' mi több, egy időtől fogva a' Frantzia Királyi Udvarában-is neveltetett, egy előre való egyezés ſzerint, mellyben az határoztatott-meg, hogy addig-is Frantzia Orſzágban legyen, míg a' férhez menésre alkalmatos időt elérendi. De most már az-is haza küldtetett, és igy az Attya kétféleképp-is megſértetett. Maximiliánban forrott a' boſzſzúállás' indúlatja, 's a' fegyverhez folyamodott. Azonban minthogy Belgiumban kevés erővel vólt,

's Harmadik Friderik Tsászártól tsak kevés segítséget kapott, hihetö hogy szerentsétlen lett vólna a' hadakozásban, söt talám tartományainak egy részét-is el lehetett vólna foglalni, ha a' Frantziák a' nyeresség reménysségétöl megvakíttatván másutt nem akartak vólna hadakozni, és tartományokat hódoltatni. A' tsapodárok és hízelkedök, a' kik a' fejedelmek erötlenségeit kitanúlják, hogy azokat haszokra fordíthassák, felbíztatták Károlyt, hogy Nápoly Országhoz való jussait ne hadja feledékenységbe menni, foglalja-el ezt az Országot, a' honnét ostán könnyen tovább-is mehetne, 's még Konstantzinápolyt-is megvehetné. A' nyeresség' reménysségétöl egészen meglévén bajólva, azt a' mit Tizenegyedik Lajos elfoglalt vólt, a' Franche-Comte és Artois tartományokat Maximiliánnak viszsza adta. Még ezenkívül többet-is tett. A' Catholicus Ferdinándot, a' kiröl nem sokára többet fogunk szóllani, Roussillon' és Cardágne' birtokába helyheztette, 's nem kívánt töle egyebet, hanem tsak azt, hogy míg ö Olasz Országban hadakozik, egyik részszel se tartson. Végre elindúlt táborával minden jól kigondolt plánum nélkül Olasz Országba, 's ezen veszedelmes táborozást tsak úgy nézte, mint valamelly múlatságos sétálást és játékot.

Sforza Lajos 's ama híres Hatodik Sándor Pápa (Borgia) nem hogy ellenzették vólna Nyóltzadik Károly szándékát, hanem inkább invitálták Olasz Országba; mert Medicis Lörintz halála után híre sem vólt már ott a' békességnek és egyességnek. Hogy Nyóltzadik Károly ezen invitálásnak örült, 's a' hívó személyek-

mélyeknek hitt, abban nagy vígyázatlanſágot mutatott. Medicis Péter' méréſzſége annyira ment, hogy Florentzia' tartományában nem akarta a' Frantzia Királynak az általmenetelt megengedni; de nem ſokára a' Frantzia fegyvertől megrettenvén, mindenre reá állott, a' mi tőle kívántatott; 's azért-is a' Florentziabéliektől, a' kik feltételeik mellett álhatatosabbak vóltak, megútáltatott és elkergettetett. Károly megjelent Florentziában egy győzödelmes bajnoknak minden pompájával. Midőn ſzenyvedhetetlen feltételeket akart a' Florentziabéliekнek eleibek ſzabni, a' respublikának egyik követje így felelt nagy bátorſággal: „ha Felſéged olly hallatlan dolgokat kíván, „tsak fúvassa-meg bátran trombitáit és kürtjeit; mi a' mi haragjainkat fogjuk meghú„zatni." Ez a' méréſz felelet egéſzen megſzelídítette a' Királyt, megelégedett az azzal, hogy a' Florentziabéliekkel ſzövetſéget kötött.

A' Pápa, a' ki nem ſokára megbánta, hogy a' Frantziákat Olaſz Orſzágba hívta, öſzveſzövetkezett ellenek Második Alfonzal, Nápoly Orſzág' Királyával. Károly egyenesen Rómának vette útját, 's bément abba ſeregei előtt. Hatodik Sándor Pápa az Angyal várba vonta-meg magát, 's kéntelen vólt békeſséget kötni. Mihelyt az egyezés meglett, a' Király megtsókolta a' Pápa' lábait, ministrált néki a' Mise alatt, 's a' Dékan Kárdinális után ült.

Az alatt a' Nápoly Orſzágbéliek magok láttattak hívni magokhoz a' győzedelmes ellenſéget. Alfons, a' ki kegyetlenſége által magát gyűlölſégessé tette, Siciliába egy Klastromba rejtezett. A' fija, Második Ferdinand, egy

ſzi-

ſvigetbe ſzaladott. Károlynak tsak mutatni kellett magát, azonnal meghódolt néki minden. Elindúlása után öt hónap múlva egéſz Nápoly Orſzág birtokában vólt. Ezek a' ſebesen nyert győzedelmek, mellyeket egy marokni és pénzetlen hadi ſereg nyert, tsak az Olaſzok félékenyſégének tulajdoníttathatnak. Ezek előtt a' hadakozás mesterſége egéſzen esméretlen vólt, jóllehet ſzüntelen tzivakodtak magok között, nem vóltak nékik ſem ágyúik, ſem jól regulázott ſeregeik; az ö ütközeteik tsak ollyan hartzok és viadalok vóltak, mellyekben kevés vér ontatott-ki. Mihelyt az ellenſéget viſzſza kergethették, 's az ütközet' helyét megtarthatták, azt tökélletes győzedelemnek nevezték; jóllehet a' mellett a' ſzemélyes boſzſzúállások és belsö tzimboráskodások ſzámtalan gyilkoſſágokat okoztak. Az illyen környülállásokban hát a' Frantziáknak hevesen való rohanása, és eleinten való tüzes vitézſége az első megtámadásban ſzükſégesképpen győzött. Azonban ez tsak tsekély ditsöſség vólt, ha az okoſság azt a' nyereſéget maradandóvá nem tudta tenni, mellyet könnyebb vólt ſzerezni mint megtartani. Ez az okoſság pedig nem járt együtt a' Frantziák' tüzes elevenſégével.

Múlatſágok, inneplések, nyomorgatások, fösvényſég és zabolátlanſág, az új alattavalóknak nem kémélése, a' külső udvarok' lépéseinek nem vi'sgálása: ezek vóltak azok az eſzközök, mellyekkel ezek a' győzedelmes bajnokok hatalmokat erősítteni akarták. Károlynak ſemmire ſem vólt másra gondja, hanem tsak a' gyönyörüſégre, 's a' kormányozás' foglalatoſſágát egéſzen másokra bízta, még pedig ollya-

lyanokra, a' kik bizodalmára méltatlanok vóltak. Az ellenſégei jobban tudtak vigyázni, 's minden hibáit haſznokra tudták fordítani. Sándor Pápa, Maximilián, a' ki az erötlen Frideriknek 1493-dik eſztendöben történt halála után Tsáſzárrá lett, a' Katholikus Ferdinánd, Spanyol Orſzági Király, a' Velentzeiek és a' Majlandi Hértzeg Lajos, a' kinek az Uralkodástól általa megfoſztatott Öttse már nem élt: — mind ezek ſzövetſéget kötöttek egy más között a' végre, hogy a' Frantziákat kikergessék, 's Második Ferdinándot a' Nápolyi trónusra ismét felültessék.

A' nélkül, hogy a' fergetegnek elejét próbálta vólna venni, vagy a' környülállások mivóltához képest bölts rendeléseket és lépéseket igyekezett vólna tenni, egyedül tsak Frantzia Orſzágba való viſzſza téréséről gondolkodott Károly. Három vagy négy ezer embert Nápolyban hagyott, a' többi ſeregeivel pedig, mellyek hét vagy nyóltz ezer emberből állottak, útnak indúlt. Az öſzve ſzövetkezett hatalmaſágok mint egy harmintz ezer emberrel a' Pármai Hertzegſégben várták ötet. Méréſzſégétől megrémülvén ſoká tanátskoztak, ha megkeljen-é ötet támadni. Végre meghatározták, hogy hartzot próbáljanak. Megütköztek Fornova mellett, egy óránál kevesebb idön megverettettek, 's három ezer embert elveſztettek, holott a' Frantziák közzül tsak két ſzázan estenek-el. Azonban jóllehet a' Frantziák kevés embereiket veſztették-el, még-is ſokban kerúlt nékik a' győzedelem. A' Király, tsak kevésben múlt-el, hogy meg nem fogattatott, 's az Olaſzok ſzámtalan ſok ágyúkat és drágaſágokat prédáltak-el.

Ez

Ez a' győzödelem Nyóltzadik Károlynak nem hajtott egyébb haſznot, hanem tsak azt, hogy magát bátorſágba helyheztette. Az utánna következett eſztendöben 1496-dikban Nápoly Orſzág viſzſza vétetett töle. Gonsalvo di Carduba, ez a' nagy hírü Spanyol fö vezér, könnyen elűzte az ott lévő kevés Frantziákat, kiket külömben-is gyülölt az Orſzág, Ez Frantzia Orſzágra nézve nyereſég és ſzerentsés történet lett vólna, ha nékik letzkéül ſzolgált, 's öket jövendöre okosabbakká tette vólna. A' Király meghólt fiatal korában 1498-dik eſztendöben, még pedig nevezetes környülállások között. Amboise városában múlatván, a' Királynét egy lapdázó játékra invitálta; midön azt egy folyosón végig vezette vólna, egy ajtóba megütötte a' homlokát, de még-is elment a' játékra. Mindjárt a' játék után megütötte a' ſzél, 's meghólt 28 eſztendös korában. Az ő négy gyermekei magánál még elébb meghóltak. Utánna az Orleani Hertzeg Lajos következett az Uralkodásban. A' következendö idő ſzakaſzban le fogom rajzolni ezen fejedelemnek Uralkodását, a' ki minden egyébb nagy érdemei mellett ſem tudta az Olaſz Orſzág' bírására való vágyódását meggyőzni. — A' Frantziák Nyóltzadik Károly alatt Nápoly Orſzágban való táborozásokból vitték legelőſzör házájokba azt a' rút ragadó nyavalyát, mellyet Frantzia nyavalyának hívattatik.

HETEDIK

HETEDIK TZIKKELY.

Negyedik Henrik uralkodása Kastiliában. — Katholikus Ferdinand' és Izabella Uralkodásának kezdete.

Spanyol Orſzág, melly ſok ideig, ſok apró Királyſágokra daraboltatva lévén minden tekéntet nélkül maradott, 's az Európai Orſzágok' közönſéges ſystemájából mintegy ki vólt zárva, nagy tekéntetű Orſzággá lett azon idő tájban, 's ettől fogva magára fogja vonni figyelmetesſégünket. Ha Nagyſágának eredetét meg akarjuk tudni, viſzſza kell menni egy igen bóldogtalan uralkodásnak vi'sgálására.

Negyedik Henrik, a' ki vezeték nevéről Aléltnak vagy Ajultnak neveztetett, jóllehet ſzűntelen való feslettſégei egéſzen mást érdemlettek vólna, még-is 1454-dik eſztendőben a' Kastiliai trónusra jutott. Ő a' tengeren túl való Henriknek maradéka vólt, a' ki a' mint fellyebb előadattatott testvérének megölése után lett Királlyá. Az új Királyi udvar úgy látſzott abban kereste ditsőſégét, hogy mindenféle vétkek és otsmányſágok által magát megkülömböztethesse. Negyedik Henrik ſzűntelen ágyaſai és hízelkedő emberei között töltötte idejét, 's az ő példája ſzerint Johanna Királyné-is, a' Portugálliai Király testvére, minden ſzemérem és tartózkodás nélkül társalkodott búja ſzeretőjével. Szüntelen tsak a' mulatſágokról gondolkodtak; 's e' ſzerint ſzükſégesképpen na-

naponként bóldogtalanabb állapotra kellett jutni az Orſzág dolgainak. A' pompában való veſzedelmes mértékletlenſég tartatott igaz nagyſágnak. Midön egy alkalmatosſággal Tizenegyedik Lajos valamelly egyenetlenſégben a' Kaſtiliai és Arragoniai Királyok között közbirónak válaſztatott, olly igen meggyülölte Henrik Lajosnak minden pompát kerülö takarékosſágát, hogy mind magát, mind a' Frantziákat attól fogva egéſzen megvetette. De Henrik ezen alkudozás alkalmatosſágával még azoktól-is megtsalattatott, a' kikben legnagyobb bizodalmát helyheztette. Eſzre vette hitetlenſégeket, kirekeſztette öket kegyelméböl, 's azoknak helyébe a' Kuévai Bertrandot emelte fel, a' kinek a' Királynéval való házaſság törése az egéſz Orſzág előtt tudva vólt, 's közönſéges megbotránkozást okozott. A' pártütés' tüzének ſzikrája már elébb-is a' hamú alatt lappangott, 's a' Királynak ezen lépése azt okozta, hogy az egéſzen lángot vetett.

A' pártütök, kiknek feje a' Toledoi Ér'sek, Carillo, vólt, tsak nem hihetetlen dolgokat gondoltak-ki, és vittek végbe. 1464-dik eſztendöben arra kénſzerítették a' Királyt, hogy a' leányát, Johannát, kinek már annak előtte az Orſzág hüſéget esküdött, az örökſégből kitagadta, 's a' maga testvérét Alfonsot rendelte örökösének. 1465-dik eſztendöben Negyedik Henriket a' Királyſágból, még pedig ſzintén olly tsúfos mint tsudálatos módon kitették. A' képét t. i. egy vélztőhelyre felvivén, ott mindenek láttára és hallására reá mondatott a' lententzia, a' trónustól való megfoſztatás. Mind a' két réſzről fegyverhez nyúltak. Az Olmedoi ütközet nem vólt tökélletes, de minthogy

azon

azon a' Király jelen nem vólt, annál nagyobb útálatba és megvettetésbe esett. A' Toledoi Er'sek az ütközetben úgy viaskodott mint bajnok, 's jóllehet megsebesíttetett, még-is ő legtovább megállott az ellenség előtt. Fogunk még több bajnok fő Papokkal-is nem sokára megesmérkedni. Spanyol Országban vitéz aszszonyok-is találkoztak. Villalva aszszonyság Kastiliában a' Király mellett vitézül hartzolt, 's az Arragoniai Királyné-is fegyvert fogott a' férjéért az Anjoui és Lotharingiai János Hertzeg ellen, a' ki Bartzelonában Királynak kiáltatott-ki.

Alfonz, a' kit a' Kastiliai pártütők megkoronáztak, hirtelen meghólt 1468-dik esztendőben tizenöt esztendős korában. Ezen váratlan történet legkevesebbnyire sem tsillapította dühösségeket. Negyedik Henriknek feltételeket írtak eleibe; arra kénszerítették, hogy a' testvérét Izabellát esmérje a' Korona' örökösének, a' maga leányát tagadja-ki az örökségből, 's küldje az Annyával, a' maga feleségével együtt Portugalliába. Azt mondották, hogy Johanna a' Guevai Bertrand' leánya vólna, 's ez a' gyanú megfoztotta Johannát azoktól a' jusoktól, mellyeket egyébb eránt senki sem tagadhatott vólna meg tőle.

Már most Izabellának férjhez adása lett tárgya a' fő fő emberek' fortélyoskodásának. A' Portugálliai Király magának, Tizenegyedik Lajos a' testvérének, 's az Arragoniai Király a' fijának Ferdinandnak kérte azt feleségül. A' pártütők saját hasznát azt kívánta, hogy az utólsónak adják, mert az nékik legjobban pártjokat foghatta. Henrik másfelé akarta a' dolgot fordítani, de lehetetlen vólt. Az alatt míg a'

dolog húzódott, egy ollyan út és mód válaſztatott annak elvégzésére, melly a' többi környülállásokhoz igen hozzájok illett. Ferdinand idegen öltözetben, elment Valladolid városába. A' Toledói Er'sek ott öſzve adta õtet titkon Izabellával, az alatt a' feltétel alatt, hogy a' Pápától a' ſzükſéges dispensatiót kinyerje, mellyet mindazonáltal nem elébb, hanem három eſztendõk múlva nyerhetett-ki.

Henrik ezen tsalárdſágon felette megindúlván, a' testvérét Izabellát az örökſégből kirekeſztette, 's a' leányát Johannát tette ismét örökösévé. Megkínálta azzal a' Guiennei Hertzeget Tizenegyedik Lajos testvérét, 's minthogy annak nem kellett, azután a' Portugalliai Királyt-is; de már ekkor ez ſem fogatta-el ezen Hertzeg Kisaſzſzony' kezét. Az egéſz Orſzágban új Polgári háború támadott. A' Johanna és Izabella nevek minden kezeket felfegyverkeztettek. Végre a' Király megbékéllett Izabellával és Ferdinandal. Meghólt még abban az eſztendõben, 1474-ben, minekutánna a' Leányát, Johannát, ismét örökösévé tette vólna. A' Királyné esküvéssel erõsítette ezt; de még ſem akartak néki hitelt adni. Az a' gyanú, mellyet a' hír mindenütt beſzéllett, hogy a' Király méreggel ölettetett vólna-meg, ſemmit ſem akadályoztatta Ferdinánd és Izabella ſzerentséjét. Ezek mind a' ketten ſok talentomokkal és az Orſzáglás' tudománnyában nagy okoſsággal bírtak. Mindazonáltal a' figyelmetes vi'sgálás nem tarthatja az õ híres Orſzáglásokat mind azokra a' ditséretekre érdemesnek, mellyeket némelly történet-írók reájok tékozoltak. A' Nemzetek' balvélekedéseihez 's ítéleteihez, kivált

kivált a' tudatlanſág' ſzázadaiban, nem kell tellyes bizodalommal viseltetni.

Uralkodásoknak kezdete tellyes vólt fergetegekkel. Ferdinánd, a' ki tsupán a' puſzta Királyi titulust viselte, holott az egéſz hatalom a' Királyné kezeiben vólt, külön akarta magát venni, 's Aragoniába akart menni. De a' Királyné tudott néki hízelkedni, 's ugyan azért megtudta magánál maraſztani. Urának 's Királyjának nevezte, de azonban még-is ő parantsolt. A' Toledoi Er'sek, a' ki Kardinális Mendozának azt a' bizodalmat, mellyet a' Királyné abba helyheztetett, megirígylette, eltölt boſzſzúſággal 's boſzſzúállásról gondolkodott. „ Vifzſza ültetem ötet, így ſzóllott, a' „ rokka mellé, melly mellől ötet elhoztam." Elment az udvartól, 's azon törte fejét, miképen árthasson. Minekutánna Negyedik Alfonz, Portugálliai Király, magát reá vette, hogy Johannát, Negyedik Henrik Leányát feleſégül vegye: kikiáltatott az, Placencia városában Kastilia Királynéjának. De egynéhány hábo-rús eſztendők múlva lemondott Alfonz a' véle való öſzve kelésről, és abból ſzármazható juſſairól. Johanna Apátzává lett. A' Toledoi Er'sek' jövedelmei elvétettek, 's az által kénſzerittetett az magát megalázni, 's engedelmeskedni.

Egy bölts és hatalmas uralkodás kívántatott ahoz, hogy a' ſok rendetlenſégek megfójtathassanak, mellyek minden határokat által léptek vólt. Az egéſz Orſzág teli vólt haramiákkal. Az Orſzág Naggyai magok-is előmozdították, ſőt magok-is gyakorlották a' ragadozást, 's az ő váraikat úgy lehetett nézni mint

meg annyi ellenſég kezében lévö erösſégeket. Egy ſzóval a' Feudális igazgatásnak minden hibái tökélletes mértékben helyet találtak. Ferdinand és Izabella eltökéllették magokban, hogy azokat kiírtsák. E' végre állították-fel a' ſzent Hermandad' Congregatzióját, mellynek tzélja a' vólt, hogy a' gyilkosſágoknak, tolvajſágoknak, és mindenféle erőſzak tételeknek elejét igyekezzen venni. Ezen rendnek némelly meghatározott ſzámú hadi ſeregek-is adattak hatalmába. Ezek-is az ezekhez hasonló egyébb rendelések a' Nagyok előtt épen nem vóltak kedvesek, 's ellenkezni-is próbáltak eleinten. De Izabella és Ferdinand mindjárt Uralkodások kezdetében igen ſzorgalmatosan kezdették a' vétkeket büntetés által rettenteni, az ollyan Nagyoknak, a' kik tsatázásaik és egymás között való villongásaik által az Orſzágot rongálták, Váraikat földig lerontatni, a' népet a' Nagyok nyomorgatása alól felſzabadíttani, és egyedül a' Királyi hatalom' alá vetni. Azonban az illyen haſznos és jó igyekezetek mellett mind azt a' gonoſzt-is folyamatba hozták, valami az Inquisitióval öſzve vólt kaptsolva, vagy abból következett.

Torquemada, egy irgalmatlan Dominicanus, a' Királynét, megkoronáztatása előtt, azon igéretre kiſztette, hogy, mihelyt a' trónusra lép, minden hatalmát a' Vallás' tsúfolók', 'sidók', Mahomedánusok', Eretnekek' és boſzorkányok' kiírtására fogja fordítani. Kardinális Mendoza, ezen Dominikánustól ſerkentetvén a' Királyné esküvését haſznára fordította. Az Inquisitió közönſéges törvény által felállíttatott, és példa nélkül való keményſéggel gyakoroltatott.

Néma

Néma ijedtség, bús félelem és vad buzgóság foglalt-el minden szíveket; a' minden fundamentom nélkül való gyanakodás számtalan ártatlanokat fogságba vettetett, és kétségbe ejtett; minden tsekély vélekedésért, 's reájok fogott vétekért méltatlansággal illettettek a' legjobb emberek. A' legtörvénytelenebb törvénykezés által jószágok, betsületek 's életek elvétetett számtalan szerentsétleneknek. A' bévádoltatott nem esmérte vádolóját, 's nem birattattak egymással szemre. Ugy kellett néki elgondolni és kitalálni, hogy mitsoda vétkéért büntettethetik. Sokszor mesterséges kérdések által úgy belé keríttetett a' hálóba, hogy vétkesnek vallotta magát, ha szintén az nem vólt-is. A' legközelebbről való atyafiaknak bizonyság' tételei-is bévétettek, mint ha attól lehetett vólna félni, hogy külömben nem lennének elég vádolók. És jóllehet a' méltatlanúl rágalmazók méltán kemény büntetést érdemlettek vólna; jóllehet a' személlyes gyülölségek, és a' tudatlansággal együtt járó babonák természet szerint szaporították a' hamis vádolásokat és árúlkodásokat: még sem vólt egy példa-is arra, hogy a' rágalmazókat az Inquisitió megbüntette vólna. Az Inquisitiótól nem lehetett sehová-is folyamodni, még a' Királyhoz sem vólt szabad appellálni.

Azokat az iszonyú öldökléseket és elveszt-éseket, mellyekben a' vak buzgóság' áldozatjai egymásra halmoztattak, 's a' mellyek Auto da fénak neveztettek, úgy néztek 's úgy tartották, mintha Isteni tiszteletek és ollyan jó tselekedetek lettek vólna, mellyekben az Istenség gyönyörködnék; ugyan azért gyakran a' Király és

Királyné-is nagy buzgóſsággal ſzemlélöi vóltak azoknak. Ha ki azt mondaná, hogy Portugallia és Spanyol Orſzág bóldogoknak tarthatják azért magokat, hogy belölek a' 'Sidók, Mahomedánusok és más Vallásbéli Felekezetek ki vagynak írtva; ebböl az állításból az következnék, hogy, ha ki igaz hitü Kereſztyének-ké akarja Jobbágyait tenni, annak ſzabad ezen tzéljának elérésére akármelly eſzközökkel-is élni, ſzabad az okoſlágot tapodni, az embereket kínozni, 's a' világot fegyverrel és tüzzel puſztítani. Az elsö Kereſztyén Anyaſzentegyház nem illyen eſzközök által fundáltatott. A' népeknek, ſöt magának a' Vallásnak-is ſzerentséjére, a' Spanyol-Orſzági igazgatás az újabb idökben ezt a' keményſéget igen mér'sékelte, 's ſzembetünö jeleit adja, hogy naponként jobban megesméri a' Kereſztyéni Vallásnak fö törvényét a' ſzeretetet. Által látja, hogy az Inquisitió keményſége a' hajdani tudatlanſág' ſzüleménye vólt, 's az Orſzágon igen veſzedelmes mély ſebeket éjtett.

1479-dik eſztendöben Ferdinánd' Attya Máſodik János meghalván ö lett Arragonia' és Sicilia' Királlya. Midön azután négy eſztendövel az Ifjú Phoebus de Foix, Navarrai Király meghólt, annak testvérét és örökösét Katalint, a' maga fijának akarta megnyerni feleſégül. Hogy ezen ſzándékában könnyebben bóldogúlhasson, elfoglalta Pamplona városát, azután pedig, a' mint alább megfogjuk látni, ezt az egéſz Orſzágot eröſzakosan magáévá tette. Fegyvereknek ereje és ravaſz politikájok által Ferdinánd és Izabella ſzünet nélkül terjeſztették hatalmokat.

NYOL-

NYÓLTZADIK TZIKKELY.

Granada Orſzágnak elfoglalása. — A' Sidóknak Spanyol-Orſzágból való kiüzettetések.

Granada, ez az egyetlen egy Orſzág, mellyet Spanyol Orſzágban a' Mahomedánusok elébbeni nagy birodalmokból még megtartottak, magára vonta most minden Uralkodásra vágyó ſzomſzéd Fejedelmek' figyelmetesſégét, a' kiket, valamint a' Vallásbéli buzgóſág, úgy a' magok haſzna-is láttatott öſztönözni ezen tartományoknak elfoglalására. Tsudálkozni kell első tekéntettel, azon, hogy a' Maurusok a' Negyedik Henrik uralkodása alatt való zenebonákat és pártütéseket nem tsak haſznokra nem fordították, hanem még eſztendönként való adófizetésre-is magokat kötelezték. De a' belső viſzſza vonások miatt magok-is naponként erötlenettek, 's napról napra fogyott hatalmok. Az egyenetlenſég, melly utóbb dühösſéggé vált közöttök, végre utólsó romlásokat okozta önékik-is, valamint olly ſok egyébb híres Nemzeteknek. A' Granadai Király, Albohacen, hadban vólt egyik fija ellen, 's ez viſzont egy báttya ellen. Az egéſz Orſzág égett a' pártütés tüzétöl, midön Ferdinánd és Izabella fegyvereiket ezen Orſzág ellen fordították, mellyet a' terméſzet olly igen megáldott, hogy méltán lakóhelye lehetett vólna a' legſzebb bóldogſágnak.

Minekutánna Ferdinand Negyedik Sixtus Pápától a' Kereſztes háborúra ſerkentő parantsolatot, vagy Bullát kért, és a' papſágtól való ſegedelem kérésre engedelmet nyert vólna, (mert ezt a' lépést az okosſág ſzükſégessé tette) által vette 1483-dik eſztendöben ſeregeinek vezérlését. A' hadakozásnak reája nézve felette jó folyamatja kezdett lenni. Izabella ſok táborozásaiban kéſérte ötet: 's Malaga városának vívásakor 1487-dikben mind a' ketten nagy veſzedelémben forogtak. 1489-dik eſztendöben Baza városát húſz ezer embernek elveſztése után ostrommal megvették. Gvadix és Almeria városait egy Mahomedanus Királyi Hertzeg adta által nékiek, a' ki a' Koronára ásítozván olly alatsony lelkű és olly eſztelen vólt, hogy ezén kedveskedése által az ő vetélkedő társai ellen való hadakozásra akarta a' Spanyolokat bírni. Végre 1491-dik eſztendöben Ferdinánd és Izabella magát Granadát kezdették vívni. Az ő táborok, melly a' várostól két mértföldnyíre vólt, egy rettenetes tüzi veſzedelem által hamuvá tétetett. Hogy többé öket illyen veſzedelem ne érhesse, azon a' helyen egy ollyan várost építtettek, mellynek a' tüz nem árthatott; 's ezen város építtésébe nem került egéſzen három hónap. E' vólt eredete a' még most-is fenn álló Santa-fe városának. A' Spanyolok' tábora mindennel bővölködött; a' városban bézárt ellenſég pedig a' ſzükſégnek minden inſégét érzette; 's már ſemmi reményſége ſem vólt a' városnak, midőn egy Fanaticus Muzulman újra néki bátorította az eltsüggedett ſzíveket. Húſz ezer ember, az ő ékesen ſzóllása által felbuzdíttatván, eltökéllette magát, hogy

min-

mindent kész lesz véle együtt próbálni; 's méltán haszonra kellett vólna ezen eltökéllést fordítani. De Abo-Abdeli, a' ki az Attyát Albohacent a' trónustól megfosztotta, inkább félt ezen eltökélléstől, mint sem hogy annak örült vólna, és sietett kapitulálni. A' Kapitulatzióban kinyerte a' maga részére a' las Alpuxarras nevű hegyek' termékeny tájját és erős városait; a' Jobbágyai részére pedig Vallásoknak szabad gyakorlását; törvényeiknek megtartását, és jószágaiknak bátorságos birtokát. Jobbágyainak ezer meg ezer átkai között kiment ezen Residentziájából, 's könyvező szemmel és mély sohajtásokkal nézett arra viszsza. Akkor az Annya így szóllott hozzája: méltán pityeregheтsz gyenge és gyáva aszszonyok' módjára, minthogy egy illyen várost férfiúi bátorsággal nem tudtál mególtalmazni. Így lett vége az Arabsok Spanyol-Országban való uralkodásának, melly az előtt mint egy nyóltz száz esztendőkkel kezdődött vólt.

Mennél hasznosabb és ditsőségesebb vólt ez a' győzedelem, annál inkább lehet azon a' hamis és ártalmas politikán tsudálkozni, melly Ferdinandot és Izabellát a' 'Sidóknak az országból való kiüzésére tsábította. Ezek a' Keresztyénektől megvettetett és gyűlölt szerentsétlenek szorgalmatosságok által igyekeztek a' közönséges megvettetésen némünéműképpen győzödelmeskedni; 's vólt-is sikere igyekezeteknek, betsületeknek elveszтését kipótolták a' gazdagságok. Minthogy egyedül ők magok folytatták a' kereskedést, 's minthogy azzal feletébb való nyerekedést, és u'soráskodást kaptsoltak öszve, azért a' Nemzetek tsak nem min-

den pénze az ő kezekben vólt. Külömbkülömbféle igazságtalan árúlkodások 's vádolások tétettek ellenek, a' millyeneket a' Vallásbéli vak buzgóság minden időkben könnyen tudott koholni. Ez által a' nép ellenek felingerelteték, 's annak ellenek való, 's már régen megregzett gyűlölsége dühösséggé vált. Az igazgató szék-is, vagy Vallásbéli buzgóságtól, vagy a' maga hasznа hazug reménységétől ösztönöztetvén reá hagyta magát venni az ellenek való felfegyverkezésre. Parantsolat adatott-ki a' 'Sidóknak, hogy az Országból kitakarodjanak, jószágaiknak eladhatására hat hónapi idő engedtetett; de egyszersmind halálos büntetés alatt megtíltatott nékik, hogy aranyot, ezüstöt, 's drága köveket magokkal ki ne vigyenek; az az más szókkal, kiüzettettek az Országból a' végre, hogy mindenektől megfosztattassanak.

Ezen rendelés által Spanyol Ország többet elvesztett harmintz ezer familiánál, vagy legalább-is száz és ötven ezer személlyeket kikergetett. Velek együtt a' szorgalmatosság, a' kereskedés, és a' mesterségek-is számkivetésbe mentek. Az a' következése lett ezen gyászos rendelésnek, a' mi szokott a' pénz meghamisításának lenni, mellyet a' melly Fejedelmek magoknak megengedtek, ideig óráig hasznot hajtottak vele magoknak, de azután annál mélyebb veszedelem' örvényébe süllyedtek. A' 'Sidók' megfosztása és kirablása úgy tetszett, hogy nagy nyeresség; azonban az által nem sokára egészen elszegényedett az Ország. Semmi sem pótolta-ki azt a' nagy adót, mellyet ők esztendőnként fizettek, 's nem vólt kitől vásárolni az életnek minden napi szükséges portékáit, mellye-

mellyeket elébb az ô ſzorgalmatos kezekből olly könnyen meglehetett kapni. Vallyon a' 'Sidók' felettébb való nyerekedésének megzabolázására nem lehetett vólna-é más módot találni a' kereskedésnek egéſzen való elűzésén kívül. Ha már egyſzer igazſágtalanſágot akartak elkövetni, legalább illendő lépéseket kellett vólna előre tenni, hogy az igazſágtalanſág gyáſzos következései meggátoltassanak; jólehet még akkor-is lehetetlen lett vólna az igazſágtalanſágnak minden következéseit elhárittani, úgy mint a' melly a' maga terméſzete ſzerínt, és ſzükſégesképpen több roſzſzat ſzokott ſzülni mint jót.

A' 'Sidóknak Spanyol Orſzágból való kiűzettetése által Portugállia tsak nem nyóltzvan ezer lakosokat nyert. Tizenöt ezeren közzülök Afrikába futottak, a' hol még kegyetlenebb ſorsok lett, mint Spanyol Orſzágban vólt. Azt írják, hogy a' Maurusok felmetélték hasaikat, 's elnyelt aranyat kerestek gyomraikban. Egynéhány ezeren viſzſza mentek Spanyol Orſzágba, 's külsőképpen Kereſztyénekké lettek. Ezeket fújtálta leginkább az Inquitiónak vas páltzája.

Ezekhez a' most előlſzámlált közönſéges ſzerentsétlenſégekhez méltán hozzájok lehet ſzámlálni az új világ' feltalálását-is, melly épen abban az eſztendőben történt, mellyben a' 'Sidók kiűzettek. A' következendő idő-ſzakaſz, melly Ferdinand és Izabella uralkodásáról még többet ſzóll, világosan megfogja ezt bizonyíttani. Ide még egynéhány jegyzéseket kell ragaſztanunk, mellyek azokat a' dolgokat illetik, a' miket az emberi lélek legfontosabbaknak tart.

KILEN-

KILENTZEDIK TZIKKELY.

Közönséges Jegyzések.

A tizenötödik század folytában mindenek megváltoztak, vagy megváltozásokhoz kéfzültek; minthogy az emberek a' tudatlanság' hofzfzú éjtfzakájából mint egy mély álomból felébredtek, minthogy lelkek tehetségeit gyakorolni kezdették, 's minthogy külömbféle új találmányok a' gondolkodásnak új pállyát és új útat nyitottak. A' Kompafz, vagy a' magnestő feltalálása, melly már az előtt fok időkkel történt, de a' mellynek hafznát tsak ezen idő tájban kezdették venni, tsak ez az egy találmány-is tsudálkozásra méltó változásokat vagy revolutziót okozott.

A' puskapor feltalálása a' hadakozás mesterségének egéfzen más ábrázatot kezdett adni, 's annál több változásnak kellett abban tétetni, mennél tovább terjedett ez a' bóldogtalan találmány. A' régi lovagság igen fokat elveftett a' hadakozásba való előbbeni befolyáfából, 's következendőképpen egéfz tekintetéből-is. Még többet veftett némelly rendeknek, p. o. Szent Mihály rendjének, az Arany gyapjas rendnek 's a' t. felállítása által. Ezen rendek felette igen hízelkedtek a' negédfégnek, 's a' hijába való ditsőfég' kívánásának, 's a' nagy Urakat igen a' Fejedelmek' Udvarába tsalogatták, a' kik minden kitelhetőképpen igyekeztek hatalmokat, és tekinteteket erősíteni.

Az

Az Országlás mesterségében, miólta a' törvények' tanúlása szükségesnek tartatott, kiváltképpen Frantzia Országban szembetűnő gyarapodást lehet észre venni. A' törvénytúdók, a' Parlamentomok, jóllehet a' balvélekedésektől nem vóltak egészen mentek, még-is ollyan Principiumokat hoztak szokásba, mellyek a' Királyi hatalomnak igen kedveztek. A' Római Udvarral való perlekedések és alkudozások alkalmatosságával megtanúlták egyébb udvarokis miképpen kellessék a' nehéz dolgok és veszödséges környülállások körül forgolódni. Talám ebből a' kútfőből származtak azok a' szörszál hasogatások-is, mellyek nem sokára Systémává szerkeztettek öszve. Mindenütt lehetett látni, miképpen legeltették az Európai hatalmasságok mindenféle kivántsi szemeiket, 's miképpen kötöttek külömbkülömbféle szövetségeket; de azt-is lehetett látni, hogy a' hitszegés a' legfontosabb dolgokkal való bánásban-is mint egy elmés mesterséggé lett. Tizenegyedik Lajos és Katholikus Ferdinand' uralkodásai mind ezeknek elég bizonyságát adják. A' tsalás közönséges ragadó nyavalyává lett. A' legszentebb 's legfontosabb dolgokat, az egyezéseket és esküvéseket arra fordították, hogy azokban mint meg annyi törökben, a' barátság' szép álortzája alatt ellenségeiket megejtsék; nem gondolván-meg, hogy ezen a' tsalárd úton nem egyebet nyerhet akárki-is, hanem tsak azt, hogy ellenségeit szaporítja, barátjait elűzi, vagy legalább merő hitetlen barátokat láthat maga körül. A' tsalárdság kevés szempillantásokra használhat ugyan, de a' következései mindenkor veszedelmesek. Ezt számtalan történetek bi-

bizonyítják a' leghajdanibb kortól fogva a' legújjabb időkig.

Ez az időszakasz jobban meg vólt billyegezve, mint akármellyik másik, a' gyilkosságoknak és méreggel való öléseknek rút vétkei által. Ezeket a' vétkeket úgy lehet nézni, mint Olasz Ország' szüleményeit, a' hol az egymás ellen felgerjedett sok Felek dühösége és erőtlensége őket igen közönségesekké tette. Kitsinyenként a' virtusnak minden esmérete és szeretete eltűnt, 's azzal együtt a' társalkodás és a' közönséges élet-is bátorságtalanná, és veszedelmessé lett. A' babonásággal egyesült gonoszság a' kötelességnek, 's a' lelkiesméretnek szavát egészen elnyomta. A' vadságnak levetkezése, 's a' talentomok' pallérozása sokszor tsak abban állott, hogy a' baromi vétkek' helyébe tsínosabb, és annál veszedelmesebb vétkek léptek; e' pedig abból származott, minthogy nem az okosságot választották vezérnek, az értelemnek mindenféle feszegetései között az indúlatoknak szabad útat engedtek, minthogy továbbá a' nép' erköltsei a' kormány mellett ülők' erköltsei szerint formálják magokat, és végre minthogy többnyire az tartatik jónak, a' mi külsőképpen szerentsésnek láttatik az embert tenni.

A' könyvnyomtatás' mesterfége, melly 1440dik esztendőben Straszburgban Guttenberg János által találtatott-fel, 's azután Moguntziában Faust János és Schäfer Péter által nagyobb tökélletességre vitettetett, igen hathatós eszköz lett mind az igazságoknak, mind a' tévelygéseknek terjesztésére. De jóllehet igen viszsza lehet véle élni, mindazonáltal még-is kimond-

ha-

hatatlan nagy jótéteménynek kell azt tartani; mert a' tudatlanság a' nélkül-is számtalan útat módot talál a' tévelygések' magvának elhintegetésére, holott ellenben az igazságnak ezer meg ezer akadályok között kell magát által verni. Ha még a' könyvek' segítségével-is tsak olly lassú és bizonytalan elömenetele lehet, hát ezen segedelem nélkül mire mehetne a' tudatlanság' setétségében? A' legnagyobb kár, mellyet a' könyvnyomtatás okozhat, abban áll, hogy a' szakadások' és sokféle Felekezetek' tüzét éleszteni és táplálni segítti, de ezen tűznek a' nélkül-is elég tápláló eledele vólt már annak előtte-is. Ellenben egyedül a' nyomtatás által lehet az okosságnak, virtusnak, és jó erköltsöknek letzkéit, mellyek végre minden szakadásokat elnyomnak, legkönnyebben és legjobban közönségesekké tenni, és elterjeszteni; 's melly nagy haszon ez az emberi nemzetre nézve! Egy Koster nevü Harlemi polgár már annakelőtte-is nyomtatott, úgy, hogy a' mint a' Chinaiak már sok száz esztendőktől fogva tselekesznek, egész leveleket, vagy paginákat fára metszett. De a' nyomtatásnak ezen módja annyival veszödségesebb és unalmasabb az öntött, és egymástól elszedhető betükkel való nyomtatásnál, a' mennyivel a' Hieroglyphák veszödségesebbek a' mi betüinknél. A' könyvnyomtatás' mesterége, olly tsudálatos találmánynak látszott lenni, hogy azok, a' kik azzal elöször tettek Párisban próbát, boszorkányoknak tartottak; mert mindennek boszorkány vólt akkor a' neve, a' ki valamelly új találmány által a' köznépet tsudálkozásra indította. Eleinten még maga a' Parlamentom-is

helyt

helyt adott ezen nevetséges képzelménynek, 's a' ki egyszer előre bészívott balvélekedésektől viseltetik, ez minden hasznos újságot éktelenségnek tart.

A' könyvnyomtatás' hasznos vóltáról olly igen megvagynak minden túdósok győzettetve, hogy némellyek közzülök a' tudományoknak újra való kivirágzását, nem annyira a' Görögök' Konstantzinápolyból Olasz Országba való által menetelének, mint ennek a' találmánynak tulajdonítják. Azonban tagadhatatlan dolog, hogy ezen bújdosó Görögöknek Olasz, és más Országokban való megtelepedése, és az általok közönségesebbé tett Görök Classicusok' olvasása megbetsülhetetlen nyereség és hatható eszköz vólt a' tudományok' gyarapítására. Mert jóllehet már annakelőtte-is kezdették az Európaiak a' régi Deák Auctorokat olvasni és tanúlni; mind azon által sokkal szerentsésebb előmenetelek lett azután, minekutánna a' Görög Írókat-is, mint meg annyi forrásokat, megesmérték.

A' túdós nyelvek eleinten nem annyira a' jó ízlésnek, és józanabb értelemnek gyarapodására szolgáltak; hanem többnyire csak szóból álló, vagy-is tsupán nyelvet illető Tudományt adtak. A' szókra fordítván az akkori Tudósok legnagyobb figyelmetességeket, a' dolgokról csak nem egészen elfelejtkeztek. Legnagyobb része azoknak holmi szók felett való szörszál hasogatásokban, 's a' régi Íróknak ok nélkül öszve halmozott tzitálásában keresett ditsőséget. A' régi Írókat magyarázni, kiírni, és rabi módon követni, e' vólt szokásban; de hogy magok gondolkodtak vólna, az eszekbe

sem

sem jutott. A' régi Classicusok munkái, tagadhatatlan dolog, hogy sok tekéntetekben megbetsülhetetlenek, 's azoknak tanúlása elmúlhatatlanúl szükséges. De azt hinni, a' mit ebben az időszakaszban a' Tudósok hittek, hogy a' régiek olvasásán és értésén kívül, semmi egyébb tudomány sem kell, azoknak még vétkeiket-is menteni, és szépségnek tartani, minden ítélet-tételeiket Orakulum gyanánt venni, csak azt tartani szépnek, a' mi hozzájok hasonlítt, 's az ő írások módját szolgai félelemmel követni: — ez képtelenség, 's ez az út a' jó ízlésnek, és józan okosságnak gyarapodását inkább akadályozta mint előmozdította.

A' hólt nyelvek' tanúlása által az élő anyai nyelveket kellett vólna nagyobb tökélletességre segítteni. Míg Olasz-Ország ezt tselekedte, addig igen jeles írókkal ditsekedhetett; de mihelyt ezt elmúlatta, csak gondolat nélkül való Ciceroniánusokat, és tompa firkálókat mutathatott elő. A' többi nemzetek sok ideig még hátrább maradtak az Olaszoknál, mind addig t. i. míg a' tudósok a' magok anyai nyelvén nem kezdették hazájokat taníttani, 's írásaik által világosíttani. Lassanként csak ugyan mindenek általlátták utóbb, hogy a' Görög és Deák írók' remek-munkái úgy használnak legtöbbet, ha azokból a' Tudósok megtanúlják, miképpen kellessék gondolkodni, 's hazai nyelveken tökélletesen írni.

Az Oskolákban uralkodó visza vonások, mellyek mindenkor a' Vallás' és az Ország' ügyévé tétettek, szomorú bizonyságai annak a' rabságnak, melly alatt az Okosság sok ideig nyögött. Aristoteles, a' ki a' tizenharmadik században egyszer kárhoztattatott, másszor ismét

az átok alól felszabadíttatott, határ nélkül való hatalommal uralkodott a' tudósok értelmén. A' Pápának egy követe, a' ki a' tizenötödik század' közepén a' Párisi Universitást reformálta, megparantsolta, hogy Aristoteles magyaráztassék abban. Minthogy pedig ezen Böltsnek munkáit tsak az Arabsok' fordításából és magyarázatjaiból esmérték; azért tulajdonképpen Averroes vólt az, a' ki Aristoteles képében Orakulumokat adott. A' terméfzet' tudománnya, a' Morális, főt még a' Theologia-is némünémüképpen rabjai vóltak az Aristotelesi érthetetlen Philosophiának. Minden Felekezetek citálták Aristotelest. Két értetlen Felek, a' Realisták, a' kik a' dolgoknak és a' gondolatoknak valófággal való léteket állították, és a' Nominalisták, a' kik ezen állítás ellen mesterféges fzőrfzál hasogatásokkal kikeltek, dühösen üldözték egymást, 's az Anyafzentegyház' átkán kívül még a' világi Felső hatalmasság' fegyverét-is fordították egymás ellen. Tizenegyedik Lajos a' Realisták réfzére állott, 's a' Nominalisták' könyveit lántzra vettette. A' villongást, a' mint többnyire történni fzokott, ez még hevesebbé tette. A' könyvek ismét felfzabadíttattak a' fogfágból 's a' villongás azután-is tartott. Ha Descartes és némelly más Tudófok nem lettek vólna, talám még máig-is tartana az illy hitványfágok felett való perlekedés.

Más felől épen ezen időfzakafzban a' Thomisták és Scotisták, vagy a' Dominikánusok és Franciscánusok-is hevesen perlekedtek egymásfal. Az egyik réfz tagadta fzűz Máriának fzeplőtelen fogantatását, a' másik pedig tanította azt. A' Dominicánusok a' Sienai fzent Katalint,

lint, a' ki az ő ſzerzetekből való Apátza vólt, ſebhelyekkel festették-le; a' Franciscánusok ellenben azt erősítették, hogy ez a' tiſztesség tsak ſzent Ferentzet, az ő ſzerzetek' fundálóját illeti. Amazok azt tanították, hogy Kriſztus' Istenſége akkor ſem vált-el emberi természetétől, míg ő a' koporsóban feküdt; ezek ellenben ellenkezőt hittek.

Savonarola Jeromos, egy buzgó Dominicánus, és Florentziai híres Predikátor, áldozatja lett a' két Felekezet' egymás ellen való fenekedésének. Hatodik Sándor Pápa ellen keményen beſzéllet Predikátzióiban. Hamis tudománnyal vádoltatott. Egy Dominicánus társa arra ajánlotta magát, hogy Savonarola' ártatlanſágát azzal megbizonyítja, hogy egy nagy égő tüzön ſértetlen által fog menni. Egy Franciscánus ellenben arra ajánlotta magát, hogy hasonlatosképpen egy illyen tüzön való kereſztül menés által megbizonyítja annak vétkes vóltát. Ajánlásaik elfogadtattak 's nap határoztatott a' tüz' próbának véghez vitelére. A' Franciscánus reſzketett, 's viſzſza vette ſzavát. Egy másik ajánlotta magát, de az-is hasonlóképpen ismét lemondott rólla. Végre egy Franciscánus Frater ajánlotta magát. A' Magistrátus és a' népſég öſzve tódúlt ezen különös próbának látására. A' rakás fák meggyújtattak. Legelőſzör a' Dominicánusnak kellett vólna a' próbát kiállani; de ſzerentséjére jókor eſzébe jutott azt mondani, hogy nem másképp hanem tsak a' ſzentelt ostyát kezében tartván mégyen által a' tüzön. Ez vagy a' Szentſég eránt való tiſzteletből nem engedtetett-meg néki, vagy pedig azért, mert a' Franciscánus protestált

ellene; és így mind a' ketten a' próbának megtevése nélkül mentek-el. Savonarola mind e' mellett-is 1498-dik esztendőben még más két Dominicánussal együtt megégettetett.

Míg a' Theologusok az emberi gyarlóságnak illyen gyászos bizonyságait adták, az alatt egy Ifjú Fejedelem Pico de Mirandula az akkori időnek közönséges tanítója akart lenni. 1486-dik esztendőben, husszon három esztendős korában, Rómában mindenféle Tudományokból, a' Theologiából, Dialecticából, Mathésisból, Physicából, sőt még a' Magiából és Kabbalából-is nagy ditsérettel disputált. Leginkább Szent Tamást és Aristotelest követte. Azonban nem maradott az ő tudománnya, és disputálása büntetés nélkül. Az ő Thesisei mint Eretnekségek Nyóltzadik Innocentius Pápánál bévádoltattak; a' ki azokból tizenhármot kárhoztatott-is. Piko védelmezte azokat, 's nemis volt néki nehéz vádolóit elhallgattatni. Midőn ezek közzül egyik a' Kabbala ellen, mellyről épen semmit sem tudott, hevesen kikelt, és megkérdetett, hogy mi lehet a' Kabbala, ezt felelte: tudjuk, hogy Kabbala egy Eretnek vólt, a' ki Krisztust szidalmazta; és hogy annak követői Kabbalistáknak hivattatnak. Ez a' Hertzeg, a' ki tudománnyára nézve az akkori időnek tsudája vólt, megemésztette magát a' sok tanúlás által, 's meghólt életének harmintz harmadik esztendejében. Hertzegi Méltóságáról lemondott, 's Hatodik Sándor Pápától Abfolutziót nyert.

A' mi az Egyházi állapatot illeti, jóllehet annak jobb karba való helyheztetését sok értelmes és kegyes emberek kívánták, még-is

tsak

tsak régi mivóltában maradott. A' Konstántziai és Bazileai Ekklézsiai gyülések akármelly jóra tzéloztak-is, nem lehetett annak eléréséről gondolkodni addig, míg az uralkodó Hatalmasságok a' dologhoz ſzívessebben nem láttak.

Ugyan azért az ezen ſzakaſzban uralkodó Pápákról mindnyájokról nem egyebet mondhat a' História, hanem hogy a' magok haſznára igen ſokat, az Anyaſzentegyház haſznára pedig igen keveset néztek. Tagadhatatlan dolog pedig, hogy a' Pápák' magok viselete igen fontos vólt minden tekéntetben, mert elmúlhatatlanúl ſok és nagy következéseket vont maga után. Ha virtusokkal tündöklöttek vólna; ők-is, valamint a' régi egyházi elől járók, a' kik ſzent hivataloknak díſzére, 's a' világnak javára éltek, ſok gonoſznak elejét vehették, és ſok jót elömozdíthattak vólna. Ellenben az által, hogy külömbkülömbféle vétkeikkel ſzent hivatalokat megfertéztették, az Anyaſzentegyháznak-is nagy veſzedelmet okoztak.

Ha valamikor, ezen időtájban kellett vólna a' Vallásnak bölts elöljárók által kormányoztatni; mert minden nagy mozgásban vólt. Viklefnek és Huſznak követői alattomban még most-is ſokan vóltak, a' kiknek ſzámát a' könyvolvasás, a' disputálás, és a' papi rend' zabolátlanſága naponként nevelte. Ennyi könnyen gyuladó materiák, mellyek erőſzakosan vóltak a' föld alatt öſzve ſzorítva, terméſzet ſzerínt igen hamar lángot vethettek, 's ellehetett előre látni, hogy az ő rettenetes fellobbanáſok ſzörnyű veſzedelmeket, romlásokat és gyuladásokat fog mindenütt okozni.

KILENTZEDIK IDÖ SZAKASZ.

KOLUMBUS KRISTÓF,
VAGY
AZ ÚJ VILÁGNAK FELTALÁLÁSA.

Velentze ellen való ſzövetſég. — Tizedik Leo Pápa és Luther.

A' Tizenötödik Század végétöl 1519-dik eſztendeig.

ELSÖ TZIKKELY.

A' hajókázás mesterſégének Amerika feltalálásáig való gyarapodása.

Azok a' tsudák, mellyeket a' hajókázás' mesterſége okozott, a' gazdagſágnak és tudományoknak elömenetelei, mellyek abból ſzármaztak, és azok a' változások, mellyekre az Európai Orſzágoknak egymással való öſzve köttetésére nézve, alkalmatoſſágot adott, megérdemlik, hogy egy új idöſzakaſz' elein ſzámláltassanak elö. Ez az új idöſzakaſz az emberi nemzetnek a' ditsöſég' és ſzerentse' fényes tzímje alatt új ſzorongatásokat és nyomorúſágokat ád; de mindazonáltal az emberi nemzet az okoſság' palléroztatása által naponként nagyobb tökélletesſégre jutott; 's talám leſz még ollyan idö, midön a' világnak azon tartományai, mellyek

lyek az Európaiak' kegyetlenſégét átkozták, még ſzerentséseknek fogják magokat tartani azért, hogy velünk megesmerkedtek, 's általunk azon haſznokban réſzesülhettek, mellyek utóbb a' mi tudományainkból, mesterſégeinkből, és törvényeinkből ő reájok-is hárámlani fognak.

Tudni való dolog, hogy az első hajósokat a' ſzükſégtől és haſzonkereséstől lelkesített ſzorgalmatoſság formálta, és tanította. A' régi Phoeniciaiak és Carthágobéliek minden egyébb ſegedelemtől megfoſztatva, 's tsupán tsak a' tsillagok' járására való vigyázástól, és kevés tapaſztalásaiktól vezéreltetve nagy kereskedést üztek a' tengeren; 's némelly tengeri útazásaikból különös nagy bátorſág tetſzik-ki, 's némellykor a' ſzerentse igen jó elömenetellel megkoronázta bátorſágokat. A' régi Dánusok és különösen Normannusok, a' kik nem egyebek vóltak méréſz tengeri tolvajoknál, 's igen nagy vadſágban élö népeknél, olly nagy dolgokat vittek véghez a' tengeren, mellyeket nem lehet eléggé tsudálni, 's mellyek annál bámulásra méltóbbak, minthogy a' bátorſágon kívül tsak nem ſemmi ſegedelmek ſem vólt. 874-dik eſztendöben Islandiába mentek, 's ott egy nevezetes Koloniát telepítettek-le. 982-dik eſztendöben feltalálták Grönlandiát, 's ott megtelepedtek.

A' mi több, némelly tudósok a' régi történet Irókból azt hozzák-ki, hogy a' régi Normannusok a' nevezett időtájban Amerika körülis egy tartományba kiſzállottak, 's ott egy új Koloniát fundáltak, mellyről az Islandiai Kronikák 1121-dik eſztendöig ſokſzor emlékeznek. Ezen új tartománynak Vinland nevet adtak.

Azt hiſzik némelly túdósok, hogy Vinland épen az a' ſziget vólt, mellynek most Terra nova a' neve, és hogy az Eſzkimoſzok' azon régi Coloniának maradványai vólnának.

A' tizenötödik ſzázadban, míg a' híres Columbus Kristóf Amerikát fel nem találta, lehetetlen dolognak és üres képzelménynek tartatott az, hogy föld alatt való emberek, az az ollyan emberek vólnának, a' kik a' földnek hozzánk által ellenben lévő felén lakván, lábaikkal lennének felénk fordúlva. A' babonáſság, melly a' tudatlanſágnak mind kéſérője, mind táplálója ſzokott lenni, ezen tévelygésben még a' Theologiából vett okokkal-is megerősítette az embereket. „ Hogy hogy vólna a' lehetséges, „ hogy azok az emberek, a' kiket a' tengerek' „ mélyſégei válaſztanak-el tőlünk, vélünk egy „ eredetűek vólnának, valamint mi úgy ők-is „ Adámtól ſzármaznának, 's az idvesſégben és „ örök bóldogſágban réſzesülhetnének?" így okoskodtak a' Theologusok ſok ſzáz eſztendőkig. Az akkori Philosophusok ſem gondolkodtak ſemmivel-is józanabban. Hogy a' föld gömbölyű vólna, a' mit már a' régiek-is némineműképpen hittek, az ő nékik tellyes lehetetlenſégnek, és képtelenſégnek látſzott lenni. „ Melly eſztelenſég, azt gondolni, hogy a' föld' „ golyóbissának ellenünkben lévő felén olly „ emberek laknának, a' kik fejeiken járnának!" Így gondolkodtak, 's egy ollyan igazſágot, mellyről már ma ſenki ſem kételkedik, nem tsak balgatag, hanem Istent káromló tévelygésnek tartottak lenni. Melly haſznos letzkét adhat ez az ollyan magokat felettébb elbízó túdósoknak, a' kik nagy kevéllyen, 's a' tsalhatatlanſág' hangján

ján teſznek ollyan dolgokról, mellyeket nem értenek, ítéletet; és azoknak a' kitsiny hitűeknek és félénkeknek, a' kik az eleve béſzívott balvelékedéseik' ſzolgálatjában ſenyvednek, álmodni ſem tudván arról, hogy az okosſágnak jussa van magát az illyen tévelygések' ſzolgaſága alól felſzabadittani.

A' magnestönek, vagy kompaſznak feltalálása nélkül talám lehetetlen lett vólna ezt a' tévelygést megtzáfolni. Mihelyt a' hajókázók ezt a' töt, melly a' tengeren olly bizonyos és haſznos vezér, feltalálták, azonnal alkalmatoſok lettek nagy és méréſz dolgoknak próbálására. A' tizennegyedik ſzázadban fordittatott ezen haſznos találmány legelsőben haſzonra. A' Kanariai ſzigeteket már annakelőtte feltalálták vólt az Anglusok; 's ennek meggondolása több tartományok feltalálására-is reményſéget adott, 's új bátorſágot öntött a' ſzívekbe.

A' Portugalliai Infant, vagy Korona' örököſe, Don Henrik, Második János Portugalliai Királynak fija, a' ki igen ſzép elmebéli talentomokkal bírt, feléleſztette és hathatósan felſerkentette a' tizenötödik ſzázad' kezdetében az arra való embereket a' hajókázásra. A' Portugallusok Afrikának napnyúgoti partjait járták-meg. Megkerülték a' Non nevezetű Fokot, melly mind addig általhághatatlan bástyának tartatott lenni; 1420-dik eſztendőben feltalálták Madera' ſzigetét, 's tzukor-vagy nádméz-plántát ültettek oda, a' melly plántát előſzör az Arabsok hoztak Indiából Siciliába és Cyprus' ſzigetébe, 's a' melly idővel Amerikába-is által plántáltatott.

Ez a' Portugalliai Infant ſzükſégesnek tartotta a' Római Pápa által még jobban felbáto-

ríttatni tudatlan népét a' tengeren való próbatételekre. Ötödik Márton Pápa elősegítette őtet szándékában, 's engedelmet adott a' Portugallusoknak, hogy Bojadar' fokától fogva a' napkeleti Indiának legtúlsóbb széléig mindenütt kereshessenek, és foglalhassanak magoknak Országokat. Az efféle Bulláknak akkori időben felette nagy hasznok vólt, mert a' tengeri útazással együtt járó sok fáradság, és veszedelem kitsinyenként elkedvetlenítette és megtsüggesztette vólna az Ország keresők' bátorságát, ha ez a' buzgóság nagyobb gráditsra nem emelte vólna bátorságokat.

Henriknek 1461-dik esztendőben történt halála után a' Portugallusok tovább folytatták elkezdett dolgokat. Végre általmentek az Aequatoron 's Afrikának legszélső tsuttsáig értek, és az ott lévő fokot jó reménység fokának nevezték. Attól az időtől fogva mind jobb jobb előmenetelt lehetett igérni a' tengeren való útazásoknak és találmányoknak, mellyek addig inkább tsudálkozást okoztak vólt mint sem hogy hasznot hajtottak vólna.

MÁSODIK TZIKKELY.

Kolumbus Kristófnak az új világba való útazásai.

Nem-is sok idő tölt-el, midőn már egy nagy tálentomú ember a' föld golyóbissának másik felére függesztette figyelmetességét. Kolumbus Kristóf, a' ki Genuai születés vólt, de Lizabon váro-

városában lakott, látván, melly szerentsés előmenetellel koronáztatnak-meg sok tengeri útazók, 's az által szíve hasonló próba tételekre felhevülvén, szabadon hagyta gondolatait mindenfelé nyargalni, egy hitvány Mappának (föld abrosznak) segítségével gondolkodni kezdett a' föld ábrázatjáról 's formájáról, 's elhitette magával, hogy a' nagy Atlanticum tenger esméretlen Országokat foglal magában; vagy hogy, ha ki szüntelen napnyúgot felé hajózna, útat találna Indiába és Chinába. Ez az utólsóbb, jóllehet hamis vélemény, alkalmatosságot adott sok olly Országoknak feltalálására, mellyekbe ő előtte senki sem ment. Ezen vélekedésen kívül még némelly más okok-is ösztönözték Kolumbust új tartományoknak keresésére. Tudta, hogy a' földnek golyóbis formája van, 's kevesellette szárаz földnek azokat az addig esméretes tartományokat, mellyek Európa, Ásia és Afrika nevet viseltek, 's úgy gondolkodott, hogy a' természet' alkotója az ezen esméretes tartományokon kívül való véghetetlen nagy ürességet nem fogta hagyni szárаz föld és lakozók nélkül. Továbbá azt-is tudta, hogy egy napnyúgot felé messze elútazott hajó a' tengerben egy mesterségesen faragott darab fát talált; hogy az Azori partokra, mikor napnyúgoti szelek fúták, tövestől kiszakadott fákat sőt egyszer két hólt testeket-is vetett-ki a' tenger, még pedig ollyan embereket, a' kik sem az Európaiakhoz sem az Afrikabéliekhez nem hasonlítottak. De akarmint elhitte-is említett vélekedését magával, még sem lett volna szándékában boldogúlása, ha férjfiúi sőt bajnoki bátorsággal nem bírt volna.

Mint

Mint jó polgár legelsőben hazájában nyilatkoztatta-ki szándékát, 's bíztatta annak kormányozóit a' tengeri útazás által való próbatételre, 's azzal a' reménységgel ösztönözte őket, hogy az által módot lehetne találni az Indiába való gazdag kereskedést magokévá tenni, mellyet addig Velentze Egyptomon, és a' veres tengeren keresztül üzött vólt. A' Genuaiak nem egyébbnek, hanem hijába való álmadozónak tartották őtet lenni. A' Genuabélieknél meg nem hallgattatván Második János Portugalliai Királyhoz folyamodott, a' kinek helytelenül gondolkozó Udvari emberei azt tanátsolták, hogy ne legyen néki segítségére. Azután a' Spanyol Udvarnak ajánlotta szolgálatját, ott-is sok akadályokat talált, már el-is indúlt Angliába, a' hol helyette és nevében a' testvére a' Londoni Udvarnál el-is kezdette már az alkudozást, 's végre Granada' elfoglalása után Izabella Királyné által viszsza hívattatott. Jóllehet ez a' nagy ember sokszor kinevettetett, és kitsúfoltatott, még-is tellyes lévén azzal az Enthusiasmussal, mellyet a' nagy és felséges gondolatok szülnek, 's a' melly viszont maga-is nagy és felséges gondolatokat szül, állhatatosan megmaradott feltétele mellett. Érzéketlennek láttatott lenni minden tsufolódásokra és kissebbítésekre. Spanyol Országban Ferdinand és Izabella előtt sok ideig hijába forgatta ügyét; esztendőkig szüntelen hátra vettetett, 's végre kéntelen vólt a' Vallásbéli buzgóságot segítségül hívni, 's annak segítségével nyerni engedelmet a' Királytól és Királynétól, nem egyébbre pedig, hanem arra, hogy nékik Országokat kereshessen. Egy Franciscánus Barát, Perez Juan,

és

és még két más Papok, a' kiket ſok beſzédei által a' maga részére hajtott, reá vették Izabellát egy ollyan ſzándéknak előmozditására, melly felől azt reménylették, hogy a' kereſztyén Valiás' terjeſztésére fog ſzolgálni. De pénz nem vólt. Izabella drága köveit akarta elzálogositani; de egy hív jobbágya, a' ki Kolumbus' ſzándékát igen kedvelte, ſegitett rajta, 's adott elegendő pénzt költsön. Végre Kolumbus Kristóf három kis hajót kapott, 's Admirális titulussal azoknak Kapitánnyává tétettetett.

Magán kivül vólt örömében, midőn Augustus harmadikán 1492-dik eſztendőben útnak indúlhatott. Közel harmadfél hónapi útazása után a' hajós népnek ſzörnyű zúgolódásai, 's zenebonáskodásai között a' Lukay ſzigeteknek egyikét feltalálta, mellyet ő San Salvatornak nevezett. Nem ſokára a' többi Lukay ſzigeteket-is feltalálta; úgy ſzintén Cuba és Hispaniola, vagy Szent Domingó ſzigeteit; 's mint egy nyóltz hónapok múlva viſzſza tért Spanyol Országba, aranyat és egynéhány Amerikai embereket hozván magával. Már most a' balvélekedés meg vólt tzáfolva. Már most Ferdinand és Izabella minden kigondolható tiſztesſéget tettek annak, a' kivel ſzerentsés útazása előtt úgy bántak mint bolondal. Most a' Királyi aſztalnál ebédelt, 's mint akármelly Spanyol Magnas kalapját feltehette, 's leülhetett a' Királyi Felſégek jelenlétében.

Ferdinánd és Izabella ötet ettől fogva napnyúgoti India Admiralisának nevezték-ki, 's tizennyóltz hajókat adtak néki egy második útazásra, mellyből kimondhatatlan haſznokat reményletteк. Kolumbus Septemberben 1493-dik eſzten-

eſztendöben hajóra ült. A' feltalált tartományoknak tsak úgy lehetett haſznokat venni, ha Koloniák ſzállíttattak azokra. Ö legelsöben-is Szent Domingó ſzigetét válaſztotta-ki e' végre. A' vad emberek elött minden újſág vólt valamit láttak, 's minden íjeſztette öket. A' puskával felfegyverkezett lovagló emberek az ö ſzemeikben rettenetes mennyköveket és villámokat ſzóró Istenek vóltak. Mit kellett nékik gondolniok, midön azokat a' nagy hajókat látták, mellyek, mint valamelly mozgani tudó tüz okádó hegyek, mennyköveket és villámokat hagyigáltak-ki! Kolumbus bölts kéméllésſel bánt, 's kevesebbet tartott tölek, mint a' maga Spanyolaitól. Ezek azzal a' reményſéggel hízelkedtek magoknak, hogy temérdek ſok aranyat fognak magoknak minden fáradſág nélkül gyüjteni. Midön reményſégek ellen a' földet fáradſágosan kellett mivelniek, midön zabolátlanſágok miatt ſzoros katonai fenyiték alatt kellett tartatniok, ſzüntelen pártot akartak ütni Admirálissok ellen, a' kinek békeſéges türése és okosſága a' legnehezebb próbákra vólt vetve. Jamaika ſzigeténck feltalálása után Szent Domingóba viſzſza térvén, a' Koloniát felzendülve, 's az Amerikaiakat ellenek felfegyverkezve találta. Az elsöket letsendesítette, az utólsókat ſzélyel kergette. Az alatt rágalmazói és irígyei árúlkodtak ellene Spanyol Orſzágban. Az Udvar egy Commissáriust küldött utánna, a' kitöl néki függeni kellett; 's nem folytathatván dolgait a' maga akaratja ſzerint, ſzükſégesnek tartotta Európába viſzſza térni. Könnyen kimentette magát mindenböl; de tsak nagy nehezen, tsak ſok kéréseire, és

tsak

tsak nagy ſokára nyerhetett ſegedelmet a' harmadik útazásnak véghez vitelére.

1498-dik eſztendőben ismét hajóra ült, 's eljutott Amerikának ſzáraz földére. Egy ideig az Orenokus folyó víz' irányában tovább útazott; de kéntelen lévén zenebonáskodó katonáinak engedni, félben ſzakaſztotta útazását, 's Szent Domingó ſzigetébe ment, minekutánna nem annyira nyereſég-kívánásból mint a' tartománynak, és a' lakosoknak megesmérése végett a' partokon a' vad emberekkel kereskedni próbált vólna. Ezek a' jó ſzívű Amerikaiak ſzerentséjeknek tartották, ha drága gyöngyeiket és darab aranyaikat holmi tsekély üveg darabokért, vagy egyébb tsillogó aprólékságokért eltserélhették. Szent Domingóba megérkezvén újra tapaſztalta az irígyſégnek és háládatlanſágnak ellene való áskálódásait. Távol létében triumfáltak az ő ellenſégei az udvarnál. Ő helyébe egy Helytartó küldettetett, a' ki nem ſzégyenlette ötet lántzra vettetni, 's mint valamelly gonoſztévőt Spanyol Orſzágba küldeni. Ez az igazſágtalanſág égbe kiáltó vólt, 's ugyan ollyan következései lettek, mint az ő előſzeri bévádoltatásának.

Kolumbusnak már most egy negyedik útazásra egéſz Flotta, vagy hajós ſereg adattatott; útnak indúlt negyedſzer 1502-dik eſztendőben, újra üldözőkkel és háládatlanokkal vólt dolga; még-is a' földnek azon ſzorossát, vagy ſzorúlattyát feltalálta, melly Dariennek neveztetik, 's minekutánna egy veſzedelmes ſzélvéſzſzel küſzködött vólna, ismét viſzſzament Jamaikába. 'S itten, minden élelemre ſzükſéges dolgokban fogyatkozást ſzenyvedvén, 's minden

den felöl pártütöktöl lévén körül vétetve, egy ollyan elmés gondolat által segített magán, melly bátorszívüségének szembetünö bizonysága vólt. Tudván azt, hogy egy hóldbéli fogyatkozás közel vagyon, a' vad embereket rettenetes boszszúállással fenyegette, ha néki eleséget nem fognának hozni, és hogy tudhassák, melly nagy büntetéseket várhatnának, nagyobb bizonyosságnak okáért azt mondotta nékik, hogy ebben 's ebben az órában a' hóld az ö parantsolatjára elsetétedik. Alig lett-meg a' hóldbéli fogyatkozás, az Amerikabéliek megrémülve és elíjedve hozzája futottak, mindent ajánlottak, 's szerentséseknek tartották magokat, hogy az élelemre szükséges dolgoknak böven való kiszolgáltatása által kegyelmét, és jó tetszését megnyerhették.

Spanyol Országba való viszsza érkezésekor hív pártfogóját, Izabella Királynét már nem találta életben. Ferdinánd szép szókkal biztatta ötet, de semmit egyebet nem tett. Kolumbus részszerint a' bú, részszerint a' sok fáradozás, törödés miatt elgyengülvén, 's megemésztödvén, meghólt 1506-dik esztendöben. Tsudálkozásra méltó vólt egy ollyan Udvar' szolgálatjában való hüsége, buzgósága és álhatatossága, mellytöl olly gyakori és sokféle értegetéseket szenyvedett. Nem kevesebbé ditséretre méltó az a' szelídség és szeretet-is, mellyet a' vad emberekhez mutatott, a' kikkel tsak nem mindenkor nagy kiméllessel bánt.

Az ö halála után a' legvérszopóbb kegyetlenség gyakoroltatott ezen szerentsétlenek eránt Szent Domingó és Kuba szigeteiben egészszen kiirtattak. Még nagy kutyákat és szelindeket-is

ket-is huſzítottak ellenek, 's azokkal-is martzongoltatták őket. Senki ſem tsudálkozhatik hát azon, hogy a' vad embereknek egy Fejedelmek, a' midőn egy pap őtet a' Kereſztény vallásra akarván téríttetni, néki, ha megtérne, a' Mennyei paraditsom örömeit igérte, ekképpen felelt: „ nem kívánok a' ti paraditsomtokba „ menni, ha Spanyolok-is leſznek abban." De nem kell elfelejteni, hogy a' Coloniák a' nemzetnek ſeprőjéből, 's ollyan boldogtalanokból állattak, a' kiknek ſem vallásbéli eſméreteik, ſem jó erkőltseik nem lévén tsak öldökölni és ragadozni tudtak. Tsak nem minden Európai Koloniák illyenek vóltak elejénten; ugyan azért Európának minden vétkei-is ſzükſégesképen elláradtak mind azokra a' tartományokra, mellyeket a' gazdagſágot ſzomjúzó méréſzſég felkeresett.

Kolumbus útazásainak híre ſokakban vetélkedést támaſztott, vagy inkább ſok ſzerentse próbálókban megelevenítette a' fösvénység' indulatját. Egyik hajójoknak Americus Vespucci, egy Florentziabéli ember vólt a' Kapitánnya. Ez 1498-dik eſztendőben Kolumbus első útazása után öt eſztendővel magának tulajdonította az új világ' feltalálásának ditsőſégét. Mind a' könyvírók bizonyſág tételeiből, mind pedig egy törvényesen folytatott Processusnak kimeneteléből bizonyos, hogy Kolumbus már 1498-dik eſztendőben feltalálta a' ſzáraz földet. Amerikus Vespucci még azután útazott oda, 's ollyan ſzemtelen vólt, hogy a' Mappákba a' maga nevét tette, 's útazásának leírásában az eſztendőket ſzántſzándékkal hibásan jegyzette-fel. De ha ſzintén Kolumbus a' ſzáraz földet fel nem találta vólna-is, még-is méltatlanſág lett vólna

az ő ditsőségének azok miatt meghomályositatni, a' kik semmit sem tettek egyebet, hanem tsak az ő nyomdokain mentek. Azonban Amerika tsak ugyan a' halhatatlanságra olly kevessé méltó Florentziai útazóról neveztetett. Annyira igaz, hogy még a' ditsőség-is a' vakszerentsének kénnyétől függ. De a' tsupa név által nem hagyja az magát megtsalni, a' ki az érdemet igazán tudja betsülni.

Egynéhány Anglus túdósok azt akarták elhitetni, hogy egy Madoc nevű Vallisi Fejedelem szállott vólná-ki legelőször az új világra, és hogy az ott meg-is hólt vólna. Ez az állitás, melly sokkal gyengébb fundamentomon áll, mint a' Dánusoknak vagy Normannusoknak Vinnlandba való kiszállások, igen hasonlitt az ollyan regékhez, mellyeket a' nemzeti büzkeség szokott kigondolni.

Ferdinánd és Izabella nem múlatták-el a' Pápát a' végre kérésekkel megkeresni, hogy attól az újjonnan talált és találandó Országoknak elfoglalhatására just és szabadságot nyerjenek. Ezen engedelmet könnyen kinyerték; mert a' Pápák magok győzödelmeskedték akkor, midőn az esméretlen és még fel nem talált országokat elajándékozták. Azoban a' Portugalliai Király Második János, osztozni kívánt a' Spanyolokkal az illy gazdag prédából. Az a' hajós sereg, mellyet ő e' végre készített és kiküldött, villongásra adott alkalmatosságot. Midőn hát a' udvar két az újjonnan talált vagy találandó Országoknak, 's tartományoknak birtokára nézve egymással meg nem egyezhetett, a' Pápa választatott köz bírónak, 's annak eszközlése alatt egy közönséges kötés tétetett. Ej-

szak-

ſzakról délfelé egy linea húzattatott, melly elő-ſzer ſzáz mértföldnyire, azután pedig, minthogy ezzel a' Portugálliai Király meg nem elégedett, három ſzáz hatvan mértföldnyire esett az Azori ſzigetekből, és a' zöld Foktól napnyúgottfelé; ollyan feltétel mellett, hogy mind az a' mi ezen lineától vagy megyétől ſzámlálva napkelet felől van, a' Portugalliai Koronáé, a' mi pedig napnyúgot felől van a' Spanyol Koronáé legyen. Ekképpen oſztatott fel az esméretlen világ a' Spanyolok és Portugallusok között; melly oſztásnak helytelenſégét, és meg nem állhatását kiki által láthatta előre-is.

HARMADIK TZIKKELY.

A' Portugallusoknak Ásiában való foglalásaik. — A' Spanyolok Mexicot és Perút elfoglalják.

Valaminthogy a' Portugallusok' ſzerentsés útazásai Kolumbus Kristóf talentomait felébreztették, úgy hasonlóképpen az ő általa lett ſzerentsés próbák-is viſzont ſerkentették a' Portugallusokat példájának követésére. A' ſzerentsés-előmenetellel koronázott példák eleitől fogva hathatós öſztönök vóltak az emberi ſzorgalmatoſság' éleſztésére. Első Emanuel, Portugalliai Király, a' kinek feje tellyes vólt nagy feltételekkel 1497-dik eſztendőben Vasquez Gamat ſzáz hatvan emberrel Indiába küldötte. 'S miért illy kevés emberrel? azért kétſégkivül,

mert a' félelem még ekkor-is akkora vólt, hanem nagyobb mint a' reményſég. Gama a' világ tengerén ezer veſzedelmekkel küſzködött, Afrika partjai mellett kerengett, Mosanbique ſzigetébe, azután napkeleti Indiának Kalkutta nevü városba kiſzállott, 's két eſztendö múlva viſzſza tért, hogy útazásáról ſzámot adjon. Az ö találmányai-is ollyanok vóltak, hogy valamint az Amerikai új tartományok úgy ezekis a' bennek lévö ſok kints által Európának új ábrázatot ſegítettek adni. Nem ſokára ſzámtalan Portugállusok próbáltak ſzerentsét az újonan feltalált úton. Az ö vezéreik, 's azok között különösen Albuquerque mindenfelé, egéſz kis Ásiáig réműlést okoztak. Goa, Malaga, Ormus, Ceylon, melly fahéjjal és drága kövekkel olly igen bövölkedik, a' Molukkai ſzigetek, a' honnét a' ſzekfü jö, — mind ezek többnyire ö általok foglaltattak-el. Ök építették Makao városát Chinában, bémentek egéſz Japán Orſzágig; igen virágzó kereskedést kezdettek ottan, a' Velentzeieknek nagy károkra, úgymint, a' kik az Alexandriából hozott Indiai portékákat nem adhatták-el ollyan áron mint annakelötte.

Mind ezek első tekéntettel úgy látſzanak, hogy igen ditséretes foglalatoſſágok vóltak, de ha meggondoljuk, hogy ezek által az aranynak ſzomjúhozása kimondhatatlan nagy mértékre lépett, 's a' terméſzetnek és a' társaſágbéli életnek igaz javait elmellöztette; hogy az illyen foglalások miatt patakonként ontatott-ki az emberi vér; hogy azok a' kegyetlen kóborlók, a' kik az újjonnan talált tartományokban ſzerentsét próbáltak, az általok megfertéztetett

tett ſzent Vallás' terjeſztésének ſzíne alatt, ſok ezernyi ezer ſzerentsétlen embereket megöldöztek: ha mind ezeket meggondoljuk, egy felől az emberi ſzorgalmatosſág és bátorſág tsuda tételeit kell bámúlnunk; de más felől ſzintén úgy kell a' legútálatossabb embertelenſégnek és vadſágnak iſzonyú remekjeit, 's égbe kiáltó vétkeit-is tsudálnunk és fájlalnunk.

Hogy az egyféle tárgyakat egyſzerre, és mintegy egy rajzolatban adhassuk elő, beſzéljük-el egy úttal a' valamivel később történt új világi dolgokat-is, 's kövessük a' Spanyolokat Mexicóba és Perúba való útazásaikban. Amerikának egyébb réſzeiben mind ollyan vad emberek laktak, a' kiknek hol több, hol kevesebb hasonlatosſágok vólt az oktalan állatokhoz. De ebben a' két Orſzágban egéſzen másként vólt a' dolog; itt a' mesterſégek ki vóltak pallérozva, a' lakosok tsínos erköltsöket mutattak, 's a' gazdagſág néminémű pompát tett közöttök ſzokássá. Ezen Orſzágok egy maroknyi nép által elfoglaltattak; 's a' Spanyol Korona egyſzerre egy roppant birodalommal nevelkedett, a' nélkül, hogy a' Királyoknak legkevesebb fáradſágaikba-is került vólna. Talám ſoha ſem látott a' világ ennél hirtelenebb ſzerentsét.

Mexikó Orſzága, valamint az ó világ' orſzágai, fegyverek és győzödelmek által állíttatott-fel. Ha igaz, hogy annak eredete olly új és nem régi, a' mint közönſégesen tartatik, abból az látſzik következni, hogy a' társaſágbéli élet' haſznai ott kevés idő alatt nagy mértékre léptek. De azok, a' kik Mexikóról és Peruról eleinten írtak, kevés hitelt érdemel-

nek; mert, minthogy ott az írás mesterſége esméretlen vólt, ſemmi hiteles forrásokból nem meríthették tudósításaikat. Minthogy ezen írók nem birtak olly józan értelemmel, melly az igazat a' hamistól jól megtudta vólna válaſztani, 's minthogy ditsekedésből mindent nagyíttani ákartak, 's magokat attól az igen terméſzet ſzerint való hajlandóſágtól, melly az esméretlen tartományokról költeményeket ſzeret beſzélleni, elhagyták ragadtatni; azért most alig lehet felét elhinni azoknak a' dolgoknak, mellyeket úgy adnak elöl, mint újſágokat és ritkaſágokat. Ezeknek tudósításaik ſzerint Mexicóban, Mexico Orſzág' fö Városában mintegy hatvan ezer familiák laktak, 's mindenféle munkákat, míveket, kéſzületeket és intézeteket lehetett benne látni, mellyek egy kipallérozott Nemzethez illenek; p. o. piatzokat, törvény ſzékeket, oskolákat, kóházokat, templomokat, oſzlopokkal felékesített, 's aranytól tündöklö palotákat, mindenféle fegyverekkel tellyes tárházokat, órvos füvekkel béültetett kerteket 's a' t. A' Mexicobéliek az eſztendöt három ſzáz hatvan öt napokra ſzámláltak; következésképpen a' tsillag vi'sgálás tudományában - is jártasok vóltak.

Ötödik Károly Tsáſzár' Uralkodása alatt Velasquez, Kúbai Helytartó arra a' gondolatra ötlött, hogy ezen nagy Orſzágnak egy réſzét a' ſzáraz földön elfoglalja. Ezen munkát Cortez Ferdinándra egy bátorſzívü és vitéz vezérre bízta, a' kiben minden talentom megvólt, a' mi kívántatik arra, hogy kevés erövel nagy dolgokat véghez vihessen valaki. Ez 1519-dik eſztendöben ſak öt ſzáz gyalog és hatvan lovas

vas katonákkal hajóra ült, a' Mexicoi öbölbe béevezett, 's Veracruxot épitette. A' Tlascala nevezetű respublikát kénszerítette, hogy néki egynéhány segíttő sereget adjon, 's nagy bátran előre nyomúlt egész az Országi fő városáig. A' rémülés mindenfelé terjedett; a' merre a' Spanyolok mentek. Az ő hajóik, az ő lovas katonáik, az ő ágyúik, sisakjaik, pántzéljaik, mind ezek olly újságok vóltak az Amerikaiak előtt, hogy ezek, ha szintén olly egyűgyűek nem vóltak-is mint a' vad emberek, még-is az Európai katonákat valami ollyas teremtményeknek tartották, mellyek az embereknél feljebb valók vólnának, 's emberi erőnél nagyobb erővel bírnának.

Montezuma a' Mexicobélieknek tizenegyedik Tsászárjok, kéntelen vólt ezen veszedelmes vendégeket, a' kiket ravaszsággal és barátságos ajánlásokkal nyakáról el nem vethetett, nagy tisztesítégtételek között béfogadni. De Cortez nem sokára látta, hogy a' Spanyolok megtámadtattak, közzülök némellyek megsebesíttettek, egynéhányon pedig meg-is ölettettek. Olly nagy vólt méréfzsége, hogy a' Tsászárt a' maga fő városában megfogatta; arra kénszerítette, hogy magát Ötödik Károly Spanyol Király Vazallusának vallja; nagy sartzot vetett az Országra, 's ezen a' nagy birodalom Urának mint Fejedelem olly hatalmasan parantsolt. Az alatt Velasquez, a' ki Cortezzel ennek tőle való elmenetele után öszve veszett, Narvaez vezérlése alatt egy kis hadi sereget küldött oda, hogy Corteztől a' vezérséget vegye-el. Meg nem ijedvén ez az ötet környékező veszedelemtől legkevesebbet-is, nyóltzvan, vagy mások szerint

száz ötven emberét Mexico városában hagyta; a' többi seregével Narvaeznek mint ellenségének eleibe ment, hirtelen megtámadta, elfogta, 's még azt a' sereget-is a' maga zászlója alá vette, melly a' végre küldettetett oda, hogy ötet mint pártütőt megbüntesse.

Míg ő távol vólt, addig a' Spanyolok sok Mexicoi fő embereket, ok nélkül és álnokúl pártütéssel vádolván, egy templomban ölzve vagdaltak, 's ezer kegyetlenség által közönséges pártütést okoztak. Cortez megérkezett, megtámadta a' Mexicobélieket, 's nagy vérontást tett közöttök, 's még sem szállyeszthette-el őket. Minden kis veszteség nagy kárára szolgált, azért hát Montezumát kénszerítette, hogy mutassa-meg magát a' nép előtt, 's parantsolja annak, hogy engedjen. Ez a' szerentsétlen Fejedelem azon népétől, melly ötet előbb imádta vólt, most mint egy alá való rab megvettetett. Tsúfolták, szidták ötet, sőt kövekkel-is hajgáltak utánna. Megsebesíttetett, 's kevés napok múlva meghólt 1520-dik esztendőben, minthogy tellyességgel nem hagyta magát gyógyíttatni.

A' Mexicobéliek Országa választó Ország vólt. Guátimozin, Montezuma' veje választatott Tsászárnak, 's ez választa magára a' Spanyolok elűzését. Békerítette őket Mexico városában, 's elszaggattatta a' töltéseket, mellyek által a' város, melly egy tóközepében feküdt, a' száraz földel ölzve vólt kaptsolva. A' város minden élelemre való dolgokból szükséget látott. Cortez olly szerentsés vólt, hogy éjtszakának idején ezer akadályok és veszélyek között, a' Mexicobéliek hólt testei híd gyanánt szolgálván néki, népével együtt a' városból ki-

mehe-

mehetett. Ezen éjtſzakai tsatában többen elestek két ſzáz Spanyoloknál. Illy nagy kárt egyſzerre ſoha ſem vallottak még annakelőtte a' Spanyolok Amerikában.

Ha Corteznek kevesebb elméje és bátorſága lett vólna, ha az Európabéliek a' hadakozás mesterſégében, és fortélyjaiban ſokkal jártasabbak nem vóltak vólna, elkerülte vólna Mexico az idegen igát. De Cortez nem ſokára viſzſza ment a' fő várost ostromolni, 's többeket vitt ellene két ſzáz ezer Amerikabéliek-nél. Guatimozin, a' ki ſzint olly okos mint vitéz vólt, végre hajlandónak mutatta magát a' békesſéges alkudozásra. A' Papok az Istenek' nevében ellene ſzegezték magokat ezen ſzándéknak, 's győzedelmet jövendöltek azoknak, a' kik az ő régi vallások mellet hartzolnának. De ezen vallásbéli buzgóſág ſem tudta meggyőzni a' Spanyolok' ágyúit. Mind a' mellett is, hogy Gvátimozin ſok hadakozásbéli fortélyt próbált, és katonái ſok tsudáit és remekeit adtak a' vitézſégnek, Mexico városa 1521-dik eſztendőben megvétetett, 's az egéſz Orſzág elfoglaltatott. Ez az Orſzág éjſzaktól délfelé tovább nyulik két ſzáz mértföldeknél.

Guátimozin fogſágba esett, 's Cortez emberſégesen bánt vele; de némelly pénz-ſzomjúhozó nadályok ezt a' Fejedelmet a' Generális tudta nélkül eleven ſzénre fektették, hogy kipréſſelhessék belőle annak megvallását, hová rejtette légyen kintseit. Egy másik Mexicánus, a' ki hasonló kínnal kínoztatott, nagyon kezdett jajgatni, a' Tsáſzár így ſzóllott hozzája: hát én, azt gondolod-é, hogy talám ró'sák között fekſzem? Cortez megtudván a' dolgot, ki-

szabadította hóhérjai kezéből; de azután három, vagy mások szerint egy esztendövel felakasztatta, azt a' költeményt adván okúl, hogy öszve esküt és pártot akart ütni. — Azonban némellyek azt irják, hogy az említett kínzást is maga Cortez vitette véghez, pénzt szomjúhozó embereinek zúgolódásokat akarván letsendesítteni, és hogy tsak a' kínoknak látására indúlt vólna szánakozásra.

A' Mexicoi birodalom meghódoltatója-is, valamint Kolumbus, sok méltatlanságokat szenvedett. Az irígység és a' gyúlölség mindenütt nyomban követték ötet. Ötödik Károly elvette tőle a' Helytartói hivatalt, Spanyol Országban egy szép jószágot adott néki, de külömben semmi gondja sem vólt reá. Ha a' híres Chiápai Püspöknek Las-Cásasnak hitelt lehet adni, Cortez negyven millió Amerikánusoknak okozta a' Mexicoi birodalomban halálakat. Annyi igen-is bizonyos, hogy a' Spanyolok mindenfelé patakonként áraszották a' vért. Kárhoztatták ezen népet azért, hogy embereket szokott vólt Isteneinek áldozni; annyival kárhozatosabb és menthetetlenebb vólt azoknak iszonyú kegyetlensége, a' kik azt mondották, 's azzal ditsekedtek, hogy a' legszelídebb vallás, a' szeretet vallása mellett hartzolnak. De Las-Casas még-is felette igen nagyítja a' dolgot, 's nem érdemel mindenben hitelt.

Spanyol Ország tsak hamar ismét egy másik nagy tartománnyal öregbedett, mellyben az arannyal és ezüstel úgy szoktak vólt bánni, mint Európában a' vással. Egynéhány szerentse-próbálók kevés munkával elfoglalták azt, egy ollyan Király' számára, a' ki arról nem-is álmo-

álmodott. Pizarro, Almagre, és egy Luque nevü pap hallották Perú Orſzágnak valami hírét 's feltették magokban, hogy azt közz akarattal megtámadják. Egyesſégre léptek magok között, 's esküvések és vallásbéli tzeremóniák által kivánták annál erösebbé tenni ſzövetſégeket, de a' mellyet még-is, a' mint megfogjuk látni, a' féltékeny irígyſég nem ſokára felbontott. Egynéhány foganatlan próbák után, az Európai öldöklö mesterſégek itt-is győzedelmeskedtek.

Perú-Orſzág Inkas nevezetü Fejedelmek alatt vólt. Ezeknek tör'sök-attyok a' nap' fijának tartatott, 's hatalmát réſzſzerint fegyverrel, réſzſzerint a' babonák által erösítette-meg. Atabaliba, a' ki az ezen Isten gyanánt tiſztelt nemzetſégből és familiából a' tizenkettödik Tsáſzár vólt, a' testvérét erőſzakosan megfoſztotta a' trónustól, 's az által az egéſz Orſzágban nagy viſzſzavonásokra és hasonlásokra adott alkalmatosſágot. Ez uralkodott a' Spanyolok oda érkezésekor. Azt írják, hogy ennek az attya, Huana Capac, Cuscotól fogva Quitoig mintegy öt ſzáz mértföldnyi meſzſzeſégen ſok hegyeken, örvényeken, és mélyſégeken kereſztül egy ſzéles Orſzág útat tsináltatott vólna. Minden fél mértföldnyire gyalog pósták vóltak rendelve, a' kik a' Fejedelem parantsolatjait minden haladék nélkül tovább vitték. A' Perúi birodalomról, annak népesſégéről, városainak és palótáinak ſokſágáról, nagyſágáról és ſzépſégéről, 's más e' félékről igen ſok de kevésé hiteles tsuda dolgokat írnak. Garcilaso de la Vega' tolla alatt minden tsudává vált; 's az ö írásaiban elöl ſzámlált ſok pompás épületeknek már most nyomok sintsen.

A' Pe-

A' Perúbéliek erköltseit úgy rajzolják-le, hogy azok szelídek, tiszták, és mesterség nélkül valók. Az ő Isteni tiszteleteikben az a' vad szokások vólt, hogy egynéhány gyermekeket megöltek, 's azoknak vérével egy bizonyos megszentelt, 's a' templomban kioszlogattatni szokott kenyeret béfetskendeztek; de a' babonáknak mindenkor ellenkezni kell valami módon az erköltsökkel. Az Inkák határ nélkül való hatalommal bírtak, 's még-is, ha igaz, mindenkor édes atyai módon bántak alatt-valóikkal. Ezekről azt-is erősíttik, hogy az emberekkel való áldozást, mellyről tsak most vólt szó, eltörlötték, hanem annyit az ő uralkodások alatt-is bizonyosnak mondanak lenni, hogy a' Perúbéliek egy innepjeken valami szentelt kenyeret vérrel nedvesítettek-meg, de a' melly vért gyermekeiknek karjaikból, szemöldökeikből, és orraikból szívtak.

Mihelyt a' Spanyolok 1531-dik esztendőben az Inka' testvére által szándékokban előségítetvén ezen Országba bémentek, szokások szerint azonnal követeket küldöttek, barátságokat ajánlottak, 's vallásoknak hirdethetését kérték. Átabaliba minden betsülettel fogadta őket, sőt Pizarronak eleibe-is ment. Egy barát predikállatt előtte a' Keresztény vallás' titkairól, 's a' pokollal és az Egyiptomi tsapásokkal fenyegette ötet, ha szívét a' kegyelem ellen megkeményíttené. Míg egy tolmáts a' Spanyoloknak és az Inkának együtt való beszélgetéseket, úgy a' mint tudta, magyarázta, az alatt egynéhány katonák a' templomokat akarták kirabolni. Midőn az nem engedődött-meg nékik, fegyverre keltek, 's ütközet lett belőle. A' Perú-

béliek

béliek levagdaltattak, 's az Inka maga-is fogságba esett. Mások az öszve veszésnek, és hartzra kelésnek következendő okát adják: A' barát, a' Breviáriumat, mint ollyan szent könyvet, a' melly Isteni igazságokat tanított, kezébe adta az Inkának; ez nem tudván írást, a' füléhez tartotta, ha beszél-é vagy tanít-é az valamit, minthogy abból semmit sem hallott, boszszonkodva a' földhez tsapta. Ekkor a' barát a' Keresztyéneket öszve tsődítette, 's fegyvert fogatott velek. Pizarro már annakelőtte, míg még az Inkával együtt nem beszéllettek, eltökéllette magában annak álnok módon való megtámadását. Ezt mesének, az elsőt hihetőbbnek tartják a' tudósabb írók.

Az Inka, hogy fogságából kiszabadúlhasson, arra ajánlotta magát, hogy a' maga váltságára a' Spanyoloknak annyi aranyat fog adni, a' mennyi palotájának egyik nagy szobájában a' földtől fogva addig elférhet, a' meddig feje felett kinyújtott kezével felérhet; 's azonnal parantsolatot-is adott, hogy igérete tellyesíttessék. Ezen kintsnek tsak ötöd része-is többre ment tizenhárom millió kétszáz hatvan öt font aranynál, az ezüstöt még ehez nem számlálván. Minden Spanyol lovas katona két száz negyven márka *) aranyat kapott. De a' Spanyolok telhetetlenségét lehetetlen vólt kielégítteni. Ezek nem sokára Atabalibát tűz által való elégetésre kárhoztatták, azért, mert bálvány imádó vólt, sok ágyasokat tartott, és öszve esküvéssel vádoltatott. Az a' szerzetes, a' ki néki előszer predikállott, reá vette, hogy keresztelkedjék meg.

*) Egy markában mintegy harmintz hat körmötzi arany vagyon.

meg. Valósággal meg-is kereſztelkedett, az után megfojtatott, és a' tüzre vettetett.

Pizarro és Almagro megengeſztelhetetlen ellenſégeivé lettek egymásnak. Az elsőbbik a másiknak fejét vetette, 's valamelly boſzſzúálló kéz által, azután maga-is orozva megölettetett. Almagronak egy fija és Pizarrónak egy testvére akartak utánna uralkodni. Mind a' ketten erőſzakos halállal múltak-ki. Igy állott boſzſzút az uralkodásra vágyás, a' fösvényſég és egyébb gonoſzſág Amerikának elnyomattatásáért magokon a' nyomorgatókon. Az a' rút és fájdalmas nyavalya, mellyet az Európabéliek Amerikába való első útazások alkalmatosſágával hazájokba hoztak, már nagy ostor vólt Európára nézve; 's talám az új világ' kintseit még annál-is nagyobb tsapásnak lehet tartani, a' mellynek különösen Spanyol Orſzágra nézve az a' gyáſzos következése-is lett, hogy ott a' dologtalanſág és munka kerülés attól az időtől fogva felette igen elhatalmazott. Különben-is melly ſok vérontásba kerültek azok! Melly ſok puſztításokat okoztak! A' tzukor, kávé, 's egyébb e' félék azt ki nem pótolhatják, a' mit Európa az által elveſztett, hogy Amerikát rongálta és kirablotta. Ezen világ' elfoglalásának lehet a' Négerek' borzaſztó rabſágát tulajdonítani, a' kikkel úgy bánnak Amerikában, mint a' legalább való tereh-hordozó barmokkal, 's annak lehet tulajdoníttani ſok hadakozásainkat-is.

Több tartományok és ſzigetek feltalálását nem ſzándékom bővebben leírni. A' Portugallusok 1500-dik eſztendőben feltalálták Brasiliát. Magellán, egy Spanyol ſzolgálatban lévő Portugal-

tugallus, feltalálta 1519-dikben azt a' ſzoros tengert, melly a' maga nevét viseli. 1535-dikben Almagro, Pizarro ellenſége kiſzállott Chili tartományába, 's azt elfoglalta.

NEGYEDIK TZIKKELY.

Az Amerikai vad nemzetek erköltsei.

Az Amerikabéliek' erköltseinek rajzolatját gyönyörködve ſzemlélheti a' ſzív és a' ſzem. Itt ezen munkának keskeny határjai nem engedik meg, hogy azokról hoſzſzasan írjak. Tsak egynéhány jegyzéseket fogok erántok tenni. Perúban és Mexicóban a' ſzabad kény ſzerint való hatalom uralkodott, 's ott kétſég kívül a' mesterſégek tetemes változásokat tettek az erköltsökben. De ezen két Orſzágot kivévén, a' többi Amerikabéliek, általjában ſzólván, valóſágos és mint egy élő képét ábrázolták-le a' legelső társaſágbéli életnek, a' millyen az addig vólt, míg még a' földmivelés a' polgári törvényeknek béhozására alkalmatoſságot nem adott. Minden fáradſágnak és veſzötſégnek eltűréséhez hozzá ſzokván, az időnek ſemmiféle mostohaſágával ſemmit nem gondolván, mezítelenſégben, és mindenféle inſégben, 's ſzükſégben sinlődvén, az eſztendőnek egy réſzét vadáſzásban, a' másikat mélyſéges érzéketlenſégben töltötték-el. Törvények helyett tsupán a' bévett ſzokások parantsoltak; az ollyan dolgok, mellyek egy egéſz népet illettek, a' legöre-

öregebbek gyülésében végeztettek-el. Egy egy nemzetnek többnyire vólt valamelly Elöljárója, de a' ki nem bírt több hatalommal, hanem tsak annyival, a' mennyit hathatós beszédével tudott magának szerezni. Nem vóltak semmi engedelmességre kénszeritto eszközök, sem pedig a' vétkeknek meghatározott büntetéseik. A' vétkes vagy gonoszto a' közönséges boszszúállásnak engedtetett által. Megölettetett, de nem úgy, mint a' társaság' tagja, hanem úgy mint ellenség. Egy szóval a' vad népeknek eleitöl fogva mind ekkoráig egyik uralkodó indúlatjok a' minden határ nélkül való tökélletes szabadság. Az Irokézek még most is illyen igazgatás alatt vagynak. Ez az igazgatás' módja, minthogy a' természet' munkája, tsak nem minden pallérozatlan és vad nemzeteknél szokásban vólt.

A' barátkozásban 's együtt való társalkodásban tekéntetet mutatók, tréfa nélkül valók, gazdálkodást szeretök és igaz szívüek lévén, ellenségeikhez engedztelhetetlen gyülölséggel viseltettek, 's tsak a' boszszúállásban és a' hadakozásban mutattak vadságot. Foglyaikkal kimondhatatlan kegyetlenséggel bántak, 's az az állhatatosság, mellyel ezek minden képzelhető kínokat elszenyvedtek, és mint egy tsúfoltak, tsudálkozásra méltó bizonyságát adta annak, mennyire mehet az emberi erö a' békességes türésben. A' régi Celták' Charactere-is e' részben felette igen hasonlított ezekéhez. De ezenkívül a' Celták' vitézségéhez közel sem értek a' vad nemzetek, úgymint a' kiknek minden hadakozásbéli mesterségek tsak abban állott, hogy ellenségeikre ravaszsággal reája rohantak.

Jólle-

Jóllehet a' ſok feleſégûſég nálok nem ritka dolog, még-is többnyire egy feleſéggel megelégeſznek. A' fejér nép a' férjhez menés előtt igen rendetlen és tiſztátalan életet él, 's a' férjhez menés után kezd tiſzta életet élni; kétſégkívül a' félelem teſzi őket tiſzta életűekké, minthogy a' férjfiúnak jussa van feleſége hitetlenſégét megbűntetni. A' házaſságok termékenyſégét ſok okok akadályoztatják; illyenek p. o. a' tartománynak felettébb való nedvesſége, az élelem keresésének nehéz vólta, az életnek kemény és ſanyarú módja, és az az igen uralkodó ſzokás, melly ſzerint a' fejér nép kéſz akartva gyermeket veſzt. A' gyermek nevelésben csak azon igyekeznek, hogy gyermekeiket a' fájdalmakra, ſőt még a' vereſégekre és kínzásokra nézve-is érzéketlenekké tegyék. Egyébberánt ſoha ſem fenyítik-meg azokat a' végre, hogy az által jobbítani kívánnák, hanem teljes ſzabadſágot engednek nékik, minthogy a' ſzabadſágot legfőbb jónak tartják. De az anyák többnyire egéſzen rabok.

Kevés vad emberek vagynak, a' kiknek valamelly legfelsőbb valóſágról néminémű homályos képzelődéseik nem vólnának; és Isteni tiſzteletet-is ſzoktak ſzámára tartani. Egyébberánt felette babonások még orvosi tudományokban-is. Mindúntalan van nékik kéſértetekkel, álmokkal, jelentésekkel, jövendölésekkel, és boſzorkányſágokkal dolgok. Mellyik pallérozott nép az, melly valaha hasonló balgatagſágokra nem vetemedett vólna? Úgy látszik, hogy az effélék a' tudatlanſág állapotjában lévő ember' gondolkodásának és elmélkedéseinek ſzülemények; melly állapotban az ember annál félénkebb és könnyen hívőbb, min-

hogy valamit lát, mind az ötet bámúlásra indítja, és semminek sem tudja okát adni.

A' mi legkülönösebb és a' mit leginkább lehet az Amerikabéliek vi'sgálásában tsudálni, az, hogy az emberi szorgalmatosság a' Perúi és Mexicói birodalmakban olly igen sokra ment, még pedig az ollyan eszközöknek segítsége nélkül, mellyek annak gyarapodására elmúlhatatlanúl szükségeseknek látszanak lenni. Az írás mesterſége nálok esméretlen vólt. Atabaliba nem győzött eléggé tsudálkozni, midön a' Spanyolokat írni és olvasni látta, 's kételkedett, ha vallyon ez a' tehetség nem természet ajándéka-é. Ezek a' népek le szokták azt festeni, a' mit a' távol lévöknek értésekre akartak adni. A' Perúbélieknek úgy nevezett Quipoi külömbkülömbféle sinórokra fűzött gombok vóltak, mellyekkel a' sokféleképpen való öszve fűzés által gondolatjaikat egymásnak tudtára adták, a' számvetésben magokon segítettek, 's némelly dolgoknak emlékezetét fenntartották. A' vasat és annak haszнait épen nem esmérték. 'S vallyon ellehet-é hinni, hogy az Amerikabéliek az írás mesterségének, és a' vasnak esmérése és segítsége nélkül a' szorgalmatosságnak, és mesterségeknek olly nagy gráditsára léptek vólna, a' mint felölek némelly nyilvánságosan gyanús tudósítások beszéllik? ha tsak nem minden útazók ezen féle költeményeket írtak, és terjesztettek-el, vallyon az akkori időbéli Spanyolok minden hitelt érdemelnek-é?

Akármint légyen a' dolog, az bizonyos, hogy a' vad népek sokkal jobban megérdemlik a' figyelmetes vi'sgálást, mint a' többi Amerikabéliek. Mi öket ostobáknak tartjuk, még-is

látjuk,

látjuk, hogy, kivált az Éjszaki Amerikabéliek, az okosságnak, 's a' belső és igaz nagyságnak, a' nagy lelkűségnek sok bizonyságait adják; ollyan Oratiókat tartanak, mint hajdan a' Spartabéliek, ollyan frigyeket kötnek, mint a' régi Görögök, 's az Országlás dolgában jól kigondolt plánumot követnek. Szorúltság idején egy főt választanak; öregeik tanátsot, vagy némi-némű Senátust formálnak, 's mikor a' köz jót illető közönséges dolgokról akarnak végezni, közönséges gyűlést tartanak. Mind ezekből meglehet hát ő bennek-is esmérni az emberi méltóságot.

ÖTÖDIK TZIKKELY.

Tizenkettődik Lajos és Katholikus Ferdinánd a' Cambrai öszve szövetkezésig. — Hatodik Sándor Pápa.

Visszza térek ismét Európa történeteire, 's legelsőben-is Tizenkettődik Lajosnak, az előbbi Orleáni Hertzegből lett Frantzia Királynak uralkodására. Ezt a' Fejedelmet a' Frantziák imádták, azért, hogy őket szerette, és az adó alól felszabadította; de mind a' mellett-is ő némelly jól meg nem gondolt dolgai, és némellykor idétlen takarékossága által-is az országnak nagy nyomorúságot okozott. Mihelyt a' trónusra lépett, egyedűl a' köz jónak előmozdíttására fordíttotta figyelmetességét, 's elfelejtett minden személlyes gyűlölséget, és boszszúállást.

Minden ember tsudálja ezen ſzép ſzavait, mellyeket akkor mondott, midön ellenſégeinek megbotsátott; „ a' Frantzia Király nem áll „ boſzſzút azokért a' ſérelmekért, mellyek- „ kel az Orleáni Hertzeg illettetett."

Minthogy Nyóltzadik Károly gyermekeket nem hagyott, azért a' Bretagnei Hertzegſég többé nem kaptsoltathatott öſzve a' Koronával. Lajosnak Anna Királyné eránt való régi ſzerelme már most politikabéli okok által-is öregbíttetett, mert ez a' Királyné vólt örököſe Bretagne tartománnyának. Lajos már húſz eſztendök előtt elvette vólt feleſégül Johannát, Tizenegyedik Lajos Királynak igen jól nevelt, 's jó maga viselésü, de minden ſzépſég nélkül való leányát. Az elválásra elég okai vóltak, mert ezen házaſág kénſzerítésből lett, 's gyümöltstelen-is vólt; tsak egyedül a' Pápának az elválásra való engedelmét kellett kinyerni. Hatodik Sándor Pápa nem ſokat ellenkezett benne. Mindeneknek előtte a' Kardinális Borgia Cæsaron akart ſegítteni. Három a' Pápától a' végre kirendelt Bírák a' dolognak ſzokás ſzerínt való megvi'sgálása után kimondották az elválást megengedö ſententziát; és Borgia, a' ki ezen ſententziát Párisba vitte, a' Valentinois nevü Hertzegſéget nyerte ajándékban még ahoz járúló eſztendönként való ſzép fizetéssel együtt. A' Kardinális örömest lemondott Papi hivataláról.

Szerentsétlenſégére Tizenkettödik Lajos-is egyik fö gondját arra fordította, hogy az előtte uralkodó Királynak nyomdokain Olaſz Orſzágban próbát tegyen. A' nagyobb hatalom' kívánása eltsábította ötet, 's minthogy ſzándéká-

dékában eleinten bóldogúlni látszott, mind addig követte azt, míg egészen a' veszedelem' örvénnyébe nem esett. A' nagy Annya után, Viskonti Valentina után, jussát tartotta Majlandhoz, mellyet Sforza Lajos foglalt-el, a' ki jóllehet egy annyi hadi sereggel bírt mint a' Frantziák, még-is mások segedelme nélkül a' Frantzia vitézségnek ellent nem állhatott. A' Majlandi és Genuai tartományok húsz napok alatt elfoglaltattak. De egy esztendő múlva a' Hertzeg ismét viszsza nyerte minden elveszteti tartománnyait. Új Frantzia hadi seregnek kellett segítségre menni az Alpeseken keresztül. Sforza a' nála szolgálatban lévő Helvetusok hűségtelensége miatt kezekbe esett ellenségeinek, 's elfogattatván Frantzia Országba vitetett, a' hol egynéhány esztendők múlva meghólt. Ez egy vólt azok közzül a' győzödelmek közzül, mellyeket úgy lehet nézni, mint számtalan szerentsétlenségek forrását.

Lajos már most Nápoly Országot vette tzélba. Katholikus Ferdinándnak azt ajánlotta, hogy ezen Országot megfogja vele osztani, 's ez azonnal öszve kaptsolta magát vele, jollehet a' maga vérségéből való Fejedelemnek, az Arragoniai Frideriknek, akkori Nápolyi Királynak, kellett vólna ezen szövetkezés áldozatjává lenni. Hatodik Sándor-is hozzájok állott. Gonsalvo Corduba, a' kinek nagy Kapitány vezeték nevet adtak, a' ki azt szokta mondani, hogy a' betsület köpönyegének vastag posztóból kell lenni, bément nagy hadi sereggel Olasz Országba, az alatt a' szín alatt, hogy a' Nápolyi Királynak segítségére legyen, 's tsak hamar azután öszve kaptsolta magát annak el-

nyomása végett a' Frantziákkal. Friderik arra kérte Tizenkettődik Lajost, hogy adjon néki bátorságos lakást Frantzia Országban, 's ott élt azután abból az esztendei fizetésből, mellyet ez a' Király rendelt vólt számára.

Mihelyt az elfoglalt Országot felkellett osztani, azonnal viszsza vonás és hasonlás lett az osztálos felek között, úgy hogy egymás ellen fordították azok fegyvereiket. A' nagy Kapitány, a' Frantziákat elébb megtsalta, azután pedig 1503dik esztendőben két ütközetben megverte. A' Cerignolai ütközetben a' Nemours-i Hertzeg-is elesett, a' ki legutólsó vólt a' Második Chiotar fijától Chariberttől származott Armagnaki háznak fejedelmei közzül. Nápoly Ország a' Spanyolok birtokába maradott. A' ravaszság győzött, mert a' vitézséggel nem járt együtt az okosság.

Ezen időtájban hólt-meg Hatodik Sándor. Borgia Cæsar Romagna' tartománnyát, melly külömbkülömbféle birtokosok között vólt felosztva; sok tsalárdságok és gyilkosságok által elfoglalta, 's uralkodásra és tisztességre való vágyását sok törvénytelen útakon és módokon megelégítteni próbálta. Végre mind ezeknek vége a' lett, hogy Második Julius Pápa Borgiának jószágait elvette, 's azokkal az Egyházi birodalmat öregbítette. Ez a' Kardinálisból lett Hertzeg mindent elveszttett, a' mit Frantzia Országban ajándékban nyert vólt, 's Gonsalvo di Korduba által mint fogoly Spanyol Országba vittetett. Onnét a' fógorához, a' Navarrai Királyhoz futott, a' hol végre egy háborúban elesett, mellyre az ő saját ravaszságai adtak alkalmatosságot. A' fényes póltzokat vétkeikkel

meg-

megfertéztetőknek ſzerentsétlenſége nagy letzkét ád, 's azt az élőknek gyakorta eſzekbe juttatni ſzent kötelesſége a' históriának.

A' Királyok és Ministereiknek vígyázatlanſága egy második letzke, mellyre azoknak, a' kik az Orſzág' kormánnyát igazgatják igen kell figyelmezniek, ha ők okosabban és ſzerentsésebben akarnak járni. Frantzia Orſzágban ſemmiről ſem gondolkodott másról az Udvar, hanem tsak Nápoly Orſzágnak viſzſza nyeréséről. Nagy hadi ſereget küldött Olaſz Orſzágba, 's ha ez olly gyorsan hozzá látott vólnn a' dologhoz, mint az elébbeni táborozásban, úgy tsalhatatlanúl győzödelem koronázta vólna-meg Lajos ſzándékát. De Kardinális Amboise, Tizenkettődik Lajos Miniſztere a' Pápai méltóſágra és koronára vágyott, melly Hatodik Sándor halála által üresen maradott. A' Frantzia ſeregeket Róma városa előtt megállitotta, hogy a' Conclávéban a' Pápa válaſztást, a' maga tetſzése ſzerint intézhesse. Az Olaſzok, a' kik ſzebben tudtak az emberekkel bánni mint ő, ſzép ſzót adtak néki, 's reá vették a' hadi ſeregnek onnét való elvitelére, hogy az ő válaſztatása ne láttassék kénſzerítetettnek lenni. Midőn már ſemmitől ſem lehetett tartani, egy Olaſzt válaſztottak Pápává, Harmadik Piust, a' kit tsak hamar a' híres Második Julius követett. Amboise mind a' Pápaſágot, mind az időt elvéſztette. Most már a' ſok essőzések akadályoztatták a' háború folytatását, 's Gonsalvo még egyſzer elűzte a' Frantziákat.

Egy másik megmagyarázhatatlan hiba vólt a' Bloisban 1504-dik eſztendőben tett egyezés, mellyben Tizenkettődik Lajos a' leányát Ká-

rolynak, Austriai Fő Hertzegnek, Maximilián Tsászár és Katholikus Ferdinánd unokájának igérte feleségül, ollyan ajánlással, hogy, ha maga férjfiúi magzat nélkül halna-meg, Bretágne', Burgund', Majland' és Genua' örökösei a' Fő Hertzég, és annak felesége lennének. Ezen egyezést tsak hamar bánat követte midőn az Ország' Rendjei hathatósan eleibe terjesztették, hogy az a' hazai törvényekkel ellenkezik. Tizenkettődik Lajos visza vette elébbeni igéretét, 's leányát az Angulemi Grófnak adta feleségül, a' ki utóbb őtet az uralkodásban követte, 's a' ki hasonlóképpen nagy hibákat ejtett.

Megjegyeztük fellyebb, hogy az Arragoniai Királynak a' Kastiliai Királynéval, Izabellával való házassága által Spanyol Ország ábrázatja egészen elváltozott. Izabellát, a' ki a' férjének, Ferdinándnak uralkodásra való vágyása ellen szüntelen tusakodott, a' híres Ximenes vezette és igazgatta, a' ki Frantziskánusból utóbb Kardinálissá és Toledoi Érsekké lett. Ez a' Királyné a' még megmaradott Maurusoknak ollyan parantsolatot adott, hogy, vagy kereszteltkedjenek-meg, vagy menjenek-ki az Országból. Spanyol Ország a' 'Sidóknak és Maurusoknak kiüzettetése, és saját lakosainak az új világba szüntelen való költözése által úgy mepnéptelenedett, hogy a' mennyit egy felől határjainak terjedése által nagyobbodott, más felől belső érejére nézve szint annyit fogyott. Akármelly híres vólt-is hát ez az uralkodás, nem lehet azt mustra gyanánt ajánlani.

Izabella' halála, melly 1504-dik esztendőben történt, zürzavart okozott az Országban.

A' bó-

A' bódúlt elméjű Johanna, ſzép Filepnek Austriai Fő Hertzegnek feleſége, vólt egyetlen egy leánya és örököse. Ferdinánd Király, a' ki feleſége halála után a' Kastiliai Orſzág' kormányát kezébe vette, kéntelen vólt azt ismét letenni, és Arragóniába menni. Szép Filep meghólt. Johanna elméjének bódúltſága férje halálán való bánatja miatt még inkább nevelkedett, 's egéſzen 1555-dikben történt haláláig tartott. Ezen ſzerentsétlenſége még több zürzavarra adott alkalmatosſágot. A' fija, az Austriai Károly, a' ki utóbb Ötödik Károly nevet viselt, még ekkor igen fiatal vólt, 's másutt neveltetett. Ximenes látta, hogy egyedűl Katholikus Ferdinánd vólna az, a' ki a' tsendeſséget helyre tudná állíttani az Orſzágban. Általadatott hát ennek újra az igazgatás, a' ki álhatatosſága által le-is tsillapított végre minden zenebonákat, mellyek az Orſzágot rongálták.

Ximenes, a' ki már most Kardinális és Fő Inquisitor vólt, elérte a' hatalomnak és tiſztteſſégnek legfelsőbb gráditsát. De mind hogy a' Királynak gyanakodásra hajlandó indúlatját esmérte, okosan elhagyta az udvart. Utóbb azt az ajánlást tette, hogy Afrikában Orán városát próbálni fogja a' maga költſégén megvenni és elfoglalni, engedelmet kért erre a' Királytól. Ferdinánd tökélletesen elhitette magával, hogy ez a' próba ſzerentsétlenűl fog kiütni, 's megegyezett a' Kardinális ſzándékában, hogy azt veſzedelembe dönthesse. Onnön maga így írt Navarró Péterhez, a' ki azt a' hajós sereget, mellyen Ximenes útnak indúlt, kormányozta: „Azon legyetek, hogy a' jó

„ Öreg ne olly hamar jöhessen viszsza Spa-
„ nyol Országba; egyébberánt személlyét nem
„ kell bántani, pénzével-is szabadon való bá-
„ nást kell néki engedni." A' Király megtsa-
latkozott, a' Maurusok megverettettek, 's Orán
elfoglaltatott. Ez a' kemény Kardinális nem
követte egyébb hadakozó Fő-Papok' példáját.
Megelégedett azzal, hogy, mint egy második
Móses a' Seregek Urát, 's a' győzedelmek' Is-
tenét segítségül hívta, 's olly Enthusiasmust vagy
buzgóságot tudott a' katonák szívébe önteni,
melly a' diadalmat nem kevesé segítette elő.

Ximenes, a' ki valóban nagy ember vólt,
's még sokkal nagyobb lett vólna, ha a' maga
idejebéli balvelekedéseken fellyül tudta vólna
magát emelni, Alkalában akadémiát állított-
fel, vagy a' régit jobb karba helyheztette, egy
híres Polyglottát vagy sok nyelveken való bi-
bliát nyomtattatott; 's mind a' tudományok vi-
rágoztatásában, mind a' Szerzetesek' reformá-
lásában, vagy a' közikbe bétsúszott hibák' or-
voslásában nagy buzgóságot mutatott. A' tudós
nyelvek tanúlását hathatósan elől-mozdította.
Sok jeles törvénytúdók és még több Theolo-
gusok támadtak Spanyol Országban. De melly
sokféleképen gátoltatott minden új vagy újnak
látszó igazság az Inquisitió által! Mind annyi
Universitások mellett-is sokkal későbben nyil-
tak-fel szemeik a' Spanyoloknak mint egyébb
nemzeteknek, a' kiket a' természet ő náloknál
kevesebb tálentomokkal áldott-meg.

Ezen időtájban Második Julius Pápa nem
kevés nyúghatatlanságokat okozott Olasz Or-
szágban. Szüntelen azon jártatván eszét, mi-
képp öregbíthesse birodalmát, 's miképp te-
hessen

hessen eleget uralkodásra való vágyásának, már Romagnát, Perouset és Bolognát külömbkülömbféle birtokosoktól elvette, és magához ragadta. Tizenkettödik Lajos ellen, a' ki érant háládatosſággal kellett vólna viseltetnie, a' Genuaiakat felingerlette, és pártütésre indította. Mindenkép azon vólt, hogy a' Frantziákat Olaſz Orſzágból egéſzen kiüzethesse, 's mindenütt ellenſégeket ſzerzett Lajosnak. Minekutánna ez a' Király a' Genuaiak pártütését letsendesítette, és azokat engedelmeſségre hajtotta, azután még egyſzer tapaſztalta ezen Pápának ellenſéges indúlatját a' Velentzeik ellen való híres öſzveſzövetkezésnek alkalmatosſágával. 'S most már errül a' köztársaſágról kell hát ſzóllanunk, melly ettül fogva a' leghatalmasabb Európai Fejedelmek' vetélkedésének tárgya és tzélja lett.

HATODIK TZIKKELY.

A' Kambrai öſzve ſzövetkezéstöl fogva Tizenkettödik Lajos haláláig. — Második Julius Pápa.

Velentze, a' mint fellyebb megjegyeztük, az ötödik ſzázadban vette ſzármazását, midön Olaſz Orſzágban a' Barbarusok eláradtak. Az Adriai tenger' tsatornáin lévö apró ſzigetek lettek akkor a' ſzomſzéd népeknek, mellyek eleintén halakkal éltek, menedék helyeik. Mindenik ſzigetet egy Tribúnus bírta és igazgatta, 's min-

mindenik Tribúnus kegyetlenûl, 's kényje kedve ſzerínt bánt a' néppel. Minthogy ezen ſzabad kényû apró Fejedelmetskék ſzükſégnek ítélték az egymás között ſzoros egyeſégben való lételt, azért a' nyóltzadik ſzázad kezdetében egy Hertzeget vagy Doget válaſztottak magoknak. A' Dogek, a' kik, a' mint gyakran megſzokott történni, az ő jól meg nem határozott hatalmokkal viſzſzaéltek, ez által gyakran ſok hasonlásokat és villongásokat okoztak, mellyeknek ſokſzor magok lettek áldozatjai. Végre ezen Fő Magistrátusbéli ſzemélyeknek' ſzabad kényjét, 's a' zenebonára hajlandó népnek eröſzakoskodását az által akarták megzabolázni, hogy egy nagy tanátsot neveztek-ki, melly ſzáz negyven ſzemélyektől állatt, a' kik minden rendbéliek közzûl válaſztattak. De a' gazdagok' nagyra vágyása nem ſokára elég módot talált ezen rendelésnek ollyan formán való elváltoztatására, a' mint a' magok haſzna kívánta.

Ezen igazgatás, melly a' nép ſzabadſágát láttatott mutatni 1289-dik eſztendőben fira fira által ſzálló Aristokratiává változott, egy ollyan végezésnek erejé ſzerínt, melly a' Rendek egyenlőſégét eltörölte, 's tsak némelly familiáknak adott just arra, hogy a' nagy tanátsnak tagjaivá válaſztathassanak. Az Aristokratiától, vagy a' gazdagabbak' uralkodásától mindenkor keményſéget lehet várni, mert az ſzükſéges annak fenntartására.

Előre-is könnyen ellehetett látni, hogy azok a' ſok familiák, mellyek az uralkodásból kirekeſztettek, zenebonát fognak indíttani. Hogy ennek elejét lehessen venni, vagy legalább kö-

vet-

vetkezéseit meglehessen gátolni, a' végre állíttatott-fel a' tíz személlyek tanátsa, vagy-is egy olly törvényszék, mellynek minden polgárok alája vettettek, 's melly sokszor a' tsupa vádokat úgy nézte ítélet tételeiben, mint hiteles bizonyságokat. Még rettenetesebb vólt az Ország' három nagy Inquisitorainak ítélő széke, melly titkon szokta folytatni az eleibe kerülő ügyeket, 's mellynek szabad kény szerint hozott szententziáitól még a' Doge-is félhetett. Ezen törvényszék mindenfelé szokott küldeni kémeket, 's ezeknek árúlkodásai szolgáltak vád gyanánt. Hivatalbéliek és hivatal nélkül valók, hazafiak és külföldiek, minden gyanúba esett személyek szüntelen tarthattak attól, hogy minden törvényes megvi'sgáltatás nélkül megfosztatnak életektől. A' ki, ha szintén a' maga tudta nélkül-is, az Ország három nagy Inquisitorai által halálra ítéltetett, semmiképpen attól meg nem szabadúlhatott. Hol van olly Királyi hatalom, melly illy szabad kény szerint bánna a' néppel? nem egyébb hát, hanem a' rémítés uralkodott Velentzében; az által tartotta-meg magát az igazgatás formája olly sokáig.

Velentze a' kereskedés által meggazdagodván elhagyta magát ragadtatni a' hódoltatás kívánságától, melly a' kereskedő köztársaságoknak mindenkor veszedelmes szokott lenni. A' kereszтes háborúk' idején Görög Ország felől alkalmasint kiterjesztette hatalmát. Utóbb Olasz Országban-is sok szomszéd tartományokat elfoglalt, 's a' mi több, még az Egyházi birodalmon-is tett tsorbulást. A' szerentsés elömenetel kevélységet, a' kevélység pedig vigyázatlanságot

ságot

ſágot és hebehurgyaſágot ſzokott ſzülni. Minden felöl hatalmas ellenſégekkel lévén körül vétetve, nevették a' Velentzeiek az öket fenyegetö fergeteget, 's ingyen ſem várták, hogy a' többi hatalmaſágok öſzve esküdnének az ö romlásokra.

Maximilián Tsáſzár, a' ki magát Rómában akarta megkoronáztatni, tartományaikon való ſzabad általmenetelt kért tölek. Megengedték azt néki, de tsak az alatt a' feltétel alatt, hogy ne vigyen magával hadi ſereget. Ez annyi volt, mint ha kérését egéſzen megvetették vólna. A' Tsáſzár megharagudván reájok, a' német birodalomban gyakoroltatni ſzokott ſzámkivetés átka alá rekeſztette öket mint pártütöket. Hadi ſereget küldött ellenek, de ök hathatósan védelmezték magokat. Két Tsáſzári hadi ſeregek verettettek-meg. A' Velentzeiek a' Frantziák ſegitſégével gyözedelmeskedtek; még-is ſegyver nyúgvásra léptek, a' nélkül, hogy ezektöl tanátsot kérdettek vólna.

Most már a' Kambrai híres öſzveſzövetkezés megkéſzült titkon, melly Velentze veſzedelmére tzélozott. A' Pápa, a' Tsáſzár, a' Frantzia Király, a' Spanyol Király, és a' Sabaudiai Hertzeg öſzveállottak a' végre, hogy ezen köztársaſágtól az általa elfoglalt tartományokat ellzedjék. Mindeniket törvényesen illette, a' magok állittása ſzerint, valamelly jeles Velentzei birtok: a' Pápát Rimini, és Ravenna; Tizenkettödik Lajost Brescia, Bergamo, Creme és Cremona; Maximilián Tsáſzári Verona, Padua, Vicenza, Threviso és Friaul; Ferdinándot Brindisi, Trani és Otranto; a' Sabaudiai Hertzeget Cyprus ſzigete. Ha ezen hatal-

talmasſágok között a' ſzövetſég állandó lett vólna, végső romlásra kellett vólna jutni Velentzének. De Julius tsak a' környülállásokat akarta haſznára fordíttani, 's erősen feltette vólt magában, hogy mihelyt az öſzveſzövetkezésben tzélját elérendi, azonnal megtiſztítsa, ha lehetſéges, Olaſz Országot ezen idegenektől, kiket ő Barbarusoknak nevezett. 'S hát Katholikus Ferdinánd hívſégére lehetett-é ſzámot tartani?

Az öſzveſzövetkezett hatalmasſágok a' vallásbéli buzgóſág által kívántok nagyobb tekéntetet adni ſzándékjoknak. Azt mondották, hogy mihelyt a' Velentzeieket meggyőzendik, a' Törökök ellen fogják fordíttani fegyvereiket. A' Török megkínálta ſegítſéggel a' Velentzei köztársaſágot; de ez nem fogadta azt el, hihető azért, mert nagy lármát fogott vólna az a' Kereſztyének között okozni.

Tizenkettődik Lajos maga kezdette-el ſzemélyesen a' háborút. Első megtámodása úgy megzavarta a' Velentzeieket, hogy Adda folyó vízhez nem meſzſze Agnadello mellett rajtok tökélletes győzedelmet vett, mellynek következése a' lett, hogy Velentze a' Tsáſzárt Urának nevezte, 's magát ötven ezer forintokból álló eſztendei adónak fizetésére kötelezte. Maximilián ezzel meg nem elégedvén, a' Velentzeiekbe az által új bátorſágot öntött. Ezek a' németektől utóbb ſok erős városokat elvettek; Második Juliussal alkudozásba botsátkoztak, 's az által a' végső veſzedelemtől megmenekedtek.

Julius őket kevéssel az előtt a' legkeményebb átok alá rekeſztette, úgy hogy kinekkinek ſzabad vólt jóſzágaikat tőlek elvenni, 's

ſze-

ſzemélyeikkel úgy bánni mint rabokkal. Hogy ezen átok alól felſzabadúlhassanak, ſzükſéges vólt magokat arra ajánlani, hogy a' Romagna tartományában fekvö városokat néki viſzſza fogják adni, 's törvényeit fogják követni. A' Tanáts, a' megſzabadúlhatásra ezenkívül más útat nem látván, mindenre reá állatt, a' mit a' Pápa kívánt. Julius elálván ſzövetſéges társaitól a' Spanyol Királyt-is elſzakaſztotta tölek, az által, hogy annak Nápoly Orſzágot feudum gyanánt egéſzen általadta, 's minden gyülölſégét ettöl fogva Frantzia Orſzág ellen fordította. Tizenkettödik Lajos, egy helytelen takarékoſság' törvényeit követvén a' nála ſzolgáló Helvetusoktól, a' 'soldnak fellyebb emeltetését, mellyet kértek, megtagadta; ſöt haragjában megvetéssel-is ſzóllott ezen katonáiról. A' Pápa felingerlette ellene a' Helvetuſokat, a' Ferrarai Hertzeget, Frantzia Orſzág ſzövetſéges társát, megtámadta, Mirandolát békerítette, 's azt ezer veſzedelmek között vítta és erö hatalommal megvette, jóllehet már akkor igen megélemedett korban vólt.

Míg Julius e' ſzerint Tizenkettödik Lajos eránt nyilvánſágosan ellenſéges indúlatot mutatott, a' Király a' Frantzia Orſzági Papſágtól kérdezett tanátsot, ha vallyon kell-é a' Pápa ellen hadat indíttani. A' Papſág felelete ſerkentés és biztatás vólt. Mindazonáltal Anna Királynénak lelki-esméretbéli kétſégei, mellyekre a' Király kelleténél jobban figyelmezett, nem kevés károkat okoztak. A' Ravennai ütkezetnek, mellyben Gasto de Foix, Nemoursi Hertzeg, 1512-dik eſztendöben győzött, nem lett egyébb következése, haſzon nélkül való

ditsö-

ditsőſégnél. Majlandot által kellett engedni; Genua tsak hamar azután pártot ütött; nem vólt pénz a' katonák 'soldjának kifizetésére, 's a' vezérek egymás ellen meghasonlottak. A' Frantzia Bajnokok' vitézſége, akármelly nagy vólt-is, ſemmit ſem tehetett. Báyárd és társai tsudákat tettek, de a' mellyeknek nem vólt egyébb gyümöltse, hanem tsak az, hogy mindenek tsudálták azokat.

A' Tsáſzár és a' Frantzia Király arra vettek némelly Kardinálisokat, hogy Pisa városában egy közönſéges egyházi gyülést tartsanak. Második Julius-is meghívattatott arra. Ez egy másik gyülést tartott Rómában a' végre, hogy az elsőt átok alá rekeſzſze. Ez által Albreti János, Tizenkettődik Lajos' ſzövetſéges társa és rokona, a' Navarrai Királyſágot elveſztette. Már elébb-is gondolkodott arról Katholikus Ferdinand, mikép foſzthatná-meg azt ezen Orſzágtól valamelly ſzép ſzín alatt, 's most illyen alkalmatosſágot ſzolgáltatott néki a' Pápának a' Pisai gyülés' követői ellen kimondott átka. Ettől az időtől fogva Navarra a' Spanyol Korona birtokában maradott. A' Királyné, Foix Katalin, a' ki Navarrát örökſégben nyerte, így ſzóllott a' férjéhez, ha én ſzülettem vólna Királynak, 's Felſéged Királynénak, úgy nem veſztettük vólna-el Orſzágunkat.

Julius idősebb vólt hetven eſztendősnél, midőn 1513-dik eſztendőben meghóit, 's még illyen megélemedett korában-is azon plánumának tökélletesſégre való vitelében dolgozott ſzüntelen, melly ſzerint minden idegeneket, valamint a' Frantziákat úgy a' Németeket és a Spanyolokat-is ki akarta Olaſz Orſzágból üzni. Szerentsés lévén méréſz feltételeiben, ſzembe-

tűnőképpen öregbítette a' szent szék' birodalmát. A' Tsászárral lemondatott Parma, Placentia és Reggio eránt való jussairól. A' Felső hatalmasságokat tetszése szerint tudta majd öszve szövetkeztetni, majd egymástól elszakasztani. Egy szóval nagy Fejedelem és nagy hadi Vezér volt; de szent hivatalának tzélját elvéveztette szemei elől.

Ő utánna Kardinális Medicis, a' ki talentomaiért nagy ditséretet érdemlett, választatott Tizedik Leo nevezet alatt a' Pápaságra. Fija volt ez a' híres Medicis Lőrintznek. Izlése szintén olly finom és pallérozott volt, mint az attyának; de azokkal a' tulajdonságokkal nem bírt, mellyekkel egy Püspöknek és Pápának ékeskedni kell. Azonban soha sem szükölködött az Anyaszentegyház nagyobb mértékben egy kegyes és a' Pápai szent székre mindenképpen méltó fő nélkül, mint épen ezen idő tájban. A' mesterségek és tudományok-is minden előmozdítást érdemlettek; de az Anyaszentegyház dolgai még-is legnagyobb gondot, és nagy böltsességet kívántak.

Angliának huszonhat esztendőkig (mert annyi ideig tartott Hetedik Henrik uralkodása) semmi szembetűnő köze sem volt a' többi Európai Országokkal. Ez a' fösvénységre és gyanakodásra hajlandó Fejedelem kerülte a' háborút, kintset gyűjtött magának, 's megerősítette Királyi hatalmát. Két Tsalárdok, a' kiket ellenségei ültettek-fel, hijában próbálták tőle a' Koronát elvenni. Az egyik, kinek neve Simnel volt, 's a' ki egy Péknek vagy 'Semlesütőnek fija volt, szerentsésnek tarthatta magát, hogy minekutánna Hiberniában Királyá

koro-

koronáztatott vólna, nem egyébre, hanem tsak a' Királyi konyhán való kuktaságra ítéltetett. Perkin, így hívták a' másodikat, egy 'Sidónak a' fija vólt, öt esztendeig Negyedik Eduard fijának tartatott, 's végre a' közönséges vesztőhelyen feje vétetett. Ezen zenebonákat letsendesítvén Henrik, kemény és vigyázatos Uralkodása által minden zürzavarnak elejét vette, a' ravaszságot a' hatalommal jól ősszve tudta kaptsolni, a' nagy Urakat mindenkép serkengette jószágaiknak eladására, az által a' polgárságot gazdagabbá és hatalmasabbá, a' fő Nemességet erőtlenebbé tette, 's az ő Királyi jussait tsak nem határ nélkül való uralkodásra emelte. A' fija Nyóltzadik Henrik, a' ki ő utánna 1509-dik esztendőben a' trónusra lépett, nagy ditsőségben és pompában mutatta magát. Talentomai és virtusai által igaz és állandó ditsőséget szerezhetett vólna magának; de elhagyván magát indúlatjaitól ragadtatni, a' legnagyobb kegyetlenségnek lett remeke.

Részese lett ő-is 1519-dik esztendőben azon szövetségnek, mellyet Második Julius Frantzia Ország ellen állított-fel. Második Julius halála után ez a' szövetség Tizedik Leo alatt ismét megújíttatott. A' Frantziák tsak kevéssel az előtt vették-el újra Majlandot, 's most abból ismét kikergettettek a' Helvetusok által, a' kiknek segítségével 'Sforza Maximilián jutott Majlandnak birtokába. Tizenkettődik Lajosnak, a' ki akkor a' Velentzeiekkel szövetségben vólt, a' Pápa, a' Tsászár, az Anglusok és a' Spanyolok mind ellenek vóltak. Más óldalról Nyóltzadik Henrik és Maximilián Tsászár Pikardiába béütöttek, 's el-is vették Terovenne és Dor-

nik városait. Más felöl a' Helvetusok Dijon városát békerítették, 's azt meg-is vették vólna, ha la Tremouille a' Helvetusokat mindenféle igéretek által az onnét való eltávozásra reá-nem beszéllette vólna. Ez a' Vezér egyeségre lépett velek, 's a' Helvetusok eltávoztak. Az udvar úgy tettette, mintha ezen egyezéssel nem elégedett vólna-meg, semmivé tette azt, 's minden vígyázással vígyázott, hogy a' Helvetusok újra bé ne üssenek. Ezek a' büszke Republikánusok, kik magokat a' szent szék védelmezöinek nevezték, épen nem vóltak olly okosok, mint vitézek.

Azonban Lajosnak szüksége vólt a' békességre. Megalázta magát a' Pápa elött, lemondott a' Pi'sából Lionba által tétetett egyházi gyülésben való részvételről, sőt arra kötelezte magát, hogy szükség idején annak követöit fegyverrel-is fogná üldözni. E' szerint hát Rómával, úgy látszott, egészen megbékéllett. Nyóltzadik Henriket, a' kit Ferdinand hűségtelensége haragra gerjesztett, még sokkal könnyebb vólt megnyerni. Feleségének, Annának halála után, Máriát, Nyóltzadik Henrik testvérét vette feleségül. De ezen feleségét úgy szólván pénzen, még pedig egy millió talléron vásárlotta-meg, olly felette mostoha környülállások között vóltak akkor dolgai. Lajos a' fiatal Királyné mellett elfelejtkezett arról, hogy maga már ötven három esztendös vólt, 's nem sokára áldozatja lett a' gyönyörüségekben való mértékletlenségnek. Mindjárt házasságának második esztendejében meghólt, még akkor-is szüntelen szándékozván Majlandot megvenni, a' melly szándék, a' mint mindjárt megfogjuk látni,

ni, az utánna következett Királynak veſzedelmet okozott.

Tizenkettődik Lajos' emlékezete mindenkor áldásban fog maradni, minthogy minden háborúi és ſzerentsétlenſégei között-is az általa felényire leſzállított adót ſoha ſem emelte fellyebb. Mindenkor ditsérettel fognak ezen ſzavai emlegettetni, mellyeket takarékosſágának mentſégére mondott: „jobban ſzeretem, hogy „ Udvari embereim tsúfolják fösvényſégemet, „ mintſem, hogy a' nép sirassa tékozlásomat." Azonban még kevesebb könyveket kellett vólna népének hullatni, ha vagy, a' veſzedelmes Olaſz Orſzági tsatázásokat elkerülte, vagy azoknak folytatására a' ſzükſéges adót és ſegedelmet megkívánta vólna, úgymint, a' melly nélkül ſzándékában nem bóldogúlhatott. Némiképpen ſegedelmet ſzerzett magának a' hivatalok' eladása által, 's ebben igen veſzedelmes példát adott, jóllehet a' Bírói hivatalok az eladhatás alól ki vóltak véve. Ekkor még nem-is gondolták azt, hogy azok a' hivatalok, mellyek olly ſok tudományt és olly ſedhetetlen életet kívánnak, áruba botsáttathassanak. Mégis megtörtént ez mindjárt az utánna következő Király uralkodásának kezdetében. Különösen a' Frantzia állapotjában egy viſzſzaélés, mindenkor több viſzſzaéléseket ſzokott maga után húzni.

HETEDIK TZIKKELY.

Elsö Ferentz Frantzia Orſzági Király uralkodásának kezdete, Luther reformatiójáig.

Tizenkettödik Lajos után az Angoulemi Gróf, Ferentz, ült a' Királyi ſzékbe, úgymint, a' ki a' Királyi vérből legközelebb való Atyafi vólt. Ifjú, eleven, vitéz, nagyrá vágyó, ſok Nemes és ſzeretetre méltó tulajdonſágokkal félékesítetett lévén, de kevés tapaſztalással és tapaſztalásból ſzármázó okosſággal bírván, mindjárt eleinten Olaſz Orſzágra függeſztette gondolatait. Nagyobb kéſzületekre lévén ſzükſége, 's az arra kivántató pénzben ſzükſéget látván, egy ollyan lépést tett, melly által magát a' Királyok legfelſégesebb jussától megfoſztotta, 's eladta pénzen a' törvénytételnek, 's igazſág kiſzolgáltatásának ſzent jussát.

Által menvén Elsö Ferentz Király az Alpeseken mindjárt alkalmatosſágot talált vitézſégének kimutatására. Jóllehet már ekkor a' Helvetusokkal alkudozásba botsátkozott vólt, még-is ez a' hadakozni ſzerető Nemzet a' Római Udvar eſzközlésére fegyvert fogott ellene. Ferentz megverte öket a' Marignána mellett történt, 's két napig tartó nagy ütközetben. Minden Történet-irók munkáiban lehet olvasni, hogy a' Király ezen alkalmatosſággal egy ellenſéges oſztálytól ötven lépésnyire egy ágyúvivö taligán töltötte-el az éjtſzakát. A' Történet

net-írók ezen Király' vitézſégéről eleget írtak; én némellykor az ő hibáit-is felfogom jegyezni, mert azok haſznosabb tanáſágot adnak. Ezen győzedelemnek gyümöltse a' lett, hogy Majland a' Frantziák birtokába jutott, és Sforza Maximilián ſzintén úgy valamint az Attya Lajos Frantzia Orſzágban hólt-meg. Mindazonáltal tsak ugyan Majland lett utóbb az a' köſzikla, mellyen Frantzia Orſzág hajótörést ſzenvedett.

Spanyol Orſzág 1516-dik eſztendőben elveſztette Katholikus Ferdinandot, 's a' rettenetes Ötödik Károly lépett utánna a' trónusra. Ha a' jó ſzerentse és az alkalmatoſſággal élni tudás a' Fejedelmeknek fő ditsőſégek vólna, úgy kevés Fejedelmet lehetne Ferdinandhoz hasonlíttani. Spanyol Orſzág ő néki köſzönheti a' maga Nagyſágát. Még azt-is mondják felőle, hogy egy közönſéges vagy Universalis Monarchiának felállításáról gondolkodott vólna, 's attól lehetett tartani, hogy azok, a' kik őtet az Uralkodásban követték ezen ſzándékot tökélletesſégre ne vigyék. De az ollyan fortélyos mesterkedés, mellyel ő ſzintén úgy élt, mint a' győzedelem mesterſégével, nem illik egy nagy emberhez-is; a' vallásbéli buzgóſág, mellyel ő a' maga ſzándékait és tzéljait ſzépítette, még jobban megútáltatta azokat; 's hát az a' ſok vér, mellyet az ő alatta felállíttatott Inquisitio kiontott, melly ſzomorúvá teſzi az ő emlékezetét! Nápoly Orſzágnak elfoglalása után ott-is felakarta ezen eretnekſég' nyomozó ſzéket állítani, melly mind a' Vallásnak lelkével, mind a' bőlts igazgatás reguláival olly igen ellenkezik. A' Nápoly Orſzágbéliek, jól-

lehet mindenkor buzgók vóltak vallásokban; még sem állottak reá ezen kívánságra. A' Király' buzgósága tehát ez egyszer megelégedett azzal, hogy a' 'Sidókat az Országból kiűzte.

Kardinális Ximenes, a' ki a' Királyi Hertzeg megérkezéséig Spanyol Ország' Gubernátorává tétetett, minthogy a' Nagyok előtt, a' kikkel ő igen keményen bánt, utálatban vólt, nehezen kerűlte vólna-el az ellene való pártütést, ha olly nagy okossággal és bátorsággal nem bírt vólna. Egy alkalmatossággal a' zúgolódó Nagyok azt kérdezték tőle, mitsoda jussal bírja az Országot? hozzá tévén azt-is, hogy Ferdinánd, a' ki maga-is tsak Gubernátor és Tutor vólt Kastiliában, azt másnak nem adhatta. A' Kardinális minden felelet helyett az ő jelenlétekben kilövetett egynéhány ágyúkat, 's egyszersmind ezt mondotta: „Ezek az én „jussaim; kitsoda méréssel közzűllétek ezek „ellen kikelni?" Ez a' Minister a' Polgárságot fegyverbe öltöztette, 's az által a' Nemességet mind jobban-jobban megalázta. Az ő fedhetetlen tiszta erköltsei, méllyen látó nagy esze, minden próbákat kiálló nemesszívűsége, nagy híre neve, az Ország, az Anyaszentegyház és a' tudományok körül gyűjtött érdemei — mind ezek alig tudták elfelejtetni azt a' gyűlölséget, mellyet kevélysége és keménysége által okozott. Utóbb kiesett a' Király' kegyelméből, 's meghólt 1517-dik esztendőben nyóltzvan esztendős korában, előbb mint sem az új Királyt látta vólna.

Maximilián hálála, melly által a' Tsászári trónus megürűlt, 1519-dik esztendőben történt. Ez a' nyúghatatlan Fejedelem, jóllehet sem

ele-

elegendő pénze, ſem elegendő katonája nem vólt, még-is mind úntalan hadakozott.

Ellenben ſzerentsésebb vólt Német Orſzág polgári állapotjának böltsebben, 's jobban való elrendelésében. Az ő uralkodása alatt Német Orſzág körületekre oſztatott-fel. Eleinten hat kerület vólt, úgymint: a' Bavariai, Frankóniai, Saxoniai, Rajnai, Sveviai, és Vestpháliai kerület. Nem ſokára azután az Austriai, Burgundiai, alsó Rajnai és felső Saxoniai kerületek-is hozzájok adattattak az elébbenikhez. Ez által egy felől az adónak béſzedése, más felől az igazſágnak kiſzolgáltatása igen megkönnyebbíttetett. A' jó rendnek 's az Orſzág belső békeſſégének és nyúgodalmának helyre állítására, és megerősítésére-is nagy gondja vólt Maximiliánnak; de mindazonáltal a' függetlenſséggel való viſzſza élés, vagy más ſzóval a' Feudális igazgatás Európának ezen réſzében még azután ſok időkig okozott ſzámtalan rendetlenſségeket, viſzſza vonásokat, és belső háborúſságokat.

1495-dik eſztendőben egy Vormatzia városában tartatott Orſzág gyűlésén a' most Vetzlárban lévő Tsáſzári Kamara nevezetű törvényſzék állíttatott-fel, melly a' Német Orſzági rendek polgári ügyének elintézésében a' legfelsőbb ítélő ſzék, 's ollyan utólsó Forum, mellytől fellyebb appellálni nem lehet. A' Tsáſzári udvari Tanáts vagy Imperiális Tanáts-is ő általa állíttatott-fel, melly eleinten tsak az Austriai örökös tartományokba vólt fő törvényſzéke; de utóbb kitsinyenként mind jobban-jobban kiterjedett, 's végre tsak nem egéſzen azzá lett, a' mi előſzer tsak maga vólt a' Tsáſzári Kamara.

Ezen udvari Tanátsnak minden tagjait maga nevezi-ki a' Tsáfzár. A' kinek valami ügyes bajos dolga van, válaſzthat a' két nevezett Törvényſzékek között; de a' Feudális állapotok, és az Olaſz Orſzági ügyek egyedül az utólsó eleibe tartoznak. Egyébberánt Német Orſzág igazgatásának állapotja, melly a' Vestphaliai békesſégig olly igen bizonytalan és ingadozó vólt, még ez által a' békesſég által ſem állíttatott tökélletes fundamentomra. Egy ollyan Orſzág, melly olly ſok apró független tartományokra van feloſztva, 's mellyben olly ſok kisſebb nagyobb Fejedelmek' magános haſzna ellenkezik a' köz haſzonnal, nem könnyen helyheztethettetik jó karba.

A' Római udvarnak mindenkor nagy hatalma vólt Német Orſzágban. Jóllehet Harmadik Friderik Tsáfzár alatt 1448-dik eſztendőben a' Pápa és a' Tsáfzár között egy Konkordát ment tökélletesſégre, mind azonáltal annak tsak az ollyan tzikkelyei tartattak-meg, mellyek a' Római udvarnak haſznosok vóltak. A' helyett, hogy Német Orſzágnak régi terhei e' réſzben megkönnyebbedtek vólna, inkább újjak járúltak az elébbiekhez. Maximilián Tsáfzárnak ſaját vallástétele ſzerint a' ſzent ſzék Német Orſzágból több jövedelmet húzott eſztendőnként öt ſzáz ezer aranynál. Ez a' Tsáfzár inkább elſzenyvedte ezen ſérelmet, mint ſem hogy egy ollyan udvarral öſzve kapott vólna, mellynek láthatatlan ereje olly rettenetes vólt.

Azonban ezen udvar ellen nagy fergeteg kéſzűlt; minden ſzívek megvóltak hevülve, és felvóltak buzdúlva; tsak egy kis ſzikra kellett, mindjárt lobogó lángot vethetett a' tűz. Tizedik

dik Leo minden okosſága mellett-is maga fútta, és éleſztette-meg azt a' tüzet, mellyet elkellett vólna óltani. Mindjárt megfogjuk látni, melly kipótolhatatlan károkat vallott a' ſzent ſzék.

A' Pápa 1516-dik eſztendőben a' Marignáno mellett történt ütközet után nagy okosſágával arra birta Első Ferentz Királyt, a' ki ellen öſzve vólt ſzövetkezve, hogy vele egy olyan egyeſſégre lépjen, melly a' Római udvarnak felette haſznos vólt. A' Hetedik Károly Frantzia Orſzági Király alatt kéſzült, 's azután a' Pápáktól olly ſokſzor átok alá rekeſztett Sanctio Pragmatica ezen egyezés által eltöröltetett, mellynek ereje ſzerint a' főbb Egyházi hivatalok kioſztogatásának jussa a' Frantzia Királyoknak engedtetett, úgy mindazonáltal, hogy más felől a' Pápák az úgy nevezett Annátákat, vagy bizonyos ſumma pénzeket a' főbb egyházi hivatalokba újjon lépő ſzemélyektől megkívánhassák. Ezen egyezéstől fogva a' Frantzia Király nevezte-ki a' főbb egyházi ſzemélyeket, a' Pápa iktatta-bé őket hivatalokba, 's azért néki Annata fizettetett. Ezen Konkordát, melly 1518-dik eſztendőben protokollálltatott és vétetődött bé tökélletesen, mind addig virágzásban vólt, míg a' mi időnkbéli nagy revolutió Frantzia Orſzágnak egyébb törvényeivel együtt ezt-is el nem törlötte.

NYÓL-

NYÓLTZADIK TZIKKELY.

Luther reformatiója Tizedik Leo Pápa idejében.

Ezen időben 's illyen környülállások között kezdette egy ſzerzetes Barát azt a' vallásbéli nagy reformatiót, mellynek következései minden tekéntetben olly ſok és fontos változásokat okoztak. Ez az ember Luther Márton egy ſzegény bányáſznak a' fija vólt, 's Eislébenben ſzületett 1483-dik eſztendőben. Az ő gyermekſégének 's oskolai életének napjai tellyesek vóltak inſéggel és ſzükſéggel. Még-is ſzerentsétére jó Tanítók által oktattatott. 1501-ben Erfurtba ment az oda való Universitásra. Ott különös ſzorgalmatosſággal tanúlta a' Logikát, a' Moralist, és a' Physikát, a' régi Római Írók olvasásában-is gyakorlotta magát. Már ekkor az Attya jobban ſegíthette ötet, mert valamennyire meggyarapodott, a' minthogy Mansfeld városában Tanátsbéli emberré-is válaſztatott. Nagy buzgóſsággal folytatta tanúlását, 's annyira ment, hogy 1505-dik eſztendőben Magiſzteri grádusra emeltetett.

Az Attyafijai azt akarták, hogy a' Törvények' tanúlására adja magát, 's Prokátor legyen; de nem ſokára megváltoztatta ezen ſzándékát, mert mindenkor nagy hajlandóſágot érzett magában az Egyházi hivatalra. Egy alkalmatosſággal, midőn egy jó barátjával le-

tált

tált vólna, a' mennykő ezen jó barátját mellette agyon ütötte; ezen eset arra bírta ötet, hogy husonnegyedik esztendős korában bément a' Szent Agoston szerzetén lévő Barátoknak Erfurti Klastromába, 's Szerzetes ruhába öltözött.

Friderik, Saxoniai választó Fejedelem, a' ki vezeték nevéről Bőltsnek hivattatik, akkor tájban állított-fel Wittenberga városában Universitást; Luther 1508-dik esztendöben oda hivattatott a' Philosophiát taníttani; a' hol egyszersmind oda való Predikátor-is lett. 1510-dik esztendöben a' Szerzetet illető némelly dolgokban Rómába küldettetett. Ezen út valamint egy felől betsületére szolgált, úgy más felől igen hasznos-is vólt néki. Mert ezen alkalmatossággal a' Pápa' udvarát és a' Rómában uralkodó szokásokat 's erköltsöket közelebbről megesmérte. Rómából visitza menvén a' Theologiában Doktorrá tétetett, 's attól fogva kezdett Görögül és 'Sidóúl tanúlni. Minthogy ez által mind jobban-jobban megesmerkedett a' Bibliával, ugyan azért mindjárt ekkor némelly dolgokban külömböztek vélekedései az uralkodó Systémától; de ezen vélekedéseinek nyilvánságosan való kinyilatkoztatására az Indulgentziák' predikállása adott alkalmatosságot.

Az Indulgentziák eleinten az elégtételnek némelly része alól való felszabadításra terjeszkedtek; de idő jártával némellyek véleménye szerint tovább-tovább mentek, 's utóbbi visitza-élés által a' bűnt-is megbotsátották, 's annak minden büntetése alól való felóldoztatást ígértek. Az ekkori Római Pápa Tizedik Leo egy felől a' szép tudományoknak és mesterségeknek elő-

moz-

mozdítására, más felöl Szent Péter Templomának épitésére, 's a' maga udvarának pompájára felette sok költséget fordítván, megfogyatkozott a' kintstárja. Hogy hát magán segithessen, egy közönséges jelentésben mindeneknek Indulgentziát igért, a' kik pénzt fognának adni. Egyik Indulgentzia hirdető ezen alkalmatossággal vólt Tetzel János, egy Dominikánus Barát. Ez a' Barát már annakelőtte többször-is hirdetett és predikállott Indulgentziát, de olly nagy hevessséggel és olly igen mód nélkül soha sem mint 1516-dik és 1517-dik esztendőkben. Luther már annakelőtte-is predikállott az Indulgentziák ellen, 's most 1517-dikben October hónapban még keményebben kikelt Tetzel ellen, semmit sem gondolván annak fenyegetéseivel. Leveleket irt Kardinális Albertnak, Moguntziai válaszló Fejedelemnek, úgy nem külömben a' Misniai, Brandenburgi, Cizai és Merseburgi Püspököknek-is, mellyekben öket nagy alázatossággal kérte, hogy hivataljok szerint akadályoztassák az efféle rendetlenségeket. Azt irják némellyek, hogy Luther, mind ezeket irígységből tselekedte, sajnálván, hogy az Indulgentziáknak hasznos predikálása, nem reá, hanem Tetzelre bizattatott.

Luther levelei foganatlanok vóltak. A' Moguntziai válaszló Fejedelem semmit sem felelt néki. A' Püspökök békességre intették ötet. Ezt látván Luther 1515-dik esztendőben October 31-dikén kilentzven öt thesiseket szegeztetett-fel Wittenbergában a' Várbeli Templom falára, melly thesisek Akademiai disputatzióra vóltak készítve, 's rélszerint Tetzelt-is érdeklették.

Az

Az akkori ſzokás ſzerint Luther az ő felſzegezett thesiseinek rövideden erősítő okait, és bizonyſágait kiadta nyomtatásban, 's egyſzersmind egy a' Pápához ſzólló igen alázatos levelet-is nyomtattatott-ki velek. Hogy Luther még akkor a' Római Anyaſzentegyháztól való elſzakadásról épen nem gondolkodott légyen, azt megmutatja az a' nagy engedelmesſég, fő hajtás és alázatosſág, mellyel ezen levélnek minden ſorai tellyesek, 's különösen a' levélnek befejezése: „Által adom magamat, így-„is, Tenéked, Szentſéges Atya, mindenestől „'s lábaidhoz borúlok. Eleveníts-meg, vagy „ölj-meg, hadjad jóvá, vagy kárhoztassad „mondásaimat, a' mint néked tetſzik. A' te „ſzavadat mindenkor a' Te benned lakozó és „Te általad beſzéllő Kriſztus ſzavának fogom „tartani. Ha halált érdemlek, alája vetem „magam ebben-is ítéletednek." Tizedik Leo Pápa eleinten épen nem akarta őtet eretneknek nevezni, a' melly abból-is kitetſzik, minthogy egy Silvester Prierias nevű Dominikánusnak, a' ki Rómában Magister Sacri Palatii és Könyv-vi'sgáló Censor vólt, 's Luther ellen keményen kezdett írni, azt parantsolta, hogy halgasson.

Azonban tsak hamar mások támadták-meg Luthert, 's a' többek között Eck János, Ingolſtádi Professor, és Hogstraten Jabab Dominikánus keményen kikeltek ellene. Luther mind a' kettőnek írására válaſzolt.

A' Dominikánusok, kiknek akkor Rómában ſzintén olly nagy hatalmok vólt, mint utóbb a' Jesuitáknak, végre véghez vitték azt, hogy Luther Rómába tzitáltatott a' megvi'sgáltatás

tatás végett, a' hol vádolója és egyik bírája a' fellyebb nevezett Silvester Prierias lett vólna. De a' Válaſztó Fejedelem' és a' Wittenbergai Universitás' kérésére megengedtetett, hogy Luther a' maga hazájában hallgattassék és ítéltessék-meg.

Vége lévén azon Orſzág-gyülésének, mellyet Elsö Maximilián Tsáſzár Augusta városában tartott, a' Pápa követe Kardinális Kajetan még egy ideig ezen városban maradott, 's még 1518-dik eſztendöben-is ott vólt. Ezen Kardinális elött megjelent Luther ſzabad passus mellett, és két Saxoniai Tanátsosok társaſágában. A' Kardinális eleinten nyájasan fogadta, de még-is egyſzersmind azt kívánta tőle, hogy ſzavait vegye viſzſza, 's vélekedését változtassa-meg. Eleinten a' Kardinális nem akart vele disputálásba botsátkozni, de utóbb még-is disputáltak együtt, a' nélkül, hogy egymással valamire mehettek vólna. Minekutánna a' Kardinális háromſzor adott vólna néki audientziát, de mindenkor sikeretlenül, végre azt mondotta néki, hogy menjen-el, 's többſzer meg ne jelenjen elötte, ha tsak vélekedéseit meg nem változtatja. A' kívánt egyesſég több foganatlan próbák után-is ſemmi módon nem mehetvén tökélletesſégre, Luther, hogy a' ſzent ſzék' átkát, mellyel ötet a' Kardinális fenyegette, ez egyſzer elkerülhesse, egy akkor ſzokásban lévö törvényes útat fordított haſznára, 's a' roſzſzúl informált Pápától a' jobban informálandó Pápára appellált, (a Pontifice male informato, ad melius informandum.) Azután tsendesſégben elhagyta Augusta városát, 's October 31-dikén ſzerentsésen megérkezett Wittenberga városában.

A' Pá-

A' Pápa egy Bullát adott-ki, mellyben az Indulgentziák' tekéntetét megerösítette. Luther nem vólt abban nevezet szerint kinevezve, sem személlyére nem vólt benne különös tzélozás De mindazonáltal még-is igen nagy veszedelemben forgott e' miatt-is az ő bóldogsága. Ugyan azért Wittenbergából, a' hol való létét nem tartotta bátorságosnak, Párisba szándékozott menni, és ott maradni. E' végre butsúzó Predikátziót-is tartott. A' Wittenbergai Universitás kérte a' Választó Fejedelmet, hogy Luthert ne botsássa-el, Luther nem tsak az említett Bullára, hanem minden egyébb dolgaira nézve-is 1518-dik esztendőben, November' utólján még egyszer egy közönséges Egyházi-gyülésre appellált, és ezen appellálását nyomtatás által-is közönségessé tette.

Első Maximilián Tsászár' halála, melly 1519-dik esztendőben történt, 's az az által szükségessé lett Tsászár választás, melly mind a' Pápának, mind a' Német birodalombéli Fejedelmeknek, mind minden Európai hatalmasságoknak elég dolgot adott, egy ideig tsendességet engedett Luthernek, 's feledékenységbe láttatott menni az ő állapotja. Szerentsés vólt abban-is, hogy a' Saxoniai Választó Fejedelem, a' ki a' választás előtt mint Vice-Tsászár a' Tsászár képét viselte, őtet meghallgatás, és dolgának megvi'sgálása nélkül nem hagyta kárhoztatni.

Még szerentsésebb kimenetelt láttatott ezen Vallásbéli villongásnak igérni az a' közbenjárás, mellyet Miltitz Károly, egy Saxoniai Nemes Úr és a' Pápának kamarássa magára vállalt. Ez a' Pápától a' Saxoniai Választó Fejedelemhez olly véggel küldettetvén, hogy an-

nak a' ſzámára küldött arany rózsát által adja, Tetzelt keményen megpirongatta, Luthert nyájasſága által megnyerte, 's arra birta, hogy a' Pápához egy igen alázatos levelet írt. Ez a' levél új bizonyſága annak, hogy még ekkor Luther a' Pápától való függését megesmérte. Es valóban úgy látſzott, hogy Miltitz a' békeſséget egéſzen hellyre állítja, midön egy új történet egyſzerre véget vetett minden alkudozáſoknak.

Eck János Luthert és annak Carlstadt nevü Tanító-társát több rendben hívta vólt-ki tudós versengésre. A' Saxoniai Hertzeg, György, a' Lipsiai Universitás' és a' Merseburgi Püspök javallása ellen, Lipsiában egy illyen disputatiót vitetett véghez. Megjelentek ott Eck, és az ő Ingolstadi társai, 's a' másik réſzről a' Pomeraniai Hertzeggel Luther, Carlstadt, Melanchthon, és több Wittenbergai tudósok. Eck és Carlstadt Junius 27-dikén kezdették-el értekezéseket, 's Julius negyedikéig folytatták. Azután Luther disputált Eckel tíz napokig. Utóbb ismét Carlstadt váltotta-fel Luthert, 's Julius 15-dikén vége lett az egéſz disputálásnak. Ezen tudós versengésnek a' lett a' vége, a' melly mindenkor lenni ſzokott, hogy tudniillik mind a' két réſz győzedelmesnek tartotta ügyét.

A' Pápa 1520-dik eſztendöben egy kemény Bullát adott-ki, mellyel negyven egy tzikkelyekben Luther' tudománnyát kárhoztatta, annak minden írásait tüzre ítélte, 's egyſzersmind magának Luthernek hatvan napokat ſzabott-ki, olly feltétellel, hogy ha azok alatt tudománnyát viſzſza nem veſzi, az Anyaſzentegyház átka alá fog rekeſztetni, 's mindeneknek ſzabad

bad leſz ötet, és követöit üldözni. Ez adott legközelebb való alkalmatosſágot Luthernek a' Római Anyaſzentegyháztól való elſzakadásra. Ekkor írt legelsöben keményen és hevesen a' Pápa ellen, azt Antichristusnak nevezte, újjonnan egy közönſéges egyházi-gyülésre appellált, 's nyilvánſágosan kihírdette, hogy a' Pápát nem esméri az Anyaſzentegyház Fejének. De még ennél többet-is tett; nem tsak a' Pápa Bulláját és egyébb ellene intézett írásokat, hanem még az Egyházi Törvény-könyvet-is December 10dikén a' fellyebb említett eſztendöben Wittenberga Városának egyik kapuja elött elégette.

Két dolog igen elöſegítette a' reformatziót: egyik az, hogy ſokan már régen óhajtottak némelly Egyházi rendtartásokban, és törvényekben változásokat látni; a' másik az, hogy a' könyvnyomtatás mesterſége által igen könnyü vólt az új vélekedéseket elterjeſzteni. A' Római Anyaſzentegyháztól kevés eſztendök alatt elvált Dánia, Svétzia 's Német Orſzágnak ſok tartományai. Helvétziának nagy réſze-is hasonlót tselekedett; jóllehet nem Luthert követte, hanem Zwinglit, a' ki Lutherrel tsak nem egy idöben kezdett Helvétziában reformálni. Anglia, Scotia, Hollandia és Frantzia Orſzágnak egy réſze-is követte a' most említett Orſzágok' és tartományok' példáját. A' Reformatió minden revolutziók között legjobban megérdemli mind eredetére, mind következéſeire nézve a' közelebbről való megvi'sgálást.

Sajnálkozásra méltó dolog, hogy ugyan azon idötájban midön Luther' reformatiójá ſzerentsés elömenetellel tovább-tovább terjedett, a' Vallásbéli vak buzgóſág-is feltámadott, és ki-

mondhatatlan ſok veſzedelmeket okozott. A' fanatismus ollyan mint egy tüz-okádó hegy, mellynek tüze tsak akkor aluſzik-el, minekutánna ſok rettenetes puſztításokat tett. Az okozta ezen időben-is azokat az írtéztató háborúkat és pártütéseket, mellyekről lehetetlen borzadozás nélkül emlékezni. Ez a' fanatismus vagy Vallásbéli vak buzgóſág tsak hamar felfegyverkeztette Helvétziának lakosait egymás ellen. Minekutánna Zwingli egy ütközetben agyon verettetett, annak meghólt testét négyfelé vágták és elégették; és így ſzántſzándékkal azon vóltak, hogy a' két felekezetnek egymás ellen való halálos gyülölſégét még jobban feléleſzék. A' fanatismus óltotta Német Országban-is ſok paraſztoknak ſzívébe a' függetlenſégnek, és a' képzelt egyenlöſégnek eſztelen kívánſágát, 's az által öket ragadozó fene vadakká változtatta. A' paraſztoknak ezen zabolátlanſágát pedig leginkább elö-mozdította Münzer Tamás, az Anabaptisták' vezére.

Az Anabaptisták egy ollyan felekezetet tettek, melly egyſzeri kereſztelkedéssel nem elégedett-meg, hanem újonnan vagy másodſzor való megkereſztelést-is ſzükſégesnek tartott, vagy azért, minthogy a' gyermekek' kereſztſégét haſzontalannak tartotta, vagy azért, hogy a' más Vallásokból ö hozzájok által térőknek elébbeni megkereſzteltetéseket helytelennek állította, vagy végre azért, hogy a' kereſztſéget mind annyiſzor idvesſégesnek ítélte, valahányſzor valaki valamelly bünbe esett. Ezen felekezetnek eredete kétſéges és bizonytalan. Az ö tudományaik és vélekedéseik-is, mellyeket a' most említett, 's a' kereſztſéget illetö tzikkelyen

kívül

kívül hittek, épen nem vóltak mindnyájoknál egyenlők. Vóltak közöttök ſokan ollyanok, a' kiknek tanításaik és vélekedéseik a' polgári élet' tsendeſſégével és bóldogſágával egéſzen ellenkeztek. Vólt ollyan idő, mellyben ezen ő vélekedéseik gyakoroltattak, 's ſzörnyű veſzedelmeket okoztak. De a' mái Mennoniták, a' kik az Anabaptistáktól ſzármaznak, olly igen meſzſze vannak az afféle nyúghatatlan gondolkozástól, hogy alig lehet az övékénél tsendesebb és békeſſég-ſzeretőbb vallásbéli felekezetet gondolni. Luther' idejében az Anabaptisták nagy réſzént eſzelősek vóltak. Az ő akkori tudományoknak 's vélekedéseiknek rövid ſummája a' következendőkben állott, úgymint:

„A' Szent Írás nem egéſzen hiteles, és nem „ elégſéges az idvesſég' útjának megtanúlásá- „ ra. Még mái napon-is vagynak Isteni titkos „ ſugallások és jelentések, mint p. o. álom ál- „ tal 's a' t. A' Sakramentomok tsupa jelek „ és nem idvesſég eſzközei. A' Vasárnapok' „ és innepek' megſzentelése ſzükſégtelen. A' „ Templomokban ſemmi képet ſem kell meg- „ ſzenvedni. A' Kereſztyén embernek nem ſza- „ bad a' Magistrátus előtt megjelenni, 's fele- „ barátjával törvénykezni. A' felső hatalmas- „ ſágnak nints hatalma a' gonoſztévőket meg- „ büntetni. Semmi esküvés ſem hiteles. A' „ Kereſztyén ſzabadſág eltörli a' ſzolgaſágot, „ 's következésképpen az eſztendőnként való „ adó-fizetést-is."

Semmi ſem veſzedelmesebb, mintſem ha az efféle vélekedések ollyan emberekkel közöltetnek, a' kik egyébberánt-is hajlandók a' pártütésre. Az itt említett tzikkelyek pedig épen

akkor taníttattak, midön a' paraſztok már zendülésbe vóltak. A' német köznép, a' mint a' történetek bizonyítják, mindenkor nagy hajlandóſágot mutatott a' függetlenſégre; 's különöſen a' tizenhatodik ſzázad kezdetétől fogva több ízben-is próbált pártot ütni. Elébbeni panaſzſzaihoz hozzá járúlt most az-is, hogy réſzſzerínt Vallásáért, imitt amott háborgattatott, réſzſzerínt pedig, hogy a' reformátorok tanításainak némelly tzikkelyeit balra magyarázta. Így történt a' dolog a' többek között a' Kereſztyéni ſzabadſágról, vagy ſzabad akaratról ſzóló tzikellyel, mellyel Luther koránt ſem a' felső hatalmaſság, és a' törvények alól való felſzabadúlásra tzélozott.

1524-dik és 1525-dik eſztendőkben a' pártütők ſerege Svévia, Franconia és Thuringia tartományait puſztította, ennek a' ſeregnek egyik feje és vezére vólt a' maga roſzſzaſága által elhírdetett Münzer Tamás. Ez még Predikátor korában azzal kérkedett, vagy inkább arról álmodozott, hogy az Isten őtet különös fugallásaira és jelentéseire méltóztatta, Luther' intéseit megvetette, 's azzal bíztatta magát, hogy egy új világot kezd-el, mellyből a' gonoſzok kíírtatnak, 's mellyben az Istenfélők fognak uralkodni. Azzal fenyegetődzett, hogy még most tsak követ és kiáltó ſzó, de nem ſokára boſzſzúálló fog lenni a' gonoſzokon; gonoſzoknak nevezett pedig mindeneket, a' kik vele egy értelemben nem vóltak. Ezen fenyegetődzéseivel, és mindenfelé küldözött leveleivel azt nyerte, hogy lakóhelyéből elűzettetett. Előſzer Norinbergába ment, 's onnét-is elűzettetvén, végre a' pártosok közzé adta magát Svéviá-

viában. Minekutánna Svéviában és Frankoniában ſok zürzavart okozott, és ſok erőſzakoskodásokat elkövetett vólna, viſzſza tért Thuringia tartományában, 's Mülhauzen városában a' városi tanátsnak, és Luthernek ellenére a' hozzá ragaſzkodó nép által Predikátorrá tétetetett. Ott nem ſokára az elébbeni Magistrátus' helyébe új Magistrátust rendelt, melly ő tőle függött, a' jóſzágoknak egymással való közösſégét törvénnyé akarta tenni, a' ſzegényeknek a' gazdagok prédálására engedelmet adott, 's ezer meg ezer rendetlenſégeket okozott. Midőn 1525-dik eſztendőben a' paraſztoknak Svéviában való pártütések értésére esett, ágyúkat öntetett a' városba, egyſzer másſzor bémenő köznépet öſzve gyűjtötte, 's három ſzáz gonoſztévő társaival együtt a' pártütők táborához ment. Albert, Mansfeldi Gróf hatvan lovas katonáival mint egy két ſzáz pártosokat ágyon vert. Ezek alkudozásba botsátkoztak, de a' mellyet Münzer sikeretlennített, úgymint, a' ki mind elő ſzóval mind írásban mindeneket a' pártütésre unſzolt. Azok a' ſok rágalmazáſok, kissebbítések és óltsárlások, mellyekkel leveleiben Luther tanításait illette, megbizonyítják azt, hogy ő és az ő követői nem vóltak barátjai Luthernek. Most már a' Mansfeldi Gróf példája ſzerint a' Saxoniai Hertzegek, a' Hassiai Land-Gróf, és a' Braunsvaigi Hertzegis eleikbe mentek a' pártosoknak. Ezen megrémültek a' rebellisek. A' Fejedelmek megkegyelmezést ajánlottak nékik az alatt a' feltétel alatt, ha Münzert és a' többi vezérjeiket kézbe fognák adni. Münzer lebeſzéllette őket erről, tsuda dolgokat igért, 's egy ſzivárványt,

melly épen akkor az égen látſzott, úgy nézetett velek mint jó jelenſéget, a' mit annál könnyebben eltudott velek hitetni, minthogy a' paraſztok' záſzlóin-is épen ſzivárvány vólt leſestve. Az egyesült ſereg megtámadta a' pártosokat, a' kik-is Május 15-dikén ſzörnyüképpen megverettettek. Némellyek ſzerint 4000, mások ſzerint 5000, ismét mások ſzerint 7000 ember esett-el közzülök. A' paraſztoknak pedig egéſz ſerege nem állott többöl 8000 embernél. Münzer elſzaladott, de megfogattatott 's több társaival együtt a' Mülhauzeni táborban halálra ítéltetett és megölettetett.

Ez által az Anabaptisták' felekezete még le nem tsendesedett egéſzen. Egy Bockolt János nevezetü vezérjek, a' ki Leida városában ſzabó mester legény vólt, 's azzal kérkedett, hogy Isteni ihlésböl vagy ſugallásból teſz mindent valamit teſz, magát Monasterium városában Királlyá koronáztatta, 's ezt a' várost a' Püspöki és birodalombéli fegyveres ſeregek ellen ſok ideig keményen védelmezte. Végre elfogattatott, 's megtüzesített fogóval tsipdestetett. Ennek a' Bockoltnak tizennégy feleſégei vóltak. Egyiknek ezek közzül maga vette fejét azért, hogy az az ő Istentől lett küldettetése felöl kételkedni kezdett. A' többi tizenhárom az ő hólt teste körül úgy tántzolt, mintha diadalmi pompát innepelt vólna. Lehet ebböl látni, hogy a' fanatismus mind a' fajtalanſágra, mind a' kegyetlenſégre eltudja az ő vak követöit tsábítani.

Ezt az egéſz történetet, mellyet itt elöbeſzéllettem, azok közzé lehet ſzámlálni, mellyek a' reformatióval épen nem függenek ſzükſégesképen

képen öſzve, hanem tsak történet ſzerínt, és Luthernek a' kereſztyén ſzabadſágról ſzólló tanításának balra magyarázása által vóltak azzal öſzve kaptsolódva.

KILENTZEDIK TZIKKELY.

Az Éjſzaki Orſzágokban, különösen Svétziában, Dániában, Lengyel Orſzágban, Boruſzſziában, és az Oroſz birodalomban történt változások.

A) *Dánia, Norvégia, és Svétzia.*

A' Pomeráníai Erich Királynak trónusától való megfoſztatása után Dánia' Státusai annak legközelebbről való rokonát, testvér hugának fiát Kristófot nevezték Királlyá, a' ki elébb Palatinátusi fejedelem vólt. Útóbb Svétzia és Norvégia-is fejedelmeknek esmérték őket. E' ſzerínt hát a' Calmári egyezés még ekkor ſem bomlott-fel. Ezen Harmadik Kristóf, vagy a' mint másképp neveztetik Bavariai Kristóf alatt a' most említett három egyesült Orſzágok ſzabadabban kezdettek léledzeni. Jóllehet ugyan a' Svédek nem elégedtek-meg egéſzen, mindazonáltal ezen Királynak uralkodása ment vólt minden Polgári háborútól. Az ő halála után, melly 1448-dik eſztendőben történt a' Szétziai Rendek ugyan azt a' Knutson Károlyt válaſztották Királynak, a' ki elébb már az Orſzágnak

Gubernátora vólt. Ugyan az által a' Dániai Rendek-is különösen való válaſztásra kénſzerittetvén Nyóltzadik Adolfot, Schleswigi Hertzeget, és Holsteini Grófot kínálták-meg a' koronával, a' kinek, minthogy közelebbről való maradéki a' Királyi háznak nem vóltak, legtöbb jussa-is vólt ahoz. Az ő Ősének a' Nagy Gerhardnak feleſége unokája vólt az Erich Glipping nevű Dániai Királynak. Ez a' Fejedelmi ember elméjében tartván azokat a' ſok nyúghatatlanſágokat és háborgatásokat, mellyeket a' Pomeraniai Erich uralkodása alatt, és annak nagyra vágyása miatt a' maga familiájának, és a' Schleswigi Hertzegſégnek, mint familiai jóſzágának védelmezése mellett gyermekſégétől fogva ſok eſztendőkig ſzenvedett, meglévén a' felől győzettetve, hogy még nagyobb és több nyúghatatlanſágokat várhatna, mihelyt Király lenne, 's tudván, melly ſok bajjal és aggadalommal vólt légyen akkor a' Királyi Méltóſág öſzve kaptsolva, úgymint, a' melly elmúlaſzthatatlan kötelesſégévé tette a' Királynak, hogy a' törvényſzékeken ſzemélyesen jelen legyen, tartományaiban útazzon és hadi ſeregeit maga vezérelje — mind ezeket tudván, és jól meggondolván inkább akart egy kis tartományi Hertzegi titulussal kormányozni, mint Orſzágokat bírni, 's Királyi méltóſággal ditsekedni. Megköſzönte a' néki ajánlott tiſztesſéget, de jóllehet el nem fogadta-is, még-is a' maga házát és familiáját ékesíttette-meg azzal, midőn testvér hugának fiát, az Oldenburgi Grófot Christiánt ajánlotta a' Státusoknak. Ez a' Nemes ſzívű és Vitéz Fejedelem nyerte-el hát a' Koronát, 's törzsök-attya lett annak a' háznak,

melly

melly még mái napig-is Fejedelmeket ád az egész Éjszaknak. A' másik két Koronák közzül, mellyeknek a' Calmári egyezés szerint összve kaptsolva kellett vólna lenni a' Dániaival, a' Norvégiait nem sokára minden veszödtség nélkül megnyerte, 's 1457-dik esztendöben a' Svétziai-is, mellyet Károly peressé tett, nem annyira fegyver erejével, mint egyezés által birtokába jutott. Minden környülállások nyúgodalmat és jó szerentsét igértek néki, midön a' báttyának, Nyóltzadik Adolfnak halála után a' Schleswigi Hertzegség és Holmsteini Grófság-is kezére kerûlt. De midön az Oroszok ellen való háborúnak folytatására a' rendszerint való adónál többet kívánt vólna, Svétziában zenebona támadott. Ennek alkalmatosságával 1464-dik esztendöben az elébbeni ellensége Károly ismét a' trónusra emeltetett, mellynek birtokában, ha bár nehezen-is egész haláláig megmaradott. Az ö halála után, melly 1470-dik esztendöben történt, ismét máskép lettek a' dolgok, mint elöre reményleni lehetett vólna. Steen Sture, Károly testvér nénjének fija lett az Ország' Gubernátora. Ennek úgy látszik, a' vólt a' tzélja, hogy ezen nevezet alatt mindenkor a' maga kezében tartsa a' Királyi hatalmat. Első Christián Király minekutánna vele egy ideig minden foganat és haszon nélkül alkudozott vólna, végre ellenségeinek hallogatásait megunván, egy nagy hajós sereggel megjelent Stockholm városa elött, ki szállította katonáit a' szárazra, megütközött az ellenséggel, az ütközetben nagy veszedelemben forgott, annyira, hogy egynéhány fogai ki-is lövettettek, 's még sem lett győzödelmes. Az azután következett

kezett

kezett alkudozásoknak ſemmi sikerek nem lett. Ez a' Király, hihető az említett veſzedelemnek idején, fogadást tett, hogy a' ſzent földre fog menni butsúra; de a' Pápától ezen fogadása alól felſzabadíttatván, a' helyett inkább Rómába ment. Egy látogatásnak, mellyet ezen alkalmatosſággal a' Tsáſzárnál Harmadik Frideriknál tett, az a' haſzna lett, hogy a' Hollsteini Gróffág Hertzegſéggé tétetett; Rómában létében pedig engedelmet nyert a' Pápától a' Koppenhágai Universitásnak felállítására, melly egynéhány eſztendőkkel azután meg-is lett. Meghólt 1481-dik eſztendőben, a' nélkül, hogy a' Svétziai trónust viſzont birtokába vehette vólna. Igazſág ſzerető, bőlts és jóltevő Fejedelem vólt, 's tökélletes lett vólna egéſzen uralkodása, ha Orſzágát az adóſſágnak ſúlyos terhétől megſzabadíthatta vólna.

Két fijai maradtak: János és Első Frederik. A' Királyſágban Dániában és Norvégiában János követte ötet; a' Schleswigi és Hollsteini Hertzegſégeket pedig megoſztották ketten magok között. Svétziában János Királynak-is ellenſége lett Steen Sture, valamint ellenſége vólt az Attyának. Azonban minthogy Generális Nielsen Svante az Orſzág' Gubernátorával öſzve veſzett, 's több Nagyokkal együtt az az eránt való engedelmeſſégről lemondott, 's ezen vele egy értelemben lévő Nagyok János Királyt az Orſzágnak elfoglalására invitálták: ezen okokra nézve ez a' Király nagy ſereggel béütött Svétziába, Sturet és követőit megverte, 's az egéſz Orſzágot hatalma alá vetette, Stockholm városába győzödelmi pompával bément, és ott a' ſzokott mód ſzerínt megkoronáztatott. Már

most

most hát úgy látszott, hogy a' Svétziai trónusnak tsendes birtokába jutott; 's hihető, hogy tsendesen-is birhatta vólna ő azt, ha egy távolról támadott zűrzavar ebben az Országban-is a' párt-ütés tüzét újra fel nem gerjesztette vólna. Abban a' levélben, melly által Friderik Tsászár a' Hollsteini Grófságot Hertzegségre emelte a' Ditmarsi tartomány-is bé vólt foglalva, és hozzá vólt kaptsolva az említett Hertzegséghez. Azonban sem Első Christián Király, sem János Király, sem annak testvére Hertzeg Friderik szép móddal a' Ditmarsiakat reá nem vehették arra, hogy tőlek való függéseket megesmerték vólna; sőt inkább ezek több ízben ellenséges indúlatot mutattak amazok eránt. A' Király és a' Hertzeg mint testvérek elvégezték magokban, hogy ezen tartományhoz való jussokat fegyver által próbálják megállítani és megerősítteni, nagy sereget gyűjtöttek öszve, 's megtámadták ellenségeket. A' rosz idő, az essővel és hóval elegyes fergeteg, melly a' hadi seregnek nagy akadályára vólt, a' táborban lévő Nemeseknek és Nagyoknak magok eránt való nagy bizodalmok, és vakmerőségek, 's az ellenségnek tsekélynek tartott erejével való nem gondolás, 's más ezekhez hasonló hibák azt okozták, hogy az ellenségtől a' Királyi és Hertzegi seregek keményen megverettettek. Ezen ütközet jóllehet már magában-is igen sok kárt tett, de még-is szenvedhető lett vólna, ha a' Svétziában titkosan lappangott sok békételeneknek az újjonnan való pártütésre alkalmatosságot nem adott vólna. Úgy gondolkodtak ezek már most, hogy gyalázatos dolog vólt ő nékik egy ollyan igát magokra

gokra venni, melly alól a' Ditmarsiak magokat felszabadították, és hogy, ha egy olly marok-nyi nép tudott győzni, egy nagyobb Nemzet sokkal könnyebben ellent állhatna, és diadal-mat vehetne, mihelyt öszve fogó és egyet értő lenne. Új zenebonát és pártütést támasztottak hát, mellyet a' Király letsillapíttani nem tu-dott. Elveszte a' Svétziai Koronát, mellyet ázután sem fegyverek' ereje, sem békességes alkudozás által többé viszsza nem nyerhetett; jóllehet még halála előtt kevés idővel-is az al-kudozás jó kimenetelt láttatott igérni. Akár-melly sok nyúghatatlanságai és veszödségei vól-tak-is, még-is mindenkor ditséretesen igyeke-zett Országát bóldogítani, a' kereskedést és a' tudományokat virágoztatni, tengeri erejének nagyobb tekéntetet adni, és a' Finantzia álla-potját jobb karba helyheztetni.

Szerentsések lettek vólna az Éjszaki Orszá-gok, ha a' fija Második Christián, a' ki trónu-sának örököse vólt, nemes gondolkozásának, és sok szép virtusának-is örököse lett vólna. De ebben a' részben egészen mást kell rólla mondani, ő rólla, a' ki Dániának az Oldenbur-gi házból származott, minden Királyai közzül tsak egyedül maga vólt az, a' ki az igazságnak és jóságnak útjáról eltért, mellyen a' többiek olly ditséretesen és ditsőségesen jártak. A' min-den jó igyekezet mellett-is hibásan esett neve-lés, és egy bóldogtalan szerelem, melly ollyan esztendőkben kezdődött, mellyekben az indú-latok leghevesebbek és tüzesebbek szoktak len-ni, ez a' két dolog vetette-meg minden egyébb gonoszságnak fundamentomát ennek a' Fejede-lemnek szívében, a' kiről szép talentomai, tu-

do-

dományai egyébb jeles tulajdonságai és szerentsés környülállásai azt láttatták előre igérni, hogy benne egy minden tekéntetben ditsőséges és jeles Fejedelmet fognak népei tisztelni. Akkor időben a' Deák nyelv tudása egy Fejedelemnek az Ország dolgainak folytatására és kormányozására nézve igen szükséges vólt. János Király, a' ki maga ezt a' nyelvet nem tudta, meg akarta fiját arra taníttatni. Ezen nyelvnek tanúlását akkor olly nehéznek tartották, hogy János Király szükségesnek ítélte fiját a' Királyi udvar lármái közzűl tsendesebb helyre tenni, a' hol annak több üressége lehetne. Azoknak, a' kikre az ezen Királyi Hertzegre való vigyázás bizattatott, nem vólt vagy idéjek, vagy értelmek elegendő arra, hogy annak illendő nevelést adhattak vólna. Értelmében és tudományaiban naponként gyarapodott; de szíve' indúlatjai épen nem kormányoztattak illendőképpen. Ifjúságának esztendeiben mindjárt kitetszett a' rósz társaságokban való gyönyörködése, és külömbkülömbféle rendetlenségekre való hajlandósága. Igaz ugyan, hogy nagy bátorságot és észt mutatott, midőn őtet az Attya Norvégiába küldötte azon zenebonának letsendesítésére, melly 1502-dik esztendőben a' Svétziai pártütés alkalmatosságával ottis kezdett támadni. De épen akkor esett egy ollyan keleptzébe-is, melly mind a' maga ditsőségére, mind népe' bóldogságára nézve olly igen gyászos vólt. Akkor esmerkedett-meg egy Willms Sigbritt nevű Aszszonnyal, és annak Düvecke nevű szép leányával; a' kik közzűl az Első Bergen városában egy vendég-fogadót bírt, igen ravasz és méretz Aszszony vólt,

's utóbb

's utóbb ezen Királyi Hertzeg' ſzívét oda hajtotta a' hová akarta; a' második pedig egy ſzép fiatal leány lévén ſzépſége által a' Királyi Hertzeget egéſzen megbájolta, 's utóbb annak ágyoſa lett. A' Dániai és Norvégiai trónust az Attya halála után minden akadály nélkül elnyerte Második Christián. Tsak Svétziában volt néki veſzödſége, a' hol keménnyen ellene ſzegezték az Orſzág' Nagygyai magokat. Minekutánna Német Orſzágnak ſok nagy tekéntetü házaival, 's Európának ſok Királyi udvaraival, réſzſzerint Atyafiſág, réſzſzerint ſzövetſég által öſzve lett vólna kaptsolva, a' Burgundiai Hertzeg Aſzſzonnyal, Izabellával, Ötödik Károly Tsáſzár testvérével való egybe kelése Spanyol Orſzággal, és Austriával-is öſzve tsatolta ötet. Eleinten úgy látſzott, hogy ezen házaſság a Düveckehez való ſzerelmet egéſzen elfogja felejtetni. De nem ſokára ismét feléledett ezen búja ſzerelem az ö ſzívében, 's még ágyasának halála után-is kimutatta ezen bóldogtalan indúlatban való mértékletlenſégét, az által, hogy egy Oxe Torben nevü fö Nemest azért, hogy a nevezett ágyost feleſégül akarta venni, törvénytelenül halálra ítéltetett, és fejét vetette. Ezen erőſzak-tételre nem ſokára többek-is következtek, mellyek a' jobbágyok ſzívét a' Királytól mind jobban jobban elidegenítették. Hogy a Svédeket engedelmeſſégre bírhassa, a' Pápa hatalmához folyamodott, a' ki-is átkot mondott ezen nemzetre, ha engedelmeskedni nem fogna, 's Második Christián Királyra bízta az ezen átkot mondó Bullának végre hajtását. Jólehet ez a' Király a' békeſſéges egyezést válaſztotta, még-is megſzegte fogadását, midön 1518

dik

dik esztendőben Stockholmból hat fő Nemes Svédeket, 's azok között a' híres Gustav Vázát Erich' fiját-is, mint kezeseket magával Dániába elvitt, a' nélkül, hogy fogadása szerint a' maga részéről-is ugyan annyi kezeseket adott volna. Hogy a' Pápa' átok-mondó Bulláját annál erősebbé tehesse, egy nagy sereggel készült a' Svédek ellen táborba szállani. Az alatt Vása Gustav Erich' fija, elszökött 's egy ideig való bújdosása után Svétziába viszsza érkezett, a' hol tsendességben követőket keresett és talált, a' kik őtet nem sokára Királlyoknak kiáltották-ki. Más felöl ugyan ekkor az Ifjú Steen Sture' halála, és az Upsali letett Ér'seknek, Trolle Gustávnak, Második Christián' buzgó követőjének, újra előbbi hivatalába való lépése alkalmatosságot, és ösztönt adott egynéhány Upsalban együtt lévő Nagyoknak a' Dániai Királlyal barátságosan való megegyezésre. Ezen egyezésnek veleje a' volt, hogy Második Christiánt Svétzia a' maga Királlyának fogja esmerni, de mindazonáltal ollyan feltétel alatt, hogy minden előbbeni sérelmeket elfelejtsen, a' Svédek' törvényeit és szabadságait megerősítse, és szokatlan adóval a' népet ne terhelje. A' Király mind ezekben megegyezett, birtokába vette a' trónust, 's 1520-dik esztendőben Stockholm' városában megkoronáztatott. Három napokig tartó megvendéglés után, midőn senki semmi rosszat nem vélt, egészen más indulatot mutatott, mint a' millyent az egyezés szerint töle várni lehetett volna. Ollyan vélekedéssel lévén, hogy a' barátságos egye és ötet az Ország tsendes birásában meg nem tarthatja, hogy a' most elnyomott békételenek nem sokára ismét felfogják fejeket emelni, hogy nem más-

másképpen, hanem tsak rettentö kemenyſég által lehet azt a' Nemzetet zabolában tartani, azt tette-fel magában, hogy egy iſzonyú vérontás által fogja a' Svédeket megrémíteni. Ha megállhat-é az illyen tselekedet, 's megegyezhet-é a' terméſzetnek örökös törvénnyeivel, a' kötések ſzentſégével és azon esküvéssel, melyel minden ſérelmek elfelejtését igérte, arról kérdés ſem vólt. Tsak arról gondolkodott, miképpen lehetne egy illy rút gonoſzſágra az igazſágnak ſzép ſzínét mázolni? Egy Slagheck Diterik nevezetü tanátsosa, a' kit Sigbritt emelt-fel a' porból, legelmésebb vólt a' gonoſz ſzándéknak ſzépítésében. „A' Király, így ſzóllott „ez, itt két ſzemély képét viseli; mint Király „botsánatot igért, és meg kell ſzavát tartani, „mint a' Pápa képviselöje, 's átkának tellye„sítöje, tartozik mindeneket, a' kik azon átok „alatt vagynak, mint eretnekeket megbün„tetni." Jóllehet a' Pápa átkának ſem vólt egyébb tzélja, hanem tsak az, hogy a' Svédeket engedelmeſſégre és bűntetésül egy bizonyos ſumma pénznek fizetésére bírja, jóllehet ezen tzél már el vólt érve, 's következésképpen a' most említett tanáts és javaslás minden fundamentom nélkül való vólt, még-is kedvet talált az a' Király előtt. A' Király' megkoronáztatása után harmad napon az Er'sek, Trolle Gustav, magára vállalta, hogy ő leſz a' vádoló. A' bévádoltattak, a' három napig tartó öröminnep' múlatſági által elaltatván minden akadály nélkül, valamint más felöl minden törvény nélkül-is halálra ítéltettek, és mindjárt a következendö napon fejek-is vétetett. Svétzia ekkor legnemesebb fijainak vérét látta kiomlani.

ni. A' hóhér pallosa alatt estek-el sok Püspökök, Nagyok, Nemesek, Magistrátusbéli személyek, és más nagy tekéntetű emberek. Az ő szolgaik, a' kik jelen vóltak, mindjárt akkor, a' kik pedig utóbb a' dolognak miben létét akarván tudni, a' városba bélovagoltak, a' következendő napokon tüstént felakasztattak. A' halálra ítéltettek között vólt Váza Erich-is Gustavnak Attya.

A' vérontás még egynéhány napokig tartott. Végre a' megöletteknek hólt testeik elégettettek; a' meghólt Gubernátornak Steen Sturenak, és féleztendös fijának hólt testek-is a' sirból kivétetett, 's hasonlóképpen elégettetett. Az ekkor Stockholmban megöletteknek számát kilentzven négyre teszik. De azonkivül-is az Országban szerte széllyel sok vér ontatott-ki. Valamerre a' Király Dániába viszsza-mentébe útját vette, ott-is mindenütt vérrel motskolt nyomait hagyta ő kegyetlensége; mindenütt akasztófákat épittetett, embereket akasztatott, öletett, vízbe fójtatott, s' más efféle erőszak tételeket követett-el. 1521-dik esztendőben Belgiumba útazott a' Sógarához Ötödik Károly Tsászárhoz ollyan tzéllal, hogy attól némelly néki kedvező rendeléseket, és engedelmeket nyerhessen-ki; de nem tsak tzélját el-nem érte, hanem más felöl ugyan ezen útja arra-is alkalmatosságot adott, hogy az Attya testvére Friderik Sleswigi Hertzeg reá megharagudnék. Ezt a' Hertzeget, a' ki külömbenis már Második Christián által-is meg vólt bántva, ő a' Hollstaini Hertzegségre nézve Vazallusává akarta tenni. Jóllehet ugyan ezen igyekezete sikeretlen vólt, 's a' báttyával szépsé-

gesen a' dolog eránt megegyezett: mindazonáltal ezen egyezést és kötést nem sokára ismét megszegte, a' Hollstaini Hertzegségben és Dániában új erőszak-tételeket követett-el, a' népet kemény adóval terhelte, Dániába német katonákat vitt, jobbágyait akarván újeszteni, 's a' közönséges útálatban lévő Sigbritt istentelen tanátsát mindenben követte. Mind ez, és ezenkívül az a' félelem-is, hogy talám a Stockholmi vérontást Dániában-is elfogja követni, arra bírta az Ország Nagyainak egy részét, hogy magokat ellene szegezték, az engedelmességről lemondottak, 's a' Koronát a' Király báttyának Frideriknek adták. Munk nevezetű fő ember, a' ki Jutlandban Ország bírája vólt, magára válalta, hogy ő a' Királynak a' trónustól való megfoztatását a' több Nagyok nevében értésére fogja adni; 's el-is járt szerényen ezen veszedelmes dologban. Ugyan ő kinálta-meg a' Hertzeget-is Dánia Koronájával, a' ki több méltó okokra nézve el-is fogadta azt, 's reá lépett arra a' trónusra, mellyet talám ha ő megvetett vólna, az ő háza és familiája könnyen örökre elveszthetett vólna. Első Friderik tehát megjelent fegyveres seregel, a' Nemzetnek legnagyobb részétől örömmel fogadtatott, 's Második Christiánt úgy elnyomta, hogy végre kéntelen vólt az Dániát elhagyni. Elhagyván Országát, feleségével, gyermekeivel az Ország Clenodiumaival és kintseivel, 's az útálatos Sigbrittel együtt Belgiumba szállott által. A' vólt a' tzélja, hogy a külföldön valamelly hatalmas pártfogót keressen, a' kinek segedelmével Dániát viszsza nyerhesse. De minden próbái hasztalanak vóltak.

tak. Utóbb ellenségének kezébe kerűlt, a' mint erről a' következendő időszakaszban bővebben lesz szó.

Dániában és Norvégiában tehát Első Friderik lett Király. De a' Svétziai Koronát nem nyerte-el. A' Svétziai Rendek Váza Gustavot nevezték-ki Királlyoknak. Friderik igyekezett ugyan azon, hogy magát Gustávval fejének esmértesse. De látván, hogy Gustáv arra reá nem áll, ditséretesebb dolognak és nagyobb ditsőségnek tartotta két Országot békességesen birni, mint a' harmadiknak birásáért egy ollyan háborúba elegyedni, melly mind magára, mind népeire nézve egyeránt gyászos és veszedelmes lett vólna. E' szerint a' nagy Margit Királyné munkája, a' három Országnak Calmar városában való egyesíttése, melly a' köz jó kedvéért lett, ugyan a' köz jó kedvéért el-is töröltetett.

A' Reformatziónak kezdete, és ezen három Országokban való terjedése-is egy részént ezen időszakaszba tartozik: de mindazonáltal jobb lesz azt annak következéseivel együtt a' következendő időszakaszban egy folytában elbeszélleni.

B) *Az Orosz Birodalom.*

A' homályos vagy vak Waszilej nem minden ditsőség és tekéntet nélkül uralkodott, de a' Tatárok ellen gyenge vólt. Ezeknek jármok alatt mind addig nyögött az Orosz birodalom, míg egy ollyan Fejedelem nem ült a' trónusra, a' kinek elég bátorsága és ereje vólt ezen gyalázatos rablántznak öszve szaggatására. Ez a' Fejedelem vólt Első Iván Waszilievitsch, a' vak

Waſzilejnek fija. Bátor ſzívvel nagy dolgokra való igyekezéssel lévén felékesítve, útálván a' puhaſágot, 's forrón ſzeretvén a' ditsőſéget épen virágzó ifjúſágában huſzon három eſztendős korában lépett a' trónusra. Erősen eltökélvén magában nem tsak a' Tatárok jármának levetését, hanem Orſzága határjainak-is terjeſztését, minden eſzközzel élt ezen eltökéllett ſzándékának végbe vitelére, nem gondolván vele akár vólt az igazſágos akár igazſágtalan. Tsalárdſág, ravaſzſág, hatalom minden haſznra fordíttatott általa. Sok apró Fejedelmeket tsak hamar hatalma alá vetett. A' második feleſége Palæologa 'Sofia, a' ki után jussát tartotta a' Görög birodalomhoz, még jobban ſerkentette és ösztönözte őtet nagyra vágyó hajlandóſágának ſzabadon való követésére. Iván lemondott a' Tatároknak való adófizetésről, a' Chánt, a' ki azért boſzſzút akart állani, megverte, 's annak ſeregében ſzörnyű vérontást okozott. Kazan tartományát elfoglalta, annak Tzárjait tetſzése ſzerint majd a' trónusra emelte, majd arról levetette, és adófizetésre kénſzerítette. Novgorod gazdag tartományát-is, melly ellene pártot akart ütni, meghódoltatta, valamint ſzintén Pleskow tartományát-is. A' Severieni Hertzegſégnek ſem vólt jobb ſorsa, annak-is az Oroſzok hatalma alá kellett jutni. Iván még a' maga Vejét, a' Litvániai Hertzeget Sándort ſem kiméllette. Valamerre járt, a' rémülés és félelem mindenütt előtte ment, 's a' jó ſzerentse minden táborozásaiban követte őtet, kivévén uralkodásának utólsó eſztendeit. Ekkor egy háborúnak, mellyet a' Liflandiak ellen (a' kik ő ellene más ellenſégeivel öſzve-

ſzö-

szövetkeztek) indított, ő reája nézve szerentsétlen következései lettek. A' Plettenbergi Valther, a' Német rendnek mestere 1501. és 1502. esztendőkben őtet igen megverte. Mindazonáltal Iván még azután-is nagy és hatalmas volt, 's az Országot igen jó karban hagyta a' fijának Wasilej Ivanovitschnak.

Melly erős volt légyen az Ország, midőn Iván meghólt, az legvilágosabban kitetszik abból, hogy az utánna következő Tzárt sok szerentsétlenségek érték, és még sem tudták azt egészen elnyomni. Az Oroszok 1514-dik esztendőben a' Dniper vize mellett a' Lengyelek által megverettettek. A' Kazani Tatárok, a' kik az Oroszok uraságát nem akarták tovább megesmérni, magokat a' Krimmi Tatárokkal egyesítvén sokszor béütötték az Orosz birodalomba. 1521-dik esztendőben az Oroszokat az Okka vize mellett megverték, 's a' nagy Hertzeget egy békeség kötésre kénszerítették, mellyben az magát a' többek között a' Tatároktól való függésnek megesmérésére, és az azoknak való adófizetésre kötelezte. Mind e' mellett-is Wasilej Ivanovitsch a' maga birodalmát nem csak megtartotta, hanem azt szélesítette-is, a' Tatároktól az adót megtagadta, 's nem csak az ellenek való védelmezésre készen tartotta magát, hanem tellyes feltett szándéka volt azis, hogy őket meghódoltatni igyekezzék, de a' halál 1533-dik esztendőben őtet ezen szándékában, és egyébb igyekezeteiben-is meggátolta.

C) *Lengyel Országh.*

A' Lengyel Fejedelmek legrégibb familiája egy Piast nevű embertől vette eredetét. Ez a' mint írják egy szántövető ember vólt, Krusvik nevű helységben lakott, 's nagy kegyességéért és az ő általa véghez vitt némelly tsudákért a' trónusra emeltetett. Az utólsó Lengyel Fejedelem az ő férjfiúi ágon lévő maradéki közzül Harmadik vagy Nagy Kasimir vólt. Ez ezt a' szép nevet nem annyira hadakozása mint bölts törvény szerzése által nyerte. Ötet halála után 1370-dik esztendőben a' testvér hugának fija, Lajos, Magyar Országi Király követte az uralkodásban, a' ki a' Capet familiájabéli Frantzia Királyoktól vette származását. Ez a' Fejedelem, a' ki mint külföldi és idegen a' népnek nem igen tetszett, első vólt, a' ki az az előtt minden határ nélkül kiterjedett Királyi hatalomból valami keveset engedett. Az ő halála után, leányának Hedvignek férjére, Második Vladislavra, Litvaniai Hertzegre szállott a' Lengyel Korona 1386-dik esztendőben. Ez a' Fejedelem, a' ki Jagellónak-is neveztetik, magát megkereszteltetvén kereszтyénné lett, 's ő vetette-meg Lengyel Országnak Litvaniával való egyesülésének fundamentomát; jóllehet ezen egyesülés az ő utánna következett Királyok alatt ment tökélletességre. A' Jagelloi házból származott Királyok alatt a' Királyi hatalom napról napra keskenyebb határok közzé szoríttatott. Jagellonak, vagy a' mint megkereszтelkedése után neveztetett Második Vladislavnak fija Harmadik Vladislav a' Lengyel Koronával együtt a' Magyarokét-is bírta, 's a' Varnai

nai szerentsétlen ütközetben esett-el. Utánna a' legkissebbik testvére Negyedik Kasimir uralkodott Lengyel Országban. Ez 1454-dik esztendőben reá állott arra, hogy Ország gyülés nélkül semmi törvényt se szabad legyen szabni. Ettől az időtől fogva kezdődött a' Lengyel Magnásoknak nagy szabadságok. Negyedik Kasimirnek három fijai, Albert, Sándor és Ötödik Kasimir, a' kik egymás után következtek az uralkodásban, a' Nagyok szabadságát még jobban megerősítették, az által, hogy az ő általok hozott törvényekhez hozzá tették, hogy azok az Ország rendjeinek megegyezésével hozattatnak. A' mi több, mind magoknak, mind maradékoknak megtiltották, hogy a' Senátoroknak és Rendeknek, vagy az Ország küldötjeinek megegyezése nélkül semmi rendelést se tegyenek. Ez a' rendtartás idő jártával, minthogy sok esztendőkig szakadatlanúl gyakoroltatott, örökös szokássá és törvénnyé vált. E' szerint hát Lengyel Ország Monarchiából és Aristokratiából ölzve egyeledett közönséges respublikává vált. Egyik oka miért, hogy ez a' különben jeles és nagy tekíntetben lehető Ország olly sok belső háborúkat, zenebonákat, külső és belső pusztításokat látott, nem más vólt hanem az, hogy az Aristokratia benne igen elhatalmazott, 's a' mint történni szokott a' maga fenn maradhatása végett erőszakos és veszedelmes eszközöket fordított haszna, annyira, hogy utóbb minden Nemesnek hatalmat adott az Ország Gyülésének egy Vetóval való félben szakasztására.

D) *Boruſzſzia.*

A' Német rend vitézzei, a' mint fellyebb elöl adattatott, a' Pogányſág kiirtásának ſzíne alatt elfoglalták Pruſziát, 's annak népét külömbkülömbféleképpen nyomorgatták. A' tizenötödik ſzázad közepében Pruſzſzia pártot ütött, 's a' Lengyel Királynak hódolt-meg. Ebből vérengzö háborúk ſzármaztak. Albert, Brandenburgi Marchio, 's a' Német rendnek nagy mestere, a' ki Luther tudománnyát bévette, 's a' német rend vitézeinek romlásán akarta a' maga nagyſágát építeni, Pruſzſziát megoſztotta a' Lengyel Királlyal 'Sigmondal, úgymint a' maga Báttyával, ollyan feltétel alatt, hogy ezen Koronának Vazallusa fog ö maga is lenni (1525-dikben.) E' ſzerint hát két réſzre oſzlott Pruſzſzia, 's az egyik réſz Királyi, a' másik Hertzegi Pruſzſziának neveztetett. Albert maradéki megmaradtak a' Hertzegi Pruſzſziának bírtokában, 's azt 1657-dik eſztendöben függetlenné tettek, 's magokat a' Vazallusſág alól felſzabadították. Utóbb a' múlt ſzázadnak kezdetében annyira vették, hogy az ö Orſzágok Királyſágra emeltetett. Melly tsekély kezdete vólt annak az Orſzágnak, melly a' mi idönkben egy nagy fejedelemnek igazgatása alat olly fö rangra emelkedett. Azt lehet mondani, hogy Luther vetette-meg annak a' fundamentomát.

TIZEDIK

TIZEDIK IDŐ SZAKASZ.

ÖTÖDIK KÁROLY TSÁSZÁR.

Az Auſztriai-ház' hatalma. — A' Tridentumi Egyházi-gyülés.

1519-dik eſztendőtől fogva 1560-dikig.

ELSŐ TZIKKELY.

Ötödik Károlynak Tsáfzárrá való válaſztatása. — Annak hadakozásai a' Páviai ütközetig.

Nagyra-vágyó és meſzſze terjedő uralkodásbéli plánumok, ſzüntelen tartó, 's utóbb új háborúkat ſzülő hadakozások; határ nélkül való hatalommal uralkodó, 's a' népek' ſorsát kényjek kedvek ſzerint intéző Fejedelmek; egy mód nélkül nagy, 's Európát és Amerikát járművával fenyegető hatalmaſság; egy az elébbenitől külömböző, a' Pápa' hatalmán nagy ſebet ejtő; az Anyaſzentegyházban ſzakadást okozó vallás; a' gazdagſágnak ólthatatlan, 's az új világ' aranyja által még inkább nevelkedő ſzomjúſága; az értelemnek elejénten inkább ártalmas mint haſznos pallérozása: — ezek azok a' tárgyak, mellyek ezt az időſzakaſzt a' többiektől megkülömböztetik. Az Austriai Háznak, Ötödik

dik Károly Tsászár alatt való roppant nagysága vólt tsak nem minden az ólta történt nagy változásoknak, és nevezetes dolgoknak eredete és oka.

Ötödik Károly, a' ki 1500-dik esztendőben született Gent Városában, 's Filepnek, Austriai Fő Hertzegnek, Maximilián Tsászár' fiának, és Johannának, Katholikus Ferdinand leányának fija vólt, minden tulajdonságokkal bírt, a' mellyek annak szükségesek, a' ki a' világ piatzán fényes ditsőséggel tündökölni, 's egyebeket fellyűl haladni akar; vólt néki bátorsága, okossága, tanúlás és szorgalmatosság által kimívelt értelme, 's mind ezeken fellyűl fáradhatatlan iparkodása és serénysége. Ezekhez a' szép tulajdonságokhoz járúlt más felől egy határt nem esmérő nagyra-vágyás, és az az mesterséggel tellyes Politika, mellyet a' Nagy Attya Ferdinánd követett, és egész systémába szerkeztetett öszve.

1516-dik esztendőben által vette a' Spanyol trónust, 's eleinten némelly zürzavarok mutatták magokat; a' mint az tsak nem minden új uralkodásnak kezdetében lenni szokott. Egy a' Toledoi Ersekségre felemelt Belga, és egy ugyan azon nemzetből való Minisztter, a' kikre ő a' felső hatalmat bízta, a' Spanyolok előtt gyűlölségben vóltak. Az Országnak némelly nagyjai öszve-esküdtek ellenek. Kárdinális Adrián, a' ki elébb a' Királynak tanittója, 's ekkor Kástiliának Gubernátora vólt, minthogy szívének minden jó tulajdonságai mellett-is ezen fő hivatalra elégséges tálentomokkal nem bírt, inkább éleztette a' pártütés' tüzét, mintsem hogy azt óltotta vólna. A' szent frigyesek (így nevezték

vezték magokat a' Kastiliai rebellisek) 1522-dik eſztendőben igen kemény feltételeket, és méréſz kívánſágokat küldöttek által a' Királynak. A' függetlenſégnek lelke igen veſzedelmes belső háborút támaſztott. Minekutánna Padilla, a' frigyesek Generálisa, megverettetett, elfogattatott, és halálra ítéltetett, a' feleſége Pacheco Mária, Poledo városát még azután-is nagy vitézſéggel védelmezte. A' zenebona és pártütés 1522-dik eſztendőig tartott, a' midőn oſztán Károly a' maga jelenléte által annak véget vetett. » Sok vér kiontatott már," így ſzóllott, minekutánna egynéhány íjeſztő példáit adta a' büntetésnek. Egy ſzelíd ajánlás, melly ſzerínt a' rebelliseknek botsánatot, és tetteikről való tökélletes elfelejtkezést igért, sikeresebb és foganatosabb vólt mint az annakelőtte próbált kemény ſég, 's a' Király a' megkegyelmezés által erősítette-meg hatalmát és tekéntetét. Midőn egy udvari embere a' pártosok egyik fejének hol létét tudtára adta, így ſzóllott ő ahoz tsendes hangon: „ bár inkább annak adtad vólna érvtésére az én itt létemet, a' helyett, hogy » engem tudósítaſz az ő holléte felől."

Károly már bírta Spanyol Orſzágot, a' két Siciliát, Belgiumot, és a' Burgundiai Gróffágot, midőn Maximilián' halála útat kéſzített néki a' Német Tsáſzári trónusra. Első Ferentz Király, a' ki ő nálánál hat eſztendővel idősebb, 's vitézſége és hadakozása által ſokkal híresebb vólt, ſzintén úgy vágyott és ſzámot tartott a' Tsáſzári Koronára mint ő. Mind a' két Király ſokkal hatalmasabb vólt, mintſem hogy a' németek, a' kik ſzabadſágokat forrón ſzerették, tőlek nem tartottak vólna. De a' Voksok nagy

réſzént

részént pénzen vásároltattak-meg. A' Spanyol követre két ezer Marka arany vólt bizva, a' kioſztogatás végett. Igaz, hogy nem minden Voksokat lehetett megvásárlani. Mert midőn a' Saxoniai Válaſztó fejedelem a' Bőlts Friderik a' maga Voksát Károlyra adta, 's az ezért való háládatoſságból ötet a'Spanyol követ nagy ſumma pénzel megkinálta, ez a' Fejedelem ſemmit el nem vett, hanem az afféle alatson háládatoſságra megvetéssel nézett. Midőn pedig a' követ arra kért engedelmet, hogy ezen ſummának egy részét udvari emberei között oſztogathassa-ki, azt felelte a' Válaſztó Fejedelem, hogy a' pénznek elvevését egy Tiſztjének ſem tilthatja-meg; de valaki közzülök tsak egy forintot-is elveſz, mindjárt más nap elfogja botsátani ſzolgálatjából. Az-is igaz továbbá, hogy Első Szélim Török Tsáſzár, a' ki már Syriát, Me'sopotamiát, és Egyiptomot elfoglalta, Európát nagy veſzedelemmel fenyegette, és tsak úgy lehetett annak megaláztatását reményleni, ha a' Tsáſzárſág hatalmas Fejedelemnek adattatik. Azonban még-is a' Saxoniai Válaſztó Fejedelem válaſztatott Tsáſzárnak. Ez vólt a' bőlts Friderik, Luthernek híres pártfogója. Ez megköſzönte, de nem fogatta-el azt a' méltóſágot, 's Károlyra adta a' maga Vokſát, 's azt ajánlotta a' többi Válaſztó Fejedelmeknek-is; minthogy Első Ferentz Királyt mint idegent, és Német Orſzágnak igen közel lévő ſzomſzédját, a' Tsáſzári trónusra érdemetlenebbnek, és Német Orſzág nyúgodalmára nézve veſzedelmesebbnek tartotta.

A' Német birodalom ſzabadſágának és juſſainak fentartása végett a' Válaſztó Fejedelmek

egy

egy írást tettek-fel, melly Válaſztási Kapitulatziónak neveztetik, 's annak alája kellett írni Károlynak a' maga nevét. Ebben a' Kapitulatzióban világosan meghatároztatott, hogy a' Tsáſzári Méltóſág örökös ne légyen. Azonban az Austriai ház tsak ugyan azólta mindenkor birtokába vólt annak. Egy illyen rettenetes hatalmú Tsáſzár alatt a' Német birodalom kétſégkívül tsupa Monarchiává vált vólna, ha a' többi Európai hatalmaſágoknak olly igen ſok okaik nem lettek vólna az illyen változásnak meggátolására.

Negyedik Otto idejétől fogva ſzokáſſá vált, hogy az újjonnan válaſztott Tsáſzárok Rómába követſéget küldöttek, válaſztatásokról a' Pápát tudóſították, 's annak fiúi engedelmeſſéget igértek. Ötödik Károly ezt nem tselekedte. Az ő példája egéſzen eltörlötte a' most említett ſzokást; mert ſokſzor tsak egyetlen egy példa kell némelly ſokáig uralkodó rendtartásoknak elrontására. Ugyan ez a' nagyra vágyó Fejedelem, és olly ſok Orſzágoknak Ura vólt a' legelső, a' ki mint Spanyol Orſzági Király-is magát Felſégnek tituláltatta. Ő tőle terjedett Európának egyébb Királyaira-is az a' ſzokás, hogy magokat Felſégeknek tituláltatták; mert jóllehet már annakelőtte-is adatott ez a' titulus a' Tsáſzároknak; de a' Királyok addig az ideig tsak Nagyſágoknak hívattattak. Azonban jóllehet Ötödik Károly egy felől a' Pápának ellenére tselekedett, más felől még-is, midőn 1530-dik eſztendőben, Bologna városában Hatodik Adrian Pápa által megkoronáztatott, annak a' lovának zaboláját és kengyel vasát tartotta, 's ugyan azon a' napon a' Rómában

lévő

lévő két fő templomoknak Kanonokjává-is választatott. Így ellenkezik számtalanszor az ember maga magával.

Jóllehet a' Frantzia és Spanyol Országi Királyok szép barátságnak színe alatt concurráltak a' Tsászári Koronáért; mindazonáltal mégis, a' mellyik közzülök nyertes vólt a' másiktól szükségesképpen azt várhatta, hogy az néki ellensége fog lenni, annyival-is inkább, minthogy ezen két Fejedelmek nem tsak a' Tsászári Méltóságra, hanem más okokra nézve-is vetélkedő társai vóltak egymásnak. Az Angliai Király Nyóltzadik Henrik, könnyen véghez vihette vólna azt, hogy közöttök a' békesség és egy bizonyos egyenlőség fenn maradjon, 's az igazgatásbéli okosság-is ezt láttatott tőle kívánni. Részszerint a' maga indúlatjai, részszerint Miniszterei indúlatjai eltéveztették vele ezt a' szép útat. Ez a' Fejedelem mind úntalan a' sok hibákat ejtette, minthogy mindenkor a' maga eszén vagy inkább kényén járt.

Wolsey egészen bírta annak szívét. Ez az ember, egy Mészárosnak fija lévén, egy más után Püspök, Yorki Er'sek, Kardinális, Pápa követe, Ország' Cancelláriusa, és határ nélkül való hatalmú Minister lett; egészen Fejedelmének kénnye szerint alkalmaztatta magát, részt vett minden múlatságaiban, 's az által, hogy annak múlatságait elő mozdította, egészen megnyerte szívét. Tsak nem ollyan gazdag vólt mint a' Király, és még-is soha sem telhetett-bé, mert mindent elveztegetett; egy vólt azok közzül az emberek közzül, a' kik nagy talentomokkal bírván az Országokat nagyra vágyásoknak tetszése szerint hánnyák vetik a' merre akar-

akarják. Wolsey' haſzna vólt az a' rugó toll, melly Angliának minden mozdúlását intézte. A' Frantzia Orſzági Király megnyerte 's magához édesgette ötet hizelkedései által, 's arra-is reá vette, hogy Dornik városa Mária Hertzeg Kisaſzſzonynak a' Frantzia Korona örököse jegyesének adandó jegy ruha gyánánt a' Frantziáknak viſzſzaadattatott; jóllehet még az említett jegyesek' öſzve kelése igen bizonytalan vólt, minthogy mind a' ketten még ekkor tsak gyermekek vóltak, 's tsak ſzüléik által jegyeztettek-el Politicai okokra nézve egymásnak. Ferentz Király, a' ki a' Tsáſzár ellen hadat akart indítani, 's Nyóltzadik Henriket frigyesévé akarta tenni, Calais városában való öſzve jövetelre invitálta azt. A' Tsáſzár még okosabb lévén, Henriket Dover városában meglátogatta, Wolsey ſzívét megnyerte, megigérte néki a' Pápai méltóſágot, 's egéſzen a' maga réſzére hajtotta. A' Calais városbéli öſzve jövetel kérkedéssel tellyes és ſzegényſéget okozó nagy pompával ment véghez. Mindenféle mulatſágok tartattak, de ſemmi végzés ſem lett. A' Tsáſzárt azután Henrik látogatta-meg Grevelingenben. Itt vitte tökélletesſégre elkezdett munkáját a' Tsáſzár, az által, hogy Kardinális Wolſeynek Spanyol Orſzágban két Püſpökſég jövedelmeit adta.

Ezen két egymással vetélkedő Fejedelmek eránt Tizedik Leó igen mesterſégesen viselte magát. Az ő tzélja a' vólt, hogy Parmát és Piacenzát viſzſza nyerje, a' Ferrarai Hertzegſéget elfoglalja, 's az idegeneket, minekutánna azoknak a' maga tzélja' elérésére haſznokat vette vólna, Olaſz Orſzágból kiűzze. Ötödik Károly válaſztásának ellene vólt, az alatt a'

szín alatt, minthogy Negyedik Clemens Pápának egyik törvénye szerint egy Nápolyi Királyt sem lehetett Tsászárrá választani, 's még-is utóbb azt ajánlotta a' Tsászárnak, hogy Nápoly Országot néki fogja Feudum gyanánt adni. Nem sokára azután Első Ferentz Királynak kedvezett, utóbb ismét elállott tőle, 's Ötödik Károllyal tartott. Egy szóval mindenkor annak a' részére állott, a' kitől legtöbb hasznot várhatott.

Nem sokára háború lett. Albret Henrik a' Spanyol Országban uralkodó villongásokat olly jól hasznára tudta fordítani, hogy a' Frantzia seregekkel Navarra Országát, melly az ő familiájától erőszakosan elvétetett, ismét elfoglalta és viszsza vette. 1516-dik esztendőben a' Noyoni egyezés' ereje szerint megígérte Károly ezen Országnak viszsza adását; de a' nélkül, hogy ezen igéretét tellyesítette vólna. A' Frantziák olly vígyázatlanok és vakmerők vóltak, hogy Kastiliába-is bétsaptak; akkor a' Spanyolok egyesítették magokat ellenek, 's őket tsak hamar kikergették az épen akkor elnyert Navarrából-is. Mark Robert, Bouilloni Hertzeg arra a' méréssségre adta magát, hogy a' Tsászár ellen hadat izent; a' Tsászár viszont mindjárt a' Frantzia Király ellen izent háborút, tudván azt, hogy a' Bouilloni Hertzeget az ingerlette-fel. Ferentz Király elveszttette Majlandot és Genuát egy Lautrek nevű Helytartójának gondatlansága miatt, a' kit az Olaszok gyűlöltek, a' Helvétusok elhagytak, 's a' ki ugyan azért Bicoca mellett megveretett. De legnagyobb oka ezen szerentsétlenségnek maga a' Király, és a' Király Annya, az

An-

Angoulemi Hertzegné vólt, úgymint a' kiknek veſztegetéseik miatt a' katonákat nem lehetett kifizetni. Első Ferentz Király' ſzerentsétlenſégének fő okát abban kell keresni, hogy ő a' múlatſágot ſzintén úgy ſzerette, mint a' háborút, nem tudvan ſemmi takarékoſságot-is, a' melly pedig még a' békeſség' idején-is olly igen ſzükſéges. Ez a' Királyi kintstárra ügyelő Semblancai nevezetű Ministernek halált hozott a' fejére. Felakaſztatott az, mintha kötelesſége lett vólna tsudákat tenni.

Míg ezek történtek, Tizedik Leó Pápa meghólt negyven négy eſztendős korában. Ötödik Károly Tsáſzár ollyan Pápát akarván tétetni, a' ki magát ő hozzá alkalmaztassa, mindenkép előmozdította Hatodik Adriánnak, a' maga hajdani tanítójának válaſztatását. Félhetett ezért Kardinális Wolsey' boſzſzúállásától; de minthogy Adrián már igen öreg vólt, azzal a' reménységgel biztatta a' Tsáſzár ezen Angliai Ministert, hogy az új Pápa halála után nem másé, hanem az övé leſzſz a' ſzent Szék. Végre egy útat tévén Angliába, azon alkalmatoſsággal arra bírta Henriket, hogy a' Frantziák ellen fegyvert fogjon. Mindenre maga vígyázván, 's minden dolgaiban fáradhatatlan ſzorgalmatoſságot mutatván, maga tartotta Károly a' kormányt kezében, 's minthogy egyſzersmind az alkudozásra-is különös talentommal bírt, természet ſzerint könnyen meggyőzhetett egy ollyan ellenſéget, a' ki ſzüntelen tsak a' múlatſágokra veſztegette idejét. Ferentz, úgy látſzott, nem ébredt-fel egyébkor Kábulásából, hanem tsak akkor, midőn a' fegyverek zörgése felköltette.

Az új Pápa megbizonyította Károly eránt való háládatosságát az által, hogy azt a' tizenhat ezer lat aranyból álló adót, mellyet Nápoly Ország fizetni szokott, eltörlötte, és hogy a' Spanyol Koronának azt a' just adta, melly szerint a' Spanyol Király Püspököket præsentálhat, és a' vitézi rendek' Főmestereit maga nevezheti-ki. Ez a' Pápa a' tudományoknak köszönhette felemeltetését, valamint Leó azoknak köszönhette ditsőségét. Azzal vádoltatik Adrián, hogy a' szent székre való jutása után a' tudományokkal nem gondolt. De nem tsudálhatja ezt az; a' ki meggondolja, hogy minden tudománnya tsak az akkori Theologiának és Scholastica philosophiának tudásából állott. Sem jó ízlése, sem nagyra termett elméje nem lévén, 's a' mellet kemény természettel bírván, 's a' takarékosságot felettébb szeretvén, épen nem lehetett ő a' tudósoknak az, a' mi Medicis vólt.

Hertzeg Sforza Ferentz már ismét birtokába jutott Majlandnak, mivelhogy a' Helvétusok, a' kiknek 'Soldjok rendszerint ki nem járt, nem akartak tovább szolgálni. Első Ferentz Frantzia Király elnyomása végett egy rettenetes nagy szövetség állott öszve. A' Pápa, a' Tsászár, az Angliai Király, Ferdinand Fő-Hertzeg, a' kinek a' testvére Ötödik Károly Tsászár az Austriai ház örökös Német tartományait által engedte vólt, a' Majlandiak, a' Velentzeiek, a' Florentziabéliek, és a' Genuaiak öszveszövetkeztek egyetlen egy hatalmasság ellen. Örömmel lehet szemlélni, melly nagy bátorsággal trutzolt Ferentz Király az ötet fenyegető veszedelemmel. Mindazonáltal még jobban

ban tselekedett, és többre-is ment vólna, ha a' bátorság helyett nagyobb okosságot mutatott vólna. Egy új vígyázatlanság az Ország felett lebegő fergeteget még veszedelmesebbé tette.

Senki sem érdemlett nagyobb kiméllést, mint Bourbon, a' ki Connetable vagy fő vezér, és más fő méltóságot viselő személy-is vólt, 's a' ki mind születésére, mind érdemeire nézve magát igen megkülömböztette. Ő néki lehetett legnagyobb részént a' Marignanoi győzödelmet köszönni. Az Angoulemi Hertzegné gyűlölte ezt, miólta magát vele felességül el nem vétethette. Minden alkalmatossággal 's minden úton módon igyekezett néki ártani, 's az Ország Cancellárjusa du Prat igen-is hajlandó vólt a'Hertzegné gyűlöllségének megelégítésére. Bourbon örökös jószágai Processus alá vettettek. A' Processust elveszte. Ezen való haragjában mindjárt alkudozásba botsátkozott a' Tsászárral. A' Király, a' ki ezt megtudta, és Bourbont könnyen megfogadhatta vólna, meghagyta magát tsalni, 's Bourbon elszökött. Esméretesek annak a' Spanyol Úrnak szavai, a' kinek palotája Bourbon számára vólt rendelve. „ Ha hogy, így szóllott az, Bourbon az én házomban száll-meg, mindjárt elmenetele után „ elégetem házomat, hogy a' hitszegés' dögletes nyavalyája reám ne ragadjon. " A' Frantzia Király Ötödik Károly' nagy tapasztalású és nagy talentomú hadi vezéreinek, a' mil. lyenek Bourbon, Peskara és Medicis János vóltak, tsak egyetlen egy kedves emberét, Admirális Bonivetet küldötte ellenek Olasz Országba, még pedig sokkal kissebb sereggel mint az ellensége vólt. Ebből a' következett, a' mit

előre is lehetett várni, hogy kevesset nyerhetett, és sokat veſztett. A' Rebeccoi ütközetet nem annyira a' Frantziák veſztesége, mint Bayardnak, ennek a' megrettenhetetlen vitézségű és feddhetetlen erköltsű bajnoknak halála tette híressé. Halála órájan - is így szóllott Bourbonhoz, a' ki néki rajta való szánakozását jelentette: „az Úr szánakozásra méltó, a' ki „ Királlya ellen, hazája ellen, és letett hite „ ellen fogott fegyvert."

A' Frantziák legalább magában Frantzia Országban ditséretesen védelmezték magokat, jóllehet minden felől meg vóltak támadva. Bourbon, a' kit a' Tsászár és Nyóltzadik Henrik Provence tartománnyának Királyává akartak tenni, által látta nem sokára, hogy ez az igéret tsak mézes madzag vólt ő reája nézve. Leginkább által látta pedig ezt akkor, midőn Ötödik Károly, a' ki Frantzia Országban örömest egy kikötőhelyet birt vólna, vele Marseille Városát ostromoltatta. Pescara vólt ugyan a' Commandirozó, de mindenben Bourbontól kellett tanátsot kérdeznie. Ezen két vezérek nem fértek jól öszve egymással, 's talám az ő egymás eránt való irigységek vólt az oka, hogy Marseille Városát meg nem vehették.

Első Ferentz' bátorsága és bátorságával együtt vigyázatlansága annál inkább nevelkedett, mennél több veszedelem környékezte őtet. Olasz Országba vitte táborát, ismét bé-ütött a' Majlandi Hertzegségbe, 's a' fő Várost kevés veszödséggel viszont elvette. De mindenekben tsak a' vigyázatlan Bonivet tanátsán járt. Ez keményen azt vitatta, hogy Pavia ostromoltassék; 's egy nagy része a' seregnek

arra

arra rendeltetett, hogy Nápoly Országba bérohanjon. Az ellenséget látván jönni, szégyenlették a' Frantziák magokat viszsza vonni, 's 1525-dikben egy ütközetbe botsátkoztak, mellyben lehetetlen vólt nékik győzni. Maga Ferentz megsebesíttetett 's elfogattatott, katonái pedig levágattattak. Bourbon, a' ki épen akkor tájban verbuáltatott a' maga költségén tizenkét ezer Németeket, ekkor kóstolhatta a' boszszúállásnak keserű örömét. Bonivét, a' ki minden szerentsétlenségnek oka vólt, kereste és meg-is találta halálát az ütközetben. A' Király a' többek között ezt írta az Annyának: „minden elvesztettünk tsak betsületünket nem;" mintha egy Királynak betsülete semmiben sem állana egyébben, hanem tsak a' verekedésben. Az ő vakmerősége még megbotsáthatlanabbnak látszik, ha az akkori környülállásokat vi'sgáljuk. Úgy elfogyott vólt minden pénz, hogy egy finom ezüstből készült rostélyt kellett eladni, mellyel Tizenegyedik Lajos Szent Márton koporsóját körül vétette vólt. Elég ditsőségére vált vólna, ha tsak a' maga Országát védelmezte, és megmentette vólna-is; a' külső háború által még nagyobb veszedelembe döntötte Országát, 's tsak egy elveszített ütközetnek-is szomorú következései lehettek. Más felől az ellenségnek-is a' pénz' nem létében naponként erőtlenedni kellett, 's naponként jobban bele kellett únni a' háborúba, 's elkellett nem sokára bomlani a' szövetségnek. Sokan vóltak, a' kik a' Tsászárnak felette nagyra nevekedő hatalmától tartottak; 's ezek között vólt különösen Wolsey, a' ki már másodszor szedődött reá a' Tsászár igéretei által, minthogy

Adrián halála után Hetedik Kelemen válaſztatott Pápává a' Medicisek familiájából. Ugyan azért Wolsey ſzívesen akarta vólna a' frigyet, és öſzve ſzövetkezést eloſzlatni. Nem a' ditsöſégnek és a' külföldön való hadakozásnak üres árnyéka után kellett vólna hát kapkodni, hanem mindjárt akkor az Orſzág védelmezéséről és alkudozásokról gondolkodni. Ferentz Király a' veſzedelemnek mély örvényébe döntötte magát. Ha az Annya, a' ki az ö fogſága alatt az Orſzágot igazgatta, olly nagy bátorſággal és böltseſséggel nem bírt, és olly jó útakat módokat nem válaſztott vólna, Frantzia Orſzág oda lett vólna. Mindenekre gondja vólt ennek, 's alkudozásba botsátkozott ollyan tzéllyal, hogy ellenſégeit egymásba veſzthesse.

A' ſzövetſéges hatalmaſságoknak Ötödik Károly eránt való indúlatjok nem ſoká maradott titokban. Hetedik Kelemen Pápa, a' Velentzeiek és a' Majlandi Hertzeg öſzve ſzövetkeztek ellene, hogy tőle Nápoly Orſzágot elvegyék, és a' Pescarai Markéznak adják. Eleinten ez is közikbe adta magát; de vagy álhatatlanſágból, vagy a' dolog ſzerentsés jó kimenetelén való kétſégeskedésből, vagy azért, hogy lelkiesmérete ötet a' fejedelme ellen való pártütéssel vádolta, elállott az öſzve esküdtektől, 's az egéſz dolgot tudtára adta a' Tsáſzárnak. A' Majlandi Hertzeg Sforza rebellisnek ítéltetett, 's mint rebellis a' Majlandi Hertzegſégtől megfoſztatott.

Míg ezek így történtek, az alatt más felől Anglia elvált a' Tsáſzártól. Károly, a' kinek a' ſzerentse olly igen kedvezett, megsértette Nyóltzadik Henriket az által, hogy már most

nem

nem írta az ahoz küldött leveleket saját kezével, 's nem nevezte magát mint elébb szerető fijának és ötsének. Wolsey-is mindenképp azon igyekezett, hogy magáért boszszút álhasson. E' szerint hát Anglia illy tsekély okok által indíttatott arra, a' mire azt mindjárt eleinten az okosságnak kellett vólna indítani; ettől fogva kezdette magát mind a' két Hatalmasságtól egyenlö meszelégre tartani.

MÁSODIK TZIKKELY.

Madriti Békesség. — Cambrai Városában kötött Békesség. — Nyóltzadik Henriknek felességétöl való elválása, 's Angliának a' Római Anyaszentegyháztól való elszakadása.

A' Páviai ütkezet után Károly békét hagyott Frantzia Országnak. Ugy tettette, mintha magát mértékelné, még-is szenvedhetetlen feltételeket írt eleibe a' fogva lévö Királynak. Azt kívánta, hogy néki Burgundia, Hertzeg Bourbonnak Királyi titulussal együtt Provintzia és Delphinátus tartománnyai, Nyóltzadik Henriknek minden az előtt az Anglusoktól elvett tartományok engedtessenek által; és hogy Ferentz mondjon-le Olasz Országra való minden jussairól. Ferentz azt felelte, hogy készebb a' fogságban meghalni, mint Országát igy eldarabolni; és hogy, ha ö maga ezen kívánságra reá állana-is, jobbágyai nem engednék azt tel-

lyesítteni. De a' hoszszas fogságot, mellyben veszedelmes betegségbe-is esett, sokára megúnván, végre büszkeségét és lelki-esméretét a' környülállásokhoz alkalmaztatta. Elhitetvén azt magával, hogy a' kénszerittésből tett igéreteket nem szükség megtartani, vagy legalább, hogy azoknak tellyesittését valamelly szin alatt elmellőzheti, ajánlást tett a' Madriti békesség kötésben 1526-dik esztendőben, hogy Burgundiáról lemond, és ha az hat hónapok alatt a' Tsászárnak által nem adattatik, ő ismét viszsza fog menni a' fogságba. A' Király' két idősseb fijai kezesek gyanánt Károlynál hagyattak.

Alig vólt szabadságban, mindjárt összveszövetkezett a' Pápával, az Angliai Királlyal, és a' Velentzeiekkel, a' végre, hogy Olasz Országot megszabadítsa, és ugyan annak a' Sforza Ferentznek, a' kit elébb Majlandból ki akart kergetni, ezt a' Hertzegséget viszsza adassa, 's a' Madriti békességnek tsak egyetlen egy tzikkelye sem tellyesittetett. A' Burgundiai Rendek, az Udvarral egyet értvén azt a' kinyilatkoztatást tettek, hogy a' Királynak a' Korona' jószágát nem szabad másnak adni, és hogy az ő tartományok idegen Hatalmasságnak nem fog meghódolni. Ferentz azzal vádolta ellenségét, hogy igazságtalanúl bánt vele, 's ezen szin alatt elmúlátta, a' Spanyol Országi fogságba való viszsza menetelt. A' fiaiért váltságot igért; de égett benne a' boszszúállásnak, és a' sok veszteség' kipótolásának kívánsága.

A' Tsászár Fővezére, Hertzeg Bourbon, a' kinek az Ura azt igérte, hogy Majlandot néki fogja feudum gyanánt adni, a' kinek az elkezdett hadakozás folytatására elegendő pénze nem

nem vólt, 's a' ki egyszersmind katonáit-is azért, hogy rendszerént nem fizettettek, 's mindenben szükséget láttak, a' pártütésre hajlandóknak látta lenni, Róma alá vitte táborát, hogy ott kintset szerezhessen. Hetedik Kelemen Pápa látván a' fergeteget, már előre alkudozásba botsátkozott vala, 's nem-is álmodott arról, hogy Róma ostromoltassék. A' Generálisra és annak seregeire átkot mondott, úgy bánt a' Spanyolokkal mint Maurusokkal, a' Németekkel pedig, mint Lutheránusokkal.

Bourbon nem gondolván az excommunicatióval mind egyre vitta a' várost. Ő maga elesett. De a' Tsászári seregek a' várost megvették, és abban sok szörnyű rendetlenségeket követtek-el. A' lakosokat öldösték, a' Várost kizsákmányozták, a' fehér népet megszeplősítették, ezzel sem elégedvén-meg botránkoztató öltözeteket vettek magokra, 's így álortzáson még a' Pápából és a' Kárdinásokból-is rútúl tsúfot űztek, 's Luther Mártont kiáltották-ki Pápának. A' Tsászár más felől Spanyol Országban más formán mutatta magát. Meghallván a' Pápa' fogva lételének hírét közönséges könyörgéseket, és Protzessziókat rendelt az Országban annak mennél előbb leendő megszabadúlásáért; 's a' helyett, hogy parantsolatot adott vólna annak szabadon való botsáttatása eránt, inkább váltságot kívánt tőle.

Minthogy Ötödik Károly egy általán fogva nem akart a' Madriti békesség kötés' tzikkelyeitől elállani, azért Ferentz és Nyóltzadik Henrik hadat izentek ellene. Azok a' levelek, mellyekkel Károly és Ferentz egymást a' kettős viadalra kihívták, és azok a' darabos kife-

jezé-

jezések, mellyekkel egymást kissebbítették és hazudtolták, épen nem illettek olly nagy tekéntetü fejedelmekhez. A' kettös viadalból ſemmi ſem lett; de az ö példájok a' hamis betsület-keresésnek ezen rút útját igen közönſégessé tette, annyira, hogy attól fogva a' kettös viadalok jobban ſzokássá váltak, mint a' tudatlanſágnak legsetétebb ſzázadaiban. Azonban Olaſz Orſzágnak kellett az egymással villongó fejedelmeknek zsákmányúl ſzolgálni. A' Frantziák ott eleinten ſzerentsések vóltak, 's Pávia a' mellette történt híres ütközetnek emlékezetére kegyetlenül kiraboltatott.

Doria András, egy Genuai Fö Nemes, a' maga Genuai gállyáival igen haſznos ſzolgálatokat tett Frantzia Orſzágnak. Ez épen midön Nápoly ostromoltatott, megneheztelt a' Frantzia Udvarra, hirtelen a' Tsáſzár réſzére állott. Azonnal megváltozott a' ſzerentse, megfordúlt a' had' kotzkája. A' Frantziák ekkor-is olly vígyázatlanok vóltak mint annak elötte, a' hadi népnek nagy réſzét megeméſztették a' betegſégek, 's elkellett nékiek hagyni a' várost. Ennek a' táborozásnak-is valamint olly ſok más táborózásoknak nem vóit a' vér ontások kívül egyébb következése. Doria ismét ſzabaddá tette hazáját. A' Frantziáknak elüzettetések után könnyen Királyá tehette vólna ott magát; de megelégedett azzal a' tekéntettel, mellyet néki érdemei adtak. Az igazgatás' régi formája megmaradott, jóllehet nagy ſzükſége lett vólna annak a' jobbításra.

Végre a' Cambrai városában kötött békeſség véget vetett a' ſok nyomorúſágnak. Ezt a' békeſséget két dámák, úgymint az Angoulemi Her-

Hertzegné, és a' Belgiumi hellytartó Aſzſzony, az Austriai Margit, kötötték a' két fejedelmek nevekben. Első Ferentz elállott frigyes társaitól, Majlandra való jusait feláldozta, Artesia és Flandria tartományain való uraſágárúl lemondott, 's két fijaiért két millió arany tallérokat igért váltſágúl. Mind ezeken kívűl fenn tartotta magának Károly azt a' ſzabadſágot, hogy Burgundiához való jussát a' törvények útján kereshesse. Sforza megmaradott Majland' birtokában, egy békesſégnek ereje ſzerínt, mellyet már ekkor a' Pápa a' Tsáſzárral kötött, a' mellyben az-is meghatározztatott, hogy a' Medicisek Florentziában elébbeni hatalmoknak ismét bírására jussanak.

A' Florentziabéliek újra Republikánusokká tették magokat; de 1530-dik eſztendőben egy Tsáſzári Armádia küldettetvén ellenek, kéntelenek vóltak Medicis Sándort fejeknek esmérni.

Frantzia Orſzág akkor ollyan állapotban vólt, hogy a' két millió arany tallérokat Anglia' ſegítſége nélkül meg nem fizethette. Nyóltzadik Henrik örömest költsönözte néki ezt a' Summát. Ő a' feleſégétől, az Arragoniai Katalintól, a' Tsáſzár' Nénjétől elakart válni; előre látta, hogy ezen ſzándéka ſok akadályokat fog találni, és nagy fergeteget fog fejére hozni; 's ezen okra nézve valamint tsak lehetett, olly ſzorosan öſzve kaptsolta magát egy ollyan hatalmaſsággal, mellynek ſegítségére és pártfogására minden órán reá ſzorúlhatott. Katalin akkor midőn ötet Henrik elvette, Arthurnak Henrik' testvér báttyának özvegye vólt, ki-is azon házaſság után mindjárt

fél

fél esztendőre meghólt. Hetedik Henrik, akkori Anglus Király, látván, melly sok hasznok terjedhettek az ezen Fejedelem-Aszszonnyal való egybekelésből Angliára, Második Julius Pápától dispensatiót kért, mellynek ereje szerint az említett özvegyet az Ifjú Henrik elvette feleségül. Már húsz esztendeig tartott ezen házasság; származtak-is abból sok magzatok, de a' mellyek közzül ekkor csak a' Korona' jövendőbéli örököse, Mária, vólt életben. Még tízteletre méltóbbá tette ezt a' szent kötést a' Királynénak feddhetetlen élete, 's mindenek előtt esméretes szelídsége, és egyébb virtusa. De Henrik egy más személyt szeretett meg, 's nem tudta indúlatját mértékelni.

Boleyn Anna, egy Anglus' Nemesnek leánya, egy elmés és külömben-is szeretetre méltó személy, egészen magához bájolta a' Király szívét, 's mennél inkább ellenkezett annak szándékával, annál jobban felgerjesztette benne a' tüzet. A' szerelem úgy nézette Henrikkel a' maga házasságát, mint törvénytelen kötést; 's minthogy a' Theologiában tudósnak akart tartatni, maga keresett ezen gondolatjának 's vélekedésének megerősítésére a' Theologiából okokat. A' mit keresett azt feltalálta. Ettől az időtől fogva minden úton módon igyekezett annak a' szent kötésnek feloldására, melly őtet hajlandóságának követésében akadályoztatta. Hetedik Kelemen Pápa, a' ki akkor a' Tsászárral hadakozott, egy ideig előmozdította Henrik' szándékát. Wolseyre vólt bízva, hogy az végezze-el, mint a' Pápa követe a' dolgot, 's az elválásra szabadságot adó Bulla már el vólt készítve. A' környülállások megváltozván,

Kele-

Kelemen Pápa másképp gondolkozott, egy ideig halogatta a' ſententziának kimondását, 's utóbb a' dolgot Rómába a' maga ítélő ſzéki eleibe vitette.

Henrik tellyes lévén a' hoſzſzas várakozás miatt boſzſzúſággal, de nem mervén még ekkor az akadályokat erőſzakosan elhárítani, Wolsey Kardinálison állott boſzſzút, 's azon öntötte-ki mérgét, a' ki felől ollyan vélekedésſel vólt, hogy ő ellene dolgozott vólna. Ez a' Minister temérdek ſok kintset, és arányból, ezüstből 's kövekből álló ſok drágaſágokat 's házi kéſzületeket gyüjtött. Ezek elvétettek tőle, 's a' Miniſterſégből kitétetett. Jóllehet ekkor még a' Yorki Ér'sekſ'gben és Winchesteri Püſpökſégben megmaradott, mindazonáltal a' következendő eſztendőben 1530-dikban megfogattatott, 's London felé való útjában, lelkiesméretének nagy mardoſásai között kimúlt a' világból. Halála előtt kevés ſzempillantáſokkal ezt mondotta ſokak jelen létében: „ha „ Istenemnek olly buzgón ſzolgáltam vólna, „ mint Királyomnak, nem hagyattattam vól„ na-el öregſégemben az Istentől."

Henrik ezen hatalmas Miniſternek letétele után a' Theologusoktól kérte-ki az ő házaſságbéli elválása eránt való ítéleteket. Az Angliai, Frantzia és Olaſz Orſzági Univerſitások' ítélete a' vólt, hogy a' testvérünk özvegyének feleſégül való vételére ſemmi dispenſatió ſem adhat ſzabadſágot. Henrik elhitte azt, a' mit ugyan örömest akart hinni. Nem jelent-meg Rómában, a' hová ötet a' Pápa idézte vólt; elbotſátotta magától elébbeni feleſégét Katalint, 's elvette Boleyn Annát, a' kivel nem ſokára azután az utóbb olly híressé lett Er'sébetet nemzette.

Ek-

Ekkor már kéntelen vólt a' Papság ötet az Anyaszentegyház fejének és védelmezőjének esmérni; 's már a' Parlamentom, melly magát mindenekben a' Király tetszése szerint alkalmaztatta, a' Pápának Angliában való jövedelmét igen megkevesítette. Azonban a' Királynak, a' ki szintén olly hajthatatlan és kemény vólt a' Theologiai vélekedésekben, mint a' szerelem dolgában, eszében sem vólt, hogy a' Római Pápától elszakadjon. Sőt írt-is Luther ellen, a' kit, mint szent Tamás' megvetőjét, felette gyűlölt. Luther az ő mentő, és tzáfoló írásában olly kevés kéméllessel élt, hogy a' többek között, ezt-is mondja rólla: „ Henrik Király „ értetlenebb, mint maga az értetlenség." Valamint Henrik az illyen kifejezések által egy felette igen megbántatottnak tartotta magát, úgy más felől felette igen hízelkedett néki az a' titulus, melly szerint ötet Tizedik Leo Pápa a' hit' védelmezőjének nevezte. Gyűlölséges vólt előtte az eretnek név; nagy ditsőségét kereste abban, hogy buzgó Katholikusnak tartassék, úgy nyilatkoztatta - ki magát, hogy kész lenne azon megnyúgodni, a' melly ítéletet felőle a' Kardinálisok öszvegyűlvén hozni fognának, azt mindazonáltal hozzá tette, hogy azon gyülésen a' Tsászári Kárdinális ne legyen jelen. Vígyázás által győzedelmeskedhetett vólna a' Pápa ezen nagyra látó Fejedelmen.

Egy hírtelenkedés kipótolhatatlan kárt okozott. Minthogy az a' Kurir, a' kinek Henriknek utólsó és meghatározott feleletét Rómába vinni kellett, a' rendelt napon meg nem érkezett, azért a' Pápa ollyan sententziát hozott, melly szerint Henriknek Katalinnal való házassága törvényesnek ítéltetett, 's egyszersmind

mind ezen Királyt arra az esetre, ha az elválásáról le nem mondana, az Anyaszentegyház átka alá rekesztette. Két nappal utóbb megérkezett a' Kurir a' Király feleletével. A' Pápa az egyszer kimondott szententziát nem akarta visszsza venni. Ettől fogva nem vólt semmi út és mód a' megbékéllésre. Tsak hamar azután meglett a' tökéletesen való elszakadás. A' Király közönséges egyházi gyülésre appellált. Az Angliai Papság azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy a' Római Pápának Angliában semmi hatalma sints, 's a' Parlamentom azt végezte, hogy a' Király feje az Anyaszentegyháznak. Az ezen végzés által nyert méltóságnak ereje szerént Nyóltzadik Henrik a' Klastromokat eltörlötte, azoknak jövedelmeit elfoglalta, magát a' hit' dolgaiban bíróvá tette, 's egy eránt üldözte mind a' Római Katholikusokat, mind a' Lutheránusokat. Mindennek az ő szabad kényje és tetszése szerént kellett magát alkalmaztatni.

Ötödik Károlynak annál sajnosabban esett az a' gyalázat, melly nénjének megvettetéséből reá háromlott, minthogy épen akkor egyébb bajja és gondja-is igen sok vólt. A' Törökök és a' Reformátió állapotja sok gondot adtak néki. Egy felől Második Solimán Török Tsászár, a' ki még rettenetesebb vólt az Attyánál Első Selimnél, 1521-dik esztendőben Belgrádot megvette, 's azután Rhodus szigetét-is elfoglalta, a' honnét a' Szent János vitézei Málta szigetébe kénteleníttettek menni, mellyet a' Tsászár nékik ajándékozott. Ugyan ez a' Rettenetes Szolimán 1526-dik esztendőben Magyar Országnak-is nagy részét el-nyerte. Lajos, Magyar és Tseh Országi Király a' Mohátsi híres veszedelemben maga-is el-esett. Ferdinánd

fő Hertzeg, a' kinek feleſége után ezen két Orſzághoz jussa vólt, Zápolya János ſzemélyében egy kemény vetélkedő társra talált, a' ki magát a' Törökök védelme alá adta, 's az által azoknak alkalmatoſságot ſzolgáltatott hatalmoknak tovább való terjeſztésére. Ezen hatalom réſzſzerént a' Törököknek belső ereje által, réſzſzerént a' Kereſztyéneknek egymás között való meghasonlások által naprúl napra rémítőbb lett. 1529-dik eſztendőben békerítette Szolimán Béts városát; de mindazonáltal kéntelen vólt azt a' télnek felettébb való keménysége miatt elhagyni, minekutánna mintegy hatvan ezer embert elveſztett vólna.

Más felől a' Reformátió' állapotja-is nem kevés nyúghatatlanſágot okozott Károlynak. Egy ideig kétſéges vólt, nem tudván mire kellessék magát az eránt határozni. Végre a' Katholikusok' réſzére állott, 's azoknak védelmezőjének mutatta magát. Némellyek vélekedése ſzerínt azzal a' reménységgel táplálta magát, hogy ez által Német Orſzágnak határ nélkül uralkodó Fejedelmévé teheti magát.

A' Reformátiónak nevezetesebb történetei megérdemlik, hogy azokat ſummáson elől adjuk. Annyival inkább ſzükſéges annak terjedésének módját feljegyezni, minthogy egy vólt az Európának legnagyobb és legfontosabb változásai közzűl.

HARMA-

HARMADIK TZIKKELY.

Luther Reformátiójának történetei a' Vormátziai gyülestől fogva. — Ötödik Károly megveri a' Törököket.

Német Orſzágnak azon kormányſzéke, melly a' végre vólt felálĺítva, hogy a' Tsáſzárnak jelen nem létében az orſzágot igazgassa, 1521-dik eſztendőben a' Vormátzia városában tartandó Orſzág-gyülés eleibe tzitálta Luthert, minekutánna már azt Tizedik Leo Pápa excommunicálta vólna. Luther ſzabad paſzſzust nyervén megjelent a' gyülésen. Állhatatosan azt erősítette ott, hogy tudományját mind addig viſzſza nem veſzi, míg azt meg nem tzáfolják, 's őtet arról meg nem győzik, hogy tévelygésben légyen. Luther ſzabadon botsáttatott, 's minden bántás nélkül elmehetett a' gyülésről; de kevés napok múlva egy kemény ſententzia hozatott ellene, melly azt parantsolta, hogy mihelyt a' ſzabad paſzſzus' védelméből kifogy, fogattassék-meg és bánjanak úgy véle, mint ſzámkivetettel. A' Saxoniai Válaſztó Fejedelem megelőzte ezen végzésnek tellyesíttetését az által, hogy Luthert, midőn az haza felé útazott, egy erdőben egynéhány álortzás emberek által megfogadta, 's hogy nagyobb bátorſágban lehessen, Wartburg nevű Várába vitette, a' hol kilentz hónapnál tovább vólt elrejtve az emberek elől.

Luther ezen Várban, mellyet ő Pathmuſának nevezett, nem töltötte híjában az időt. Gyakorlotta magát a' 'Sidó és Görög nyelvben, írt külömbkülömbféle predikátziókat és mentő írásokat; 's különösen ott kezdette-el a' Bibliának német nyelvre való fordítását.

Minthogy a' Wormátziai Gyülés' végzése tökélletesſégre nem ment, 's minthogy Luther' követői naponként ſzaporodtak, azért Hatodik Adrián Pápa, a' ki valamint erköltseiben ſanyarú, úgy Vallásbéli vélekedéseiben álhatatos, és mozdíthatatlan vólt, 1523-dik eſztendőben a' Norinbergai Orſzág-gyülésre egy levelet írt a' Német Orſzági Rendekhez, mellyben őket hathatósan öſztönözte, hogy Lutherrel mennél keményebben bánnyanak. Ezen levélben a' Pápa igéretet tett, hogy a' fogyatkozások megfognak orvosoltatni, 's egyſzersmind a' gyülést kérte, hogy adná arról való vélekedését, miképpen lehetne az eretnekſéget kiírtani. De a' Németek buzgóſága ez úttal nem felelt-meg a' Pápa' reményſégének. Azt felelték, hogy Luthernak ſokkal több követői vagynak, mintſem hogy azokat erőſzakosan ûldözni bátorſágos vólna; azt javasolták, hogy egy közönſéges egyházi gyülést kellene tartani, úgymint a' melly leghathatósabb eſzköz lenne a' zûrzavarnak letsillapítására; egy írást tettek-fel, mellyben a' Római Udvar ellen ſzáz tzikkelyekben mindenféle panaſzokat öſzve ſzedtek, 's azt a' Pápa eleibe terjeſztették; végre azzal végezték leveleket, hogy ha a' ſzent ſzék azokat a' rendeletlenſégeket mennél elébb meg nem orvosolná, kéntelenek lennének magokról az effélé ſzenvedhetetlen terheket erőſzakosan-is le-

ráz-

rázni. Illyen kimenetele vólt Lutherre nézve a' Norinbergai Gyűlésnek.

Luthernek Bóra Katalinnal, egy a' Klastromból kimenő Cistercita Apátzával való házasſága újra nagy lármát és zúgolódást támaſztott ellene. Még a' maga követői közzűl-is találkoztak ſokan, a' kik ezen tselekedetével megnem elégedtek. De más felől még többen találtattak, a' kik e' réſzben-is az ő példáját követték. Innét ſzármazott Erasmusnak ezen tréfás mondása: „ne mondja nékem ſenki, hogy „ Luther reformátziója ſzomorú játék vólna; „ én az én réſzemről víg játéknak tartom, mert „ minden darabja házasſággal végződik." — Luther, a' kit ellenkezői írásai könnyen felingerlettek, de ſemmiképp ſem tudtak megtántorítani, állhatatosan megmaradott feltétele mellett, 's nem ſzűnt-meg írni, predikállani 's ellenſégeit írásai által tzáfolni. Mennél jobban elhíresedett, annál nagyobb lett bátorſága.

Ötödik Károly Tsáſzárnak Hetedik Kelemen Pápával való hadakozása ſzükſégesképpen nagy előmenetelére ſzolgált a' reformátziónak. Azon az Orſzág-gyűlésen, melly 1526-dik eſztendőben Spira városában Ferdinandnak a' Táſzár testvérének elölülése alatt tartatott, az végeztetett, hogy a' Tsáſzár a' Birodalombéli Rendek' kérésére igyekezzen a' Pápától egy egyházi gyűlésnek tartását kinyerni, addig pedig a' Wormátziai Gyűlés' végzése ne hajtassék végre, hanem legyen ſzabad kinek-kinek úgy intézni a' hitre nézve dolgait, a' mint az Isten előtt és a' Tsáſzár előtt megtudhat felelni. Az alatt a' Tsáſzárnak egy a' Pápa ellen intézett magát kinyilatkoztató kemény levele Luther

követöinek még nagyobb bátorſágot adott. Német Orſzágnak több mint harmad réſze elállott már a' Római Ekklé'siától. Magok a' megmaradott Katholikusok-is napról napra hidegebbek lettek a' ſzent ſzék eránt való, elébbeni mély tiſzteletekben.

Minekutánna a' Tsáſzár a' Pápával megbékéllett vólna, 1529-dik eſztendöben Spira városában másodſzori gyülés tartatván, azon olyan végzést eſzközlött, melly ſzerint egy közönſéges egyházi gyülésig minden Vallásbéli újítás megtiltatott; és így az a' ſzabadſág, melly az az előtt három eſztendövel ugyan Spirában tartatott gyülésen engedtetett, ekkor eltöröltetett. Azok a' Státusok, a' kik Luther réſzén vóltak, nem tudtak ekkor jobb módot gondolni, mint a' törvényesen való protestálást, vagy-is a' roſzſzúl tudósított Tsáſzárról a' jobban tudósítandó Tsáſzárra való appellálást. Aprilis 25-dikén tehát a' nevezett eſztendöben egy törvényes protestátziót tettek közönſégessé, mellynek több Hertzegeken kívül a' Saxoniai Válaſztó Fejedelem, a' Hassiai Landgróf és tizennégy birodalombéli városok írták alája neveket. Innét ſzármazott a' Protestáns nevezet, melly utóbb közönſéges nevek lett mind azoknak, valakik a' reformátziót bévették.

A' következő eſztendöben Ötödik Károly ſzemélyesen megjelent az Augusta Városában tartott Orſzág-gyülésen. A' Protestánsok itt bényújtották az ő Vallás-tételeket, mellyet Melanchthon, Luthernek legbőltsebb követője tett fel írásban. Hozzá fogtak annak vi'sgálásához. A' Theologusok disputálásának itt-is ollyan vége lett, mint többnyire lenni ſzokott; ki-ki

még

még jobban megerősödött a' maga vélekedésében. A' Gyűlésnek egy kemény végzése a' Protestánsok Vallás-tételének sok tzikkelyeit kárhoztatta, annak gyakorlását megtíltotta, 's azt parantsolta, hogy az elébbeni egyházi rendtartások és tzeremoniák minden változtatás nélkül megtartassanak; egyszersmind pedig az az igéret tétetett, hogy a' Pápa megfog kéretteni egy közönséges egyházi-gyűlésnek hat hónap alatt leendő tartása, és abban az egyenetlenségeknek eligazítása eránt. De lehetette reményleni, hogy egy illyen gyűlés' végzésének, mind a' két felekezetek alája fogják magokat vetni?

Ekkor a' Protestánsok meglévén a' felől győzettetve, hogy elakarják őket nyomni, gyűlést tartottak Smalkaldia városában, 's egymás védelmezése végett szövetséget kötöttek magok között. Első Ferentz is titkon összvekaptsolta magát velek. Ellenben Nyóltzadik Henrik, a' kinek a' házasságbéli elválás elég gondot adott, tsak bizontalan reménységgel táplálta őket. Károly az alatt a' szín alatt, hogy az ő távollétében a' birodalomnak szüksége vólna egy hatalmas Vezérre, a' ki a' Törököket viszsza tudná verni, a' testvér öttsét, Ferdinándot, Római Királynak választatta.

Azonban a' környülállások nem engedték a' Tsászárnak, elnyomni a' Protestánsokat, a' kiknek felekezete egyébb eránt már magában is igen erős és hatalmas vólt. Szoliman Tsászár egész erejével bérohant Magyar Országba, hogy azért a' tsúfságért boszszút állhassan, melly rajta Béts alatt történt. Jól látta a' Tsászár, melly igen szükséges vólt ezen hatalmas ellen-

ſégnek az egéſz Német birodalom' erejét ellene fordítani. Attól félt, hogy a' Lutheránusok, ha megboſzſzontatnak, hátra fogják magokat húzni, 's nem fognak az ellenſég ellen ſegítséggel lenni. Szelídebben kezdett hát velek bánni, 's egy Norinbergában tett 's Ratisbonában 1531-dik eſztendöben megerösített egyezésnek ereje ſzerint eltörölvén minden ellenek hozott végzéseket megengedte nékik, hogy a' közönſéges egyházi gyülésig lelki-esméretek-nek tellyes ſzabadſága ſzerint gyakorolhassák vallásokat; azok ellenben azt igérték, hogy tölek kitelhetöképpen fogják ötet a' Törökök ellen való hadakozásában ſegítteni.

Nem ſokára annyira-is nevelkedett a' Német Orſzági katonaſágnak ſzáma, hogy ritkán lehet olly nagy ſereget egy Orſzágban látni. A' Tsáſzár, a' ki az elött még ſoha ſem jelent-meg a' háborúban, most maga vette által ſeregeinek vezérlését. Ollyan ſzerentsés lett, hogy az ö rettenetes ellenſégének, a' ki, a' mint irják három ſzáz ezer emberböl álló néppel jött ellene, minden ſzándékát ſemmivé tette. Szoliman kéntelen vólt magát viſzſza vonni, a' nélkül, hogy valami nevezetesset tehetett vólna. Illyen haſzna vólt annak az egyet értésnek, melly ekkor a' külömböző Felekezetek között helyet talált, 's a' mellynek mennél jobban való megerösödése, és gyarapodása a' köz jónak nagy elömenetelére ſzolgált vólna; de a' melly más indító okokra nézve tsak igen hamar félben ſzakadott.

Ezen táborozást nem ſokára egy másik, ennél még ſzerentsésebb követte nyomban. A' híres Barbarossa, a' ki eleinten tsak közönſéges ten-

tengeri haramia vólt, az Algiri Országot elfoglalta; hogy a' Királyságban megmaradhasson, magát Szolimán pártfogásába ajánlotta; 's attól Admirálissá tétetvén, Muley-Hascent, a' Tunisi Királyt részszerint tsalárdság, részszerint fegyver által trónusától megfosztotta. Minthogy ezen szerentsétlen 's országától megfosztatott Fejedelem Afrikában sehol sem talált segedelmet; azért Ötödik Károlyhoz folyamodott, a' ki-is ezen elhíresedésére szolgálható alkalmatosságon annál inkább kapott, mivel azt reménylette, hogy egyszersmind annak a' félelemnek és rémülésnek-is véget vethett, mellyet Barbarossa Spanyol és Olasz Országokban okozott. A' Tsászár hajóra ült harmintz ezer katonákból álló hajós sereget vévén magával; Goulette városát, melly igen megvólt erősítve, ostrommal megvette, azután Tunisba ment, megütközött Barbarossával, 's megverte azt 1535-dik esztendőben. Míg az ütközet tartott, az alatt tíz ezer Keresztyén rabok, mellyek a' várban bé vóltak zárva; elszaggatták lántzaikat, 's elfoglalták a' várt. Tunis városának lakosai kiküldötték, 's önként által adták a' város kultsait a' győzödelmes Tsászárnak, minthogy elégtelenek vóltak az ellent állásra. A' néki hevült katonák, nem várván Károly' rendelését és parantsolatját, reá rohantak a' városra, árvíz módra elborították azt, ezer meg ezer rendetlenségeket vittek véghez benne, 's megöltek többet harmintz ezer embernél.

Muley-Hascen ismét a' trónusra lépett olly feltétel alatt, hogy magát a' Spanyol Király Vasallusának kellett esmérnie, minden megerősített kikötő helyeket által kellett annak adnia, 's

esztendőnként a' Goulette városában lévő őrizetnek tartására tizenkét ezer tallért kellett fizetnie 's a' t. Barbarossa, Bona, vagy a' mint régenten hívták Hippon városába futott. Azt írják, hogy Dória ott könnyen meggyőzhette és kézre keríthette vólna; de azért nem tselekedte, hogy a' Tsászár kéntelen legyen ő tőle némünémüképpen függésben lenni, legalább az ő segítségére reá szorúlni. Megfogjuk alább látni, melly sok rettegést és félelmet okozott légyen utóbb ez a' kevély Muzulman a' Keresztyéneknek, a' kiknek meghasonlásokat ő igen jól hasznára tudta fordítani.

Az alatt míg a' Tsászár a' mosolygó szerentsének örült, 's Olasz Országban diadalmi pompával mutogatta magát, a' Frantzia Országi Király egészen elhagyta szívét foglaltatni a bosszúállástól és nagyra vágyástól, ezektől az indúlatoktól, mellyeknek már az előtt-is olly sok szomorú következéseit tapasztalta. A' Cambraii városában kötött békességtől fogva, melly által ő úgy megaláztatott vólt, szüntelen új háborúról gondolkodott, 's azon igyekezett, hogy minden Európai hatalmasságokat felindíthasson. Szándéka sikeretlen vólt. Hetedik Kelemen Pápa, a' kit az által, hogy az Orleáni Hertzeggel, (a' ki utóbb Második Henriknek nevezteteti) Medicis Katalint, a' Pápa húgát elvetette, a' maga részére hajtott, előbb meghólt, mint igéreteit tellyesíthette vólna. Nyóltzadik Henrik, a' kinek még mindenkor vólt vesződsége az elválásából következett bajjai miatt, nem akart magának új nyúghatatlanságot okozni, és ollyan háborúba elegyedni, mellynek kimenetele kétséges vólt. A' Schmalkald vá-

ro-

rosában öſzve ſzövetkezett Protestáns Fejedelmek-is megtagadtak tőle minden ſegedelmet, mert a' Frantzia Orſzági Protestánsokkal keménnyen való bánásáért megneheſzteltek reá.

Épen akkor tájban tudniilik egy ollyan lépést tett Első Ferentz, mellyért ellene haragudtak a' Protestánsok. Némelly eſzelősek holmi gunyoló írásokat ſzegeztek-fel közönſéges helyekre a' Papi rend és az Oltári Szentſég tiſztelete ellen. A' Király az abból ſzármazható nagyobb botránkozásnak eleit akarván venni, pompás proceſzſziókat tartatott. Maga-is jelen vólt ſzeméllye ſzerint azokon, egy gyertyát vivén kezében. A' Királyi Hertzegek magok vitték a' ſzentſég felett az eget vagy baldachint, 's maga a' Király a' Párisi Püspök előtt egy tüzes beſzédet tartott, mellyben a' többek között azt mondotta, hogy „ha valamellyik keze eret-» nekſéggel meg van fertőztetve, kéſz leſz azt » elvágatni, 's még a' fijának ſem fogna meg-» kedvezni, ha illyen bünben találtatnék." Hat Lutheránusok a' legnagyobb kegyetlenſéggel megégettettek; egy a' végre kéſzített alkotmányon valamíg meg nem haltak, addig forgattattak majd a' tűzben, majd a' tüzön kívül. Ezt ugyan az a' Király tselekedte, a' ki annak-előtte ſok jeleit adta a' Protestánsokhoz való hajlandóſágának. Ugyan-is ő Melanchthont magához invitálta vólt, annak a' tanátsával akarván élni az egymás ellen felgerjedett Felek' indúlatjainak letsendesítésében. A' Schmalkald városában öſzve ſzövetkezett Fejedelmek előtt tett kinyilatkoztatásában nagy mértékletesſéget mutatott a' per alatt lévő tzikkelyekre nézve. Jól tudta azt, hogy a' testvér húga, Margit, a'

Na-

Navarrai Királyné az újításokat ſzerette és elömozdította. — De a' most le-írt alkalmatoſſággal kétſég kivül olly nagy vólt a' zürzavar, hogy annak letsillapíthatását nem reménylette másképp.

Jóllehet minden frigyeseitöl el vólt hagyattatva, még-is megtámadta a' Majlandi Hertzeget. Ezen megtámadásra a' következendö történet adott alkalmatoſſágot. A' Majlandi Hertzeg Sforza Ferentz a' Frantzia követet ſzántſzándékkal és ravaſzúl öſzve haragította egy Majlandi Nemessel, mellynek vége a' lett, hogy ez a' Majlandi Nemes a' Frantzia követ által megölettetett. Azután a' Hertzeg a' követet megfogatta, 's a' törvény ſzék által halálra ítéltetvén megölette. Ezen követén elkövetett megbántásért akart Elsö Ferentz bolzſzút-állani. Elöſzer-is a' Szabaudiai Hertzegnek Károlynak tartományait foglalta-el. Geneva ezen környül-állást haſznára fordította, 's magát függetlenné tette. Minthogy az alatt Hertzeg Sforza Ferentz magtalanúl meghólt, a' Tsáſzár birtokába vette Majlandot. A' Király-is vitatta ezen Hertzegſéghez való jussait, a' két Fejedelmek alkudozásba botsátkoztak. Ötödik Károly ſzántſzándékkal húzta halaſztotta a' dolgot; azt igérte, hogy azt a' Hertzegſéget a' Király' második vagy harmadik Fijának által fogja adni, Fœudum gyanánt; ez által az ö külömben olly heves vetélkedö társát elhitette, és megtsendesítete, 's más felöl az alatt rendeléſeket tett annak fegyver által való elnyomására. A' Tsáſzár Rómába menvén az egéſz Consistorium elött egy heves és kemény beſzédet tartott a' Király ellen. Ferentz még ezen történet

ténet után'-is folytatta az alkudozást, nem ügyelvén arra a' fergetegre, melly az ő feje felett öſzve gyült.

NEGYEDIK TZIKKELY.

Ötödik Károlynak, Frantzia Orſzágba való béütése. — Első Ferentznek a' Törökökkel való öſzve ſzövetkezése. — A' Nizzai fegyver-nyúgvás. — A' Genti párt-ütés.

Ha egy felől a' Frantzia Orſzági Király ſaját ſzerentsétlenſége által vígyázóbbá tétetett, más felől a' Tsáſzár a' jó ſzerentsének ſok kedvezései által, mint nagyobb-nagyobb dolgokra való vágyásra indítatott. Azzal hízelkedett ez magának, hogy Frantzia Orſzágot könnyen elfoglalhatja. Mindenféle holmi jövendölések vóltak a' köznép között elſzórva, mellyek ő néki mindenütt jó ſzerentsét igértek, 's mellyeknek a' könnyen hívő köznép tökéletesen hitelt adott. A' Tsáſzár legjobb hadi vezérjei javaslások ellen ötven ezer emberrel Piemont vagy Pedemontium tartományába ment, és haſznára fordította Markéz Saluzzo' hitetlenſégét, a' ki jóllehet Ferentz Királynak ezer jótéteményeivel élt, még-is olly háládatlan vólt, hogy az ellenſégnek az Orſzágba való bémenetelét elömozdította. Provence tartományát árvíz módra elborították a' Tsáſzári ſeregek.

Az

Az akkori fö vezér, a' ki attól fogva Connetable lett, Montmorency Annás, ſzerentsejére a' Királlyal ſzorosan öſzve beſzéllett az Orſzágnak legjobb módjával leendö óltalmazása eránt. A' magános és kissebb haſznot a' köz és nagyobb haſznak feláldozván, minden ſzántó-földeket öſzve-tipratott, Arles és Marseille városain kívül, mellyekbe ſzamos örizö ſeregeket tett, minden egyébb városokat elhagyott, s' Avignon mellett úgy bésántzolta táborát, hogy azon az ellenſég gyözödelmet nem vehetett. Az igen eleven és gyorsaſágra termett Frantzia katonaſág zúgolódott a' fö vezérnek ezen tselekedete ellen, melly a' nemzet terméſzetével olly igen ellenkezett; de Ötödik Károly nem ſokára tapaſztalásából általlátta, melly bölts, és melly elöre meggondolt plánum vólt ez: az ö ſeregei tsak hamar elfogyatkoztak, réſzſzerint a' ſok éhſég, réſzſzerint a' ſok betegſég miatt. Sem Arles, és Marſeille városait nem ostromolhatta, ſem Montmorencyt meg nem támadhatta, ſem azt ütközetre ki nem tsalhatta. Kéntelen vólt magát viſzſza vonni, mintha megfutamtatott vólna; 's viſzſza mentében a' Provence tartományabéli paraſztok katonáinak egy réſzét agyon verték. A' Flandriabélieknek Pikardiába való béütések hasonlóképpen foganatlan lett; mert kéntelenek vóltak Peromne városának ostromlását félben hagyni. Soha ſem tetſzett ki jobban, mint ekkor, mit tehet Frantzia Orſzág, és mi telhetik-ki tőle, ha magát óltalmazni akarja. Melly kár vólt hát idegen Orſzágokban tékozolni annak a' nemzetnek vérét, melly a' maga hazájában mind a' maga bóldogſágát, mind Királyjáét feltalálhatja!

A' két

A' két egymással vetélkedő Fejedelmek már több ízben-is kimutatták egymás ellen törő indúlatjokat ollyan beſzédek által, mellyek hozzájok nem illettek. Első Ferentz még egyſzer kiöntötte egy illetlen tselekedet által haragját a' Tsáſzárra. A' Parlamentommal gyűlést tartatott ellene, mellyben az vítattatott, hogy mivel Károly a' Cambraii városában kötött békeſséget megrontatta, 's következésképpen ezen békeſségnek tzikkelyei már nem állanak, azért ő, a' kit az Artesia és Flandria tartományaira nézve úgy kell nézni, mint a' Frantzia Király Vasallusát, a' Feloniának vagy hitetlenſégnek vétkébe keveredett, 's a' Frantzia Orſzág Nagygyainak gyűlésében tartozik maga mellett felelni, 's tselekedetéről ſzámot adni. Citáltatott-is a' Tsáſzár ezek által, 's minthogy a' rendelt időre meg nem jelent, egy formális Processus után az az ítélet hozattatott reá, hogy a' két említett Feudumok tőle elvétessenek.

Ezt az illetlen és foganatlan méltatlanſágot egy másik-is előzte vólt-meg. A' Frantzia Korona örökösének halála egy kegyetlen gyanúſág által egéſzen a' Tsáſzárnak tulajdonítatott. A' Korona örökösének pohárnakja Montecuculli halálra kínoztatván a' kínok között, midőn vallatták, utóbb azt vallotta, hogy ő adott mérget a' Korona örökösének, és hogy ezen gonoſz tselekedetre két Tsáſzári Generálisok kiſztették ötet, még pedig a' Tsáſzárnak tudtával. De az ollyan vallás-tétel, mellyet a' kínzó ſzerſzámok ſajtolnak-ki, mindenkor gyanús lehet. Igen hihető, hogy a' Korona örököse természeti halállal múlt-ki; egyébb eránt-is Ötödik Károly annak megöletteteséből ſem mi haſznot ſem reménylhetett, minthogy a' Királynak

nak még két fija vólt életben. Medicis Katalinra, az Orleani Hertzeg' feleségére, erre a nagyra vágyó és roszszívű aszszonyra inkább lehetett vólna a' gyanúság, minthogy a' Korona örököse halálával az ő férje lett a' Koronának örököse. Ötödik Károly Tsászár ki-is nyilatkoztatta ezt nem homályosan; 's az ő gyanúsága alkalmasint reá-is fért erre a' Hertzegnére, 's megegyezett annak egyébb maga viseletével, a' mint ezt utóbb megfogjuk látni.

Hogy a' háborút egy mindenképpen rettenetes ellenséggel szerentsésen folytathassa, a' Frantzia Király szövetséget kötött Szolimánnal, 's az által magát újjabb rágalmazásoknak tette tárgyává. Az illyen szövetség akkor még úgy nézettetett, mint a' Keresztyén Vallásnak betsületlenítése. — A' Keresztyének nem szégyenlették egymást rontani és öldösni; de a' legnagyobb szükség idején-is a' Törökökkel szövetségre lépni szégyennek tartották. Illyen közszalakat vetett a' vallásbéli gyülölség az emberek közzé. Első Ferentz úgy végzett a' Törökökkel, hogy midőn ő Majlandba béüt, azok ugyan akkor üssenek-bé Magyar és Nápoly Országokba. Barbarossa kiszállott Tarantóhoz közel, hadi népével együtt, 's mindenütt a' körül belől való vidékeken nagy rémülést okozott; de a' Frantziák elmaradtak a' rendelt időről, minthogy a' Király a' rendelések megtételében elkésett. Ezen okra nézve nem lett a' dolognak ollyan kimenetele, a' millyent a' Frantziák kivántak. Látván a' Törökök, hogy Dória egy hajós sereggel ellenek mégyen, viszszavonták magokat, 's igen okosan tselekedtek.

Harma-

Harmadik Pál Pápa (kinek familiai neve Farnese vólt) egy felől Európának békeſséget, más felöl a' maga familiájának nagyobb tekéntetet akarván ſzerezni, végre azt javasolta a' két ellenſéges Fejedelmeknek, hogy a' békeſſégnek helyre állítása végett menyjenek öſzve Nizza városában. E' meglévén, a' nélkül, hogy egymást ſzemélyesen látták vólna, a' Pápának ſzorgalmatos közben járása által tíz eſztendei fegyver nyúgvást kötöttek. Meghatároztatott, hogy addig míg tökélletes békeſség lenne, mindenek az akkori állapatban maradjanak. A' két Fejedelmek azután látták egymást Aiguesmortes városában, 's az egymással való egyet értésnek világos jeleit adták. Az illyen magával való ellenkezéseket a' régi lovagſágnak erköltseiből kell megmagyarázni, jóllehet ezen vitézi rend régi virtusainak már tsak az árnyékja vólt-meg.

A' Pápa elérte tzélját az által, hogy Farnese Octavionak, mint Ötsének, a' Tsáſzár leányát, Margitot, Medicis Sándor' özvegyét megnyerte feleſségül. Medicis Lőrintz, Medicis Sándornak közelről való attyafija és meghitt barátja, ezen utólsót orozva megölte; de a' gyilkosnak ſemmi haſzna ſem lett ezen rút gonoſzſágából. A' Tsáſzár Második Cosmust, Medicis Jánosnak fiját tette Florentziának Urává.

Melly igen terhes légyen a' ſokáig tartó hadakozás, még a' leghatalmasabb Fejedelmeknek-is, és melly ſok kedvetlenſégeket okozzon nékik, annak igen ſzembetűnő bizonyſága az, hogy Ötödik Károly utóbb a' pénzből kifogyott; katonái' 'sóldját rendſzerint kifizetni nem tudta, és hogy azoknak ki nem fizetése mindenfelé zenebonát támaſztott. Oſzvehivta Toledó városában a' Kastiliai Nagyokat, eleikbe terjeſztette

ſzükſégét, 's tőlök ſegedelmet kívánt. A' Spanyolok már annakelőtte-is gyakorta zúgolódtak ezért, hogy egy ollyan háború miatt ſattzoltattak, mellyhez ő nékik ſemmi közök ſem vólt. A' Nemeſség, melly a' maga gyökeres Privilegiomai ſzerínt az adózástól ment vólt, ezen gyűlésben-is ellene mondott a' Tsáſzárnak, 's nem akart ſemmit-is fizetni. Károly megboſzſzonkodván, véget vetett a' gyűlésnek; de attól fogva a' fő Nemeſséget és a' Prælátusokat egéſzen kihagyta az Orſzág gyűléseiből, azt mondván, hogy a' kik adót fizetni nem akarnak, azok nem érdemelnek Voksot a' Nemzet dolgairól való tanátskozásban.

Melly hatalmasok és melly kevélyek vóltak légyen a' Spanyol Orſzági Nagyok, azt meglehet ítélni a' következendő történetből, mellynek Toledó városa vólt tanúja. A' Tsáſzár egy vitézi játékról ment hazafelé Udvari embereivel együtt. Egy Udvari ſzolga útat akarván a' Tsáſzárnak kéſzíteni, megütötte páltzájával Hertzeg Infantádó lovát. A' Hertzeg kardot rántott, 's megsebesítette az Udvari ſzolgát. Károly parantsolta egy Udvari tiſztjének, hogy az a' Hertzeg azonnal fogattassék-meg. Tüstént elől állott a' Kastiliai Connetable, eligazította onnét az Udvari tiſztet, azt mondotta, hogy ő néki ván jusa, és nem másnak az Orſzág Nagyainak megítélésére, 's a' Hertzeget elvitte a' maga házához. A' többi jelen lévő Nagyok, mindnyájan helyben hagyták, és ditsérték ezen tselekedetét, 's elmentek vele egyegyütt annak a' házához. Minden Nagyok közzül tsak egyetlen egy Kárdinális maradott a' Tsáſzárral. A' Tsáſzár, minthogy okos vólt,

úgy

úgy tettette, mintha ſemmit ſem illetődött vólna-meg; mert a' keményſégnek még gyáſzoſabb következése lehetett vólna. Más nap azt az ajánlást tette Hertzeg Infantádónak; hogy az Udvari ſzolgát ollyan büntetéssel fogja megbüntetni, a' millyennel a' Hertzeg kívánná. A' Hertzeg elſzégyenelvén magát megajándékozta az Udvari ſzolgát, 's a' Nagyok ismét megjelentek az Udvarnál.

Még nagyobb lármát és zendülést okozott Gent vagy Gandavium vidékeny az adónak fellyebb emelése, melly által az oda való lakoſok a' magok Privilegiumait megsértetni gondolták. Ezek a' Mecheln városába lévő kormány ſzék által vétkeseknek, és pártütőknek ítéltetvén Elsö Ferentzhez folyamodtak, 's azt ajánlották néki, hogy Királyoknak esmérik, városokat néki felnyitják, 's Flandria és Artésia tartományainak elfoglalásában néki ſegitſégül leſznek. Gent városának fekvése, az abban virágzó kereskedés és egéſz tartományának jó karban való létele, mind ezek betsessé tehették vólna Ferentz Király előtt azt a' jó alkalmatosſágot, melly maga kínálta ötet magával. De a' Király' kívánſágai egéſzen Majlandra vóltak függeſztve, 's még mindenkor azt reménylette, hogy azt megnyeri a' Tsáſzártól Feudum képen. Nem tsak meg nem hallgatta, 's el nem fogatta a' Gentiek ajánlását, hanem az egéſz dolog felől a' Tsáſzárt-is tudósitotta.

Károly, a' ki a' Frantzia Királynak természetét tökélletesen esmérte, engedelmet kért arra, hogy a' pártütő Gentiek' megalázására legyen néki ſzabad Frantzia Orſzágon keresztül menni, 's azt az igéretet tette, hogy ezen fel-

tétel alatt által fogja néki Majlandot engedni. A' Tsászárnak ezen tselekedete mindenek előtt vakmerő bátorságnak látszott lenni. Minden tanátsosi ellenzették ezt néki; de a' dolognak kimenetele megmutatta, hogy Károly tudta kivel bánik. A' mit kért, azt tsak hamar megnyerte. Száz késéröivel együtt kereſztül útazott vetélkedő társának tartományain, mindenütt nagy pompával fogattatott, Párisban hat napokig mulatott, ott minden kitelhetőképpen megtiſzteltetett, 's minden akadály nélkül folytatta útját, a' nélkül, hogy Majland eránt tett igéretéről legkissebb levelet vagy más erősítő bizonyſágot adott vólna. A' Gentiek elrémülvén, kinyitották előtte kapuikat. Károly ugyan azon a' napon, mellyen Gent városában ſzületett, bément abba 1540-dik eſztendőben, a' mint maga magát kifejezte „Fejedelmi pál„ mátzával és ítélő fegyverrel." A' legjeleſebb Polgárok és elöl-járók közzül huſzonhatnak fejek vétetett, és még ſokkal többen ítéltettek más büntetésre. A' város megfoſztatott Privilegiumától, 's kéntelen vólt pénzbéli büntetésül nagy ſummát fizetni, a' végre, hogy azon egy vár építtetnék, mellyel őket zabolában lehetne tartani.

A' mit Ferentz előre láthatott vólna, azt nem ſokára megtanúlta, 's meglátta ſaját tapaſztalásából. Ötödik Károly nem tsak által nem engedte Majlandot, hanem tagadta-is, hogy ő azt megigérte vólna, 's a' maga fijának Második Filepnek adta azt a' Hertzegſéget. Ez által ismét egy új háborúnak magva hintetett-el, 's a' jobbágyok még egyſzer kénteleníttettek Fejedelmeik indúlatjainak áldozatjaivá lenni.

ÖTÖ-

ÖTÖDIK TZIKKELY.

Harmadik Pál Pápa közönſéges egyházi gyülést tart. — Nyúghatatlanſágok és háborúk. — A' Crespy városában kötött békeſség. — Nyóltzadik Henriknek kegyetlenkedése.

A' Római Pápák ſokáig azt reménylették, hogy a' Vallásbéli villongásokat ſzép módjával le lehet tsillapítani; de ez a' reményſég mind jobban jobban elenyéſzett, 's a' Vallásbéli ellenkezések naponként öregbedtek és nevelkedtek. A' közönſéges egyházi-gyülésre való appellálások, mellyek mind úntalan megújíttattak, nem kevés nyúghatatlanſágot okoztak a' Római Udvarnak. A' Római Udvar most-is ſzokott Systémáját követte: engedett a' környülállásoknak. Midön végre a' Katholikusok' unſzolásaira és kéréseire reá állott, 's ollyan rendeléseket tett, mellyek a' Protestánsoknak nem tetſzhettek. Ezek azt kívánták, hogy nékik-is ollyan ſzabadſág adattassék, mint a' Katholikusoknak, és hogy az egyházi gyülés Német Orſzágban tartassék. Harmadik Pál Pápa előſzer Mantua azután Vicenza városaiba hírdetett gyülést; de ezen gyülésben ſemmire ſem lehetett menni, valamint hogy más felől annak a' reformátziónak ſem lett ſemmi sikere-is, mellyet a' Pápa maga próbált a' Vallás dolgában tétetni. Luther ezt mondotta arról: „a' ſzö-

„ möltsöket gyógyítják, a' fekélyekkel pedig „ nem gondolnak."

A' Protestánsok egyházi gyülés helyett azt kívánták a' Tsászártól, hogy hívattassanak öszve a' Theologusok, a' végre, hogy a' Vallásbéli dolgokról beszélgessenek, és a' per alatt lévő tzikkelyeket megvi'sgálják. Meg-is lett ez a' Pápának ellenére, az 1541-dik esztendőben Ratisbonában tartatott Országgyülésen. Károly a' gyülésen egy Concordia nevezetű írást adott elő, melly minthogy igen mérséklett hangon vólt írva, egyik felekezetnek sem tetszett. Azonban a' hitnek külömbkülömbféle ágazatjaira nézve tsak ugyan meglett az egyesség; hanem a' külső Isteni tiszteletet, az egyházi külső hatalmat, és más efféle tárgyokat illető dolgokban épen nem tudtak megegyezni.

Minthogy a' Tsászár az öszve-egyezésnek már semmi módját sem látta, azért egy végzésnek kiadására bírta a' gyülést, mellynek a' vólt a' Summája, hogy azok a' tzikkelyek, mellyekre nézve a' Theologusok megegyeztek, minden sérelem nélkül megmaradjanak, egyébb tzikkelyeknek pedig megerösítése vagy eltörlése a' közönséges egyházi gyülésre, vagy ha az nem tartatnék, egy nemzeti 'sinatra, vagy ha ez sem lehetne-meg, egy másfél esztendőnél tovább nem haladó Ország gyülésre bízattassék, 's addig semmi újítások ne tétessenek. A' Pápa nem tsak meg nem elégedett ezen végzéssel, hanem kárhoztatta-is azt, azért, hogy a' világiak az Anyaszentegyház' dolgaiban bírákká akarták magokat tenni. Más felöl a' Protestánsok-is panaszolkodtak, hogy ezen végzés által az ő szabadságok megsértetik, és keskeny

hi tá-

határok közzé ſzoríttatik. Ezeknek kívánſágokat Károly egy különös kinyilatkoztatás által bétellyesítette, 's panaſzſzaikat megorvosolta, mert ſzükſége vólt reájok, 's ugyan azért kedvezni kellett nékik.

Az öttse Ferdinánd Magyar Orſzágnak egy réſzét elveſztette. Zápolya János, mint vetélkedö társa nem bírván vele, Szolimánt hívta-bé az Orſzágba, magát annak adó fizetöjévé tévén. Zápolya meghólt, 's egy tsetsemö gyermeket hagyott maga után. Ferdinánd elakarta az Orſzágnak azon réſzét - is foglalni, melly elébb Zápolya hatalmában vólt; de annak halála után törvényes egyezés által néki leköteleztetett. A' Nagy-Váradi Püspök és Kardinális Martinuzzi, a' ki Zápolya fijának tútora vólt, ſegítſégül hívta a' Törököket. Híjában igyekezett Ferdinánd annak ezekkel való alkudozását akadályoztatni, 's híjában tett igéretet, hogy ö-is megfogja a' nékik ajánlott adót fizetni. A' Törökök ellene jöttek nagy erövel, megütköztek vele; meggyözték ſeregeit, 's elverték Buda alól. Azonban Szolimán maga tartotta-meg mindent, a' mit Zápolya' fija ſzámára foglalt-el, 's ezt az Annyával együtt Erdély Orſzágba küldötte. Mind ezeknek hírét a' Tsáſzár a' Ratisbonai gyülésen hallotta-meg, 's e' vólt annak az oka, hogy a' Protestánsoknak kedvezett.

Azonkívül-is egy más nagy dologról gondolkodott. Algir Orſzágát akarta elfoglalni, a' hol azt reménylette, hogy ſzintén olly ſzerentsés elömenetele léſzen, mint Tunisban vólt. Az Algiri Királynak Barbarossának távol-létében Hascen Aga uralkodott, a' ki ſzületésére

nézve Sardiniából való lévén kereſztyénből Törökké és Eunuchussá, 's utóbb nagy Generálissá lett, 's a' tengeren való haramiáskodásai által a' Spanyoloknak kimondhatatlan ſok kárt tett. Boſzſzút akarván Károly rajta állani, állhatatosan megmaradott feltétele mellett, ſemmit ſem akart az abból ſzármazható veſzedelemről hallani, siket vólt a' híres Dóriának minden kérésére, hajóra ült 1540-dik eſztendőben hadi Népének javával, 's October 20-dikán megjelent Algir városa előtt. Alig ſzállott-ki a' ſzárazra, midőn egy irtóztató záporral elegyes fergeteg támadott. A' hadi ſerege mindenben ſzükſéget látott, nem vólt ſem ſátor, ſem menedék hely, ſem ſegedelem. Az éjtſzakát vízben és ſárban kellett tölteni, 's a' hajók nagy réſzént megrongáltattak. Az Algiriak reájok rohantak, elfáradott és nehéz fegyverekkel megterhelt katonáira, 's ha Károly magát nagy ſietſéggel viſzſza nem vonta vólna, maga-is elveſzett vólna. Szerentséjére mint egy három napi meſzſzeſégnyire a' Metafuzi Foknál várta ötet Dória, a' hová az magát egy nagy ſzélvéſz után megvonta. Károly ezen veſzedelmek között elérkezett oda, 's minekelőtte Spanyol Országba jutott vólna, még egynéhányſzor forgott veſzedelemben a' tengeren. Ezen ſzerentsétlen táborozás megtaníthatta ötet arra, melly káros légyen a' bölts tanátsot megvetni. De ha egy felől nagy kárt vallott, más felől ugyan ezen ſzerentsétlenſég alkalmatosſágot adott néki arra, hogy bátorſága, álhatatosſága, nemes ſzívűſége és jóſága által még nagyobb ditsőſéget ſzerezzen magának. Talám ſoha ſem vólt ő olly nagy, mint a' ſzerentsétlenſégnek közepette.

Első

Első Ferentz még mindég boſzſzonkodván Majlandért, keresett alkalmatoſságot a' Nizzai fegyver nyúgvásnak felbontására, 's nem ſokára adódott-is néki ok a' méltó panaſzolkodásra. Két követei, az egyik Constantzinápolyba, a' másik Velentzébe való útazások közben megölettettek éppen akkor, midőn Ötödik Károly Algir felé kéſzült. Minthogy a' Frantzia Király ezt a' tettet a' Majlandi Helytartónak tulajdoníttotta, és ezen megbántódásért ſemmi elégtételt nem nyert, minden Európai Udvarokat kért ügyének óltalmazására. De nem talált több ſzövetſéges társokat, hanem tsak a' Svétziai és Dániai Királyokat, és a' Török Tsáſzárt Szolimánt, a' kivel ismét megújította ſzövetſégét.

Minthogy a' Törökökkel való ſzövetkezést, melly néki vétekül tulajdoníttatott, vallásbéli buzgóſága által elfelejtetni akarván a' Protestánsokkal keménnyen bánt; azért a' Német Országi Protestánsok megtagadták tőle ſegítſégeket. Nyóltzadik Henriknek heves terméſzetét nem kéméllette elegendőképpen, ſőt megbántotta azt az által, hogy az Angliai Korona' örökőſének Eduardnak a' Scotiai Királynéval, a' még akkor tsetsemő Máriával leendő házaſságát, melly Angliának Scotiával való egyeztetése végett tzélba vevődött, megakadályoztatta. A' Tsáſzár az Angliai Királynak ebből ſzármazó nehezteléſét haſznára fordította, elfelejtette azt a' ſérelmet és kisebſéget, mellyet Henrik a' már ekkor meghólt Arragoniai Katalinon tett, 's ſzoros ſzövetſégre lépett azzal Frantzia Ország ellen.

Tsak hamar a' hadnak elkezdődése után Első Ferentz 1542-dik eſztendőben egyſzerre

öt Armádiát állított-ki; a' melly nyilvánſágos bizonyſága annak, hogy most midőn hatalmaſabban bánhatott népével, 's ſzabadabban uralkodhatott rajta, ſokkal ſzerentsésebben folytathatta dolgait, mint annakelőtte, minthogy mind a' megkívántató pénzt hamarébb béhajthatta, mind a' ſzükſéges ſeregeket könnyebben öſzvegyüjthette. Azonban ezen nagy kéſzületeket elejénten nem igen jó előmenetel követte.

Az Orleáni Hertzeg, a' ki Belgiumban igen ſzerentsés vólt, azt a' vígyázatlanſágot követteel, hogy foglalmányait elhagyta, és Roussillon tartománnyába ment, a' hol a' testvér báttya, a' Korona örököse, Perpignán városát vítta. Azt reménylette, hogy oſztozni fog azzal a' győzedelem ditsőſégéből. De nem oſztozhatott másból, hanem tsak abból a' kissebbſégből, melly a' meggyőzettetést ſzokta követni; mert a' Város' vívását félbe kellett nékik hagyni.

1543-dik eſztendőben Ferentz megvette Landreci városát, 's híjában próbálta azt Károly viſzſza nyerni. De Gróf Enguien és Barbarossa nem vóltak olly ſzerentsések Nizza városának ostromlásában. Ellenben Szolimánnak annál ſzebben mosolygott a' ſzerentse Magyar Orſzágban, a' hol ez a' hatalmas Szultán ekkor-is ſok erős helyeket megvett.

Mennél több bajt okozott Ötödik Károlynak ez a' háború, annál jobb módjok és alkalmatosſágok vólt a' Schmalkaldban öſzveſzövetkezett Német Fejedelmeknek magokat megerősítteni. Ezek fenn ſzóval protestáltak a' birodalombéli Kamarának végzései ellen; azt kívánták, hogy ezen törvényſzék, minthogy réſzre hajló, más formába vétetődjék; 's nem akartak

tak Magyar Orſzág óltalmazására ſemmi ſegedelemmel-is lenni. A' Tsáſzár haſzna azt kívánta, hogy a' Protestánsokkal öſzve ne veſzſzen, hogy azoknak a' Frantziák ellen való háborúban-is haſznokat vehesse. Azért a' környül-állásokhoz alkalmaztatta magát, engedett nékik, 's mindent megnyert tőlek, a' mit kívánt. A' Spirai gyülésen, mellynek maga a' Tsáſzár vólt elölülője, 1544-dik eſztendőben egy közönſéges egyházi, vagy ha az nem lehetne, nemzeti gyülésig minden végzések eltöröltettek, mellyek a' Lelkiesméret' ſzabadſágával ellenkeztek, 's a' Protestánsoknak megengedtetett, hogy vallásokat ſzabadon gyakorolhassák. Ez arra bírta a' Protestánsokat, hogy a' több birodalombéli Rendekkel együtt ők-is ellenſégei lettek annak a' Királynak, a' ki a' Törökökkel tartott.

Frantzia Orſzág, mellyet most minden felől fenyegetett az ellenſég, midőn ſenki ſem reménylette, egy jeles győzedelmet nyert. Gróf Enguien, a' ki Carignan városát tartotta bézárva, keményen le vólt tíltva, hogy ütközetet ne próbáljon. Guásto megakarta ötet támadni, 's a' Frantziák nagy nyúghatatlanſággal kívánták a' hartzot. Egy Montlük nevezetű bátor ſzívű és ſzép eſzű Tiſzt, elküldetett a' Királyhoz, hogy kérjen engedelmet a' megütközésre. Ennek a' Tiſztnek tüzes beſzéde meggyőzte a' Király tanátsosait. Gróf Enguien egy tökéletes győzedelmet nyert Cerisoles mellett. A' Tsáſzári katonák közzül többen elestek tíz ezernél; ellenben a' Frantziák, ha igaz, tsak két ſzáz embert veſztettek. De más felől Frantzia Orſzág veſzedelemben forgott. A' Király a'

gyö-

győzedelmes seregeknek egy részét viszsza hívta; az által ez a' nagy győzedelem haszontalanná tétetett.

Ha Ötödik Károly és Nyóltzadik Henrik azt a' plánumot, melly eránt magok között előre megegyeztek, végre hajtották vólna, úgy Első Ferentz talám elmúlhatatlanúl oda lett vólna. Azt végezték t. i. magok között, hogy mind a' ketten, a' nélkül, hogy a' városok megvételével késnének, egyszerre és nagy erővel az Ország szívébe rohanjanak, 's Páris alatt egyesítsék egész erejeket. De ezen szándékjokból semmi sem lett; mert nem tudták magokat megtartóztatni, hogy a' Várokat ne próbálták vólna ostromolni. A' Tsászár öt hónapokat töltött-el szent Disier alatt, melly Város minden szükséges készületekkel meg vólt rakva, 's mellyet Gróf Sancerre tsudálkozásra méltó álhatatossággal védelmezett, 's nem-is adatott által elébb, hanem tsak akkor, midőn egy arra felszabadittó fortélyosan készített, és hamis Királyi parantsolat mutattatott néki. Más felől Henrik Boulogne és Montreuil városait ostromlotta. A' tél elközelgetett. A' Frantziák valamint az előtt Provence, úgy most Champagne tartománnyát öszvetipratták, és elpusztíttatták, hogy az ellenségnek ne lenne élelme. Jóllehet Ötödik Károly Chateau Thierri városát megvette, és a' Fő-városában nagy reménlést okozott; még-is félt ezen táborozásnak következéseitől. Crespy városában az Anglus Királynak megegyezése nélkül békességet kötött.

Ezen békességnek következendő tzikkelyei vóltak:

1-*ször.* A' Tsászár az Orleani Hertzegnek vagy a' maga idősebbik Leányát adja feleségül

Bel-

Belgiummal együtt, vagy a' testvérének Ferdinándnak második leányát a' Majlandi Hertzegséggel együtt.

2-ſzor. A' Tsáſzár lemond Burgundiához való jussáról; úgy ſzintén a' Frantzia Király-is Nápolyhoz, Flandriához, és Artesiához való jussairól.

3-ſzor. Mind a' ketten egyesítteni fogják magokat a' Törökök ellen való háborúra.

4-ſzer. Minden foglalmányok, mellyek a' Nizzai fegyver-nyúgvástól fogva tétettek, viſzſza fognak egymásnak adattatni.

5-ſzör. Mihelyt az Orleáni Hertzeg a' néki rendelt tartományokat birtokába veendi, a' Sabaudiai Hertzegnek azonnal viſzſza adattassanak tartományai, kivévén Pignerolt és Montmeliant.

Mind ezeken kívül még egy titkos tzikkelyben azt az igéretet tették egymásnak, hogy minden kitelhetőképpen igyekeznek vagy egy közönſéges egyházi gyülést hírdettetni, vagy Országaikban a' Vallásbéli ſzakadásokat elnyomni.

Az Orleáni Hertzeg meghólt minekelőtte házaſsága véghez ment vólna. Ennek váratlan halála Károlyra nézve nagy nyereſég vólt. Ferentz az ebből reája háramló veſzteſégért, és kárért pótolékot kívánt Károlytól, de híjában. A' Király, a' ki beteges vólt, 's a' hadakozást megúnta, csak magában elnyelte az ebből ſzármazó boſzſzúſágát.

Nyóltzadik Henrik minden nevezetes dolognak 's történetnek véghez vétele nélkül egéſz az 1546-dik eſztendőig folytatta a' háborút. Akkor békeſséget kötött, mellynek ereje ſzerént Boulogne városának birtokában maradott, ollyan

lyan feltétel alatt, hogy nyóltz eſztendök' forgása alatt azt a' Frantziák nyóltz ſzáz ezer arany tallérokon mindenkor kiválthassák. A' háború egy millió három ſzáz és negyven ezer font Sterlingekbe került néki. Illyen kárt vallott azon fáradſágos munkájával, mellyből magának olly ſok haſznokat igért. Henrik olly reményſéggel táplálta magát, hogy Normándia és Guienne tartományait, vagy épen a' Frantzia Orſzági trónust-is elfogja nyerni; mert mitsoda arany hegyeket nem igér az embernek a' nagyravágyás indúlatja?

Itt még egy két ſzóval emlékezzünk ezen Fejedelemnek indúlatjairól. Azok ö rajta ſzintén olly hatalmasan és keményen uralkodtak, valamint maga az ö alatta valóin. A' vétkek megveſztegették és elrontották azokat a' jeles tulajdonſágokat, mellyekkel ötet a' teremſzet felékesítette. Nagy ember lehetett vólna belöle, de nem lett más, hanem tsak egy éktelen tsuda. Az a' Boleyn Anna, a' kit az Arragoniai Katalin helyébe a' trónusra emelt, nem ſokára tapaſztalta annak kegyetlenſégét, és töle való elidegenedését. Egy új ſzerelem tsak hamar elóltotta azt a' ſzerelmet, melly elébb a' házaſságbéli elválást okozta. Az új Királyné tsupa ellene való gyanú miatt a' törvény-ſzék eleibe idéztetett, és megölettetett. Seymour Johanna más nap mindjárt Királynévá lett; 's a Király az elébbeni feleſégével Boleyn Annával való házaſságát valóſágtalannak, és ſemmit ſem érönek hírdettette lenni. Seymour Johanna meghólt 1537-dik eſztendöben, minekutánna Eduard Királyi Hertzeget ſzülte vólna. Azután Clevei Annát vette-el Henrik; 's ismét, a' melly

hamar

hamar elvette, olly hamar elbotsátotta azt, ſemmire való okokra nézve, mellyeket mindazonáltal a' Parlamentom igen elégſégeseknek tartott. Ekkor már Howard Katalinnak lett ſzerentséje a' Királynéſághoz, a' ki-is tsak hamar halálra ítéltetett, 's elveſztette fejét azért, hogy ifjúſágában némelly ſzerelmei vóltak. Par Katalin, Henrik' hatodik feleſége tsak nem hasonlóképpen járt, minthogy a' Királlyal való barátſágos beſzélgetés közben némelly vallásbéli vélekedései külömbözni látſzattak a' Király' vélekedéseitől. Már ki-is vólt adva feje vétele eránt a' parantsolat. Szerentséjére még jókor megtudta a' Királyné, 's nyájas és mesterſéges hízelkedései által megengeſztelte a' Királyt.

A' félénk, erötlen és alatsony gondolkozású Parlamentom, a' Király indúlatjainak mindenekben eſzközül ſzolgált. Azok a' képtelen és kemény törvények, mellyeket az diktált, ſemmi ellen mondásra ſem találtak. Így p. o. azon alkalmatoſſággal, midön a' ſzerentsétlen Howard Katalin' processusa folyt, halálra méltónak ítéltetett az ollyan Királyné, a' ki férjhez menésekor ſzűz leánynak tartattatván, ha ſzűz nem vólna, a' Királynak azt meg nem vallaná; 's halálos bűntetés tétetett mind azokra-is, a' kik ha a' Királyné' házaſágbéli hűſége eránt valamelly gyanúſágot tudnának, azt a' Királynak tudtára nem adnák. Így továbbá halálos bűntetés alatt megtiltatott mind az, hogy valaki a' Királynak két első házaſágát valóſágosnak és törvényesnek tartsa, mind az, hogy valaki Mária és Er'sébet Királyi Hertzeg Kisaſzſzonyak betsülete ellen legkissebbet-is ſzóllani méréſzeljen; jóllehet ezek ugyan azon házaſágokból ſzármaztak, mellyek törvényteleneknek ítéltettek lenni.

Legtsudálatosabb és megmagyarázhatatlan vólt Nyóltzadik Henrik a' Vallásbéli dolgokra nézve. Az egyházi dolgokban való hatalmat, mellyet magára ruháztatott, minden kéméllés nélkül gyakorlotta, 's fegyverrel akarta vélekedéseit terjeſzteni. Éktelen keményſéggel bánt mindenekkel, a' kik másképp méréſzeltek gondolkodni mint ő, ő-is pedig felette álhatatlan vólt gondolkodásában. Az ő hitének tzikkelyei olly ſok formában változtak, mint az ő tsudálatos kedve és kénye. Valamint egy felől a' Római Anyaſzentegyház ellen nagy hevesſéggel kikelt; úgy más felől ſzintén olly hevesſéggel buzgott a' Római Katholika Vallásnak majd minden tzikkelyei és ágozatjai mellett. A' Kristus testének és vérének az Úr vatsorájában való tökélletes jelenléte, a' magános mise, a' titkos gyónás, a' Papok' házaſſágtalanſága, a' ſzüzeſség fogadásának ſzentül való megtartása; mind ezek Orſzág törvényeivé tétettek, még pedig ollyanokká, mellyeket halálos bűntetés alatt nem vólt ſzabad által hágni. Mind ezek eránt egy híres és kemény végzést tett közönſégessé a' Parlamentom. — De minden nagy vétkeknél nagyobb és legkárhozatosabb vétek a' vólt, ha valaki a' Királynak az egyházi dolgokban való hatalmát tagadta, kétſégbe hozta, vagy legalább meg nem esmérte. Ez okozta Fisher Jánosnak, egy ritka érdemű Püspöknek, és a' híres Morus Tamásnak ezen feddhetetlen és példás maga viseletű Cancellárjusnak fejek vételét. Az a' tsendes elme, és nyúgodt ſzív, mellyet ezen utólsó az ő halála előtt és halálában mutatott, egéſzen rendkívül való és tsudálkozásra méltó. Midőn a' veſztő alkotmányra felment, így ſzóllott egyik kéſérőjéhez: „ſegéljen az Úr

„ egy

„ egy keveset, míg felmehetek; ha egyszer oda „ fel leszek; azután segítség nélkül-is könnyen „ lejövök." A' hóhérhoz, a' ki tőle botsánatot kért, ezt mondotta: „ barátom az én fejem- „ vétele alig ha kissebbséget nem okoz néked, „ mert igen rövid nyakam van." Már reá tette volt nyakát arra a' tör'sökre, mellyen annak el kellett vágattatni; de észre vévén, hogy a' szakálla az álla alá ér, hirtelen felugrott 's így szóllott a' hóhérhoz: várj egy kitsinyt, hadd töröljem félre a' szakállomat; mert az nem vétett a' Királyi Felség ellen.

HATODIK TZIKKELY.

A' Tridentumi Egyházi-Gyülésnek kezdete. — A' Német Országi Protestánsok ellen folytatott háború. — Első Ferentznek és Nyóltzadik Henriknek halálok.

Luther Reformátiójának kezdetétől fogva mind úntalan tétettek egy közönséges egyházi gyüléshez a' készületek; de sokáig sikeretlenül maradtak azok. Jóllehet sok tapasztalásokból lehetett azt tudni, hogy az ollyan nagy egyházi gyülések, az emberi indúlatoknak zabolátlansága miatt, a' legbőltsebb rendelések által-is a' méllyen elgyökeresedett sebeket meg-nem szokták orvosolni; mindazonáltal még sem láttak a' Katholikusok azokon kívül egyébb útat

és módot, melly által a' szakadásokat akadályoztatni, és az Anyaszentegyház sérelmeit gyógyítani lehetett vólna. A' Katholikus Fejedelmek hát felette igen sürgették az ollyatén egyházi gyülésnek tartatását.

Harmadik Pál Pápa igen óhajtotta, hogy Farnese Aloysius Péternek Parma és Piacenza által engedtessenek, 's a' Tsászárra megneheztelt, hogy az az egyházi birodalomnak illyen elszaggatásában meg nem egyezett. Azonban a' Katholikus Fejedelmeknek sok kérésekre végre reá állott valamennyire, 's 1545-dik esztendőre Tridentum városába közönséges egyházi gyülést hírdetett. A' Tsászár a' Vormátziai Ország-gyülésen mindenképpen igyekezett arra bírni a' Protestánsokat, hogy ezen egyházi gyülésnek vessék magokat alája. Ezek azt felelték, hogy ők semmiképpen sem fognak vallások' védelmezésébe bele botsátkozni, egy ollyan gyülésen, melly egészen a' Pápa hatalmában vagyon, és annak tetszésén jár, hogy ők a' Pápát nem esmérhetik bírájoknak, mivel az az ellenek kimondott átok által magát előttök gyanússá tette, és a' Conciliumot tsak azért tartja, hogy őket kárhoztattathassa. A' Tsászár semmire sem tudott ezen szándékában velek menni. Tellyesek vóltak ők gyanúval, hogy ez nem kívánja nékik javokat.

Igaz-is, minekutánna Ötödik Károlynak reájok szüksége nem vólt, épen nem kedvezett nékik úgy mint elébb, 's több ízben adta jeleit ellenek való törekedésének. A' Kolóniai Ér'sek és Válaszító Fejedelem Luther reformátióját akarta elő mozdítani. A' Káptalanja protestált ellene, 's a' Pápára és a' Tsászárra appellált; a' Tsá-

a' Tsáfzár elfogadta appellálásokat és pártjokat fogta. A' Vormátziai Orfzág-gyülésen ugyan ô a' Protestáns Prédikátoroknak hallgatást parantsolt; 's ellenek egy Olafz-Baráttal prédikáltatott.

De a' Protestánsok Felekezetétől lehetett tartani; mert naponként nevekedett fzámok. Annyival-is inkább kellett reájok tekénteni, minthogy ekkor tájban a' Palatinátusi Válafztó Fejedelem Friderik-is hozzájok adta magát.

A' Concilium már elkezdődött. Ezen gyülés, mellynek az egéfz Anyafzentegyház képét viselőjének kellett vala lenni, eleinten tsak negyven fő Papi fzemélyekből állott, a' kik mindjárt elsőben-is meghatározták, hogy a' reformátió dolga a' hit ágazatjaival vétettessék elő. A' Pápa azt akarta, hogy előfzör a' hit' ágazatjairól legyen tanátskozás; a' Tsáfzár ellenben azt kívánta, hogy legelőfzör a' reformátió állapatján essék által a' gyülés.

A' Concilium' legelső végzései-is ellenkeztek a' Protestánsok Vallásával. A' Szent Irásnak azon könyvei, mellyeket ők abból kirekefztettek; a' Canonicus vagy Isteni ihlésből fzármazott könyvek' rangjába tétettek; az Apostoli traditiónak a' Szent Irással egyenlő tekéntet ítéltetett; 's a' Vulgata vagy a' Bibliának akkorig kézben forgó deák fordítása hiba hélkül való fordítás gyanánt közönfégesen bévétetett. A' midőn az egyházi gyülésnek ezen végzései, mellyeknek által hágására excommunicatió vólt rendelve, a' Protestánsokat nyilvánfágosan kárhoztatták, ugyan akkor más felől az-is öregbítette nyúghatatlanfágokat, hogy a' Pápa egy Bullája által a' Kolóniai Erseket,

mint eretneket a' Püspökségtől megfosztotta, 's annak alatt valóit az az eránt való hűség alól felszabadította. A' melly dolog nyílvánságos bizonysága vólt a' Pápának a' Tsászárral való egyet értésének.

Ötödik Károly már régtől fogva készült a' Protestánsok ellen tzélozó szándékának végbe vitelére, mellyet egy ideig jónak talált eltitkolni. E' végre a' Törökökkel öt esztendeig tartó fegyver nyúgvást, 's a' Pápával szövetséget kötött; a' Protestáns Fejedelmek közzé a' viszszavonás magvát hintette, hogy magok egymás között meghasonljanak, 's eltitkolta azt, hogy ő őket megakarja támadni, mert külömben azokat a' vallásbéli buzgóság bizonyosan ismét öszve egyesítette vólna. Végre midőn már szándékát tovább nem titkolhatta, és azt a' Protestánsok megsejdítették, akkor a' Ratisbonai gyűlésen úgy nyilatkoztatta-ki magát, hogy ő nem akar senkit a' Vallás' dolgában kénszeríteni, hanem tsak a' maga Tsászári méltóságának jussait akarja óltalmazni, és a' Német Birodalomnak némelly rebellis tagjait akarja megbüntetni.

Azonban Károlynak a' Pápával kötött szövetségének az a' tzélja vólt, hogy mind a' ketten fogják fegyvereiket egyesítteni a' végre, hogy a' Protestánsokat a' Tridentumi Gyülés, és a' szent szék eránt való engedelmességre kénszerítsék. A' Tsászár arra kötelezte magát, hogy valamit ezen háborúban elfoglalnak, megosztja a' Pápával; a' Pápa ellenben nem tsak a' Spanyol Országban való egy esztendei egyházi jövedelmeknek felét néki ígért, hanem azt-is megengedte, hogy a' Klastromokhoz tartozó némelly jószágokat eladhasson.

A' ti-

A' titok nem ſokára kitudódott; Harmadik Pál Pápa maga közönſégessé tette ezen ſzövetſégnek tzikkelyeit egy Bullájával, 's egyſzersmind indulgentziát ajánlott mindeneknek, a' kik azon ſzövetſég' réſzére fegyvert fognának. A' Tsáſzár még ekkor-is megújította elébbeni kinyilatkoztatását, 's a' Protestánsoknak egy réſzét még akkor-is megnyerte az által.

De nagyobb réſze a' Protestánsoknak tsak ugyan által látta, hogy mind Vallások, mind a' Német Birodalom Constitutiója veſzedelemben forog. Erősen eltökélvén ezek magokat az ellent állásra, tüzesen kéſzültek a' háborúhoz. A' Velentzeieket, Helvétusokat, Nyóltzadik Henriket és Első Ferentzet — mind ezeket próbálták ſzövetſégeseikké tenni; de egyikkel ſem mehettek ſemmire-is. El-is lehettek kívülről való ſegedelem nélkül. Kevés hónapok alatt nyóltzvan ezernél több emberből álló ſereget gyűjtöttek öſzve, és azt minden ſzükſéges dolgoknak bőſégébe helyheztették. A' Kolóniai, Brandenburgi és Palatinátusi Válaſztó Fejedelmek Neutralisok maradtak, a' Misniai Marchio, Saxoniai Mauritius, két Brandenburgi Hertzeggel együtt a' Tsáſzár réſzére állott. Mind ezek Protestánsok vóltak. A' Saxoniai Válaſztó Fejedelem, a' Hassiai Landgróf, a' Vürtenbergi és Anhalti Hertzegek, 's ezeken kívül Augusta, Ulm és Straſzburg Városai vóltak egyedül magok, a' kik illy nagy hadi ſereget állítottak elő. Olly termékeny vólt 's olly igen bővelkedett Német Orſzág hadi emberekkel.

Ötödik Károly az ő kitsiny ſeregével Ratisbonában tartózkodott. Ha az öſzveſzövetkezett Protestánsok hamarábban láttak vólna

a' dologhoz, 's idején megtámadták vólna a' Tsászár' seregét, hihető, hogy véget vetettek vólna a' háborúnak. De azok vagy azért, hogy az akkori szokás úgy hozta magával, vagy azért, hogy a' Tsászárnak megtámadása által magokat gyülölségessé tenni nem akarták, vagy azért, hogy a' késedelmezés nemzeti hibájok vólt, vagy akármi más okokra nézve tsak húzták halasztották a' had' elkezdését, 's a' helyett, hogy fegyverhez nyúltak vólna, egy írást tettek közönségessé. A' Tsászárnak ezen írásra való felelete abban állott, hogy a' szövetségesek' fejeit, a' Saxoniai Választó Fejedelmet, és a' Hassiai Landgrófot számkivetéssel bűntette, vagy-is, mint a' Német Birodalom' feje rájok átkot mondott; a' melly tselekedet annál méretlenebb és rendkívűl valóbb vólt, minthogy az illyen bűntetést rendszerént tsak az Országgyülésének megegyezésével lehetett diktálni. Ezen sententzia által a' pártütés' bűntetésének vóltak a' Protestáns szövettséges Fejedelmek alája vetve, 's az ő Országaikat akár kinek-is szabad vólt tőlök elvenni. Ekkor izentek ők tsak hadat, 's ekkor kezdették-el a' táborozást.

Az alatt a' Pápa' hadi népe, és egyébb segítő seregek könnyen öszvekaptsolhatták magokat a' Tsászár' seregével, a' ki Ingolstadt mellett táborba szállván az ütközetet szorgalmatosan elkerülte. A' Protestánsok nem támadták-meg őtet, jóllehet haszonnal tselekedhették vólna ezt. Az ő két vezérjeik, a' kik egészszen ellenkező természetüek vóltak, egyenlő hatalommal birtak, 's az nem kevés kárt okozott. A' Tsászár méllyen látó esze hamar észre

vette

vette ezt. Előre látta, hogy ezen ſzövetſégnek tagjai nem ſoká maradnak egyesülve, és hogy, mihelyt egymástól elválnak, mindjárt megleſznek gyengülve; a' mint hogy valóſággal úgy-is lett.

Saxoniai Mauritius, egy ravaſz és nagyra vágyó Fejedelem, a' ki ſem vallását ſem fámiliáját nem ſzerette, jóllehet mind a' kettő eránt nagy ſzeretetet kívánt ſzínleni, a' Báttyának, a' Saxoniai Válaſztó Fejedelemnek tartományait elfoglalta, azt adván okúl, hogy úgy-is elfoglalná azt valami idegen Fejedelem, következésképpen jobb, hogy ő bírja azokat, mint valamelly idegen. A' ſzövettſéges Fejedelmek megengedték a' Válaſztó Fejedelemnek, hogy népét ezen hűſégtelen rokona ellen vihesse. Mihelyt az elment, mindjárt eloſzlottak 's elváltak mindnyájan. Erezték erőtlenſégeket, 's rettegtek. Károly haſznára fordította az alkalmatoſſágot, hozzá látott télközépen-is a' dologhoz, 's ostromlotta a' Városokat. Ulm megadta magát, 's annak példáját a' ſzövetſégnek tsak nem minden tagjai követték. Térden állva kértek a' Tsáſzártól kegyelmet, a' ki őket nagy ſummák fizetésére bűntette.

Az alatt a' Saxoniai Válaſztó Fejedelem nem tsak viſzſza nyerte tartományait, hanem a' hűſégtelen Mauritius birtokának-is nagy réſzét elvette. De a' Tsáſzár mindenkép azon igyekezett, hogy ezen Válaſztó Fejedelmet és a' Hassiai Landgrófot ſemmivé tegye, jóllehet a' környülállások nem kedveztek ſzándékának. Harmadik Pál Pápa, a' ki nem tartotta tanátsosnak egy ollyan hatalmaſſágnak nevelkedéſét tovább előmozdítani, mellynek Olaſz Or-

ſzág-is könnyen áldozatja lehetett vólna, 's a' ki külömben-is megneheztelt mind azért, hogy a' foglalmányokban nem réſzesíttetett, mind azért, hogy a' Tsáſzár a' Protestáns vallásnak gyakorlását a' maga táborában megengedte, viſzſza hívta a' maga ſeregeit; melly által a' Tsáſzári Armádia igen meggyengült.

Ugyan akkor 's azon egy idöben esett a' Tsáſzárnak értésére az-is, hogy egy Fiesco nevezetü Genuai gazdag és fö Nemes pártot ütött, a' Doriákat megtámadta, és magát akarta a' Respublikának fejévé tenni. Ezen öſzve-esküvés nagy okosſággal kormányoztatott, 's tsak egy véletlen történet által dült dugába. Fiesco belé fuladt a' vízbe azon alkalmatosſággal, midön a' Respublika' hajós ſeregét elfoglalta. A' Tsáſzár gyanakodott, hogy ez az öſzve esküvés nem ment véghez a' Frantzia Orſzági és Római Udvarok tudta, és megegyezések nélkül, és hogy következésképpen valamelly nagy fergetegnek kellene ellene keletkezni; 's az okosſág félbe hagyatta vele hadakozását.

És valóban Elsö Ferentz arról gondolkodott, hogy az Európai hatalmasſágok között az olly igen elbomlott egy arányúſágot helyre állítsa, mellyre Európának olly igen nagy ſzükſége vólt. Alkudozásba botsátkozott e' végre Szolimánnal, a' Pápával, a' Velentzeiekkel, a' Német Orſzági Protestáns Fejedelmekkel, Angliával és Dániával. Megſzaporította jövedelmeit, Katonákat ſzedetett és Magazinokat állított-fel. A' tapaſztalás okossá tette ötet, 's már most nem hagyta magát indúlatjai által hordoztatni. Ugyan azért hát Károlynak vólt mitöl félni. De a' ſzerentse, melly ötet olly

ſok-

ſokſzor karjain hordozta, most-is hízelkedni és kedvezni látſzott néki. Ferentz meghólt ötven két eſztendős korában abban a' rút betegſégben, mellyet rendetlen élete okozott, 's a' melly az aránnyal együtt hozattatott az új világból Európába.

Ezen Királynak ſok ſzép és jó tulajdonſágai, az ő egyenes ſzívűſége, jóſága, emberſége, nemes lelkűſége és bátorſága nem tudták elfelejtetni, és ártalom nélkül valókká tenni az ő hibáit, a' nagy dolgokban való vakmerőſéget, az Orſzág' kormányozásában való gondatlanſágot, a' fontos dolgokkal való játſzást, 's a' költſégeskedésben és gyönyörködtetésben való mértékletlenſéget. Jóllehet vóltak ſok ſzép érdemei, még ſem magaſztaltatott vólna olly igen fel, ha a' Tudósokat, a' kiknek ſzavoktól és Voksoktól olly ſokſzor függ a' Fejedelmek' híre neve és ditsőſége, olly igen nem betsülte és tiſztelte vólna. Ő fundálta a' hajdani Párisi Királyi Collegiumot és Királyi nyomtató műhelyt, 's míg egy felől a' tudós nyelvek tanulását és tanúlását elő mozdította, az alatt más felől megparantsolta, hogy minden közönſéges irások és documentumok Frantzia nyelven tétessenek-fel. A' ſzép mesterſégeket-is virágoztatta, 's hogy az Udvar erkölcseit pallérozhassa, a' legjelesebb dámákat és legnagyobb tekéntetben lévő Püspököket az Udvarhoz hívta; de a' kik nem ſokára mindenféle galibát okoztak az Orſzágnak.

Különösen Kárdinális Tournon, a' kiben a' vallásbéli buzgóſág kétſég kívűl nagyobb mértékben megvólt, mint a' felebaráti ſzeretet 's az Aix városbéli Parlamentomnak egy igen ke-

mény rendelését hajtotta végre, mellynek rettenetes következései lettek. Az említett Parlamentom a' Merindol nevű Mező-Városbéli lakosokat, mint eretnekeket tűzre kárhoztatta, 's azt parantsolta, hogy minden abban lévő házak rontassanak-le, sőt még a' mellette lévő erdőben a' fák-is gyökerestől szaggattassanak-ki. Mihelyt az Udvar ezen parantsolatnak végben vitelét megengedte; két Magistratuális személlyek a' velek lévő katonasággal hallatlan szörnyűségeket követtek-el. Lekontzoltak három ezer embert nem kémélvén sem a' tsetsemőket sem az Aszszonyi nemet. Két Mező-Város huszonkét falukkal együtt a' láng' prédái lettek. Ezt a' kegyetlenséget úgy lehet nézni mint azoknak az iszonyú háborúknak egyik indító okát, mellyek azután Frantzia Országot pusztították.

Ezen Királynak uralkodása alatt Bretagne tartománya 1532-dik esztendőben ismét a Frantzia Koronához kaptsoltatott. Úgy intéztetett a' dolog, hogy ezt magok kívánták a Bretagnei lakosok.

Ferentz' halála előtt két hónappal múlt-ki Nyóltzadik Henrik-is a' világból, a' ki mindenekben keményen bánt alatt válóival, kivévén azt az egyet, hogy őket az adófizetéssel nem terhelte-meg. A' Klastromok elfoglalása temérdek gazdagságot szerzett néki, de a' mellynek még-is kevés haszнát vette, minthogy udvari emberei minden jövedelmeket elnyeltek. Ötödik Károly azt mondotta ezen tselekedetéről, „hogy megölte azt a' tyúkot, melly néki „ arany tojásokat tojott volt;" minthogy ez által nagy adóktól foztotta-meg magát, mellye-

lyeket annak előtte a' Klastromokra vetni szokás vólt. Nyóltzadik Henrik testamentoma szerint a' Korona az ifjú Eduárdra, Seymour Johanna fijára; annak halálával Máriára, az Aragoniai Katalin leányára, 's azután Er'sébetre Boleyn Anna leányára tartozott szállani; és ugyan ezek mind a' hárman uralkodtak-is egymás után.

HETEDIK TZIKKELY.

Ötödik Károly megalázza a' Német Protestánsokat. — Második Henrik Frantzia Országi Király. — A' Tridentumi Egyházi-Gyülés folytatása.

Második Henrik, Első Ferentznek fija, 's az Uralkodásban követője, hadakozó de vígyázatlan Fejedelem vólt, 's inkább értett a' mulatságokhoz és gyönyörűségekhez, mint sem az Országláshoz. A' Tsászárnak hát nem vólt mitől félni, 's ugyan azért hozzá látott a' Protestánsok ellen való szándékának végre hajtásához. Béütött tsupán tizenhat ezer katonákkal, de régi és próbált vitézekkel Saxoniába. Előre nyomúlt egészen az Albis partjáig Mühlberg' erányába; akár mint ellenzették-is hadi vezérei, reá vetette fejét, hogy ezen három száz lépésnyi szélességű vízen az ellenség jelenlétében által menjen, a' veszedelmet katonáival maga-is megosztván, azoknak példát adott; 's a' dolognak igen szerentsés és kívánt kimenete-

netele egéſzen megfelelt reményſégének, 's megkoronázta bátorſágát.

A' Saxoniai Válaſztó Fejedelem, Friderik János, a' ki jóllehet az ütközetben igen vitéz 's a' veſzedelemben rettenhetetlen vólt, de mindazonáltal a' dolognak meggondolásával igen ſok időt ſzokott tölteni, nem igen jó rendeléſeket tett vólt. Mühlhausen mellett Mühlberghez közel ſzállott táborba. Hirtelen lett tudtára, hogy a' Tsáſzár az Albison által ment, és őtet megakarja támadni. Ekkor lelkének minden erejét öſzve ſzedvén, hozzá kéſzült az ütközethez, 's úgy hartzolt, mint bajnok. Megyőzettetvén, ſebbe esvén, és elfogattatván a Győzödelmesnek eránta való keményſégét minden tsüggedés és búsúlás nélkül viselte-el. Abban a' nagy rémülésben, mellyet az ő megyőzettetése okozott, nem lehetett egyebet várni, hanem hogy az ő fő Városa, Wittenberga, egyſzeriben megfogja magát adni a' Tsáſzárnak. De a' Válaſztó Fejedelem feleſége, Clevei Sibylla, ez a' halhatatlanſágra méltó Aſzſzony néki bátorította a' Polgárokat, a' Várost az ellent állásra ſzükſéges dolgokkal böven felkéſzítette és megrakta, 's a' Tsáſzárnak nem kevés félelmet okozott az eránt, hogy talám tzéljának elérésében ezen Város megfogja őtet gátolni.

Ötödik Károly illyen kétſég és félelem között lévén egy más módot gondolt-ki, melly által tzélját ugyan elérte, de ditsőſégét nem nevelte. Egy ollyan hadi tanáts által, melly tsupa Spanyolokból és Olaſzokból állott, a' Német Orſzági törvények ellen a' Válaſztó Fejedelmet halálra ítéltette. Ez épen Sachot játſzo-

ſzott akkor, midőn ezen ſententzia tudtára adatott. „ Örömest meghalok így ſzóllott hideg „ vérrel, tsak Házam méltóſága és gyermekeim örökſége maradjon épſégben," 's tovább folytatta a' játékot, a' nélkül, hogy legkissebb megháborodást is mutatott vólna.

A' feleſége és familiája, a' kik ezen hírtől jobban megijedtek, mint a' Tsáſzár fegyverétől, ettől fogva nem másról, hanem tsak arról gondolkodtak, miképp menthessék-meg a' Válaſztó Fejedelem' életét a' haláltól. Sok leveleik és kéréseik által végre reá vették ezek ötet arra, hogy a' Tsáſzárral ollyan egyezésre lépett, melly ſzerint tartományait annak által adta, az ellenben ötet életben meg-hagyta, 's gyermekeinek Gótha városát által engedte, 's egyſzersmind ötven ezer forintból álló elztendei fizetést rendelt. Az ekképp elvett Fejedelemſéget a' Tsáſzár a' hűſégtelen Saxoniai Mauritziusnak ajándékozta.

Fileppel a' Hassiai Land-Gróffal-is illyen formán bánt Ötödik Károly. Ez a' Land-Gróf, a' Válaſztó Fejedelem' esetén elrémülvén, megakarta magát adni, 's Saxoniai Mauritzius és a' Brandenburgi Válaſztó Fejedelem magokra vállalták a' kezeſséget, hogy a' Tsáſzár ſzabadon viſzſza fogja ötet botsátani. Megegyezett mindenben, 's reá állott az eleibe írott feltételekre, hogy tudniillik mind magát mind tartományait a' Tsáſzárnak által adja, azt térden állva megköveti 's a' t. Elnyelte magában az ezen megaláztatásból ſzármazó keserűſéget. Midőn már mind ezek meglévén haza akart vólna menni, Hertzeg Alba megtartóztatta, és fogva tartotta ötet. A' két Fejedelmek, a' kik vele az

alku-

alkudozást végheż vitték, és ſzabadſága eránt a' kezeſséget magokra vállalták hijába könyörögtek a' Tsáſzárnak, hogy ne engedje őket abba a' gyalázatba keveredni, melly az ő ſzavoknak meg nem tartásából reájok ſzükſégesképpen hárámlott. A' Tsáſzár siket vólt mind ezeknek kérésekre, mind a' Landgróf protestálására.

Hogy a' Német Birodalmon való nagy hatalmát annál inkább megmutassa a' győzedelmes Tsáſzár, a' fogva lévő Fejedelmeket, különösen a' Saxonia Válaſztó Fejedelmet, mint egy triumfi pompában mindenütt maga után vitette egyik városról a' másikra. Mind azokra, a' kik a' Smalkaldi ſzövetſégben réſzesek vóltak, terhes adót vetett, 's fegyvereiket elſzedette. Szabad tetſzése ſzerint ſattzolta a' maga Német Orſzági frigyeseit-is, 's úgy bánt velek, mint jobbágyaival. Ez által közönſéges kedvetlenſéget okozott, mellynek ſzomorú következéseit tsak egy ideig lehetett meggátolni, de nem egéſzen elhárítani. — Ferdinand-is haſonlóképpen tsak nem minden Privilegiumaiktól megfoſztotta a' Tseheket.

Augusta Városában egy Orſzág Gyűlés tartatott, mellyen a' Tsáſzár véget akart vetni a' Vallásbéli viſzſzálkodásoknak. Elsőben-is elvette a' Protestánsoktól a' fő Templomot, 's a' Római Katholikusoknak adta azt által. Azután egy hoſzſzú beſzédben javasolta, hogy a' Tridentumi Gyülés végzéseinek vessék alája magokat mindenek. Azonban ezen Tridentumi Gyülés elbomlásához közelgetett. A' Pápa, hogy azt jobban kedve ſzerint intézhesse, Bononia városába tette által a' gyülést. A' Prælátusok

tusok közzűl tsak azok maradtak-meg Tridentumban, a' kik Ötödik Károlynak alatta valói vóltak. Nyilvánſágos jelei látſzattak a' meghasonlásnak, 's a' két felekezet a' világ' hallára tett egymásnak ſzemre-hányásokat. Farnese Lajos Péter halála, a' ki Piacenza Városában orozva életett-meg, annyival inkább elkedvetlenítette, és megboſzontotta a' Pápát, minthogy a' Tsáſzári ſeregek ezen Várost elfoglalták.

Minek utánna Ötödik Károly az Orſzág-Gyűlésének nevében a' Prælátusoknak vagy fő Papi Személlyeknek Bononiából Tridentumba való viſzſzaküldetéseket a' Pápától híjában kérte vólna, 's egy a' Pápától függő egyházi gyűlés ellen protestált vólna; ő maga akarta a' hit' ágazatjait-is ollyan hatalmasan elrendelni, mint a' Német Birodalom' dolgait. Egy harmintz hat tzikkelyekből álló írást tett közönſégessé, melly Interimnek neveztetik, mellyben a' hit ágazatjai meghatároztattak, 's azt kívánta, hogy mig egy törvényes egyházi gyűlés nem tartatnék, addig kiki magát ezen Interimnek alája vesse. Minthogy határ nélkűl való teléntettel bírt, könnyen bóldogúlt ſzándékában. Azok a' Theologusok, a' kik ezen Interimet kéſzítették, a' Római Katholikusok' vallásbéli tudománnyát tették abba fundamentomúl, 's az előbbeni Isteni tiſzteletnek formáját megtartották; azt mindazonáltal megengedték, hogy az Ur Vatsorája mind a' két ſzín alatt ſzolgáltassék-ki, és hogy a' feleſéges Papok-is folytathassák hivatallyokat. Ez-is elég vólt arra, hogy a' Katholikusok elkedvetlenedjenek, a' kik legkisſebb újítást ſem akartak megengedni. A' Protestánsok, a' kik látták, hogy ez által az ő

Val-

Vallások egészen eltörültetik, még hevesebben panaszolkodtak és zúgolódtak. A' Vallásbéli dolgokban semmire sem lehet a' mértékletesség által menni akkor, midőn a' különböző felekezetek között mind a' sok tüzes vitálkodás, mind a' dolog természete engesztelhetetlen ellenkezést támaszt. — A' Pápa nem kelt-ki a Tsászár ellen; hanem, mivel előre látta, hogy az Interim egyébb eránt sem soká állhat-meg, szánt szándékkal hallgatott.

Ellenben a' Tsászár az Interimnek végre hajtását a' Német Birodalomban hatalmasan parantsolta. A' Saxoniai Válaszló Fejedelem a fogságban-is állhatatosan megmaradott vallása eránt való buzgóságában. A' többi Protestáns Fejedelmek között-is vólt egy kettő, a' ki szép módjával ki akarta magát vonni a' Tsászárnak ezen parantsolatja alól, de azoknak legnagyobb része fejet hajtott, és lelki-esméretét az engedelmességre kénszerítette. A' birodalombéli városok, az ő Lelki-Tanítóik által buzdíttatván nem engedtek olly könnyen 's eleinten tüzesen készültek az ellent állásra; de Ötödik Károly reájok ütött, minek előtte egymással szövetségre léphettek vólna. Ulm és Augusta városai elveszteték Privilegiumaikat, igazgattatások formáját és szabadságokat. Ez a' példa megrémítette a' többi városokat, 's mindenek fejet hajtottak; de ezen kénszerített engedelmesség még inkább táplálta a' Katholikusok eránt való gyűlöllséget.

Azonban a' Pápa nehezen szenvedte Piacenzának elvétetését, 's mindenképp azon igyekezett, hogy ezen Hertzegséget viszsza nyerhesse. Nem látott arra egyébb módot, hanem csak azt, hogy ezen két Hertzegségeket, Párnát és

és Piacenzát, mellyeket elébb a' familiája örökségévé tett, most ismét a' szent széknek tegye tulajdonává. Azt gondolta, hogy erre könnyebben reá lehet venni a' Tsászárt. Farnese Octavio, a' Lajos Péter' fia, és örököse iránt ollyan szándékkal vólt, hogy annak ezen Hertzegségek helyett valahol másutt ejtsen birtokot. De ezen ifjú Hertzeg épen nem állván reá a' Pápa szándékára, tellyességgel azon vólt, hogy Pármát elnyerhesse, 's hogy ezen tzélját elérhesse, a' Tsászárral alkudozásba botsátkozott. Harmadik Pál Pápa ezen történet után csak hamar meghalálazott 1549-dik esztendőben életének nyóltzvan kettődik esztendejében.

Ezen Pápa alatt kezdődött, és ő általa erősítetett-meg 1540-dik esztendőben a' Jé'suiták' szerzete, melly sokkal nevezetesebbé tette magát, mintsem hogy azt itt hallgatással elmellőzni lehetne. Szükséges hát annak eredetéről és kormányoztatásáról itten egy két szóval emlékezni.

Loyola Ignátz egy Spanyol Nemes, a' ki 1491-dik esztendőben született, 1521-dikben Pampelóna városa ostromoltatásának alkalmatosságával, a' hol mint katona jelen vólt, a' Frantziáktól megsebesítetett. Az alatt, míg sebje gyógyíttatott, magát a' szentek életének, vagy-is az úgy nevezett legendáknak olvasásával mulatta. Ez annyira felbuzdította ötet, és olly nagy vágyást támasztott benne az ott lerajzolt példák követésére, hogy a' hadi szolgálatról le-mondott, magát a' Tanúlásra adta, s igen sanyarú életet kezdett élni, a' mellyre magát nem sokára egyebekkel együtt fogadás által lekötelezte. A' Pápa eleinten ezen szerzetet nem akarta megerősíteni. De Loyola

megnyerte tőle a' mit kívánt az által, hogy a' Szerzeteseknél szokásban lévő: három fogadásokhoz a' negyediket-is hozzá adta, azt t. i., hogy ezen Szerzetbéliek minden kifogás nélkül való tökélletes engedelemmel fognak a' Pápa eránt viseltetni. Az illyenek, a' kik illy főhajtást igértek, szükségesképpen kedvesek lehettek a' Pápa előtt, különösen abban az időben, midőn a' Pápa' hatalma több mint egy Nemzetnek elszakadása által egyébb eránt-is igen meggyengült. Harmadik Pál hát 1540-dikben rea állott Loyola kívánságára. Ezen Szerzet eleinten tsak tíz tagokból állott, és meghatároztatott, hogy hatvan tagoknál többre ne szaporodhasson. De a' Pápa, a' ki tsak hamar által látta, melly nagy haszznát veheti ezen Szerzetnek, ezt a' meghatározást 1543-dik esztendőben eltörlötte. 1608-dikban és így felállítatások után hatvan nyóltz esztendőkkel, a' Jé'suiták száma már tíz ezer öt száz egyre nevelkedett, 's 1710-dik esztendőben az egész társaság már 19,998 személlyekből állott. — A' Szerzet igazgatásának módját Laynez és Aquaviva nevezetű Generálissaik, a' kik Loyola után következtek, vitték tökélletességre. Ezek gondolták-ki azt a' nagy okossággal készült Kormányozást, mellynek követése által a' Jé'suiták Szerzete magának olly nagy hatalmat és tekéntetet szerzett. E' szerint ezen Szerzetnek a' vólt a' tzélja, hogy az ő tagjai ne haljanak-meg, mint egyébb Szerzetesek a' világnak, hanem szüntelen egybe függésben legyenek azzal és munkálkodjanak benne, ne töltsék az időt magok sanyargatásával és áhítatoskodással, hanem az emberi Nemzetnek javitásában 's bóldo-

dogitásában a' mennyire a' vallás által lehet, részt vegyenek. — A' Jé'suitáknak egy fő törvények vólt eleitől fogva az-is, hogy az ő Klástrombéli dolgaik nem a' Szerzet káptalanja által igazgattattak (mint egyébb szerzetekben szokás vólt,) hanem katonai igazgatás vétetődöttbé nálok. Azért-is a' Generálissok határ nélkül való hatalommal birt. Az nevezett-ki szabad tetszése szerint Provinciálisokat, Rectorokat és más elöljárókat. Minden tag attól függött. A' Provinciálisok és egyébb elöljárók minden dolgokról, a' legfontosabbakról valamint a' legtsekéllyebbekről tartoztak azt tudósítani, hogy az egész Szerzetet egy tekéntettel által láthattá, 's rendeléseit a' szerint tehette. Ez a' Szerzet nem sokára nagy tekéntetre, gazdagságra és hatalomra tett szert, az ifjúság oktatását, a' legnevezetesebb oskolákat a' maga kezére vette, és temérdek sok jószágokat szerzett. Végre hatalmával sokakat maga ellen ingerelvén végső romlásra és pusztulásra jutott.

Harmadik Pál Pápa halála után Harmadik Julius ült a' szent Székbe. Ez leginkább a' Farnese familiának köszönhette választását, 's megbizonyította az iránt való háládatosságát az által, hogy Farnese Octaviónak a' Parmai Hertzegséget ismét által engedte. Ez a' tselekedet nagyobb ditséretére vált néki mint az, hogy egy tizenhat esztendős ifjat, csak azért, hogy az néki megtetszett, 's Májmával szépen tudott bánni, a' Kardinálisságra felemelt. Ez megmagyarázhatatlan gyengeség vólt kivált abban az időben, midőn a' szent Széknek egyébb iránt-is olly sok tsúfolókkal vólt dolga.

Julius Pápa, valamint minden Kardinálisok-is, esküvéssel kötelezte magát válaſztatásakor, hogy mindjárt válaſztatása után öſzve fogja hívni a' Pál Pápa által felbontatott gyülést. Ezzel ő nem sietett, mert a' Tridentumi gyülésen ő lévén az előbbeni Pápának követe, tapaſztalásából tudta, melly nehéz légyen az ollyan gyülést kormányozni. Azonban hogy a Tsáſzárnak kedvét találhassa, csak ugyan újra öſzve hívta a' Tridentumi gyülést. A' Német birodalom' Augustában tartott gyülése megesmérte ezen Conciliumnak bírói hatalmát, és az ott leendő végzéseknek kötelező erőt tulajdonított; mert Károlynak ſenki ſem mert ellene mondani, 's ez a' Protestánsok ott megjelenendő követeiknek tökélletes bátorſágot igért.

Azonban ſok egyébb gondjai és vágyódásai nem engedték a' Tsáſzárnak, hogy olly ſokſzor jelentett ſzándékát, a' vallás egyformaſágának hellyre állítását véghez vinni. Piacenzát vagy Placentiát már bírta, 's Pármát-is hatalmába akarta juttatni. Harmadik Julius Pápa nem bátorkodott magát ellene ſzegezni, és Farnese Octaviónak pártját fogni, a' kire különben-is megneheztelt már. Octavio látván, hogy megfog támadtatni, a' Frantzia Királyt megſzólította ſegedelemért.

Második Henrik ollyan állapatban vólt, hogy az Austriai házat megtámadhatta. Nyóltzadik Henriknek halálától fogva Anglia egy neveletlen és tútorſág alatt lévő Király' Uralkodása alatt ſokat ſzenvedett. Seymour Eduárd, Sommerseti Hertzeg, Hatodik Eduárd', mint ekkori neveletlen Király' Annyának testvére, Protektor név alatt, határ nélkül való hatalom-

lommal uralkodott, a' Nyóltzadik Henrik idejében tett vallásbéli rendeléseket egészszen megváltoztatta, az elébbeni tzeremóniákat eltörölte, 's a' Reformátiót bévitte. Scotiát fegyverrel meggyőzte, 's olly reménységgel vólt, hogy Stuárt Máriát Eduárdhoz az Angliai Királyhoz adatja férjhez; 's az által mind a' két Koronát őszve kaptsolja. De a' Frantziák által küldetett segitő seregek újra feléleszttették a' Scotusok bátorságát, és vitézségét. Mária a' Frantzia Korona örökössének jegyeztetett-el feleségül; a' Sommerseti Hertzeg elveszttette tekéntetét; 's végre Boulogne városa négy száz ezer tallérokért a' Frantziáknak viszsza adattatott.

Terméfzet szerént való dolog vólt tehát az, hogy Második Henrik, a' ki szintén ollyan indúlattal viseltetett Károly eránt, mint az Attya, haszнára fordította azt az alkalmatosságot, melly által ezen győzedelmes Tsászárnak szerentséjét akadályoztathatta. Hertzeg Farnesével tsak hamar megköttetett a' szövetség. Julius mihelyt ezt meghallotta, elvette a' Pármai Hertzegséget, 's őszve kaptsolta magát a' Tsászárral. A' háborúban semmi fontos dolog sem történt. Parma városát a' Tsászári seregek ostromlották, de kéntelenek vóltak az ostromlást félben szakaszztani, 's a' Frantziák az egyházi birodalomnak egy részében sok puszztításokat tettek.

A' Concilium újra tovább folytatta a' maga dolgait. Jóllehet az tsak hatvan Prælátusokból, 's tsak nem egészen Spanyolokból vagy Olaszokból és egynéhány Németekből állott, mégis a' Vallásnak legfontosabb tzikkelyei eránt, az Úr Vatsorája, a' gyónás és az utólsó kenet

eránt tett meghatározásokat és végzéseket. A' Frantzia Király' Protestálásával semmit sem gondolt. A' Tsászár a' Protestánsoknak megtiltotta, hogy a' gyülés végzéseivel ellenkező tudományt hirdetni ne merészeljenek; azoknak Predikátorait számkivetéssel bűntette-meg, 's mindeneket üldözött, a' kik akaratja szerint nem tselekedtek.

Az Augusta városában tartott gyülésen a' Saxoniai Mauritius és a' Brandenburgi Választó Fejedelem újra kértek a' Hassiai Landgrófnak szabadon való botsáttatását azon kezességgel erősítvén kérelmeket, melly szerint ők azt igérték annak, hogy személlye semmi méltatlansággal sem fog illettetni. A' Tsászárnak ezen kérelemre való válasza abban állott, hogy a' nevezett két Fejedelmeket a' magokra vállalt kezességnek kötelező ereje alól felszabadította. Ezen tselekedetéért azt mondották róla a' Protestánsok, hogy ő még a' lelki-esméreten-is szabadon akar uralkodni.

NYÓLTZADIK TZIKKELY.

A' Saxoniai Mauritius ellent áll Ötödik Károlynak. — Második Henrik elfoglal három Püspökségeket, és azokat birtokában meg-is tartja.

Ötödik Károlynak mind ennyi győzedelmei és hatalmaskodásai után hátot kezdett a' szerentse fordítani. A' Német birodalomban egész revo-

revolutzió lett az ő uralkodásának vége felé. Mauritius, a' ki mine utánna a' Saxoniai Választó Fejedelem jószágait és méltóságát-is elnyerte, 's egyébb tartományaival öszve kaptsolta, a' Német Országi Fejedelmek között leghatalmasabb vólt, titkon azon dolgozott, hogy Károly hatalmának ellent álhasson, és azt megalázhassa. Különös okossága és ravaszsága által mind a' Tsászár' bizodalmát, mind a' Protestánsok' szeretetét megtudta nyerni. Az Augusta városában tartott gyülésen ez a' Választó Fejedelem neveztetett-ki azon háborúban való fő vezérnek, melly Magdeburg városa ellen indittatott, azért hogy az a' fellyebb leírt Interimet el nem fogadta, hanem magát állhatatosan ellene szegezte.

Magdeburg városa tizenkét hónapokig kiállotta az ostromot. A' Vallásbéli buzgóság vitézekké tette lakosait. Mauritius kész akartva hoszszabbította a' háborút, 's késlelte annak kimenetelét a' nélkül, hogy igaz szándékát kinyilatkoztatta vólna. A' város által adásakor tett alkú egészen megegyezett a' Tsászár kívánságival; de a' Választó Fejedelem titkon igéretet tett a' Magdeburgiaknak, hogy sem Vallásoknak szabad gyakorlását, sem Privilegiumjaikat el nem veszti. Egy szóval egészen eltörlötte szívekből az ellene forralt gyülölséget, 's megnyerte minden bizodalmokat és szeretetteket.

Ez a' Fejedelem tsudálkozásra méltó okossággal dolgozott tzéljának elérésére. A' Tsászár, a' ki Inspruk városából nagy buzgósággal kormányozta a' Concilium' dolgait, legkissebb gyanúsággal sem vólt eránta.

Mauritius már szövetséget kötött vólt Frantzia Országgal, mellyben meghatároztatott,

hogy Második Henrik és ő egyszerre izenjenek hadat Ötödik Károlynak. A' Vallásról ezen szövetségben szó sem volt. Minekelőtte szándékját egészen kinyilatkoztatta volna Mauritius, még egyszer könyörgött a' Tsászárnál az Ipának, a' Hassiai Landgrófnak szabadon való botsáttatásáért, 's minthogy kérése akkor-is megvettetett, annál méltóbbnak tartathatott az ő neheztelése, és Károly ellen való törekedése. A' híres Granvella, Arrasi Püspök, és utóbb Kardinális, Ötödik Károlynak nagy talentomú Ministere, sejdített valamit Mauritiusnak szándékából, de felettébb bízván magához fel sem vette azt, 's így szóllott: „ egy részeges né„ metnek soha sem lehet annyi ravaszsága, hogy „ engem megtsalhasson." Azonban utóbb tapasztalta, hogy felettébb-is megtudta őtet tsalni. Két Saxoniai Ministerek megvóltak ajándékkal veszteget've, 's Granvella ezekhez bízott. A' Választó Fejedelem megtudta Ministereinek hitetlenségeket, 's olly mesterségesen tudta magát színleni és tettetni előttek, hogy Granvellával ezek által levelezett, elakarván a' gyanúságnak még színét-is távoztatni.

Midőn már minden el vólt rendelve és készítve, 1552-dik esztendőben fegyvert fogott, 's egy hirdetményt adott-ki, mellyben ezen tselekedetének indító okait úgy adta elő, hogy minden felekezetnek tetszését, és helybe hagyását megnyerte. Az ő tzélja ezen hirdetmény szerint a' vólt, hogy a' Protestáns Vallás' gyakorlását bátorságossá tegye, a' Német birodalom Constitutióját vagy-is törvényeit és Privilegiumait védelmezze, és a' Hassiai Landgrófot méltatlan fogságából kiszabadítsa. — Tsak hamar

mar a' Frantzia Király-is egy hirdetményt botsátott közre, mellyben Német Orszag szabadsága védelmezőjének mondotta magát lenni, 's azt adta adakozásának okául, hogy a' Német birodalom' minden Fejedelmeinek függetlenségét akarja megerősíteni.

A' Tsászár, a' ki Inspruk városában tsak nem minden pénz és katonaság nélkül vólt, 's tökélletes bátorságban vélte magát lenni, nem kevesé ijedett-meg, midőn ezen újság értésére esett. Ellenségeinek gyorsasága és sietsége még inkább nevelte rémülését. Toul, Verdun és Metz ezek a' három szép Püspökségek minden ellent állás nélkül megadták magokat Henriknek. Mauritius Felső Saxoniában táborozott. Megakarván békességre hajlandó indúlatját mutatni, megegyezett abban, a' mire a' Római Király őtet intette, hogy t. i. Lintz városában menjenek öszve ők ketten alkudozás végett. Az öszve menetel meglett; de nem lett egyébb foganatja, hanem tsak az, hogy egy másik öszve menetelre tevődött mind a' két részről ajánlás. Mauritius sebesen vitte előre táborát, 's meggyőzvén minden akadályokat, mellyek őtet hátráltatták vólna, bényomúlt Tirolisba ollyan szándékkal, hogy Károlyt Insprukban meglepje. Azonban ez egynéhány órákkal előbb éjtszakának idején, essőben és fergetegben, 's a' Podagrának nagy fájdalmai között kivitette magát egy vivő székben a' városból, az Alpeseken keresztül futott, 's szerentsésen elérkezett Carinthiának Villach nevű erős városkájába.

A' győzödelmes Mauritius elment ajánlása szerint Passau városába, hogy ott másodszor

tartson Conferentiát a' Római Királlyal Ferdinándal. Tsak nem egész Német Ország küldött óda követeket. A' Választó Fejedelem azokat a' három dolgokat kívánta, mellyeket hirdetménnyében kijelentett; hogy t. i. a' Protestánsoknak szabad Vallásbéli gyakorlás engedtessék, a' Landgróf szabadon botsáttassék, és a' Német birodalom jussai és Privilegiumai helyre állíttassanak. Ezen tzikkelyek minden birodalombéli Rendek nevében eleibe terjesztetödtek a' Tsászárnak. Még a' Katholikusok-is elömozdították ekkor a' Protestánsok' dolgát. A' Tsászár megvetéssel felelt ezen kérésre, olyan reménységgel táplálván magát, hogy az alatt idöt fog nyerni. De minthogy a' Választó Fejedelem ismét mindjárt a' fegyverhez nyúlt, ezen okra nézve Ötödik Károly engedelmesebb lett. Ujra elkezdödött az alkudozás. Mindenik rész kívánta a' békeséget, akár a' szükség, akár a' jövendötöl való félelem ösztönözte öket. A' békeség nem sokára meg-is köttetett. A' legnevezetesebb tzikkelyei ennek a' következendök voltak, hogy a' Landgróf szabadon botsáttassék; az Interim eltöröltessék, hat hónap alatt a' Vallásbéli viszszálkodásoknak letsendesítésére egy Ország-Gyülés tartattassék, addig pedig tökélletes Vallásbéli szabadság legyen, a' birodalombéli Kamaránál a' Protestánsok-is viselhessenek hivatalt; ha a' tartandó Ország-Gyülésen a' Vallásbéli viszszálkodások le nem tsendesíthetnek, arra az esetre ez a' mostani egyezés mindenkor megtartsa erejét, 's végre hogy a' birodalom' Privilegiumainak elnyomattatása eránt való panaszok a' legközelebb tartandó Ország-Gyülésen megvi'sgáltassanak.

Jól-

Jóllehet a' Német Orſzági ſzövetſéges Fejedelmek a' Frantziai Királynak ſokat köſzönhettek, 's ígéretet tettek, hogy annak híre nélkül nem fognak ſem békeſséget ſem fegyvernyúgvást kötni; még-is ezen egyezésben egy ſzóval ſem vólt róla emlékezet. Többnyire így ſzoktak azok járni, 's így megſzoktak tsalattatni, a' kik a' polgári háborúk' indítóit elölegítik. Az illyenek ſzolgálatja azonnal feledékenyſégbe megy, mihelyt a' békételenſég' haragja letsendesedik. — Henrik eltitkolta ebből ſzármazott kedvetlenſégét; de feltette magában, hogy a' mit elfoglalt, viſzſza nem fogja adni. Különös és megjegyzésre méltó dolog az, hogy ez a' Király, a' ki a' Protestánsokat a' maga Orſzágában erőſzakosan elnyomni igyekezett, ugyan azoknak bóldogúlását Német Orſzágban előmozdította.

Ötödik Károlynak a' hit ágazatjai' meghatározásában való buzgó igyekezete ſem vólt ſzerentsésebb. Még végét ſem láthatta annak a' Conciliumnak; melly felől azt reménylette vólt, hogy az az ő kormányozása alatt, és az ő tettſzése ſzerint öſzve fogja a' külömbözö felekezeteket egyesíteni. Az a' rémülés, mellyet Mauritius fegyverei okoztak, 's a' melly Tridentumig-is elhatott, arra bírta a' Német Orſzági Püspököket, hogy sietséggel elofzlottak; 's a' Pápa követe, mint a' gyülés' elölülője a' többieket-is haza botsátotta.

Azon ſzabad passus eránt, mellyet a' Protestánsok az ezen Conciliumra menendő Theologusaik ſzámára kívántak, nem kevés vitálkodások vóltak. Azt akarták ők, hogy ő nékiek-is ſzintén olly voksok legyen, mint a' Ka-

tho-

tholikusoknak, hogy mindenben a' Szent Írás légyen az a' Sinór-mérték, melly szerint a' végzések tétessenek. és hogy a' Pápa a' Gyűlés végzéseinek magát alájak vesse. Ezen kívánságok közzűl egyre sem állottak rá a' Kathotholikusok; 's ha reá állottak vólna-is semmi módon sem lehetett vólna a' két felekezetet arra bírni, hogy a' dolgot tsendes vérrel vi'sgálják, egymást jól megértsék, és egymással megegyezzenek. Az egyházi történetek elegendőképpen bizonyítják, hogy a' Vallásbéli vetélkedésekben a' megrögzött ellenkezés lelke a' végzés után-is megmaradt. A' Conciliumok hoztak végzéseket, de a' másképp gondolkozó felekezeteket nem mindenkor lehetett azok igazságának megesmérésére reá bírni.

Az öreg Saxoniai Választó Fejedelem Friderik János, a' kit a' Tsászár akkor midőn Insprukból elfutott, szabadon botsátott, és a' Hassiai Landgróf, a' ki a' Passaui egyezés ereje szerint a' fogságból kiszabadúlt, mind a' ketten óhajtották a' békességet. Egyedül tsak Albert, a' Brandenburgi Markgróf vagy Marchio vólt az, a' ki a' békesség kötésre reá nem állott, 's a' hadakozást még tovább-is folytatta. A' Tsászár ezzel az erőtlen ellenséggel keveset gondolt; de annál nagyobb kívánsága vólt a' Frantzia Királyon bosszút-állani. E' végre nagy készületeket tett, hogy a' mit Lotharingiában elveszített azt ismét viszsza vehesse. A' három fellyebb nevezett Püspökségek a' Frantziák kezére kerülvén egy felől azok Frantzia Országnak erős bástya gyanánt szolgáltak; más felől pedig azok nélkül Német Ország igen ki vólt téve a' Frantziák fegyverének. Azoknak viszsza vétele tehát felette szükséges és fontos vólt.

Reá-is

Reá-is ſzánta Ötödik Károly minden erejét, hogy azokat viſzſza vehesse. Megſzállotta Metz városát hatvan ezer emberből álló ſereggel, melly ſereghez nem ſokára még a' Brandenburgi Marchio Albert-is hozzá adta a' magáét, minekutánna egy ideig kétſégeskedett vólna, kinek adja-el a' maga ſzolgálatját. A' Frantziák előre látták a' veſzedelmet, 's megtették a' ſzükſéges rendeléseket. Jóllehet Metz városa minthogy roſzſzúl vólt megerősítve az akkori állapatjában hoſzſzas ostromot ki nem állhatott, még-is magára vállalta Hertzeg Guise Ferentz, Lotharingiai Fejedelem annak védelmezését, és védelmezhető állapatba való helyheztetését. Az ő példája által felindítatván a' fő nemeſség ſeregesen ment záſzlója alá, hogy az azon város védelmezéséből ſzármazó dítsőſégben réſzt vehessen. Minthogy a' Hertzeg a' katonákkal együtt dolgozott, jelenlétével mindent elevenített, 's minden ſzíveket megnyerő kellemetes talentoma által a' legfáradſágosabb munkákat-is könnyűvé tette; azért a' Város tsak hamar megerősítetett, és magát védelmezhető állapatba tétetett. A' haſzontalan embereknek elküldése, a' külső Városoknak és malmoknak lerontása, a' város körül lévő ſzántó-földeknek elpuſztítása, a' kemény és ſzoros fenyíték, mellyet az okoſság tartatni parantsolt, — egy ſzóval ſemmi ſem okozott zúgolódást; a' Hertzeg mindenekkel elhitette, hogy az illyen áldozatokat a' haza javáért tenni kötelesſég.

A' Tsáſzár minden Vezéreinek és Tanátsosſainak ellenekre elkezdette October vége felé a' Város ostromlását, azt gondolván, hogy minden

den akadályokon győzödelmeskedni fog, mellyeket hadi vezérei eleikbe rajzoltak. De megtsalatkozott reményſégében és bizodalmában. Hatván öt napokig tartó haſzontalan erőlködés után a' Városbéli őrizetnek vitézſége; a' roſzſz idők és a' táborban elhatalmazott betegſégek megfoſztották őtet harmintz ezer embereitől. Hirtelen félben ſzakaſztotta az ostromlást, 's ezt mondótta elmentekor: „most már látom, „hogy a' ſzerentse-is ollyan mint egyébb Aſz„ſzonyok; az öregeket elhagyja, 's az ifjab„baknak kedvez."

Olaſz Orſzágban még több ökot adott néki a' ſzerentse a' panaſzolkodásra. Elveſztette ott a' Piombinoi Hertzegſéget, mellyet a' pénzből kifogyván kéntelen vólt Medicis Cosmusnak oltsón által engedni. Elveſztette Siennát-is, minthogy a' Siennabéliek a' Spanyol őrizö ſereget elkergették, 's magokat a' Frantziák védelme alá adták. A' Calabriai partokon pedig Dragut, Barbarossának tanítványa, a' kit Szoliman egy hajós ſereggel küldött oda; rem kevés félelmet és rémülést okozott. Ollyan előre való egyezés vólt a' Törökök és Frantziák között, hogy mind a' ketten együtt támadják-meg Ötödik Károlynak Olaſz Orſzági birtokait. A' Törökök Nápoly előtt várták a' Frantziák hajós ſeregét. Ez nem tudátik mi okból elkésett, 's nem jelent-meg. Minthogy a' Törökök róla ſemmi tudósítást nem vettek, viſzſzatértek Konſtantzinápolyba.

A' Brandenburgi Marchio, Albert, a' ki valamelly új erőſzak tételéért a' Német Birodalom által excommunicáltatott, még ekkor-is puſztította Német Orſzágnak egy réſzét. A' Sa-

xo-

xoniai Mauritzius ellene ment a' birodalombéli seregekkel, megverte azt a' Lüneburgi tartományban Sivershusen mellett; de az ütközetben megsebesíttetett, 's győzödelmének közepette meghólt. Ha hűségtelenségbe nem keverte vólna magát, vitézi dolgait, mellyekben olly szerentsés vólt, 's mellyeket rendkívűl való okossággal tudott kormányozni, nem lehetne eléggé tsudálni. Minthogy tsak egy leányt hagyott maga után, a' ki utóbb a' híres Oraniai Hertzegnek Wilhelmnek felesége lett; azért vissza kívánta Friderik János a' tőle olly méltatlanúl elvett Választó Fejedelemséget; de a' mellyet még-is a' Mauritzius' testvére Augustus nyert-el egy egyezés mellett, mellynek ereje szerént a' Saxoniai háznak Ifjabbik, úgy nevezett Alberti Lineája vagy ága maradott mindenkor a' Választó Fejedelemségnek birtokában, jóllehet a' természeti rendszerínt az öregebbik vagy-is Ernesti Lineát illette vólna az örökség. Friderik János egyébb örökös jószágához ugyan ezen egyezés szerínt az Altenburgi tartományt-is hozzá nyerte. Ezen egyezés után tsak hamar meghólt 1554-dik esztendőben. Ő-a' szerentsétlenségnek közepette-is méltóbb vólt a' Tiszteletre, mint őtet elnyomó rokona a' szerentsének karjai között.

Annak a' háborúnak, melly a' Tsászár és a' Frantzia Király között vólt, további folyamátjáról elég légyen egynéhány szóval emlékezni. Minden tekéntetben gyászos vólt az azon szerentsétlenekre nézve, a' kik között az pusztított. Károly Terovenne és Hesdin városait, minekutánna megvette vólna, földig lerontatta, úgy hogy tsak a' tsupa nevek maradott fenn. Következendő esztendőben mind a' két

ellen-

ellenséges Fejedelmek magok vezérlették egymás ellen seregeiket Belgiumban, a' nélkül, hogy valami nevezetes dolgot vittek vólna véghez. Olasz Országban Medicis Cosmus fegyvert fogott, hogy a' Frantziákat Siennából kikergesse. Strozzi, egy Florentziai származású Vezér, a' ki a' Frantzia seregeket kormányozta, elvesztette Marciana mellett az ütközetet, mellybe nem kellett vólna belé botsátkoznia. A' vitéz Montluk Siennát tíz egész hónapokig védelmezte, mellyben a' lakosok a' legrettenetesebb éhséggel küzködtek. Végre alkura lépett, 's által adta a' várost az alatt a' feltétel alatt, hogy a' Siennai respublica a' birodalom' védelme alatt elébbeni szabadságát, és jussait megtarthassa. De ezen 1555-dikben tett alkunak tzikkelyei éppen nem tartattak-meg.

KILENTZEDIK TZIKKELY.

Mária Királynénak uralkodása Angliában. — Negyedik Pál Pápa nyúghatatlanságot okoz Európában. — Ötödik Károly Tsászár lemond az uralkodásról.

Míg ezekben az Országokban ekképpen lángolt és pusztított a' hadakozás' veszedelmes tüze, más felől Angliában új útat nyitott a' nagyra-vágyás' maga telhetetlen kívánságának megelégítésére. Hatodik Eduárd 1553-dik esz-

ten-

tendőben meghólt tizenöt eſztendős korában. Utánna a' testvér nénje Mária, Nyóltzadik Henriknek és Arragóniai Katalinnak leánya; következett az uralkodásban. Dudley, Northumberlandi Hertzeg, a' maga fija' feleſégét Gray Johannát akarta a' trónusra emelni, 's ezen tzéljának elérésére némellyekkel öſzveesküdött; de ennek az öſzveesküvésnek nem lett egyébb következése, hanem tsak az, hogy mind magának a' Hertzegnek, mind fijának, mind pedig nemes-lelkű, ſzép-eſzű, ſzép-tálentomú és ſzeretetre méltó menyének, a' ki akaratja ellen keveredett az öſzve-esküvésbe, fejek vétetett. Ez a' Gray Johanna Nyóltzadik Henrik' legifjabb testvér hugának unokája vólt.

Minthogy Máriának jövendőbéli férje egyſzersmind Angliai Király-is lett, azért Ötödik Károly mindjárt eleinten arról gondolkodott, hogy azt a' fijával elvetesse, 's ennek hatalmát ezen házaſság által öregbittse. Filep, Ötödik Károly fija, könnyen reá állott erre, jóllehet maga tsak huſzonhét, Mária pedig harmintz nyóltz eſztendős vólt akkor. Ez a' Királyné, a' ki az édes Annya' házához különös hajlandóſsággal viseltetett, 's a' Római Katholika vallást, nem tsak igen ſzerette, hanem azt mind törvények mind halálos büntetések által az Országban újra helyre állítani-is ſzándékozott, épen ollyan férjet kivánt magának, mint Filep vólt, úgymint a' ki vallásbéli nagy buzgóſágát már ſokſzor kimutatta, 's a' kinek egyſzersmind hatalma-is nagy vólt az említett ſzándéknak elömozdítására. Ellenben az Anglus nemzetnek ſemmi kedve ſem vólt ezen házaſsághoz; mert féltette a' maga vallását és ſzabadſágát. De nem ſokára Károly, minden akadályokat

meggyőzött. Meghatároztatott, hogy Filep tsak a' Királyi titulust viselje, a' Királyi hatalom egéſzen Mária kezében légyen, 's az Országh Constitutiója, a' nemzet' törvényei és ſzokásai minden ſérelem nélkül megtartassanak.

Filep mindjárt Angliába való érkezésekor hatalmasan kezdett bánni az Anglusokkal, 's az által azokat még inkább elidegenítette magától. Egy Parlamentomot eloſzlatott azért, hogy az azokat a' törvényeket, mellyeket ő a' Katholikusoktól külömböző felekezetek ellen dictált, meg nem erősítette. Egy új Parlamentom hivattatván öſzve, az ſokkal nagyobb kéſzséget mutatott az Udvar' tetſzésének tellyesítéſében. Kardinális Polus vagy Reginald de la Pole, a' ki az Angliai Királyi familiából ſzármazott, de ſok eſztendőkig hazáján kívül ſzámkivetésben vólt, Pápa követe gyanánt elfogadtatott. A' Parlamentomnak mind a' két háza eltörlötte a' Protestáns vallásnak kedvező törvényeket, a' Pápától botsánatot kértek 's könyörögtek néki azért a' kegyelemért, hogy vegye-bé őket ismét a' Római Anyaſzentegyház' kebelébe. Ezen kegyelmet könnyen megnyerték. Harmadik Julius Pápának nem kevés örömére vólt az a' váratlan tselekedet, melly ſzerint az Anglusok néki megköſzönték, hogy kötelesſégeknek tellyesítését nékik megengedte. Azonban ezen örömének közepette-is tartott, és nem-is ok nélkül attól, hogy nem fog az állandó lenni.

E' ſzerint hát három egymás után következő Uralkodók alatt háromſzor változtatott meg a' vallás; 's előre lehetett látni, hogy még negyedſzer-is megfog változtattatni, minthogy a' Par-

a' Parlamentom magát az Uralkodó Fejedelem' szerint alkalmaztatta. Az uralkodó Vallástól különböző módon gondolkozók tűzzel és fegyverrel üldöztettek; holott semmi sem bizonyosabb, mintsem hogy ez által az a' vallás, melynek követőket akarunk szerezni, gyűlölségessé tétettetik. Mária és Filep az ő buzgóságokban nem kérdeztek tanátsot a' józan okosságtól. Ennél a' maga szabadságát olly igen szerető Nemzetnél egy eretnekséget nyomozó kéméletlen törvényszék állíttatott-fel. Öt Püspökök, 's a' többek között Cranmer, ez a' híres Érsek, a' ki Nyóltzadik Henrik' bizodalmát egész mértékben bírta, megégettettek. Ez a' kéméletlen keménység tsak nem az egész Országban zúgolódást okozott. Nem másnak, hanem az erkölcsök pallérozatlanságának, a' babonás gondolkozásnak, a' Vallásbéli buzgóságról való helytelen vélekedésnek, és a' mások gondolatján 's lelki-esméretén uralkodni kívánó zabolátlan indúlatnak lehet ezt a' vallásbéli üldözést tulajdonítani, melly az igaz Keresztyénség lelkével nyilvánságosan ellenkezik, 's a' melly mindazonáltal sok ideig ollyan ragadó nyavalya volt, hogy még a' Protestánsok sem voltak egészen tiszták és mentek tőle. Ezek között-is némellyek, jóllehet magok-is külömböztek, és elszakadtak a' Katholika Vallástól, még-is halálos véteknek tartották, ha mások viszont külömböztek ő tőlek vélekedéseikben. Hatodik Eduárdnak, ennek a' természettől szelídségre formált Királynak idejében nem egyszer gyújtattak-meg a' rakás-fák a' Katholikusoknak kiirtása végett. Midőn egykor egy halálra ítéltetett Aszszony sententziájának a' maga

nevét alája írta, így szóllott Cranmerhez: „ha „ igazságtalanúl tselekszem, a' te lelked felel- „ jen, 's az adjon számot érette." Így hát maga Cranmer-is, a' ki külömben mértékletes gondolkozású vólt, elhagyta magát ragadni a' szokás' árjától. Calvinus-is Servetust egy tudós Spanyol orvost, mint a' Szent Háromságról szóló tudománynak tagadóját bévádolta, és Genevában megégettette. A' vak buzgóság minden felekezetbéliek között talált gyakorlókat, mindenütt tudott uralkodni, 's a' maga haragjának számtalanokat feláldozni. Sokáig nem tudták által látni az emberek, hogy jóllehet a' közönséges tsendesség' és bátorság' háborgatóit, különösen a' Vallás dolgában zabolázni, és akadályoztatni felette szükséges, még-is más felől felette nagy igazságtalanság a' vélekedéseket, és tévelygéseket ollyan halálos büntetésekkel büntetni, a' millyenekkel tsak a' legnagyobb gonosztévőket kellene illetni. De vallyon nem tudhatták vólna-is, hogy az üldöztettek, mihelyt győzödelmesek leendenek, ismét elmúlhatatlanúl üldözők fognak lenni? hogy az üldözések polgári háborúkat szülnek? és hogy az Isten' ügyéért való bolszúállásnak szép szine alatt az üldözések a' Keresztyének között ollyan gyűlölséget, és egymás ellen való kegyetlenkedést okoznak, a' mellynek még a' Pogányok között-is alig van példája, 's a' mellyet az az Isten! tellyességgel nem kedvelhet, a' ki azt parantsolja, hogy minden embereket minden kifogás nélkül úgy nézzünk 's úgy szeressünk, mint Atyánkfiait?

Ezen üldözés' tüze, melly ekkor Angliában olly szörnyű pusztításokat tett, Német Országo-

ſzágban, a' hol előſzer kezdődött, 1555-dik eſztendőben a' vallásbéli békeſſégnek ſzerzése által ſzerentsésen elóltatott. A' Tsáſzár lemondott elébbeni ſzándékáról. Ferdinánd, a' ki mint Római Király Augusta városában újra gyülést tartott, ſzükſégesnek ítélte a' felháborodott ſzíveket letsendesíteni és öſzvebékéltetni. Ezen Gyülésnek híres végzése egy vallásbéli békeſſéget kötött, melly mindenik felekezetnek haſznos, jóllehet némelly tekéntetekben még híjános vólt. Azoknak, a' kik az Augustai Confessiót tartották, megengedtetett, hogy lelki-esméreteknek tökélletes ſzabadſága, 's vallásoknak ſzabad gyakorlása legyen. Kalvinus követői ezt az engedelmet még ekkor nem nyerték-meg, hanem tsak utóbb a' Westpháliai békeſſég kötésnek alkalmatoſſágával. Meghatároztatott, hogy ennek utánna a' vallásbéli viſzſzálkodások egyedűl tsak ſzép móddal, 's békeſſéges eſzközök által orvosoltassanak — egy igen bölts rendelés, mellyet ha elébb-is követtek vólna, a' Polgári háborúkat elkerülték vólna. — A' Protestánsok azoknak az egyházi jószágoknak, mellyeket ekkor bírtak, birtokában meghagyattattak. Az-is törvénnyé tétetett, hogy valakik egyházi jószágokat bírnak, ha a' Katholika Vallást elhagyják, azon jószágokatis azonnal elveſzessék, 's azokat a' jószágokat azok, a' kik ezeknek adták vólt, ismét tetszéſek ſzerint másoknak adhassák. — Ez a' törvény igen hathatós eſzköz vólt arra, hogy azok a' Papi Személlyek, a' kik még Protestánsokká nem lettek, a' Római Anyaſzentegyház' kebelében megmaradhassanak.

Ez az úgy nevezett Vallásbéli békesség épen nem tetszett a' Római Udvarnak, részszerint azért, hogy ollyan gyülés kötötte azt, melly nagy részént világiakból állott; részszerint pedig azért, mivel a' Pápák a' Vallásbéli dolgoknak elintézését úgy nézték mint egyedül őket illető Privilegiumot. Egyebek-is sokan megütköztek ezen dologban, 's nem vi'sgálván azt mennyire terjedhet a' Fejedelmek és nemzetek' jusa az ollyan dolgokra nézve, mellyek egyenesen és tulajdonképpen a' közönséges tsendességet illetik, 's nem gondolván-meg azt, hogy régenten-is az egyházi rendelések sokszor ollyan nemzeti gyülésekben tétettek, mellyeknek tagjai részszerint világi Urakból, részszerint Püspökökből állattak, mind ezt mondom nem vi'sgálván, 's nem gondolván-meg a' Pápa méltóságát megsértetettnek tartották, 's ugyan azért egy vérengző háborúhoz készültek.

Harmadik Julius Pápa meghalván Második Marcellus követte ötet, a' ki igen érdemes Pápa vólt, de tsak huszon egy napokig ült szent Péter székében. Ő utánna Kardinális Karaffa foglalta azt el Negyedik Pál nevezet alatt, a' ki egészen másképpen gondolkozott mint ő. Ez a' nyóltzvan esztendős Pápa ifjúságában Dominikánus vólt. Utóbb midőn már sok szép tisztségekre lépett vólna, önként lemondott azokról, és a' birtokában vólt szép egyházi jószágokról tsupán azért, hogy a' Theatinusok Szerzetét fundálhassa, melly Szerzetnek fő törvénnye a' legsanyarúbb szegénység vólt, 's a' melly magának a' koldulást-is egészen megtiltotta. Azután ismét elő hivattatván a' Klastromból, és Kardinálisságra emeltetvén, még akkor-is egészen

ſzen megtartotta a' ſzegényſégnek és ſanyarúſágnak minden réguláit. Ellenben abban a' ſzempillantásban, mellyben a' ſzent ſzékre ült, egéſzen más ember látſzott válni belőle. Rendkivül való Pompa által kivánta magát megkülömböztetni. Midőn egy udvari ſzolgája azt kérdezte tőle, millyen ſzolgálatot kíván maga körül tétetni, az felelte fennyen: „Fejedelemhez illendőt."

A' Testvéreinek fijai, a' kik felette nagyra vágyók vóltak, a' kiket a' legfelsőbb hivatalokra emelt, 's a' kiktől magát vezettetni engedte, arra bírták ötet, hogy hadakozás által igyekezzék mind nékik, mind magának több tartományokat ſzerezni. Minthogy a' Protestánsok eránt való gyülölſégét esmerték, annál nagyobb bizodalmok vólt, hogy tzéljokat elfogják érni. Ugyan-is ezen Pápa halálos ellenſégek lévén a' külömböző Vallásbélieknek, Olaſz Orſzágban az Inquisitiót vagy nyomozó ſzéket felállította, 's felette haragudott azért, hogy velek Német Orſzágban olly ſzelíden bántak. A' fellyebb említett öttsei által öſztönöztetvén meghívta a' Frantzia Királyt az ő vele való egyesülésre: a' ki tsak hamar ſzövetſégre-is lépett vele a' végre, hogy Nápoly Orſzágot elfoglalják, és magok között feloſzſzák. Ezen ſzándékában még jobban megerősítette ötet az Augustai Gyülésben kötött, 's fellyebb leírt Vallásbéli békeſség. Mind Ötödik Károlyt, mind Ferdinandot keményen feddette, 's únſzolta azon Augustai egyezésnek eltörlésére. Ezek eleibe terjeſztették, melly veſzedelmes ſőt lehetetlen dolog vólna az illyen erőſzaktétel; 's ő azt felelte, hogy midőn az Istennek

és az Anyaszentegyháznak ügye forog fenn, akkor félre kell tenni minden világi okosságra való tekéntetet. — Azonban nem sokára ezután szövetségre lépett Frantzia Országgal.

Míg ezek így történtek, a' Tsászár ollyas mit tselekedett, a' mi egész Európát álmélkodásra ragadta; midőn senki sem gondolta, egyszerre lemondott 1556-dik esztendőben az uralkodásról. Már egynéhány esztendőktől fogva óhajtotta vólt a' nyúgodalmat. A' sok betegeskedés, a' világi örömök megúnása, 's jó szerentséjének balra fordúlása megtompította a' ditsőségre vágyás ösztönét, melly ötet elébb szüntelen sarkantyúzta. Nem birta már a' sok munkának terhét, még sem akarta foglalatosságait másra bízni, mert tudta, hogy azoknak kimenetele ő néki tulajdoníttatik. Nem akarta senkivel megosztani ditsőségét, hanem egészen maga kívánt annak birtokában lenni, 's azzal a' reménységgel táplálta magát, hogy az által-is fogja azt nevelni, ha magát a' magánosságra adja, a' hová egyébb eránt a' lelkéről való gondoskodás, és a' halálhoz való készület-is láttathatott ötet hívni. Majlandot és Nápoly Országot már az előtt által adta vólt a' fijának Filepnek, a' ki huszon nyóltz esztendős 's az Uralkodás foglalatosságaiban gyakorlott lévén az igazgatáshoz jól értett. Egy Gyűlésben, mellyet Brüsselben tartott, az egész Gyűlés előtt által adta néki Belgiumot, 's kevés hónapok múlva Spanyol Országnak, és Amerikai tartományainak kormányját-is reá bízta. „Viseltessél a' Vallás eránt tökélletes tisz-
„ telettel, 's védelmez a' Katholikus hitet egész
„ tisztaságában. A' nemzet' törvényei minden-
„ kor

» kor ſzentek legyenek ſzemeid előtt; ſoha ſe » próbáld alattvalóid' jussait és Privilegiumait » megſérteni; és ha valaha a' magános élet- » nek gyönyörűſégeit kóstolni akarod, kívá- » nom, hogy legyen ollyan méltó örökösöd, és » fijad, a' kinek ſzintén olly örömmel adhasd » kezébe a' Királyi páltzát, mint én most adom » a' te kezedbe." Ez a' beſzéd, mellyet a' Brüsseli Orſzág gyülésben tartott, könyveket préselt-ki a' hallgatók ſzemeiből. Második Filep az Attyának ezen tanátsát némelly dolgokban követte; de ſokakban nem. Megfogjuk látni, hogy ſokſzor népének jussait a' maga vak buzgóſágának feláldozta, és hogy az által mind a' Vallásnak, mind a' Népnek nagy veſzedelmeket okozott.

TIZEDIK TZIKKELY.

Második Henriknek Második Fileppel való hadakozása. — Ötödik Károlynak halála.

Ötödik Károly nem tehetett vólna ſzebbet, 's nem koronázhatta vólna-meg pállya futása vége felé ſzebben ditsőſégét, mint ſem ha a' Frantzia Orſzággal való háborúnak véget vetett 's Európának, melly miatta olly ſok vérrel ázott, békeſséget adott vólna, 's akarta-is ő ezt mind a' kettőt véghez vinni. A' Frantziákkal öt eſztendeig tartó fegyver nyugvást kötött, melly ſzerint mindenik réſz megtartotta a' mit

elfoglalt. A' Frantzia Orſzági Connetable Montmorency, a' ki a' Pápával való ſzövetſéget okosan ellenzette, reá bírta Második Henriket ezen fegyver-nyúgvásnak kötésére, melly által a' három elnyert Püspökſégek, és a' Sabaudiai háznak tsak nem minden tartományai Frantzia Orſzághoz tsatoltattak. De a' Hertzeg' Guisenek, és annak testvérének a' Lotharingiai Kárdinálisnak, nagyra vágyások nem ſzívelhette a' közönſéges tsendeſſéget.

Ők lévén a' Karaffa familiával kötött ſzövetſégnek ſzerzői, minden mesterſégeket megvetették annak végre hajtására. Negyedik Pál úgy nyilatkoztatta-ki magát a' világ előtt, hogy ő mindenekhez Átyai kegyeſséggel és békeſséges indúlattal viseltetik; 's az ellenkező feleknek a' maga közben-járását ajánlotta; más felől pedig Frantzia Orſzágot az előbbeni frigyeknek megújítására únſzolta, 's Nápoly Orſzágnak megvételét úgy rajzolta-le, mint igen könnyen véghez vihető dolgot. A' Guisek és a' Valentiroisi Hertzegné, a' híres Poitiersi Diána, Henrik' ſzeretője végre elérték tzéljokat, ollyan okokat tudván foganatosokká tenni, mellyek mind a' hűſég ſzent törvényével, mind a' közjóval ellenkeztek. Második Henrik esküvéssel fogadta a' fegyver nyúgvás' megtartását; de a' Pápa' követe Kardinális Karaffa felóldozta őtet minden tartózkodás nélkül ezen esküvésnek kötelező ereje alól.

Mihelyt Negyedik Pál az alkudozásnak ſzerentsés kimenetele felől tudóſíttatott, azonnal fogſágba tétetett egy Spanyol követet, a' Colonna híres familiát, melly a' Tsáſzárral tartott, excommunikálta, 's jóſzágaitól megfoſztot-

totta; 's Második Filepet, mivel az ezen familiának pártját fogta, azzal vádolta, hogy a' Feloniai vétkében keveredett, következésképen Nápoly Országhoz való jussát elveszteté. Filep nem mert addig fegyvert fogni, míg Theologusaitól tanátsot nem kért. Minthogy ezek a' hadakozást törvényesnek mondották lenni, tsak hamar béütött Hertzeg Alba Olasz Országba, 's egész Róma kapuig terjesztette a' rémülést. A' Pápa kéntelen vólt fegyver-nyúgvást kérni; mellyet meg-is nyert, minthogy a' Spanyol Király még ekkor-is kételkedett, ha nem vétkezik-é a' szent szék ellen való hadakozása által.

Megérkezvén Hertzeg Guise, kire a' Frantzia segítő seregek' vezérlése bízva vólt, Olasz Országban, a' Pápa újra megbátorodott; az ellenséget excommunicálta, 's magát már úgy nézte, mintha Nápoly Országnak birtokában lett vólna. Azonban ezen igyekezetnek tellyesítésére sem elegendő pénz, sem elegendő katonaság nem vólt. A' Hertzegnek fényes ditsősége itt egy haszontalan táborozás által meghomályosodott; más felől pedig Frantzia Ország ezen szerentsétlen háború miatt a' legnagyobb veszedelmeknek vólt kitéve.

Az Angliai Királyné, a' kit Filep kedve szerint vezetett, és mindenre reá vett, 's a' kit alatt-valói szintén úgy nem szerettek valamint a' férjét, akármint ellenzették-is az Anglusok, szövetségre lépett Második Henrik ellen. Melly meglévén tsak hamar béütött egy nagy hadi sereg Picardiába, 's ostrom alá vette Szent-Quentin városát. Philibert Emánuel, Sabaudiai Hertzeg, egy jeles hadi vezér commandirozta az

Armá-

Armádiát. Filep a' hadi ſeregtől nem meſzſze tartózkodott, hogy a' dolognak folyamatjára vígyázhassan. Ezen ostromlás egéſzen váratlan vólt, ugyan azért a' Város minden nélkül ſzükölködött, a' mi a' védelmezésre ſzükſéges. Szerentsére Admirális Coligni, ki egy vólt a maga idejebéli legnagyobb hadi vezérek közzül, béméréſzelte magát valami kevés katonaſsággal a' városba vetni. Hogy ennek ſegítſégére lehessen, a' báttya Montmorenci, jóllehet ſokkal kevesebb népe vólt, mint az ellenſégnek, még-is kitette magát az ütközet' veſzedelmére. A' Sabaudiai Hertzeg haſznára fordította ezt a' hibát, megtámadta ötet, magát elfogta, Katonáit le-vágta, 's ſzáz embert ſem veſztett el egéſzen.

Ha Filep bátrabb vagy gyorsabb eſzű lett vólna, ha a' Hertzeg' tanátsa ſzerint a' külömben-is nagy rémülésben lévő fő város felé Páris felé vette vólna egyenesen útját, igen hihető, hogy tsak nem ſemmi ellent-állásra ſem talált vólna. De ő tellyesſéggel nem állott-el Szent-Quentinnek ostromlásától. A' Frantziák' rémülése megſzünt; a' Nemesſég mindenütt fegyvert fogott; a' városok önként való adakozáſok által bizonyítottak-meg hazafiúi buzgóſágokat; 's a' Frantzia Király nem ſokára ollyan állapatban vólt, hogy magát illendőképpen tudta védelmezni. Szent-Quentin, Catelet, Ham, Noyot városai lettek minden nyereſége az ellenſégnek abból a' győzedelemből, melly Frantzia Orſzágot végső romlással fenyegette.

Ezen alkalmatoſsággal Filep egy igen ſzembetűnő bizonyſágát adta vallásbéli buzgolkodáſának. A' fellyebb leírt nagy győzedelemnek, melly

melly épen Sz. Lőrintz napján történt, emlékezetére azt a' fogadást tette, hogy ezen Mártirnak tiſzteletére egy Templomot, egy Klastromot, és egy palotát épitett. Ezen épületeknek rostély-formát akart adni, mivel Sz. Lőrintzről azt irják, hogy rostélyon ſüttetett-meg. Ezt az épittést kimondhatatlan nagy költſéggel huſzon két eſztendőkig folytatta. E' vólt eredete a' Spanyol Orſzág' fő városa Madrid mellett lévő Escuriálnak.

Frantzia Orſzág védelmezésére Hertzeg Guise Olaſz Orſzágból viſzſza hívattatott vólt; ezért Negyedik Pál igen megneheztelt. A' békeſſégre néki felette nagy ſzükſége vólt, 's Filepnek vallásbéli buzgóſágát haſznára fordítván egy általán fogva azt kívánta a' békeſſégkötésben, hogy Hertzeg Alba menjen Rómába, 's kérjen botsánatot azért, hogy az egyházi birodalomba béütött. Ezen büſzke Spanyol Generális kéntelen vólt Fejedelme' nevében ezen megalázó tzeremoniát véghez vinni. Filep a' Parmai Hertzegnek, a' kit örömest a' maga részére akart hajtani, Piacenzát viſzſza adta. A' Toscánai Hertzeg Cosmus egy bizonyos ſumma pénzért, mellyel néki ezen Király tartozott, elnyerte Sienát. Ettől fogva kezdett az Olaſz Orſzági tartományoknak nagyobb állandóſágok, és erősebb mivóltak lenni. A' Politicai egyenyúſág ettől fogva helyre vólt állítva, 's a' hadakozásnak ostora más felé fordította tsapásait.

Az alatt Hertzeg Guise, a' ki Frantzia Orſzágban úgy fogadtatott, mint hazája' ſzabadítója, 's az Orſzág' helytartójává tétetett, egy ollyan dologról és vitézi tselekedetről gondolko-

kodott, melly nagy eſzéhez és ditsőſégéhez illendő vólt. Tél közepén megindúlt ſeregével az ellenſégnek ſok felé tsavargó hamis fordúlái vagy marsai által eſzét veſztette, 's hirtelen és nagy tüzeſséggel ostrom alá vette Calais városát. Ez az erősség, melly az Anglusoknak Frantzia Orſzágot két ſzáz eſztendőnél tovább nyitva tartotta, mellyet Harmadik Eduard nem elébb, hanem tsak tizenegy hónapi ostromlás után tudott megvenni, 's a' melly győzhetetlennek és megvehetetlennek tartatott lenni, egy hét alatt erő hatalommal megvétetett. Az Anglusoknak ſzokások vólt ezen várból az őrizó ſeregnek legnagyobb réſzét ősz utóljan kivenni. Mária Királyné' Ministerei olly vigyázatlanok vóltak, hogy még Filep' intését-is megvetették, a' ki azon várba nagyobb őrizó ſereget akart tétetni. Némelly Ministerek azt méréſzelték nagy vakmerőn és fennyen mondani, hogy ha Calais városa télen támadtatnék-meg, bottal-is viſzſza vernék az ellenſéget. Így dönti magát az ember ſzerentsétlenſégbe, mikor a' veſzedelemmel nem gondol. Guines városa-is nem ſokára megvétetett, 's már most az Anglusoknak ſemmi birtokok ſem maradott Frantzia Orſzágban.

Ezen ſzép nyereség után a' Lotharingiai Fejedelem kinyúgodta magát a' télnek hátra lévő réſzében, 's egyſzersmind új vitézi dolgokra kéſzűlt. Az után Diedenhofen városát vette-meg, melly három hónapig való ostromlást állott-ki. De egy Frantzia hadi ſereg, mellyet Thermes fő vezér kormányozott, Gróf Egmont által Grevelingen mellett megverettetett. A' mint ſokſzor megſzokott esni, tsupán a' vak

ſze-

ſzerentse okozta ezen veſzteſéget. A' Frantziák, jóllehet kevesebb ſzámmal vóltak mint az ellenſég, még-is ſok ideig kétſégessé tették a' győzödelmet; de egy Angliai hajós ſeregetske az ágyuk' dörgését meghallván, oda evezett, 's az Anglusoknak ſegítſégére lévén a' Frantziákon való győzödelmet tökélletessé tette. Mint egy két ezer Frantziák estek-el. A' Generális és ſok egyébb fő tiſztek hadi foglyokká lettek.

A' két ellenſéges Fejedelmek megúnták már a' hadat 's békeſséget óhajtottak; Filep azért, mert ő épen nem ſzeretett hadakozni, és Spanyol Orſzágba viſzſza kívánt menni, mellyen kívül tellyesſéggel nem tudott ſokáig lenni; Henrik pedig azért, mivel tellyes igyekezetét az eretnekſégnek Orſzágából való kiirtására akarta fordítani, és mivel a' Valentinoisi Hertzegné, a' ki a' Guisek Familiájának a' háború által felettébb nevelkedő tekéntetét irígylette, ötet ollyan gondolatokra hozta, a' millyeneket magára nézve haſznosoknak gondolt lenni. Montmorencinek, a' ki-még ekkor-is Spanyol fogſágban vólt, parantsolat és tellyes hatalom adatott, hogy az alkudozást kezdje-el; mellynek millyen kimenetele vólt légyen, utóbb megfogjuk látni.

Ha Ötödik Károly a' Tsáſzári Koronát-is ollyan ſzabad tetſzése ſzerint adhatta vólna akár kinek, mint örökös tartományait, úgy egéſz hatalmát a' fija örökſégévé tette vólna. Igen megbánta ő azt, hogy a' testvérét Ferdinandot Római Királlyá válaſztatta. Kétſzer-is tett próbát, hogy ezzel azon méltóſágról lemondasson, némelly más tartományokat igérvén néki tserében. Minthogy Ferdinánd arra reá nem állott, Ötödik Károly a' Német Birodalomnak

egyik

egyik gyűlésében-is próbálta ezen tzélját elérni; de ott sem vólt semmi jó foganatja igyekezetének. A' Német Országi Rendek tapasztalásból tudtak, melly veszedelemben forog szabadságok, ha igen hatalmas fejek vagyon. Ötödik Károly még egy próbát tett, minekelőtte magát a' magánosságba vette vólna, 's minthogy a' testvérét tellyességgel nem birhatta reá kívánságának tellyesítésére: letette és által adta annak a' Tsászári Koronát.

Az ezen rendelését magában foglaló írás, melly 1556-dik esztendőben készült, csak 1558-dikban terjesztetett eleikbe a' Választo Fejedelmeknek. Ferdinánd a' Frankofurtumban tartatott gyűlés által minden vesződség nélkül Tsászárnak esmértetett és választatott; de Rómában, midőn szokás szerint követe által választatása felől a' Pápát tudósította, 's tisztelete felől bizonyossá tette, ollyan akadályokat talált, mellyekről nem-is álmodott. Negyedik Pál a Frankofurti Gyűlés végzésének ellene szegezte magát. Azt mondotta, hogy az ollyan esetben, midőn valaki a' Tsászárságról lemond, őtet illeti az új Tsászárnak kinevezése; hogy Ferdinánd az eretnekek iránt mutatott pártfogása által magát a' Tsászári Koronára méltatlanná tette; és hogy a' Protestáns Választo Fejedelmek a' Római Anyaszentegyháztól való elválások által elveszteték választásbéli voksokat és jussokat. Azt kívánta, hogy a' Tsászár bizonyítsa-meg elébbeni tselekedetein való bánatját, a' Tsászári titulusról, melly nem törvénytelenül adatott mondjon-le, 's vesse magát egészen alája a' Pápa hatalmának, 's kérjen tőle botsánatot. Hijában kérte a' Spanyol Király a' Pápát az illyen tellyesíthetetlen kí-

ván-

vánſágoktól való elállásra. A' Római Udvar Negyedik Pál Pápa haláláig nem esmérte Ferdinándot Tsáſzárnak.

Ötödik Károly Estremadura tartományába egy Klastromba vette magát. Itt magánoſan, tsendesen 's a' nagyſágnak minden pompája nélkül élvén, a' kertjét mívelte, kézi mesterſégeket üzött, órákat tsinált, kevés emberekkel társalkodott, a' nyúgodalomnak kellemetesſégét, kóstolta a' világi dolgok híjába-valóſágáról elmélkedett, 's a' vallásban állandóbb bóldogſágot keresett, mint az vólt, a' mellyről lemondott. Így élt egy eſztendeig, bóldog lévén, hogy indúlatjain uralkodhatott, mellyektől olly ſok ideig ide 's tová hányattatott, és vettetett vala.

Halála előtt egynéhány hónapokkal, midőn a' köſzvény fájdalmai őtet jobban környyűl fogták, mély melancholiába esett; az elméje meggyengűlt, 's minden idejét a' Szerzetesekkel, 's a' Szerzetesek áhítatoſágbéli gyakorlásaikkal töltötte. Az a' különös gondolat jött eſzébe, hogy a' maga temetési pompáját még életében megtartassa. E' végre egy koporsót tsináltatott, 's abba azon ruhában, mellybe halálakor felöltöztetni kívánt béfeküdt. Így vitték őtet a' Templomba; halotti énekeket énekelvén, és minden egyébb tzeremoniákat megtévén, mellyek a' temetési pompához tartoznak. Más nap ellelte őtet a' hideg, 's véget vetett negyven kilentz eſztendős korában életének.

Ritka Fejedelemnek vólt valaha olly ſzéleſen kiterjedő birodalma mint Ötödik Károlynak. Az ő ſok ſzép talentoma és tsudálkozásra méltó ſzorgalmatoſsága, egéſzen megfelelt ezen nagy birodalomnak annyira, a' mennyire

az emberi erőtlenség engedte. Német Országba kilentzszer, Belgiumba tízszer, Olasz Országba hétszer, Spanyol Országba hatszor, Frantzia Országba négyszer, Angliába kétszer, és Afrikába-is kétszer tett útazásai eléggé megbizonyítják, melly nagy buzgósággal és szorgalmatossággal járt légyen el önnön maga minden dolgokban, mellyek tzéljainak eléréséhez megkívántattak. Melly szép ditsőséget szerzett és érdemlett vólna, ha ezen nagy buzgóságot és szorgalmatosságot mindenkor alatt valóinak bóldogíttására fordította vólna! Azt mondotta egykor magáról: „a' fő emberek meglopnak, „a' tudósok oktatnak, a' kereskedők gazdag„gá tesznek engemet." A' ki ezt megtudta gondolni, könnyen által láthatta vólna, miképp kell valamelly Országot virágoztatni és bóldogíttani.

Azt mondják róla, hogy midőn magánosságában két órának járását nem tudta tökéletesen egyenlővé tenni, szemére vetette magának mint képtelenséget azon tselekedetét, melly szerint minden embereket egyenlőképpen való gondolkozásra akart kénszerítteni a' Vallás dolgában. Mind a' mellett-is a' fija szintén olly nagy keménységgel viseltetett azok eránt, a kik nem az ő vallását követték. Pontius Constantinus, Ötödik Károlynak gyóntató Attya-is eretneknek találtatott, 's ugyan azért a' képe az akasztó-fára akasztatott. — Midőn egyszer a' Fejedelem hallotta, hogy épen akkor tájban legalább harmintz személlyek az eretnekségért megégettettek, azt kívánta, hogy tegyenek ahoz hasonló bűntetést a' maga jelen-létében. Meg is lett az nem sokára, 's negyven ember az ő

szemei

ſzemei láttára égettetett-meg. Egy azok közzül, a' ki fő ſzármazású vólt, kegyelmet kért tőle. „Nem! felele a' Fejedelem hideg vérrel, „ha a' magam fija vólna-is, mégis a' tűzre adnám, ha az eretnekſégben megmaradna." Előre lehetett látni, melly ſok ſzerentsétlenſéget fog az illy helytelen buzgóſág ſzűlni, 's melly ſok pártütések és viſzſzavonások fognak belőle következni.

TIZENEGYEDIK TZIKKELY.

Erzsébet Angliai Királyné megváltoztatja Orſzágában a' Vallást. — A' Cambresisi békeſség. — Második Henriknek és Negyedik Pálnak halálok.

Az Angliai Királyné Mária, a' ki mind vallását mind magát az Anglusok előtt gyűlöltségessé tette, a' férjétől nem ſzerettetvén mélyſéges búnak adta magát, a' melly őtet 1558-dik eſztendőben életétől megfoſztotta. A' testvére Er'sébet, Boleyn Anna' leánya, az ő halála után mindjárt birtokába vette a' trónust azon rendelésnek ereje ſzerint, mellyet az Attya Nyóltzadik Henrik tett, 's a' Parlamentom megerősitett vólt. Ez a' Királyné, a' ki Mária uralkodása alatt, ſzűntelen halálos veſzedelemben forgott, a' ſzerentsétlenſég' oskolájában bőltseſéget tanúlt. Jóllehet még tsak huſzon hat eſztendős vólt, még-is minthogy mind a' termé-

ſzettöl ſok ſzép talentomot nyert ajándékban, mind ſzorgalmatosſága által azokat ſzépen kipallérozta, 's az Uralkodáshoz megkivántató dolgokban-is nagy okosſágra tett ſzert, annyira ment, hogy a' legfergetegesebb időkben-is ditséretesen tudta viselni az igazgatás terhét. Ennek mindjárt uralkodásának kezdetében-is adta bizonyſágát.

Jóllehet a' Katholika Vallást titkon gyülölte, és azt Orſzágában elakarta törölni; mindazonáltal még-is tartott Rómában követet, 's reá bizta arra, hogy tudósítsa a' Pápát az ő trónusra való jutása felöl. Negyedik Pál Pápa nagy megvetéssel fogadta ezen jelentést, úgy bánt Er'sébettel, mint törvénytelen ágyból származott gyermekkel, tsudálkozott rajta, miképpen méérſzelt az egy ollyan Orſzágot, melly a' ſzent ſzék Feuduma, az ő tudta nélkül birtokába venni; 's végre tsak ugyan kegyelmet igért néki, ha magát megalázván botsánatért fog könyörögni. Hetedik Kelemen Pápa nem bánt illy keménnyen Nyóltzadik Henrikkel.

A' Királyné tsak hamar haſznára fordította ezen keményſéget, mellyet az Anglus Nemzet úgy nézett, mint a' maga kissebbſégét, 's ugyan azért igen megnehéztelt. Er'sébet ſemmit ſem sietett ſzándékával; mert tudta, hogy a' Vallásnak elváltoztatása véghetetlen nagy okosſágot kiván. Legelsöben-is megnyerte a' ſzíveket és elkéſzítette azokat. A' Parlamentom tökélletesſégre vitte a' dolgot az által, hogy a' Királynénak az egyházi dolgokban által adta a' fö hatalmat, ugyan azt a' fö hatalmat, mellyel az Attya és a' Testvér-Öttse bírtak. E' meglévén Er'sébet minden ellen mondás nélkül el-

eltörlötte a' Misét, és a' Római Liturgiát; de a' mellett még ſok tzeremóniákat meghagyott, hogy ne láttatnék a' közönſéges Isteni tiſztelet-ben igen ſok újításokat tenni. Ugyan azért tsak nem minden közrendű Papi ſzemélyek zugoldódás nélkül bévették a' Vallásbéli változtatásokat. A' Püspökök közzül tsak egy esmértemeg a' Királynénak az egyházi dolgokban való fő hatalmat; a' többiek letétettek hivatalokból. Mit nyert hát a' Katholika Vallás Máriának és Filepnek erőſzakos buzgóſága által? az üldözés és ölés nem győzhet-meg ſenkit valamelly Vallásnak igazſága felől; legfellyebb-is tsak képmutatókat formálhat, 's azonnal megváltozik minden mihelyt a' félelem megſzűnik.

Alig lépett Er'sébet a' trónusra, midőn a' Spanyol és Frantzia Királyok vetélkedve keresték barátſágát. A' Spanyol Király kérte-is őtet feleſégének, azt reménylvén, hogy vele együtt az Angliai trónust-is elnyerheti; 's ezen házaſágra dispenzatiót-is kért a' Pápától. Az okos Királynénak eſzében ſem vólt, hogy ezen házaſágra lépjen, melly mind a' maga hajlandóſágával, mind az Anglus Nép' kívánſágával ellenkezett. De még-is eltitkolta igaz ſzándékát. Filep a' békeſség eránt való alkudozás alkalmatoſſágával, melly Cambresis városában folytattatott, eleinten igen pártját fogta Er'sébetnek; de utóbb meghűlt az eránt való buzgóſága, midőn látta, hogy az a' Katholika Vallást ki akarta írtani. Azután mind a' két hatalmaſság külön botsátkozott Második Henrikkel alkudozásba. Mindazonáltal még-is mind a' két udvarral tsak nem egyſzerre kötött Frantzia Orſzág békeſséget 1559-dik eſztendőben.

Az Angliával kötött békesſégnek ſemmi nevezetes tzikkelyei ſem vóltak, kivévén azt az egyet, melly Calais Városát illette. Minthogy Er'sébet ezt az erősſéget ſem viſzſza nem nyerhette, ſem becsületének ſérelme nélkül Frantzia Orſzágnak által nem engedhette: azért olyan feltétel alatt adta azt nyóltz eſztendőkre a' Frantzia Orſzági Királynak, hogy az azt akkor viſzſza adja, vagy öt ſzáz ezer tallért fizeſſen, ha tudniillik Anglia Frantzia Orſzággal és Scotiával a' békeſséget félben nem ſzakaſztaná. Ez által a' külső ſzínre nézve nyert Er'sébet; 's az elég vólt.

A' Spanyolokkal kötött békesſégnek ereje ſzerint ſok erősſégeket viſzſza adott Második Henrik Szent-Quentin, Ham, és Catelet városaiért; a' Sabaudiai Hertzeg viſzſza nyerte minden tartományait, Turin, Pignerol, Chivas és Villeneuve városáin kívül. Montferrat a' Mantuai Hertzegnek, 's a' Corsica ſzigetében elfoglalt városok, a' Genuai Respublikának viſzſza adattattak. A' Pápa, a' Tsáſzár, a' Dániai, Svéciai, Scotiai, Lengyel, Portugallus, és más Királyok ezen békeſség kötésben réſzſzerínt a' Frantzia, réſzſzerínt a' Spanyol Királynak ſzövetſégeseivé tétettek. A' három elnyert Püspökſégek, úgymint Verdun, Toul és Metz megmaradtak Frantzia Orſzág' birtokában, mert Filep keveset gondolt a' báttyával; nem tudta elfeledteni, hogy Ferdinánd a' Tsáſzári Koronát néki által nem engedte.

A' Frantzia Nemzet nem kevesé zúgolódott ezen békeſség kötésért, melly épen nem feleltmeg az ő reményſégének. Boſzſzonkodott azon, hogy ſzáz nyóltzvan kilentz réſzſzerínt

Olaſz

Olasz Országban, részszerint Belgiumban elvett erősségek viszsza-adattattak. Montmorenzi ezen békességnek szerzője talált egy útat és módot, melly által az udvart ezen békességnek, mellyet ő maga igen kívánt, mennél előbb való kötésére reá vehette. Azt tudniillik, hogy Henrik testvér hugát a' Sabaudiai Hertzeggel, és Filepet Henriknek legidősebbik leányával öszve párosította.

Az ütközeteket örömünnepek követték. Ezek Második Henriknek halált okoztak. Egy vitézi játéknak, vagy Turnírnak alkalmatosságával halálosan megsebesíttetett.

Ezen Királynak a' külömböző vallásúak ellen való gyülölsége vetette-meg a' Hugonották ellen való vérengző háborúknak fundamentomát. Ezen gyülölsége annyira terjedett, hogy a' Ferrarai Hertzegnét-is Tizenkettődik Lajos' leányát, azért hogy az a' maga udvarában a' Protestáns Tudósoknak szabad menedék helyet adott, üldözni akarta. Parantsolatot adott a' Bíráknak, hogy mind azokat eretnekek gyanánt megfogassák és tömlötzre vessék, valakik a' halálra kárhoztatott Protestánsokért grátziát kérni méresszelnének. A' Parlamentomnak egynéhány tagjai árestomba tétettek, azért, hogy az ezek eránt tett kemény rendeléseknek mérséklését javasolták. Azt mondotta az Udvar, hogy a' vallásbéli buzgóság kötelessséggé teszi a' keménysséget; de bizonyos dolog az, hogy az ollyan keménysség, a' millyen akkor gyakoroltatott, mind a' Vallást, mind az Országot közel viszi a' végső romláshoz.

Negyedik Pál Pápa-is ugyan azon esztendőben az az 1559-dikben hólt-meg. Halála után

a' Római Nép nagy idegenségét mutatta az ő emlékezete eránt. Az Inquisitió' foglyai szabadon botsáttattak; 's az a' fogház, mellyet ő ezen nyomozó-szék számára építtetett, lerontatott. Kevés híja vólt, hogy a' Dominikánusok Klastroma-is hamuvá nem lett, azért, hogy ők nyomozták és ítélték a' különböző vallásuakat.

Negyedik Pál után Negyedik Pius választatott Pápává, a' ki a' Medichino familiából való vólt. Ez Ferdinándot megesmérte Tsászárnak, 's azzal tette uralkodását nevezetessé, hogy a' Tridentumi Conciliumot, melly sok ideig félben vólt szakadva, elvégezte 's bérekesztette.

TIZENKETTÖDIK TZIKKELY.

A' Tridentumi Conciliumnak bérekesztése. — Socinianismus. — Literatura.

Azokra a' sok vallásbéli viszszálkodásokra nézve, mellyek a' mint mindjárt megfogjuk látni, Frantzia Országnak belső részeit szaggatták, sokan ottan egy nemzeti Conciliumot vagy 'Sinatot kívántak tartatni; a' melly hihető sok haszontalan perlekedésekre adott vólna alkalmatosságot. A' Római Udvar az illyen nemzeti egyházi gyüléstől még inkább tartott mint a' közönségestől, mellyet maga kormányozhatott, 's tetszése szerint félbe-is szakaszthatott. Egyéberánt-is az özvegy Királyné, Medicis Katalin, a' ki

a' ki az ifjú Királynak, Második Ferentznek uralkodása alatt az Orſzág' kormányát tartotta, ollyan eſzközöket javasolt a' külömböző vallásbélieknek öſzvebékéltetésére, mellyek a' Pápának nem tetſzettek. A' vallásban 's különöſen a' külső Isteni tiſztelethez tartozó ſzertartásokban ollyan változtatásokat akart tetetni, mellyeket az épen nem kedvellett. Attól tartván hát a' Pápa, hogy a' Frantzia Udvar ne találtán maga intézze-el a' vallásbéli dolgokat, ſietett a' Conciliumot megújíttani; mellyet 1562-dik eſztendőben öſzve-is hívott.

A' Német-Orſzági Protestánsokat-is arra akarta bírni, hogy jelenjenek-meg azon; de ezek azt kívánták, hogy a' Tridentumi Conciliumnak elébbeni végzései vétessenek újra megvi'sgáltatás alá; legyen nékik-is egyenlő vokſok a' Katholikusokkal. A' Tsáſzár nem hogy kénſzerítette vólna őket, inkább maga ſem vette-bé a' gyűlésre hívó Bullát. Negyedik Pius nem ſokára megmutatta, mitsoda rendeléseket kívánt tétetni a' vallásnak változtatói ellen, a' midőn azoknak elnyomására egy nagy ſzövetſéget akart felállíttani a' Katholikus fejedelmek között. A' fegyvert hathatósabb eſzköznek tartotta a' külömböző gondolkozásnak kiirtására, mint az egyházi fenyítéket és a' végzéseket; azonban ez az eſzköz fegyverbe öltöztette azokat, a' kiket megakartak téríttetni.

Minden rendelések között, mellyek Tridentumban tétettek, leghaſznosabbnak láttatik lenni a' Seminárіumoknak felállítása; minthogy azok egyenesen az értelemnek pallérozására, 's az erkölcsöknek formálására tzéloznak. Az embereknek magok viselete többnyire az ő ne-

velésektől függ; 's minthogy a' Papi hivatalhoz sok szép esméretek és jeles virtusok kívántatnak; azért a' nevendék Papságnak formálása olyan tárgy vólt, melly minden figyelmetességet megérdemlett. De méltán lehetett attól tartani, hogy az olly zavaros időkben a' nevelésnek és oktatásnak nem a' legjobb módja fog bévétetődni, és törvénnyé tétetni. És valóban a' Semináristák nevelése sok ideig nagy fogyatkozásokkal vólt öszve kaptsolva, míg azok az újabb időkben meg nem orvosoltattak. — Negyedik Pius egy Seminárіumot állított-fel Rómában, 's annak kormányozását a' Jé'suitákra bízta. Ez szolgált a' többieknek mustra gyanánt. Ez a' híres Concilium, melly a' huszadik közönséges egyházi gyülésnek neveztetik 1553-dik esztendőben rekesztetett tsak bé. — Némelly Kardinálisok azt tanátsolták, hogy annak megerősítésével ne siessen a' Pápa, mivel, a' mint ők mondották, sok végzései ollyanok, mellyeket nem könnyen lehet végre hajtani. Mindazonáltal Negyedik Pius még-is kiadta a' megerősítő Bullát, mellyben megtiltotta, hogy senki az azon gyülésen megállapított tudományt se ne fejtegesse, se ne magyarázza, hanem egyedül a' szent széknek legyen szabad szükségnek idején a' megkívántató magyarázatokat adni.

Portugallia, Velentze és a' Sabaudiai Hertzeg minden tartózkodás nélkül elfogadták ezen Bullát. A' Spanyol Király-is alája vetette magát külsőképpen; de a' mellett Királyi hatalmának erősítésére titkon minden rendeléseket megtett. A' Frantzia Országi Udvar épen nem akarta ezen gyülést némelly végzések miatt kihirdetni; de az ott megerőssítetett vallás tzikkeyleit tökélletessen elfogadta.

Ferdinánd Tsáſzár a' külömbözö Vallásbélieket ſzép móddal akarta öſzve egyeztetni, a' melly mindenkor többet ér az erőſzaknál. Kinyerte a' Pápától a' maga alatt valóira nézve, hogy az Úr' Vatsoráját mind a' két ſzín alatt vehessék. Az ő igen korán történt halála után a' fija, és követője Második Maximilián Tsáſzár még többet kért a' Pápától, azt t. i. hogy a' Papok megházasodhassanak. De ezt ſemmiképpen ſem nyerhette-meg.

A' Tridentumi Concilium után minden reményſég elenyéſzett, hogy többé a' Protestánſok a' Római Anyaſzentegyház kebelébe viſzſza fognának térni. Ezek ettől fogva még jobban elidegenedtek a' Katholika Vallástól; melly idegenſégeket a' Pápa által nem ſokára azután kiadott Lajstroma a' tíltott Könyveknek még inkább nevelte. Azon a' Lajstromon még ſok értelmes Katholikusok-is megütköztek, mivel ollyan könyvek-is vóltak benne megbillyegezve, mellyek mint haſznos munkák közönſégeſen nagy betsben tartattak.

Ebben a' Vallásbéli ſzakadásokkal olly igen bővelkedő időben támadott a' Sociniánusok felekezete-is. Socinus Lælius, a' ki Sienai ſzületés vólt, vetette-meg annak legelső fundamentomát. Az Inquisitió elkergette őtet hazájából. A' testvérének fija Socinus Faustus a' báttya papirosaiból annak vélekedéseit rendbe ſzedte, és annak halála után közönſégessé tette. Ez Genevában az üldözéstől félvén, Lengyel Orſzágba ment, a' hol mint mindenféle ſzabadſágnak féſzkében bátorſágos menedék helyet reménylett, 's ott és azután Erdély Orſzágban fundálta a' Sociniánusok vagy Unitáriusok felekezetét. Ez

a' fe-

a' felekezet a' Vallásban ſemmiféle titkot vagy misteriumot ſem hiſz, Jé'sust tsak úgy tiſzteli mint egy bölts embert, mellyet az Isteni gondviselés a' végre rendelt vólna, hogy az embereket a' virtus' útjára vezérelje. Mind a' Katholikusok, mind a' Protestánsok egy eránt irtóztak ezen tudománytól, melly a' Kereſztyén Vallással egéſzen ellenkezik. Lengyel Orſzágból-is elüzettetvén ez a' felekezet, Hollandiába, Angliába, és Erdély Orſzágba egyébb felekezetek közzé keveredett, és tsendeſségben maradott. Socinus Faustus 1604-dik eſztendöben hólt-meg.

Ha a' tudományok az emberi nemzetnek azokat, a' ki mondhatatlan ſok nyomorúſágait, mellyeket a' Vallásbéli viſzſzálkodások okoztak, kipótolhatnák, a' tizenhatodik ſzázad' elején gyönyörködve mulathatnának ſzemeink. Ekkor virágoztak Olaſz Orſzágban Ariost, Machiavel, Guicciardini, Bombus, Sadoletus, Hannibal Caro, Jóvius Pál, Sannazarius, Frantzia Orſzágban Budæus, du Bellai, Ramus, du Moulin, a' Stephanusok, Scaligerek és egyébb nagy tudósok. Erasmus Hollandiában tündöklött, 's közönſéges tsudálkozást érdemlett. Éjſzakon Copernicus a' világnak igaz ſystémáját feltalálta, mellyet utóbb Galilei nagyobb világoſságra hozott, 's azért az Inquisitió által üldöztetett, és kárhoztatott. Német Orſzágban Sleidanus igen jeles történetiró vólt, ugyan ezen időben kéſzítették Raphael, és Angelo Mihály az ő remek munkáikat. De a' Vallásbéli viſzálkodások, mellyek naponként vérengzőbb tsatákat okoztak, alig engedték a' legnagyobb talentomú embereket azokban a' megbetsülhetetlen haſznokban

ban réſzesülni, mellyeket a' tudományok és a' ſzép mesterſégek ſzülnek. Azonkívül Machiavel, a' ki különben ſok ſzép és haſznos Könyveket-is írt, az ő *Fejedelem* tzím alatt kiadott munkája által egy felette veſzedelmes Politicát terjeſztett-el, mellyből új vétkek és új ſzerentsétlenſégek ſzármaztak.

A' híres Ramusnak üldöztetése elegendőképpen megbizonyítja, melly igen uralkodott légyen az oktalanſág és a' kegyetlenſég még az Oskolákban-is, mellyekből az okosſágnak és józan gondolkozásnak származni, és egyebekre elterjedni kellene. Ramus, a' ki nagy Philosophus, Mathematicus, és egyébb tudományokban-is igen jártas vólt, a' Párisi Universitás négy facultásai által excommunicáltatott azért, hogy a' Q betűt máskép mondotta-ki mint ők. Azt tanította t. i. hogy ezt a' ſzót *quamquam* nem így kell olvasni *kamkam*, a' mint akkor közönſégesen olvasták, hanem *kuamkuam*. Ez néki vétekül tulajdoníttatott; 's még nagyobb vétekül tulajdoníttatott az, hogy Aristotelest megtámadta. Tsak hamar azután eretnekſéggel vádoltatott, 's egy alatsony gondolkozású vetélkedő társa és ellenſége a' gyáſzas Bertalan éjtſzakáján, mellyről mindjárt leſzſz ſzó, megölte, 's tanítványaival még hólt testét-is martzangoltatta. Melly ſzembetűnő bizonyſága ez az eleve béſzívott balvélekedések' kimondhatatlan nagy hatalmának.

A' Vallásra nézve nagy bóldogtalanſág vólt az, hogy az ollyan emberek megtámadtattak és eretnekſéggel vádoltattak, a' kik nagy tudományúak, fedhetetlen erköltsüek és a' Valláshoz mindenkor hívek lévén, az igazſág és köz

jó

jó eránt való buzgóſágból az elterjedett ártalmas, 's a' vallással ellenkező babonák és tévelygések ellen kikeltek. Melly kár vólt az eretnekek és hitetlenek Lajstromát az illyenek nevével ékesíteni! Igy p. o. az Erasmus ellen tett rágalmazások és vádolások ő néki magának talám kevesebbet ártattak, mint a' Katholika Vallásnak.

TIZENEGYEDIK IDŐ SZAKASZ.

Vallásbéli viſzſzálkodásokból ſzármazott háborúk Frantzia Orſzágban. — A' ſzövetſéges Belgiumnak Második Filep alatt való pártütése. — Angliának virágzó állapatja Er'sébet uralkodása alatt.

1559-dik eſztendőtől fogva Negyedik Henrik Uralkodásáig.

ELSŐ TZIKKELY.

Második Ferentz Orſzáglása Frantzia Orſzágban, 's a' Vallásbéli háborúſágoknak kezdete.

Öröm vólna a' történt dolgokról irni, ha mindenkor nemes indúlatból ſzármazott nagy és jeles tselekedeteket kellene rajzolni; de ſokſzor,

ſzor, a' ſzívnek nagy ſzomorúſágára, a' történetírónak kötelesſége azt hozza magával, hogy az Országoknak boldogtalan állapatjáról, az az azokról a' vétkekről és tévelygésekről ſzólljon, mellyek a' nemzeteket bóldogtalanokká tették. Illyen ſzomorú kötelesſéget kell nékemis most tellyesíttenem, midőn némelly ezen idő ſzakaſzban elő fordúló ſzeméllyeknek nagyra-vágyásokat, fösvényſégeket, hűſégtelenſégeket, és veſzedelmes ſzándékaikat kell a' történetek rendi, 's az igazſágnak sinór mértéke ſzerínt lefestenem.

Második Henrik halálától fogva a' Frantzia Udvart ſzűntelen háborgatták a' factiók vagy vétkes tzimborák. Medicis Katalin, a' gyenge és erőtlen Királynak annya, nem tsak igen nagyra vágyó 's uralkodni kívánó, hanem fortélyokkal tellyes, magát eltitkolni tudó és külömbkülömbféle vétkekre-is hajlandó vólt. Semmin ſem akadott fenn lelki-esmérete a' mi által tzélját elérhette, 's bizonyos tekéntetben az egéſz Machiavellismust béſzívta és követte. A' Guisek, az ifjú Királynénak Stuart Máriának vér ſzerínt való Attyafiai, kormányozták az Országot, 's minthogy a' ditsőſég ſzomjúſága igen nagy mértékben találtatott bennek minden érdemeik mellett-is nagy károkat tettek hazájoknak. Két Királyi vérből ſzármazott Hertzegek, a' Navarrai Király, Bourbon Antal, és annak testvére Hertzeg Conde Lajos megneheztelvén azon, hogy ők hátra vettetnek, magános megbántatásokért az Országnak okoztak galibákat. Végre Montmorenci-is és annak hatalmas familiája ollyan ſzándékkal, és igyekezettel viseltettek, mellyek az Ország' tsendeſégével ellenkeztek. A' legnagyobb ſzerentsétlen-

lenség a' volt, hogy ezek mindnyájan a' Vallással palástolták titkos tzéljaikat, úgymint olyan eszközzel, mellynek a' részre-szakadás igen jó hasznát veheti. Ennek segítségével veszedelmes polgári háborúkat inditottak, mellyekben az ő nagyra vágyások és bosszúállások mind a' Királyokat, mind a' Polgárokat, mind az egész Országot szerentsétlenné tette.

Első Ferentz uralkodása alatt a' reformált Vallás mind az Udvarnál, mind a' fő Városban, mind az Országnak egyébb részeiben igen elterjedett, és mély gyökeret vert volt. Tsak az újságon való kapás-is elég követőket szerzett volna az időben, ha egyébb környülállások nem segítették volna-is azt elő. Calvinus az ő *Inſtitutiones Religionis Chriſtianæ* tzímű könyvét Ferentz Királynak ajánlotta volt; a' melly munkája egész vallásbéli systémáját magában foglalta. Ebből lehet hozzá vetni, mellyek követői lehettek még a' trónus körül-is, jóllehet a' maga személlyére nézve Frantzia Országon kívül keresett magának menedék helyet. A' melly kemény parantsolatokat Első Ferentz a' Vallásbéli újítások ellen adott, azokat épen nem Vallásbéli buzgósága szülte, hanem más környülállások tették szükségesekké. Ezen Királynak testvére a' Navarrai Királyné, ugyan akkor pártjokat fogta a' reformatió' követőinek, mikor azokat Frantzia Országban a Clerus és a' Parlamentom üldözte.

A' Cabrieres és Merindol városaiban történt, 's fellyebb lerajzólt vérontások, 's a' Második Henrik alatt olly gyakorta elő fordúló halálos bűntetések és veszteségek, a' külömböző Vallásúaknak buzgóságokat nem tsak meg nem fojtották, hanem, a' mint a' dolog természete-is ma-

magával hozta; inkább nevelték és öregbitették. Ezek tudták azt, hogy Admirális Coligni, és annak testvérei, Andeleto és Kardinális Chatillon egészen a' reformatiót kívánták, és hogy Hertzeg Conde-is nagy hajlandósággal viseltetik az eránt: az illy hatalmas istápok és oszlop emberek még nagyobb bátorságot adtak nékik.

Más felől a' Guisek, kik Második Ferentz' képében uralkodtak, és buzgó Katholikusoknak akartak tartatni, még újabb keménységet gyakorlottak a' Protestánsok ellen, 's azoknak haragjokat még inkább ingerlették. Du Bourg Annas a' Parlamentomnak egyik egyházi tagja, a' ki nem tsak fő születésü, hanem közönségesen esméretes nemes lelkü és fedhetetlen erkölcsü ember-is vólt, mint eretnek felakasztatott. Az akasztófa alatt azt mondotta a' Néphez, hogy ő az Isten Evangyéliomáért hal-meg. Ki nem lehet mondani, melly igen elkedvetlenítette és felingerlette ezen Magistratuális személynek elvesztése a' köznépet. Az ő hamvaiba, a' mint Thuanus mondja, számtalan ösvényesküvéseknek és pártütéseknek magva vólt elhintve, melly utóbb kikelvén szörnyü véröntásokat okozott.

Azonkívül-is a' kormányozó szék szüntelen üldözte Calvinus követöit; 's külömbkülömbféle török vettettek azoknak, a' végre, hogy azokba keveredvén büntetésre méltóknak találtassanak. Így p. o. az útszák szegletein a' bóldogságos Szüznek és más szenteknek képei a' házok' falaira felszegeztettek, azok előtt lámpások vagy viasz gyertyák gyújtattak; körülöttök a' köznép' ösvve sereglett, énekelt és imádkozott, 's kénszerített minden ott elmenőket, a' szegények ládájába, melly ki vólt téve,

pénzt hányni. A' ki ollyankor ezen képek eránt mély tiſzteletet nem mutatott, az megpáltzáztatott, tömlötzre hurtzoltatott, vagy más méltatlanſággal illettetett. Az illyen és ehez hasonló dolgok által a' Protestánsok' elkeseredése naponként nevelkedett, 's tsak azt várták, hogy valami alkalmatosſágok lehessen a' boſzſzúállásra.

Nem ſokára ezután következett az Amboise vagy Ambasia városában történt nevezetes és nagy öſzve esküvés, mellynek titkon a' Királyi Hertzeg Conde vólt a' lelke, 's mellyet egy de la Renaudie nevezetű Protestáns és fő Nemes nagy okosſággal kormányozott. Az öſzveesküdteknek tzélja kiváltképpen a' vólt, hogy a' Guisektől, a' kiket mint idegeneket és üldözőket gyülöltek, az Orſzág kormánnyát elvegyék. Ezen tzéljoknak elérésére ſzükſéges vólt a' Guiseket Amboise városában, a' hol a' Királyi Udvar mulatott, elfogdosni, Hertzeg Condenek az Orſzág igazgatását, 's a' Királyon való tútorſágot által adni, és magoknak egy Királyi parantsolat által Vallásbéli ſzabad gyakorlást ſzerezni. Ezen ſzándékjoknak véghez vitelére már meg-is vólt egy bizonyos nap határozva, 's olly jó rendelések vóltak téve, hogy ſemmit ſem kételkedtek igyekezeteknek óhajtott kimenetele felől. De jóllehet, a' dolgot ſok ezeren titokban tartották, még-is kinyilatkoztatta azt egy Prókátor, a' ki Protestáns létére ſem akart réſzesülni az ő ſzándékjokban. Hertzeg Guise, mint az Orſzág Gubernátora azonnal kimutatta ſzokott okosſágát, és bátorſágát. A' Hugonották (így neveztettek tsúf néven Calvinus követői) midőn a' rendelt és meghatározott hely-

re

re öſzve gyülekeztek, hirtelen megtámadtattak, 's réſzſzerínt levágattattak, réſzſzerínt pedig a' hóhér pallasa által veſztek-el.

Minthogy azonban az ő ſzámok igen nagy vólt, nem lehetett mást várni, hanem hogy az illyen vérontás még jobban felgerjeſzti bennek a' buzgóſágnak és boſzſzúállásnak tüzét, vagy le kellett őket tsendesítení, és békéltetni, vagy újabb zenebonára kellett ſzámot tartani. Azértis egy nagy gyülés tartatott a' végre, hogy az Orſzág zavaros dolgai megvi'sgáltathassanak, és békeſſégesen elintéztethessenek. Ezen gyülésen Admirális Coligni egy könyörgő írást nyújtott-bé a' Királynak, mellyben a' Calvinisták Vallásoknak ſzabad gyakorlásáért esedeztek, hogy ne kellessék nékik többé titkos gyüléseket tartani, 's az által magokat gyanúſágba ejteni; 's egyſzersmind azt-is mondotta, hogy ötven ezer ſzemélyek kéſzen lennének neveiket azon levélnek alája írni. A' Valencei Püspök, Montluc, és a' Viennei Ér'sek Marillac hathatósan kikeltek azok ellen a' viſzſzaélések ellen, mellyek annyi háborúſágokat és zűrzavarokat okoztak. Igen ſzívre ható beſzédeket tartottak, mellyekben megmutatták, hogy mind ennyi ſzerentsétlenſégeket nem más okozta, hanem a' balvélekedések; és hogy nem az üldözések által, hanem más útakon kell és lehet az Orſzágban békeſséget ſzerezni. Kárhoztatták a' reformatiónak azon követőit, a' kik pártütésben keveredtek, 's ſzükſégesnek tartották azoknak megbűntetéseket, de egyſzersmind azt-is megjegyezték, hogy a' tsendeſségben élő Polgárokat, a' kik minden jóſzívek mellett-is tévelygésben találnak lenni, nem úgy kell nézni

mint gonoſz tévőket, és hogy az ollyanoknak elveſztése nem tsak nem írthatja-ki a' külömböző vélekedéseket, hanem inkább még több követőket ſzerez azoknak; hogy az ollyan veſztéſek által a' nézők gyakorta öſztönöztetnek azoknak a' vélekedéseknek bévevésére, mellyekért másokat bátor ſzívvel meghalni látnak. Végre azt vitatták, hogy egy közönſéges Conciliumban a' Vallás dolgait újra megkellene vi'sgálni, 's ha azt a' Pápa nem akarna tartani, az Orſzágban kellene egy Nemzeti Conciliumot hirdetni, és tsak a' nyilvánſágos gonoſz tévőkkel kellene keményen és ſzorosan a' törvények ſzerint bánni. E' vólt rövid ſummája az ő beſzédeiknek.

Azután Coligni kelt-fel és ſzabadon beſzélett. Azon panaſzolkodott, hogy a' Királyt őrizettel körűl véve tartják. Azt mondotta, hogy a' fejedelemnek mindeneknek előtte ſzükſéges magát kedveltetni, 's nem ſzolgál ſemmi-is nagyobb kárára, mint az, ha a' Király és a' Népe egymástól félnek. Azt kívánta, hogy a' testőrzők töröltessenek-el, az Orſzág rendjei hivattassanak öſzve, és tanátskozzanak a' tévelygések kiírtására ſzükſéges eſzközökről. A' Lotharingiai Fejedelmek állhatatosan megmaradtak elébbeni gondolkozások mellett. Hertzeg Guise azt mondotta, hogy őtet ſemmi Concilium ſem bírhatja reá a' Vallásnak elváltoztatására. A' testvére a' Lotharingiai Kardinális ellene ſzegezte magát Coligni Instantiájának, és azt zenebonát indítónak nevezte. Azonban az Orſzág' Rendei öſzve hivattattak, a' veſztéſek egy ideig megſzűntek, 's a' reformatió' követői toleráltattak, és magokat valamennyire

ki-

kipihenhették. Mindazonáltal még-is vólt közöttök az Orſzágnak némelly réſzeiben pártütés; annyira elterjedett a' boſzſzúállásnak mirígye.

Az Amboise városában történt öſzve esküvés után a' Királyi Hertzeg Conde árestomba tétetett, a' nélkül, hogy elegendö bizonyſágok lettek vólna ellene. Minekutánna magát az Orſzág' Gyülésén bátran kimentette vólna, ſzabadon botsáttatott. De alig vólt ſzabadon, azonnal Protestánsnak vallotta magát. Új öſzveesküvéssel vádoltatott, elakarta ötet az Udvar veſzteni, 's a' testvérét, a' Navarrai Királyt-is kézre akarta keríteni, a' ki minden álhatatlanſága és késedelmes vólta mellett-is a' Lotharingiai Hertzegeknek nagy nyúghatatlanſágot okozott. Mind a' ketten az Orleans városába öſzve gyült Rendek eleibe hivattattak. Ezek tellyes bizodalommal megjelentek ottan, 's bele estek abba a' tőrbe, melly nékik vetve vólt. Hertzeg Conde megfogattatott, és Commissáriusok rendeltettek a' végre, hogy azt megítéljék. Ö azoknak nem felelt, és a' Pairok' ítélö-ſzékére appellált. Mindazonáltal még-is halálra ítéltetett. A' Navarrai Királyt pedig ezen Processusnak egéſz folyamatja alatt ſzemmel tartották.

MÁSODIK TZIKKELY.

Kilentzedik Károly uralkodásának kezdete. — Első Polgári háború.

Míg ezek így történtek, az alatt meghólt Második Ferentz, minekutánna tizenhét hónapokig uralkodott vólna; 's a' testvére Kilentzedik Károly lépett a' trónusra 1560-dik esztendőben, nem lévén még akkor több tíz esztendősnél. Ezen történet által egészen megváltoztak a' dolgok az Udvarnál. Medicis Katalin, a' ki tsak az uralkodásra vágyott, kinek mesterséges és fortélyos szíve magát minden környülállásokhoz alkalmaztatta, kinek regulája abban állott, hogy részre való szakadásokat támaszszon, 's hatalmát az által öregbíthesse, 's a' ki következésképpen az ellenkező feleknek hol kedvezett, hol ellenek dolgozott; a' ki a' Vallást tsak úgy nézte, mint az uralkodás' mesterségének eszközét, 's az Országlásban tsupán a' maga hasznát tekéntette; ez a' tsudálatos Királyné az ő álhatatlan maga viselete által még inkább nevelte a' villongásokat, mellyeket úgy látszott mintha akart vólna tsillapítani. A' Guisek' hatalmát, melly minden mértéken túl ment, más hatalmas felekezettel akarta elnyomatni. Hertzeg Conde szabadon botsáttatott; a' Navarrai Király az Ország' Gubernátorává neveztetett; 's Montmorenci, a' ki az elébbeni Király alatt a' kegyelemből kiesett, az udvarba ismét nagy tisztességgel viszsza hí-

vat-

vattatott. A' leggyűlölségesebb ellenkezésekre egyesség látszott következni; de a' gyűlölség' mérge ekkor-is a' szívekben lappangott, a' hová magát méllyen bévette vólt.

Ha a' törvények az egymás ellen törő felekezetek' dühösségét letsendesíthették vólna, senki sem lett vólna a' közönséges ínség' megorvoslására alkalmatosabb, mint de l' Hopital Mihály; ez a' minden tekéntetben jeles Cancellárius, a' ki az akkor uralkodó balvélekedésektől és vétkektől egy eránt tiszta vólt, 's érdemes lett vólna a' Római Respublikának legszebb idejében élni, 's a' Senátusnak egyik tagja lenni. Ez a' Romorantini végzés által az eretnekséget illető dolgok' ítélését elvette a' Parlamentomtól, és a' Püspököknek adatta által. Nem talált ezen kívül más útat az Inquisitió béhozatásának meggátolására, mellyet a' Lotharingiai Kardinális minden erővel hozzá akart adni azokhoz a' sok tsapásokhoz, mellyek alatt Frantzia Ország sóhajtozott. A' Püspökök között legalább sokan vóltak mértékletes gondolkozásúak; 's még a' legkeményebbektől sem lehetett úgy tartani mint az Eretnekeknek elébbeni irgalmatlan bíráitól. Két rosz között a' kissebbiket kellett akkor választani.

Az Orlean városában tartott gyűlésen még jobban megerősítette a' közönséges tiszteletet, mellynek már birtokában vólt, az által, hogy egy szívre ható beszédet tartott, mellyben elő-szer-is megmutatta az Ország Gyüléseinek tzélját és hasznait, a' melly hasznok közzül valónak mondotta azt-is, hogy azok által a' Fejedelmeket az ő kötelességeikre lehet emlékeztetni. Azután a' minden Rendek közé bétsú-

ſzott hibákat, és viſzſzaéléseket rajzolta-le; helytelennek állította a' Vallás dolgában való kemény üldözést; azt mondotta, hogy a' Lutheránus, Hugonotta, Pápista, 's más hasonló gyülölſéges tsúf nevekkel éppen nem kellene egymást nevezni, hanem tsak a' Kereſztyéni ſzép nevezettel kellene élni; 's végre intette a' gyülés' tagjait: hogy félre tévén minden magános haſznra való tekéntetet, és ſzemély válogatást, ſzabadon nyilatkoztassák-ki arról való gondolatjokat, mit tartsanak az Orſzágnak haſznosnak lenni.

Azonban a' Rendeknek egyet nem értése, a' fö al és Papi rend között való vetélkedés, 's a' külömbözö felekezeteknek egymás ellen való gyülölſége, egy ſzóval ezer balvélekedések meggyözhetetlen akadályokat vetettek eleibe a' jóra igyekezö Nemes ſzívü Cancelláriusnak. Egy felöl némellyek a' Papi Rendnek tudatlanſága és botránkoztató élete ellen keltek-ki; 's azt kívánták, hogy a' Papi jövedelmeknek nagy réſze fordíttassék az Orſzág' adóſſágának fizetésére. Más felöl a' Papi Rend' Prókátora még hevesebben ſzóllott, 's nagy buzgóſágában azt kívánta, hogy minden valaki a' Protestánsok mellett Instantiát adott, vagy ezután fogna adni, büntettessék-meg, melly megbántó ſzavaiért tsak ugyan megkellett Admirális Colignit követnie. Halálos büntetés alatt megtíltatott, hogy ſenki a' másikat a' Vallásért meg ne támadja. Elvégeztetett, hogy azoknak, a' kik Vallások miatt jóſzágaiktól vagy ſzabadſágaiktól megfoſztattak, ezek nékiek viſzſza adattaſſanak. De mind ezen rendelések ſokkal erötlenebbek vóltak, hogy ſem mint a' felhevült indú-

indúlatokat zabolában tarthatták vólna. Minden ott tett rendelések közzül tsak az az egy lett állandó, melly szerint az igazság kiszolgáltatása egészen a' Polgári tisztviselöknek adattatott által.

Sem a' Katholikusok, sem a' Protestánsok nem akartak egymásnak engedni, Medicis Katalin, a' ki ekkor a' Király képében uralkodott, azt javaslotta, hogy tartassanak közönséges Conferentiák, vagy Vallásbéli beszélgetések; a' melly út és mód mindenkor sikeretlen szokott lenni, 's többnyire még öregbitteni szokta a' viszálkodásokat. A' Római Udvar sem hagyta ezt helyben. Mindazonáltal a' Lotharingiai Kardinális még-is reá lépett egy ollyas Conferentiának tartására, hogy alkalmatosságá lehessen tudománnyának, és ékesen szóllásának mutogatására. A' Poissi városában tartott beszélgetésben sok ideig disputált Béza Theodorral, Calvinus tanítványával. Mind a' kettö magának tulajdonította a' győzödelem' ditsöségét; mind a' kettö állhatatosan megmaradott a' maga vélekedései mellett, 's nem lett más haszna a' beszélgetésnek, hanem tsak az, hogy a' szívek még jobban elidegenedtek egymástól. Lainez, a' Je'suiták Generálissa, a' Calvinistákat majmoknak, rókáknak, 's éktelen tsudáknak nevezte; 's szemébe mondotta a' Királynénak, hogy nem illik néki magát a' Vallás dolgában avatni. Mindazonáltal, még-is két Kardinálisnak, a' Lotharingiainak és Tournonnak pártfogása által annyira ment az, ugyan ezen Királyné alatt, hogy a' Je'suiták bévétettek, és nékik Párisban egy Collegium adattatott által. A' Párisi Püspök du Bellai

egéſzen ellenek vólt, és az ő ſzerzeteket ártalmasnak mondotta lenni. A' Párisi Universitás egy híres Processust folytatott ellenek, mellynek alkalmatosſágával annak Prókátora Pasquier a' bírákat így ſzóllította-meg: „ megfog„ játok bánni de késön a' ti könnyen hívöſég„ teket, ha látni fogjátok, melly ſok rendet„ lenſégeket fog ez az új társaſág nem tsak „ Frantzia Orſzágban, hanem minden Kereſz„ tyén tartományokban-is okozni."

A' Navarrai Király pártjokat fogta a' Protestánsoknak a' nélkül, hogy Vallásokat követte vólna. A' Római Udvar és a' Spanyol Király az ellenkező réſzre akarták ötet hajtani. Azt igérték néki, hogy vagy Navarra viſzſza fog néki adattatni, vagy a' helyett Sardinia. Ezen üres igéreteknek hitelt adván, ahoz a' felekezethez kaptsolta magát, mellyet ſoká nyúghatatlanított, 's egyesítette magát azzal a' Triumvirátussal, melly Hertzeg Guise, Montmorenci, és Saint-Andre fő emberek ſzeméllyeikből állott, a' kik a' Katholika Vallás mellett buzogtak.

Hogy ezen hatalmas felekezetnek ellentállhasson, a' Királyné ſokkal gyengébben bánt a' Calvinistákkal mint annakelőtte. Egy Királyi parantsolat által megvóltak tíltva minden törvénytelen gyűlések; de a' Calvinisták azt ſokſzor által hágták. Más felől ő nékik ſok ollyan dolgok-is vétekül tulajdonítattak, mellyeket a' törvény ſzerínt ſzabad lett vólna tselekedniek. A' viſzſzálkodások, ſértegetések, és erőſzak tételek ſzüntelen tartottak. A' Parlamentomok' elölülői öſzve hívattattak a' tsendeſſég' helyre állításáról való tanátskozás végett.

Ezen

Ezen gyűlés' alkalmatosságával a' Cancellárius egy igen szép beszédet mondott. Megtzáfolta abban azokat, a' kik azt akarták, hogy kiki magát valamellyik felekezethez kaptsolja, és a' másikat elnyomni igyekezzék. „Azok, a' kik » ezt akarják, nem egyebet akarnak, hanem, » hogy a' Király az egyik felekezetet fegyver- » keztesse - fel a' másiknak megtámadására. » Vallyon nem annyit tenne-é ez, mint a' ta- » gokat egymás ellen ingerelni, 's az által az » egész testnek veszedelmet okozni? Melly » nagy kissebbségére szolgálna ez nem tsak a' » Keresztyén Vallásnak, hanem még a' józan » okosságnak-is! — Minékünk nem az a' tzé- » lunk és kötelességünk, hogy valamelly val- » lást hozzunk - bé, hanem hogy az Ország' » tsendességére nézve tegyünk jó rendeléseket. » Még az ollyanok-is lehetnek jó polgárok és » jó hazafiak, a' kik más Vallásho tartoznak; » 's ha ki az Anyaszentegyháztól elválik-is, nem » szün-meg azért mindjárt Királyjának hív job- » bágya lenni. Miért nem lehetne békesség- » ben élnünk azokkal, a' kik más szokásokat » és rendtartásokat követnek mint mi?"

Egy ideig tartó tanátskozás után végre 1562-dik esztendőben Januáriusban egy parantsolat adatott-ki, melly szerint a' Protestánsoknak a' városokon kívül vallásoknak szabad gyakorlása engedtetett. Ezen Királyi parantsolatnak kiadatását sokan ellenzették, és sokáig meg-is akadályoztatták; 's a' midőn kiadatott-is, még akkor-is hozzá tétetett ezen ragaszték, » hogy annak tsak addig légyen ereje, míg a' » per alatt lévő vallásbéli tzikkelyek egy kö- » zönséges egyházi gyűlés által meg nem ha- » tároztathatnak."

Már

Már ekkor viſzſzatért vólna Frantzia Országba a' nyúgodalom és a' békeſség, ha a' Vallásbéli gyülölſég magát valamelly törvény által megzaboláztatni, és vezettetni engedné. Ezt a' gyülölſéget egy véletlen történet újra megelevenítette, 's a' békeſségnek minden reményſégét elóltotta. Hertzeg Guise egy útazása' alkalmatoſſágával Campaniának Vassy nevű városába érkezett. Egynéhány emberei valamelly illetlenſéget követtek ott el a' Calvinistákon, a' kik akkor egy pajtában Isteni tiſztelletet tartottak. Abból verekedés lett. A' Hertzeg oda ment, hogy a' lármát letsendesítse, 's egy feléje hajított kővel megſebesíttetett. Az emberei megmérgesedtek, 's megöltek hatvan embert. Ez a' vérontás, mellyet a' hír még nagyobbá tett, végre a' reformatió követőivel fegyvert fogatott. A' Királyi Hertzeg Conde vezérjek lett ezeknek, azt adván okúl, hogy Medicis Katalin kívánja ſegítſégét a' Királynak óltalmazására, a' kinek ſzeméllyét a' Navarrai Király és a' Triumvirátus megbántották, midőn attól a' hatalmat elvették, és magokévá tették. E' vólt a' Polgári háborúknak kezdete, mellyekből tsak a' legnevezetesebb történeteket fogjuk kiválogatni.

Hertzeg Conde Orleans városát megvette, és tsatázó helyévé tette. Nem ſokára több városok-is hatalmába jutattak; és Havre de Grace nevű erős várost az Angliai Királynénak által engedte, hogy attól ſegítſéget nyerhessen.

Ez a' Polgári háború, mellyben a' Vallás a' pártütés lelkének tsak fedezője és palástja vólt, minden hazafiúi indúlatot megfojtott. Nem vólt úgy ſzóllván ſenki-is már Frantzia Or-

Orſzágban Frantzia hazafi, 's nem nézte azt ſenki hazájának; mindenütt csak pártütők vagy pártos vezérek vóltak. A' Parlamentom a' reformatió követőit ſzámkivetetteknek ítélte lenni, 's parantsolta minden Katholikusoknak, hogy ſzabadon üldözzék, és öldököljék azokat. Sylla' és Marius' ideje látſzott megújúlni, és viſzſzatérni Frantzia Orſzágba. Szüntelen újabb-újabb gyilkoſságok történtek, 's alig vólt egy Városis, a' melly a' maga kebelében ſzörnyű véröntésokat nem látott vólna.

Nevezetes dolog az, hogy mind azok, a' kik ezen Polgári háborúnak indítói, 's ennyi útálatos puſztításoknak fő okai vóltak, réſzſzerint a' háborúban elveſztek, réſzſzerint másképp ſzerentsétlenek lettek. Ezek közzül különösen Hertzeg Guise egy Poltrot nevezetű Calvinista fő Nemes által orozva agyon lövettetett. Így hólt-meg ez a' nevezetes ember, a' ki még ellenſégei bizonyſág tételei ſzerint-is legnagyobb vitéz vólt a' maga idejében. Melly ſokkal nagyobb lehetett vólna, ha bajnoki talentomait hazája bóldogítására fordította vólna! Semmitől ſem lehet úgy félni, mint a' nagy emberektől, mikor azok a' kötelesſég útjáról eltérnek. — Ugyan ezen háború alkalmatoſſágával a' Navarrai Király megſebesíttetett, és ſebjében meghólt. Saint-Andre egy ütközetben elesett; Montmorenci és Hertzeg Conde a' két ellenkező felekezet Generálissai mind a' ketten fogſágba estek.

A' zürzavar és zenebona valamennyire letsillapítatott egy békeſség kötés által. Ennek ereje ſzerint az elmúltak feledékenyſégbe temettettek, 's Hertzeg Conde eránt ollyan kinyi-

nyilatkoztatás tétetett közönségessé, hogy ő és az ő követöi nem másért hanem a' Király mellett fogtak fegyvert. Ugyan ezen egyezés szerint a' Protestánsoknak Vallásbéli szabadság adatott, 's megengedtetett, hogy minden megyének vagy tartománynak egy városában templomok lehessen. De ezen szabadság nem sokára keskenyebb határok közzé szorítatott. Hertzeg Condenak azt igérte a' Királyné, hogy a' meghólt Navarrai Királynak mint testvérének rangja és tekéntete néki fog adattatni. Ha ezen igéret megtartatott vólna, legkönnyebben elhetett vólna az említett Hertzeget attól a' felekezettöl vonni, mellyel tartott.

Ezen békesség kötés után úgy látszott megszűnt a' pártoskodás; 's egy szívvel lélekkel ahoz láttak a' Frantziák, hogy Havre de Grace városát az Anglusoktól viszsza vegyék. Er'sébet Királyné nem akarta azt másképp kiadni, hanem tsak úgy, ha néki Calais városa viszsza engedtetik. Mire nézve a' Frantziák hadat izentek néki, az első várost elvették, a' másikat sem adták viszsza, 's nem sokára véget vetettek az Anglusokkal való hadakozásnak egy békességes egyezés által.

HARMA-

HARMADIK TZIKKELY.

Stuart Mária az ő megfogattatásáig.— A' Flandriabéliek pártütése. — A' Frantzia Orſzági Polgári háborúk' folytatása.

Míg ezek Frantzia Orſzágban történtek, az alatt Angliában és Scotiában-is ollyan dolgok adták elő magokat, mellyek a' most leírtakkal néminémüképpen öſzve függenek; 's a' mellyeket ugyan azért itt kell lerajzolni.

Scotiában, a' hol ekkor a' nemzet igen tudatlan és durva vólt, Ötödik Jakab uralkodása alatt Calvinus tudománnya igen hamar és meſzſze elterjedett. Ötödik Jakab feleſége és özvegye Guise Mária még jobban elömozdította annak terjedését az ő mértékletes gondolkozása, és a' Protestánsokkal gyengén való bánása által. Ez által kéſzített ő magának útat a' trónusra. A' testvéreinek, a' Frantzia Orſzágban olly igen nagy hatalommal bíró Guiseknek indításából utóbb ez-is olly keményſéget mutatott, a' melly terméſzeti hajlandóſága ellen vólt. Azok ezen özvegy Királynénak, Guise Máriának leányát, Stuart Máriát, a' Frantzia Orſzági Királynak, Második Ferentznek feleſégét, és Scotiának örökösét, egyſzersmind Angliának-is Királynéjává akarták tenni, 's az Angliai trónustól Erſébetet megakarták foſztani. Ezen tzéljoknak elérésére ſzükſégesnek tartották a' Protestánsok' elnyomattatását. Ugyan azért az ő eſzközlések által a' Protestánsok üldöztettetek;

tek; jóllehet azoknak igen hatalmas és álhatatos fejeik vóltak. A' függetlenség' lelke még nagyobb tüzet adott az ö vallásbéli buzgóságoknak, 's 1557-dik esztendöben szövetségre léptek magok között a' Katholikusok ellen, lekötelezvén magokat egymásnak hathatósan való védelmezésére.

Knox János Calvinusnak buzgó tanítványa, Genevából Scotiába menvén a' Protestánsokban még nagyobb tüzet gerjesztett. Ezek egy alkalmatossággal felzendülvén sok templomokat kipusztítottak, a' bennek lévö képeket öszve törték, a' Papokat méltatlansággal illették, és sok Klastromokat lerontották. Ezen zendülést nem egyébb okozta közöttök, hanem azok az eröszak tételek és üldöztetések, mellyek a' Guisek' indításából rajtok elkövettettek, 's nem egyébb vólt a' tzéljok, hanem az, hogy a' Frantzia igától magokat óltalmazzák.

Ötödik Jakab özvegyének Guise Máriának halála után a' leánya Stuart Mária lépett a Scotiai trónusra. Ez az Annya testvéreinek tanátsát követvén Anglia tzímerét-is kezdette viselni, 's magát Anglia Királynéjának-is titulálttatta. Nem esmérte Er'sébetet törvényes házasságból származottnak lenni; 's ebben az esetben ötet illette vólna az Angliai Korona. Er'sébet tehát ötet terméfzet szerint úgy nézte mint ellenségét, 's örömest látta és elöl-is mozdította a' Scotiában uralkodó villongásokat. Ugyan azért a' felhevült Protestánsoknak segítségekre hadi sereget-is küldött. Az Anglus segedek ostrom alá vették Leith városát, mellyben Frantzia örizet vólt. A' Frantzia Ministerium kéntelen vólt 1560-dik esztendöben Edimburg városában egy dísztelen egyezésre lépni, melly

melly ſzerínt Stuart Mária és a' férje Második Ferentz azt igérték, hogy az Angliai tzímerről és titulusról lemondanak, 's arra kötelezték magokat, hogy ſem hadat nem indíttanak, ſem békeſſéget nem kötnek a' Parlamentom helybe hagyása nélkül, a' mellynek egyſzersmind a' vallásbéli dolgok elintézésének jussa-is által adattatott.

A' Parlamentom a' Catholica Vallás ſzerínt való Isteni tiſzteletet eltörlötte, még pedig kemény bűntetés alatt; mert az üldözés lelkétől egyik felekezet ſem vólt ment. A' Püspökſégek, valamint Helvetziában és Genevában, úgy itt-is eltöröltettek. Knox az úgy nevezett Presbyterianismust, vagy az Ekklé'siáknak a' vének által való igazgattatását vétette-bé.

Stuart Mária, minthogy a' férjének Második Ferentznek halála után tekéntetét elveſztette, 's meghólt férjének annya miatt ſok bajjai vóltak, elhagyta, noha nem örömest, Frantzia Orſzágot, 's viſzſza ment abba az Orſzágba, mellyben mindenek vadſágot mutattak. Jóllehet mind értelme, mind ſzépſége, mind ſzelídſége nagy ajánlására ſzolgálhattak vólna, mégis tsak hamar tsupán azért, hogy a' Catholica Vallást követte, ſokat kellett néki ſzenvedni. Knox, a' ki mindenkor prófétai hangon beſzéllett, mindenek hallására, Jezabelnek nevezte őtet. Nem ſokára azután pedig maga Mária-is ollyan botlásokat tett, mellyek elébbeni maga viseletével egéſzen ellenkeztek, 's az által még gyűlölſégesebbé tette magát ellenſégei előtt. Lord Darnley Henrikhez, Gróf Lenox' fijához, és vér ſzerínt való rokonához ment férhez, a' ki ſzületésére nézve Anglus vólt. Er'sébet, a' ki jóllehet külsőképpen megbékéllett, de ſzí-

vében még-is megtartotta a' gyűlölséget, kétség kívül örült azon, hogy ezen öszvekelés által Mária, kit ő mindenkor vetélkedő társának tartott, egy ollyannal akar lépni házasságra, a' ki nem uralkodó Fejedelmi házból való. Mindazonáltal még-is tettette magát; 's erősen ellenzette azt a' házasságot; de hijában; mert az még-is tökélletességre ment. Darnley, a' ki a' Parlamentom megegyezése nélkül Királyi titulust vett-fel, a' feleségének szeretetét és jótéteményeit roszszúl hálálta-meg. Alhatatlansága, hűségtelensége, és kevélysége által annak szeretetét meghidegítette és gyűlölséggé változtatta; azután pedig ezen hidegségért, és gyűlölségért keménnyen boszszút állott.

Rizzio, egy Olasz Mu'sikus, a' ki utóbb a' Királyné Sekretáriussává lett, jóllehet rút vólt, még-is abba a' gyanúba esett, hogy a' Királyné szeretője. Igaz-is, a' Királynénak benne helyheztetett bizodalmával olly szemtelenül viszsza élt az, hogy méltán gyűlölhették őtet. Midőn ez egykor a' szerentsétlen Királynéval együtt az asztalnál ült, egynéhány Nagyok által a' Királynénak jelenlétében megölettetett. Ez a' gyilkosság, melly a' Király' tudtával esett, annál vétkesebb vólt, minthogy a' Királynénak-is, a' ki akkor minden órán szülését várta, a' nagy ijedés miatt veszedelemben forgott az élete. Még-is szerentsésen szült egy fijat, a' ki Jakabnak neveztetett, 's utóbb az Angliai és Scotiai Királyi széket együtt bírta.

Mária szívében egy bóldogtalan hajlandóság támadott Gróf Bóthwell eránt, a' kinek fesllett élete miatt mindenütt roszsz híre neve vólt. Hirtelen megbékéllett a' Királyné a' Királlyal,

's tsak

's tsak hamar azután megölettetett a' Király orozva. Ezen történetet ekképpen beſzéllik. A' Király megbetegedett; Mária hűſégesen látſatott körülötte dajkálkodni; egy a' Királyi palotától távol lévő házat kéſzítetett-el ſzámára, hogy ott nagyobb tsendeſségben lehessen; 's egynéhány éjtſzaka maga-is abban a' házban hált. 1567-dik eſztendőben Februárius kilentzedikén viſzſza ment Mária a' Királyi palotába az alatt a' ſzín alatt, hogy egy Udvari Dámának Menyegzőjén akar jelen lenni. Mindjárt a' következő éjtſzakán az a' ház, mellyben a' Király feküdt, puska porral felvettetett, 's a' Király hólt teste a' mezőn találtatott-meg.

A' Király' megölettetését mindenek Bothwell munkájának tartották lenni; de az a' vád alól még-is felſzabadíttatott, és ártatlannak ítéltetett egy processus után. E' meglévén a' Királynéval elſzökött, 's azt elvette feleſégül. Ettől fogva Mária-is vétkesnek tartatott, és közönſéges utálatba esett. A' Scotusok pártot ütöttek ellene, kénſzerítették ötet a' Koronáról való lemondásra, 's egyſzersmind fogſágba tették. A' fogſágból nem ſokára elſzökött, 's 1568-dik eſztendőben Angliába futott. Miképpen bánt légyen ott vele Er'sébet, azt utóbb megfogjuk látni.

Er'sébet a' maga Orſzágát tsudálkozásra méltó okoſsággal igazgatta. Tellyes tehetſége ſzerint igyekezett tengeri erejét nevelni, a' földmivelést és kereskedést virágoztatni, 's minden mesterſégeket és intézeteket, mellyek az Orſzágnak haſznosok, előmozdítani. De Máriában ſzüntelen egy ollyan vételkedő társát nézte, a' ki az ő ſzépſégét meghomályosította, 's ez

néki nagy nyúghatatlanságot okozott. Er'sébetben minden jeles és nagy tulajdonságai mellett-is feltaláltatott az a' gyengeség, hogy személlyes haſznát nem tudta a' virtusnak feláldozni, és az Aſzſzonyi alatsony irígyſégnek vagy féltékenyſégnek ſzívében helyet adott.

Térjünk most viſzſza a' ſzáraz földön történt dolgoknak vi'sgálására, a' hol a' Vallásbéli háborúk, mellyeknek Er'sébet olly ſzerentsésen eleiket tudta venni, más Orſzágokat puſztítottak, rongáltak, és réſzekre ſzaggattak.

Második Filep keményſége és Vallásbéli buzgóſága mindenütt pártütéseket okozott. Ez a' Fejedelem Olaſz Orſzágban és Flandriábanis felakarta az Inquisitiót állítani, valamint Spanyol Orſzágban felállította vólt. Az Olaſzok keményen ellene ſzegezték magokat ezen ſzándékának, és azt meggátolták. A' Flandriabéliek pedig még többet tselekedtek.

Filep a' Protestánsok ellen való gyűlölſégét leginkább Belgiumban mutatta-ki, a' hol azok igen ſokan vóltak. Ezek a' Negyedik Pál Pápa által felállítatott tizenhárom Püspöktől-is keményen üldöztették. A' Király' testvére, a' Parmai Hertzegné Margit, a' ki Belgiumban a' Királynak helytartója vólt, mindenekben a' Mechelni Ér'seknek Kardinális Granvellenek tanátsán járt, a' kinek keményſége a' ſzíveket egéſzen elidegenítette. A' nép mind jobban jobban zúgolódott, 's a' Spanyol Udvar nem hogy orvosolta vólna a' panaſzokat, hanem inkább kemény parantsolatokat adott-ki a' Protestánsok ellen. Erőſzakosan akarta azokat kénſzeríteni a' Tridentumi Concilium végzéseinek bévételére és megtartására. Végre fel-

lob-

lobbant a' pártütés tüze, melly annál veſzedelmesebb vólt, mint hogy két ollyan emberek vóltak a' vezérek, a' kik mind érdemeikre, mind ſzületésekre nézve a' legelsők között tündöklöttek; tudniillik a' Nassau-Orániai Hertzeg Vilhelm és Gróf Egmont, a' kik mind a' ketten nagy talentomokkal bírtak.

Medicis Katalin akkor tájban a' fijával Kilentzedik Károllyal együtt, Frantzia Orſzágban egy hoſzſzú útat tett, a' végre a' mint maga mondotta, hogy a' köz jó' annál inkább előmozdíthathassék. A' Spanyol Királyné Kilentzedik Károly testvére a' híres Hertzeg Albával együtt hozzájok érkezett Bayonne városába. Ezen útazásnak tzélja ezen öſzve jövetel vólt, melly előre meg vólt határozva, 's a' melly a' Pápa intézéséből történt. Ezen beſzélgetésnek és tanátskozásnak tárgya nagy titokban tartatott; de a' Protestánsok tökélletesen elhitték, hogy ő ellenek vólt az intézve. Egyébaránt-is békételenek lévén, 's mind Frantzia Orſzágban mind másutt minden békeſséges egyezéseknek ellenére-is üldöztetvén, ezen titkos tanátskozás által még inkább felindíttattak a' nyúghatatlankodásra.

A' Római Udvar' réſzéről még kevesebb kéméllést reménylhettek a' reformatió' követői. Negyedik Pius halála után Ötödik Pius lett Pápává, a' kinek familiai neve Ghisleri vólt, 's a' ki ſzerfelett való keményſégével a' ſzíveket még jobban elidegenítette. A' Pápaſágra való válaſztatása előtt Negyedik Pius idejében mint Dominikánus Barát az Inquisitiónak elöljárója vólt. Mindjárt a' ſzent ſzékre való jutása után ſok nevezetes embereket eretnekek gyanánt megéget-

tetett; illyenek vóltak p. o. Carnesecchi, a' kit Medicis Cosmus szeretett, és még sem mentette meg, Zannetti, a' kit a' Velentzei Senátus adott ki; és a' tudós Palearius, a' kinek vétke abban állott, hogy az Inquisitiót a' tudósok ellen felemelt fegyvernek nevezte. — Ugyan ez a' Pápa adta-ki az *in Cœna Domini* nevezet alatt esméretes híres Bullát-is 1568-dik esztendőben.

Azok a' Belgák, a' kik *Kóldusoknak* (*) neveztettek, épen nem reménylették már békességben való maradhatásokat; annyira elkedvetlenítették őket az Inquisitió, az új Püspökségek, a' kemény törvények, és a' sok fővételek és megégetések. Minthogy könyörgő leveleikkel semmire sem mehettek, 1567-dik esztendőben

(*) Ezen nevezetnek következendő eredete vólt, midőn a' fellyebb említett Parmai Hertzegnének, mint Hellytartónénak vagy Gubernátornénak a' békételenek 1566-dikban egy instantziát adtakbé; a' Hertzegné valamennyire megfélemlett. Egy Barlaimont nevű udvari embere bátorításképpen azt mondotta néki, hogy ne féljen ezen maroknyi hitván kóldusoktól. Ezen tsúf nevet azután a' Békételenek önként megtartották, 's annak jeléül ollyan arany és ezüst pénzt viseltek érdem pénz gyanánt, mellyhek egyik felén Filep Király képe vólt ezen szókkal: *Fidelles au Roi*, hívek a' Királyhoz; a' másik felöl egy kóldus tarisznya vólt lerajzolva ezen környülírással: *Jusque à la besace*, egész a' kóldus tarisznyáig, vagy valamíg kóldus tarisznyára nem szorúltak. Gueux Frantziául kóldus tészen; utóbb hát minden békételen Belgák *Gueux*eknek, *Geus*eknek vagy *Kóldus*oknak hívattattak.

ben zenebonát indítottak. Második Filep tanátsot tartott, miképpen lehetne a' pártütést letsendesíteni. A' legértelmesebbek a' szelídséggel való bánást javasolták; de Filep Hertzeg Alba tanátsára állatt. Elküldette ezen Hertzeget egy nagy hadi sereggel bosszúállás végett; keményebb és irgalmatlanabb embert nem küldhetett vólna.

Az Orániai Hertzeg látván a' környülállásokat, Német Országba szaladott. Gróf Egmont és Horn, a' kik az ő nagy tekéntetekben és hatalmokban nagyon bíztak, nem mentek el vele. Nem sokára megfogadtattak. A' tömlötzök mindenfelé megtöltek, a' veszto helyek 's akasztófák mindenütt temérdek sok foglalatosságot adtak a' hóhéroknak. Egy szóval, az Inquisitió, midőn a' Király tőle tanátsot kért, azt az ítéletet tette, hogy tsak nem minden Belgákat, különösen a' Nemeseket, a' kik vagy Instantiát adtak-bé, vagy az Inquisitió ellen panaszt tettek, pártütőknek, eretnekeknek, és a' Király Felségét megbántóknak kell tartani. Ezen ítélet vólt az a' sinór mérték és régula, mellyet a' Belgák megbüntetésében követtek. Gróf Egmondnak és Hornnak fejek vétettetett. Az ő vérek más számtalan áldozatok vérével összekeveredvén megvetette azt a' fundamentomot, mellyen utóbb a' Hollandiai híres Respublika fundáltatott.

Frantzia Ország-is újra érzette a' Vallásbéli háborúknak dühösségét. Az özvegy Királyné hat ezer Helvetusokat verbuváltatván összve, arra a' gyanúságra adott okot a' Reformátusoknak, hogy őket akarja azok által elnyomni, 's ezen gyanakodásokban annál inkább

megerősödtek, minthogy különben-is sokféleképpen háborgattattak. Újra fegyvert fogtak, 's Szent Denis mellett elveszttettek egy ütközetet, mellyben Montmorenci győzött ugyan, de a' győzödelem után a' hartzon kapott sebjeiben meghólt nyóltzvan esztendős korában. A' következő esztendőben, ú. m. 1568-dikban békesség köttetett, de a' melly tsak fél esztendeig tartott. Medicis Katalin nem gondolván a' frigyel Hertzeg Condét és Admirális Colignit fogságba akarta tétetni; ezért ismét pártotütöttek a' Protestánsok. Az Anjoui Hertzeg a' Király testvére megverte őket Jarnak mellett, mellyben a' Protestánsok feje Hertzeg Condé előbb elfogattatott, azután pedig orozva agyon lövettetett. Az ő halála után a' Navarrai Király fija, a' ki utóbb Negyedik Henrik név alatt lett Frantzia Országi Király, választtatott a' Reformátusok' fejévé, jóllehet nem vólt több tizenhat esztendősnél. Az Anjoui Hertzeg ismét egy győzödelmet nyert Montcontour mellett, de a' mellyet tsak nem semmi haszнára sem fordított.

Az Angliai Királyné Er'sébet újra felsegítette a' Protestánsokat, úgy hogy azok négy ütközetben való győzödelem után magok írhatták a' Frantziák' eleibe a' békesség' tzikkelyeit. Azon egyezés szerint, melly 1570-dik esztendőben Szent-Germain városában köttetett, egynéhány városok által adattattak nékik bátorságos erősségek gyanánt, 's megigértetett nékik, hogy az Országnak minden hivatalaira ők-is a' vallásra való tekéntet nélkül felfognak vétettetni. E' szerint hát többet nyertek, és többet kellett nékik engedni, mint a' mennyit magok eleinten kívántak.

NEGYE-

NEGYEDIK TZIKKELY.

A' Törökökkel való nevezetes háború.— Ötödik Pius Pápa. — A' Párisi véres lakadalom. — Kilentzedik Károly uralkodásának vége.

Medicis Katalin, a' ki a' Protestánsoknak elébb, míg haſznokat vehette, olly igen kedvezett, már most, minthogy félt tőlek, ſemmiről ſem gondolkodott másról, hanem tsak az ő kiirtatásokról. Ugyan azért l' Hopital-is, ez a' híres Cancellárius és nagy ember 1568-dik eſztendőtől fogva kiesett a' kegyelemből. Minthogy ő a' házához vonſzó ſzeretetből a' békeſséget javasolta, azért gyanúſágba esett, eretnekſséggel vádoltatott, és az ő bölts tanátsa elſzenvedhetetlennek tartatott. Ötödik Pius Pápa engedelmet adott a' Királynak arra, hogy ötven ezer taller jövedelmű egyházi jóſzágokat eladhasson, ollyan feltétel alatt, ha ezen pénzt az eretnekek' kiirtására vagy elnyomására fogja fordítani. L' Hopital ebben ellenkezett, 's az adott alkalmatoſságot arra, hogy tőle az Orſzág petsétje elvétessék. Szerentsétlen jel vólt ez az Orſzágra nézve!

Akkor adatott-ki az *in Cœna Domini* nevezetű Bulla, melly minden Fejedelmeket, a' kik a' Papi Rendtől akármi névvel nevezendő adót vennének, vagy a' közönſéges egyházi gyűlést a' Pápánál fellyebb valónak tartanák lenni, excommunicál, és más kemény tzikkelyeket-is

foglal magában. Második Filep maga-is ellene ſzegezte magát annak, 's keményen megtiltotta annak a' maga Orſzágában való végre hajtását.

A' Polgári és Vallásbéli háborúkhoz, mellyek Európát martzangolták, hozzájok járúlt még ezen időben a' Török háború-is; 's a' Kereſztyének kéſzebbek vólták a' hitnek némelly ágazatjaiért egymást rongálni, mint a' Kereſztyénſégnek halálos ellenſége ellen minden erejeket egyesíteni. Alig vették-meg a' Spanyolok Algir Orſzágban egynéhány városokat, midőn Szolimán 1565-dik eſztendőben egy három ſzáz hajókból álló tengeri hadi ſereget küldött Malta ſzigetének ostromlására. Ezen igyekezetében nem csak ſzerentsés nem vólt, hanem mint egy negyven ezer emberétis elveſztette. Az ott lévő vitéz Rendnek nagy Mestere de la Valette, a' ki Frantzia ſzületés vólt, halhatatlan hírt ſzerzett magának az által, hogy a' Törököket elkergette. De az az után következett 1566-dik eſztendőben ezek csak ugyan elfoglalták Scio ſzigetét, 's Olaſz Orſzág' partjait ſzüntelen háborgatták. Magyar Orſzágbanis Sziget vár ostrommal megvette Szolimán. Ezen városnak ostromlása alatt, annak megvétele előtt harmad nappal meghalt hetven hat eſztendős korában ez a' Szultán, a' ki nagy bajnok vólt, és különben-is mind értelmére, mind ſzívére nézve a' maga idejebéli Fejedelmeknek nagy réſzét fellyül haladta. A' Históriát ſzorgalmatosan tanúlta, 's különösen Julius Cæsart igen örömest olvasta, 's azt Török nyelvre-is fordíttatta. Az ő ſzéles birodalma Algirtól fogva egéſz az Euphrates vizéig terjedett.

dett. Minekutánna csak nem egész Magyar Országot elfoglalta vólna, nyitva állott néki az út a' Német Országba való bémenetelre. A' fija Szélim 1571-dik esztendőben elvette a' Velentzeiektől Cyprus szigetét. Bragadino egy jeles Senátor és Famagosta városának Commendánsa, a' Törökök által elevenen nyúzattatott-meg; olly nagy dühösségre és haragra inditotta őket az ezen vár' ostromlásakor vallott károk és veszteségek, melly, a' mint írják, nyóltzvan ezer embe.' életébe került nékik.

Ötödik Pius Pápa ezen betses és fontos szigetnek viszszsza nyerése végett a' Spanyolokkal és Velentzeiekkel öszve szövétkezett. A' Pápa hajós seregét Colonna, a' Spanyolokét pedig Hertzeg Doria vezérlette. Ezen egyesült hajós sereg elindúlt a' tengerre; de semmit sem vitt véghez azért, hogy a' fő vezérek között nem lévén egyesség, nem láthatott gyorsan a' dologhoz. Pius azután ismét megújította ezt a' Szent Frigyet. Két száz gállyákból és sok más hajókból álló tengeri erő hirtelen készen lett. A' híres Austriai János vagy Don Juan, Ötödik Károly fija választatott az egész seregnek vezérévé. Colonnának 's a' Velentzei Venierónak mindeniknek külön Commandójok vólt. Morea partjai körül mint egy két száz ötven Török gállyák lepték-el a' tengert. Ezeket megtámadták a' Keresztyének a' Lepantei tenger öbölben, 's tökélletes győzödelmet vettek rajtok. A' Törökök többet vesztettek száz ötven gállyánál; 's még sem nyertek a' győzedelmesek egyebet ditsőségnél. Akar' mint titkolta-is Filep, még-is kitetszett, hogy irígylette a' testvérének ezen ditsőséget. „Don Juan, így

„szól-

„ ſzóllott, ſzerentsés vólt, de vakmerőſéget „ követett-el, 's nagyra vetette a' fejét." A' Pápa, a' ki ezen ditsőſéges győzödelem érdemét jobban tudta betsülni, így kiáltott-fel nagy örömmel: „az Istentől vala egy ember küld- „ ve; 's ennek az embernek János vala a' ne- „ ve." — Két eſztendővel azután Don Juan megvette Tunis városát; de azt nem birhatták a' Spanyolok egy eſztendőnél tovább.

Azt írják, hogy Ötödik Pius halálakor Constantzinápolban három napig tartó öröm innep innepeltetett mindenféle múlatſágok között; olly igen rettenetessé tette magát ezen Pápa a' Törökökre nézve. Ugyan ezek ellen 1572-dik eſztendőben a' Persákkal és Arabsokkal-is ſzövetſégre akart lépni, 's azt írta ezen népeknek, hogy az ollyan embereknek, a' kiknek közös haſznok vagyon, nem kell egymástól idegeneknek lenni azért, hogy vélekedéseikben külömböznek vagy egymástól meſzſze laknak. Vajha a' Kereſztyéneknek külömböző felekezetei eránt-is így gondolkozott vólna!

Ugyan ezen hatalmas Pápa Medicis Cosmust Toskánai Nagy Hertzeggé tette, 's az által azon pernek véget vetett, melly ezen Hertzeg és a' Ferrarai Hertzeg között a' rang eránt vólt. Jóllehet Maximilián Tsáſzár a' Pápának ezen tselekedete ellen protestált, Medicis Cosmus még-is 1569-dikben Rómába ment, hogy magát Nagy Hertzeggé koronáztassa. 1574-dik eſztendőben Tizenharmadik Gergely Pápa alatt az egéſz dolog békeſſégesen elintéztetett.

Jóllehet ſzámtalan tapaſztalások mutatták már ekkor a' lelkiesméreten való erőſzak tételnek ſzomorú következéseit: még ſem ſzűntek-

meg

meg a' Vallásbéli üldözések. Egy felől Hertzeg Alba a' Flandriabélieket egész a' kétségbe esésig nyomorgatta, azoknak elnyomattatások végett Antverpiában egy erös várt épitetett, 's ott magának értzből egy kevély monumentumot tétetett, mellyel azt ábrázoltatta-le, hogy ö a' Protestánsok megalázása által a' vallásnak győzödelmet, 's Flandriának békeséget szerzett. Más felöl Frantzia Országban Szent Bertalan éjtszakáján az üldözés' dühösségét legnagyobb mértékre látta lépni a' világ.

Ezen Országban az Udvar mindenképpen hízelkedett a' Protestánsoknak azért, hogy azokat tőrbe ejthesse. Kilentzedik Károly testvér húgát Margitot önként ajánlotta a' Navarrai ifjú Királynak Henriknek feleségül. Ezen házasság kedvéért Henrik, és a' báttya Hertzeg Conde Párisba mentek, 's az ö magok felekezetének főfő embereit-is velek oda hívták a' lakodalomra. Még Admirális Coligni-is elhagyta magát szédítetni, mert az az igéret tétetett néki; hogy Második Filep ellen az elnyomatott Belgák felségéllésére hadat fog az Udvar indítani.

Az öröm innepeknek, vígasságoknak, és múlatságoknak közepette minden elébbeni gyülölség elláttatott enyészni, 's úgy látzott, hogy a' két felekezet tökélletesen megbékéllett egymással. De Medicis Katalin és a' fia Kilentzedik Károly ollyan gonoszságot forraltak szívekben, mellytől irtózik az emberi terméfzet.

Vóltak fokan a' Protestánsok között, a' kik nem hittek olly könnyen a' hízelkedésnek. Admirális Coligni még Párisban létében-is vett egy levelet, mellyben intetett, hogy ne adjan hitelt a' mézes beszédnek, 's a' melly tellyes vólt

az

az Udvar ellen való gyanakodással. — Mitsoda fundamentoma vólt légyen ezen gyanakodásnak, azt mindjárt megfogjuk látni.

A' Navarrai Király házasfága Augustus 17-dikén 1572-dikben ment véghez; 's Augustus 22-dikén Coligni, midőn az Udvartól haza akart menni, egy lövés által megfebesítetett. Kilentzedik Károly meglátogatta ötet, fzánakozását jelentette, 's azt igérte, hogy azt a' gonoftévőt, a' ki reája lött, érdeme fzerint megbüntetteti. Mindazonáltal még-is az Augustus 23-dik és 24-dik napjai között éjtfzakán az Udvar parantsolatjára fzörnyű méfzárlás követtetett-el a' Protestánsokon. Hertzeg Guise Henrik, a' ki egy ütközetben kapott febjének megesmérfző jeléről Sebhelyesnek neveztetett, 's a' ki Guise Ferentznek fija vólt, maga ment az Admirális' házához, 's ezt a' nagy embert megölette. Az útfzákon és a' házokban árvíz módra folyt a' vér. A' gyilkosok az ő dühösfégekben nem néztek fenkinek fem idejére, fem nemére, 's együtt üldözték a' Protestánsokkal a' Katholikusokat-is. A' Király' kegyetlenfége annyira ment, hogy maga-is fajját kezeivel lövöldözött fzerentsétlen jobbágyaira; 's gyönyörködve nézte, midőn a' néki dühödött köznép az Admirális Coligni hólt testét martzongolta. A' vérontás nem tsak a' fő városban vólt, hanem parantsolat adattatott-ki előre, hogy ugyan azon napokon az Orfzágnak egyéb réfzeiben-is hasonló méfzárlás követtessék-el. Rövid fzóval a' történet írók hatvan, vagy más fok fzáz ezerre-is teszik azoknak a' fzerentsétleneknek fzámát, a' kik ezen éktelen gyilkosfág által lekontzoltattak. Azonban az Orfzág-

nak

nak némelly réſzeiben találkoztak ollyan bátor ſzívű tiſztviselők-is, a' kik tellyeſséggel nem engedelmeskedtek a' vérontásra öſztönöző parantsolatnak, nem akarván Polgár társaiknak hóhérjaik lenni.

Ezen méſzárlás három egéſz napig tartott, 's annak iſzonyúſágait alig lehet lerajzolni. Az Udvar az illy hallatlan kegyetlenſégnek mértékét az által tette még azután tellyessé, hogy azt közönſégesen jóvá hagyta, 's arra mint egy a' vallásnak és törvényeknek petsétjét reányomta. A' Király úgy nyilatkoztatta-ki magát, hogy mindenek az ő parantsolatjából történtek, 's ſzép ſzínt 's palástot akarván ezen rút dolognak adni, azt költötte a' Protestánsokról, hogy azok a' Királyi Familia ellen öſzve esküdtek. A' Parlamentom parantsolatot adott, hogy az Orſzágnak megſzabadúlásáért azon a' napon, mellyen a' vérontás történt, eſztendőnként Processió tartattassék. Egy emlékeztető pénz-is verettetett ezen környúl írással: *Pietas excitavit Juſtitiam.* Rómában és Spanyol Orſzágban közönſéges múlatſágok tartattattak Szent Bertalan napjának emlékezetére. De azon múlatſágokat legalább tsak addig-is el kellett vólna halaſztani, míg a' leírt történetnek következéſei ki nem tetſzettek.

A' mit az okoſság előre láthatott vólna, az megtörtént. A' helyett, hogy a' Protestánsok méſzárlás által kiirtattak vólna, inkább rettenetesebbekké tette őket a' kétſégbe esés és a' boſzſzúállás. Egy negyedik Polgári háború támadott. Rochelle városa tsudálkozásra méltó állhatatoſsággal védelmezte magát, 's annak oſtromlásában az Anjoui Hertzeg tsak nem egéſz ſeregét elveſztette. Sancerre városa tovább ki-

állat-

állatta az ostromot hét hónapnál, minden lakosai meg annyi bajnokok vóltak; megkellett nékik engedni vallásoknak szabad gyakorlását. Rochelle városa lakosai, nem tsak betsületes és kedvek szerint való Capitulatziót nyertek, hanem magokon kívül még más városbélieket is béfoglaltak abba.

Kilentzedik Károly, a' ki Bertalan napjától fogva szüntelen beteg vólt, nem érte-meg ezen háborúnak végét, hanem 1574-dik esztendőben huszon négy esztendős korában meghólt férjfiúi maradék nélkül. Az ő halálos nyavalyája rendkívül való vólt, a' vér egész testén, minden izzadó lyukatskákon vagy pórusokon serkedezett-ki. A' tanítója Amiot megszerettette vele a' tudományokat, mellyek természet szerint szelídségre és emberi nemes érzésekre szokták a' szívet bírni; de az annya, az ő Udvari emberei 's azok között különösen Retz Marsall ollyan utálatos idúlatot, és gondolkozást plántáltak belé, melly a' legborzasztóbb gonoszságokra - is alkalmatossá és hajlandóvá tette ötet.

ÖTÖDIK TZIKKELY.

Harmadik Henrik Uralkodásának kezdete. — A' Belgiumi zenebonáknak és villongásoknak folytatása.

Az Anjoui Hertzeg, a' ki a' Velentzei Püspöknek Montlücnek közben járása által Lengyel Országi Királlyá választatott vólt, fellépett a' testvé-

testvérének Kilentzedik Károlynak halála után 1574-dikben a' Frantzia Orszagi trónusra, 's Harmadik Henrik nevezet alatt uralkodott. Ő harmadik volt Medicis Katalinnak azon fijai közzül, a' kik Frantzia Országban uralkodtak, 's szintén olly szerentsétlen volt ő-is, mint a' két idősebb testvérei. Attól félvén, hogy a' Lengyelek őtet nem fogják elbotsáttani, úgy mentki allatomban az Országból mint egy fogoly. A' Tsászár és a' Velentzeiek hijában tanátsolták néki, midőn az ő Országokon keresztül útazott, hogy szépen bánjék a' Protestánsokkal, ha nyúgodalmasan akar országolni. Ő volt egyik legbuzgóbb szerzője, és előmozdítója a' Párisi véres lakádalomnak; megveszteget ett 's egészen megrömlott erköltsei mellett-is tellyes tehetsége szerint akarta mutatni a' vallásbéli buzgóságnak külső szinét; azoknak a' kik szivét megnyerték, 's szüntelen körülötte voltak, határ nélkül való hitelt adott; 's azoknak kénnyek kedvek szerént hagyta magát vezettetni; mindjárt eleinten kimutatta a' vérontásra való hajlandóságát; alatt valói előtt megvettetette és útálatossá tette magát; egy szóval mindjárt uralkodásának kezdetétől fogva elveszt ette azt a' szép ditsőséget és vitézi hirt, mellyel előbb tündöklött, 's mellyet némelly nagy talentomú fő vezéreinek köszönhetett.

Még egy testvér öttse volt életben, az Alenconi, vagy a' mint azután neveztetett, Anjoui Hertzeg. Ez a' heves természetű és szeles Királyi Hertzeg fejévé tette magát egy különös felekezetnek, melly magát Politicusok felekezetének nevezte, 's mellynek tzélja a' volt, hogy a' Lotharingiai Hertzegeket, kik az özvegy Királynénak Medicis Katalinnak szivét

egéſzen megnyerték, és tsak nem mindenhatók vóltak, megrontsák és megbuktassák. Ehez a' felekezethez hozzá adta magát a' Navarrai Király-is, a' kit Kilentzedik Károly a' Párisi véres lakadalom alkalmatosſágával kénſzerített és erőſzakosan reá vett a' Protestáns vallásról való lemondásra. Kilentzedik Károly mind a' kettőt fogſágba tétette. Harmadik Henrik viſzſza adta nékik ſzabadſágokat, de nem tudta őket megnyerni. A' testvére azután ő ellene-is öſzve esküdt, elſzökött az Udvarból; 's nem ſokára hasonlót tselekedett a' Navarrai Király-is, a' ki magát viſzont Protestánsnak vallotta lenni. Ezen utólsó dologban példát adott néki Hertzeg Conde, a' ki már az előtt Német Orſzágba vette magát, 's a' Protestánsokhoz állott. Annyira igaz, hogy az erőſzak legfellyebb-is tsak képmutatókat formál, de a' vallásbéli vélekedéseket nem tsak meg nem változtatja, hanem még méllyebben meggyökerezteti.

E' ſzerínt hát a' Protestánsok a' Politicuſok felekezetével még erőssebbek lettek; a' Király testvér ötsé maga lett feje a' pártütésnek, 's a' Királyi vérből való Hertzegek magok vóltak ellenſégei az uralkodó Fejedelemnek. Így táplálta nevelte és öregbítette a' roſzſz igazgatás a' hazaſiak között való háborút.

Ezen háborúſágoknak egyik fő oka és ſzerzője, a' Lotharingiai házból való Cardinális, meghólt életének legjobb idejében. Ha vallyon a' nagyra vágyás-é vagy a' vallás mellett való igaz buzgóſág vólt az ő tselekedeteinek rugója, azt könnyű megítélni. Ez az olly igen buzgólkodó Prælátus 1562-dik eſztendőben a' Német Orſzá-

gi

gi Protestánsokkal való alkudozásnak alkalmatosságával azt igérte ezeknek a' testvérével Hertzeg Guisével együtt, hogy béfogják vinni a' Protestáns Vallást Frantzia Országba. Ő, a' ki a' Tridentumi Conciliumon olly igen kikelt azok ellen, a' kik, egy egyházi Beneficiumnál vagy Præbendánál többel bírnak, kilentz részszerint Érsekségeket, részszerint Apaturságokat bírt. A' Katholikusok' felekezete az ő halálával sokat veszteti volna, ha az új Hertzeg Guise mind azokkal a' talentomokkal nem bírt volna, mellyek egy felekezetnek fejétől megkívántathatnak.

Minekutánna az öszve szövetkezetteknek Német Országból is egy hadi sereg küldetett volna segítségekre, olly mostohák lettek a' környülállások, hogy az Udvar szükségesnek tartotta 1576-dik esztendőben ismét békeséget kötni. A' Calvinisták ekkor még többet nyertek mind annak előtte. Megengedtetett nékiek Vallásoknak szabad gyakorlása, kivévén az ollyan helyeket, mellyek az Udvarhoz két mértföldnyire vagy közelebb voltak; 's igéret tétetett a' felől, hogy az Országnak nyóltz Parlamentomaiban a' törvény székeken felére Catholikusok, felére pedig Reformátusok fognak a' bírák lenni. A' megházasodott Barátok' és Predikátorok' gyermekei törvényes ágyból származottaknak esmértettek lenni. Admirális Coligni' emlékezete minden gyalázattól, melly rajta elkövettetett, néminémüképpen megtisztíttatott. Az öszveszövetkezettek' fejei hűséges alattvalóknak declaráltattak. Az Anjoui Hertzegnek elébbeni birtokához még egynéhány jószágok adattak. A' Német segítő seregeket-is pénz

fizetéssel kellett reá venni az Országból való kitakarodásra. Valamint elébb Német Ország, úgy Frantzia Ország-is tapasztalta ekkor, hogy a' Vallásbéli háborúk nem tsak nem fogyasztották, hanem inkább nevelték és öregbítették a' Protestánsok erejét és hatalmát.

Az eddig leírt szerentsétlenségeknek, valamint azoknak-is, mellyeket még ezután kell lerajzolnunk, nagy részént Második Filep volt az oka. Ő nem elégedvén-meg azzal, hogy maga pártütésre kénszerítette nagy keménysége által alattvalóit, még a' Frantzia Országi Udvart-is hasonló keménységre serkentette, 's minden felől a' maga hasznáért sürü fergetegeket támasztott.

Spanyol Országban a' Móriscók, az az azok a' Maurusók, a' kik féltekben külsőképpen a' Keresztyén Vallásra állattak, az ő szokásaiknak, ruházatjoknak sőt nyelvöknek-is különbözéséért sokféleképpen nyomorgattattak és kínoztattak. Ezek 1508-dik esztendőben pártot ütöttek, az Algirbélieket és Törököket segítségül hívták, 's egy szörnyü vérengző Polgári háborút okoztak. Végre megadták magokat; de nem előbb, hanem tsak midőn az az igéret tétetett nékik, hogy ezen tettek egészen el lesz felejtve, 's nem fogja azért őket semmi büntetés követni. A' Belgiumi villongások, minthogy azok az uralkodó Fejedelemtől távol, 's egy a' szabadságot felette igen szerető nép között estek, nem szűntek-meg mind addig, míg egy nevezetes revolutiót nem okoztak.

Mennél több kegyetlenségeket követett-el Hertzeg Alba, mennél több és nagyobb adóval terhelte azt a' szabad népet; mennél inkább

igye-

igyekezett erőſzak tételeit a' vallással palástolni és ſzépíteni: annál nagyobb lángot vetett a' Protestánsoknak a' Spanyol Király és a' Római Pápa ellen való haragjok és gyülölſégek. Az Oraniai Hertzeg megjelent 1570-dik eſztendőben egy kis hadi ſereggel. Hollandia és Zeelandia tartományainak Rendjei Gubernátorrá válaſztották ötet, 's két eſztendővel azután lemondottak a' Katholika vallásról. A' ſzabadſág ſzeretete kéſz bajnokokká tette ezen embereket, kik épen nem ſzoktak vólt elébb fegyverrel bánni. Végre 1573-dikban Hertzeg Alba viſzſza hívattatott. Tizennyóltz ezer emberek vére, mellyet ő öt eſztendő alatt a' hóhér' keze által kiontatott, átkot kiáltott 's boſzſzúállást kért ezen üldözőre; ő pedig ditsekedve emlegette öldökléseit.

Requesens, a' ki ötet a' fő vezérſégben követte, lerontotta azt az oſzlopot, mellyet Hertzeg Alba a' maga emlékezetére felállítatott. Az új fő vezér híjában tett egy kegyelmet igérő hirdetményt közönſégessé; mellyet Filep maga-is minekutánna az erőſzakos eſzközöknek ſzomorú következéseit látta, ſzükſégesnek tartott. A' Belgák nem ſzűntek-meg hartzolni, minthogy nem tudtak az igéretnek hinni. Requeſens, ſzép virtusai és jeles talentomai talám mégis elégſégesek lettek vólna a' pártütés tüzének elóltására; de ő 1576-dikban meghólt. Ő utánna Ötödik Károlynak fija a' híres Austriai János vagy Don Juan következett Gubernátorſágban és fő vezérſégben. Ennek tellyes hatalom adatott, hogy a' pártosoknak mindent megigérhessen, kivévén vallásoknak ſzabad gyakorlását. „Ezt, így ſzólla Filep, ſoha ſem

„ fogom nékik megengedni, ha ſzintén koronámat kellenne-is miattak kotzkára tennem.” Jobbnak tartotta hát ezen tartományait elveſzteni, 's azokban a' Protestáns vallást győzedelmessé és uralkodóvá tenni, mint azokat megtartani, 's bennek a' külömböző vallásuakat vagy ſzép móddal a' maga vallására téríteni, vagy ha azt véghez nem lehetne vinni, belőlök jó polgárokat formálni.

Minden ſzelídſég és jóſág, mellyel eleinten Don Juan a' pártosokkal bánt, sikeretlen vólt, vagy azért, hogy igen fellobbant bennek a' boſzſzúállás kívánſágának lángja, vagy azért, hogy az Oraniai Hertzeg a' villongások között magát nagyá és hatalmassá akarta tenni, 's azért azokat önként éleſztette. A' háború újra elkezdődött, 's Második Filep minden hatalma mellett-is győzhetetlen akadályokat talált.

Már ennek előtte Flandriának ſok lakosai megúnván a' ſok üldözéseket, elhagyták hazájokat, Angliába mentek, 's ott a' mesterſégeket és a' kereskedést virágoztatták. Er'ſébet haſznára fordította Filep' hibáját. Azok a' pártütések és öſzveesküvések, mellyeket Stuart Mária követői ellene támaſztottak, nem engedték-meg néki, hogy nyilvánſágosan a' Hollandusok réſzére álhatott vólna. Kedvezőbb környülállásokra várakozott, 's mindjárt megfogjuk látni, melly okosan tudott légyen azokkal élni.

HATO-

HATODIK TZIKKELY.

A' Ligának felállása. — Második Filep Portugalliát elfoglalja, 's az egyesült tartományokat elveſzti.

Az a' békeſség, melly a' Protestánsokkal ötödſzer 1576-dik eſztendőben köttetett, több ſzabadſágot engedett azoknak Frantzia Orſzágban, mint a' mennyit az ellenkező felekezet elſzívelhetett; 's Harmadik Henrik ſokkal illetlenebbül viselte magát, mint ſem hogy mind a' két felekezet előtt gyűlölſégessé ne lett vólna. Még maga az a' képmutatás-is, mellyel feslettſégeit palástolni akarta, ollyan vólt, hogy még azokat-is ſzükſégesképpen haragra indította, a' kiket az áhítatoskodásban magának mustráúl válaſztott. A' penitentzia-tartóknak kék, fejér, és fekete formaruhás áhítatos társaſágai, mellyek Olaſz Orſzágban vették eredeteket, ekkor nem tsak az Orſzágnak külömbkülömbféle réſzeiben, hanem még a' Királyi udvarnál-is nagy divatjokban vóltak. A' Király maga-is viselte az ő formaruhájokat vagy liberiájokat, 'sák-ruhába öltözött, kezébe egy nagy ró'sa koſzorút vagy olvasót vett, derekát öv helyett kötéllel által kötötte, az öv mellé egy ostort tett, 's így járta az említett áhítatos társaſágokkal Proceſzſziót. Azt reményletте, hogy ez által a' Katholikusokat elámítja, 's nem gondolta-meg, hogy azokat mind e' mel-

lett-is megbotránkoztatja az ő sok erkölcstelensége, és a' Protestánsoknak rajta vett győzödelme.

Hirtelen öszve állott a' szent Liga, egy olyan találmány, mellyet már jóval annak előtte a' Lotharingiai Kardinális gondolt vala ki. Midőn ezen öszve szövetkezés 1576-dikban Picardia tartományában történt, arra kötelezték azok, a' kik öszveállottak, magokat, hogy egymást vagy a' törvény útján, vagy fegyveres kézzel akarki ellen-is védelmezni fogják; 's mind azokat, a' kik ő vélek nem fognának tartani, az Isten és a' vallás ellenségeinek, a' Királyi Felség megsértőjének, és a' haza árulójának ítélték lenni, 's ugyan azért az ollyanokat szabad vólt nékik minden módon üldözni és nyomorgatni. Azt mondották, hogy ők a' Katholika vallásnak, a' Királynak, és az Országnak védelmezése végett szövetkeznek öszve, 's következésképpen nem általlották a' legnyilvánságosabb pártütést a' hazafiúi hív indúlatnak színével palástolni.

Ekkor Frantzia Országban a' Katholikusoknak semmi egyébb okok nem vólt a' panaszolkodásra, hanem hogy a' Protestánsok közöttök igen elterjedtek, még pedig önnön magok segítették elő azoknak elterjedését. Ezeknek veszedelmekre szövetkeztek hát most öszve, megakarván őket azon szabadságoktól foszlani, mellyeket Királlyaiktól nyertek, 's törvényesen bírtak. A' Király ellen ütöttek pártot, 's kötelességeknek mondották lenni ezen pártütést. Szomorú dolog az illyenekről emlékezni, de a' történet írónak kötelessége a' vallásbéli helytelen, és vakbuzgóságot a' maga valóságá-

lóſágában lerajzolni, mert csak úgy kerülheti azt el a' maradék, ha annak igaz ábrázatját esméri.

Hertzeg Guise Henrik, a' ki a' Ligának elébb-is lelke vólt, annak nyilvánſágosan-is fejévé tette magát. A' Király annyival inkább félt, minthogy a' Blois városában tartott Orſzág gyülés eleibe a' Liga ollyan kívánſágokat terjeſztett, mellyek a' Királyi méltóſágnak kisſebbítésére tzéloztak. Azt reménylette, hogy az által megfog a' veſzedelemtől menekedni, ha magát teſzi a' Ligának fejévé. Meg-is tsekedte ezt a' maga bóldogtalanſágára, mert az által annak a' veſzedelmes felekezetnek, mellytől minden roſzſzat várhatott, még nagyobb erőt és bátorſágot adott. Ettől fogva hát kéntelen vólt, mint feje a' Ligának, a' Protestánsok' ſzabadſágát elnyomni. Az Orſzág' Rendjei azt végezték, hogy ennek utánna egyedűl tsak a' Katholika vallás fog megſzíveltetni és engedtetni az Orſzágban. A' Papi Rend, a' Tridentumi egyházi gyülés végzéseinek bévétetését-is igen ſürgette; 's reá-is mentek vólna, ha egynéhány tartományok' küldötjei magokat ellenek nem ſzegezték vólna.

Ez a' gyülés és a' Királynak maga viselete újra elhintette a' háborúnak magvát. 1577-dik eſztendőben egy új békeſséget kellett a' Protestánsoknak adni, a' melly ſzerint azok attól fogva az Orſzágban ſzabadon maradhattak ugyan, de vallások' ſzabad gyakorlása nem engedtetett nékik viſzſza. Mit ſzülhettek az illy ſokſzor megmásított végzések és helytelen maximák egyebet, hanem tsak a' törvényeknek megvetését, a' külömböző felekezeteknek egy más

eránt való gyülölſégének nevelkedését, és hoſzſzú ideig tartó Polgári háborúkat.

Ha Frantzia Orſzágnak értelmes és nagy talentomú fejedelme lett vólna, az állhatatoſſágot jóſággal, az igazſágot ſzelídſéggel mérſékelvén, legalább a' hazafiak között való háborúnak eleit vette vólna. Harmadik Henriknek tsak a' maga múlatſágára vólt gondja; az Orſzág jövedelmeit a' maga kedves embereire veſztegette, elaludt a' pártos réſzek között, 's nem ſokára áldozatjok lett azoknak. Minden tselekedetei között, mellyeket a' békeſség' idején véghez vitt, legtöbbet ért az, hogy a' ſzent Lélek Rendjét ſzerzette, mellyel egyedül tsak a' Katholikusok tiſzteltettek-meg. De jóllehet a' tiſztesſég kívánók felette igen vágynak mindenre, a' mi ö nékik az Udvarnál megkülömböztetö tekéntetet ád; mindazonáltal akkor a' Protestáns Nagyok' tiſztesſégre vágyását egy másik, még hathatósabb öſztön, tudniillik a' magok felekezetén való uralkodásnak kívánſága lelkesítette.

A' nagyra vágyásnak ugyan ez a' neme foglalta-el az Orániai Hertzegnek ſzívét-is Belgiumban. Ez még az Austriai Jánosnak oda érkezése után-is 1578-dik eſztendöben egy új ſzövetſéget állított-fel. A' Belgák az Austriai fö Hertzeget Mátyást, Második Rudolf Tsáſzárnak testvérét válaſztották Gubernátorjokká. Az Orániai Hertzeg ezen Fö Hertzegnek neve alatt maga akart uralkodni. Midön ezen reményſégében megtsalatkozott, az Anjoui, vagy elébbi Alenconi Hertzeget tétette annak ellenébe, kit-is a' Katholikusok a' magok fejévé válaſztottak; mert a' Spanyolok uralkodását

mind

mind a' Katholikusok, mind a' Protestánsok gyűlölték. Így hát négy Királyi vérből származott Hertzegek szaggatták magok között részekre ezt az Országot, mellyet a' vallásbéli viszszálkodás, és a' kemény igazgatás olly szerentsétlenné tett. Második Filep irígyelvén testvérének a' ditsőséget, 's annak szándékai eránt gyanúsággal viseltetvén, nem segítette azt olly hathatóssan, a' mint a' környülállások kívánták vólna. Még-is egy nevezetes győzedelmet nyert Don Juan Gemblours mellett, és sok Városokat megvett. Diadalmainak közepette meghólt, 's a' Fő Vezérséget az Öttsére, Farnese Sándorra, Parmai Hertzegre hagyta, a' ki néki a' bajnoki virtusokban is méltó követője vólt.

A' Spanyol Király midőn egy felől Hollandiának elvesztését minden órán várhatta; ugyan akkor más felől egy ollyan Ország' Koronáját tette magáévá, melly őtet nem illette. A' Portugalliai Király Sebestyén, a' vándorló vitézek Enthusiasmusától, és ifjúságának hevességétől elragadtatván egy általán fogva híressé akarta magát tenni az Afrikai Maurusokkal való hadakozás által. Reá állott Muley-Mahamet kívánságára, a' ki tőle az őtet Országától megfosztó attyafia Muley-Mocul ellen, Fetz és Marocco Országok Királya ellen segítséget kért. Nem hallgatván értelmes tanátsosainak szavára, minden erejét reá szánta ezen veszedelmes táborozásra, mellyre magát Filep nem hagyta reá beszélleni. Kiszállott Afrikában mint egy tizenöt ezer emberből álló sereggel. A' sokkal nagyobb számú ellenséggel vakmerőképpen megütközött, vitézűl hartzolt, megölettetett, csak nem minden Keresztyének vagy levágat-

tat-

tattak, vagy elfogattattak; 's a' Maurus Királyok-is mind a' ketten elveſztették életeket, valamint a' Portugallus Király.

Sebestyén Királynak nem vóltak gyermekei. Az öreg attya' testvére, Kardinális Henrik követte őtet 1579-dikben az Uralkodásban, 's a' Pápától dispensatiót kért, hogy a' mint a' nemzet kívánta, megházasodhassék. Filep, a' ki ezt a' Koronát elakarta nyerni, olly mesterſégesen tudta a' dolgot intézni, hogy a' dispenſatió nem adatott-ki. Tizenharmadik Gergely Pápa egy időrűl másra halogatta annak kiadását.

Henrik Kardinális és egyſzersmind Király mindjárt 1580-dik eſztendőben meghólt. A' Portugalliai Trónusra az ő halála után ſokan tartottak ſzámot, 's azok között legnevezetesſebbek a' következendők: Második Filep, Spanyol Orſzági Király, Emanuel Filibert, Sabaudiai Hertzeg; Rainutius Farnese, Parmai Hertzeg; Katalin, Braganzai Hertzeg Aſzſzony; Antal, a' Maltai Rendnek vitézze és Crato'i Prior. Minémű jussaik vóltanak légyen ezeknek, kitetſzik a' következendő nemzetſégi táblából:

Emá-

Harmadik János, Portugalliai Király † 1557.
|
János, Korona'örökőse † 1553.
|
Sebestyén, Portugalliai Király, elesett Afrikában 1578.

Izabella, Ötödik Károly Tsászár' feleſége † 1539.
|
Második Filep, Spanyol Országi Király.

Beatrix, Harmadik Károlynak, Sabaudiai Hertzegnek feleſége † 1538.
|
Emánuel Filibert, Sabaudiai Hertzeg.

Lajos, Bejai Hertzeg † 1555.
|
Antal, Cratoi Prior.

Henrik, Kardinális, és Portugalliai Király † 1580.

Első Eduard, Gvivaranesi Hertzeg † 1540.

Mária, Parmai Hertzeg Farneſe Sándor' feleſége † 1577.
|
Farnese Rainutius, Parmai Hertzeg.

Katalin, Braganzai Hertzegnek Jánosnak feleſége.

Az itt elől számláltokon kívül még Medicis Katalin és a' Római Pápa-is jussokat tartották Portugalliához. A' Pápa azt állította, hogy ezen Országg két tekéntetben illeti őtet, egyszer úgy mint a' szent széktől kiadott, és most visz-sza eső Feudum; másszor pedig úgy mint Kardinálisnak birtoka és hagyománya. A' Frantzia Királyné jussa épen igen meszsziről való sőt egészen bizonytalan-is vólt.

Mindenek között legközelebb való és legigazabb jussa vólt Antalnak, Cratoi Priornak, ha, a' mint törvényesen még-is bizonyítatott az annya nem tsak ágyosa, hanem feleſége vólt Lajosnak a' Bejari Hertzegnek, jóllehet titkos házasságban. De Henrik Király, a' Kardinális elrejtette vagy eligette az azon protzesszushoz tartozó aktákat, attól tartván, hogy Antal őtet megfogna a' trónustól foſztani, 's egyszersmind Antalt magát-is kiküldette a' fő városból.

Második Filep a' maga jussát fegyver által tette erőssé. Jó idején megtette a' szükséges lépéseket, megjelent Portugalliában, 's Lizabonba bébotsáttatott. Híjában próbálta a' Cratoi Prior magát egynéhány seregekkel, és a' Frantzia Királynétól nyert tengeri erővel ezen hatalmas fejedelemnek ellene szegezni. Az Azori szigeteket, mellyek a' tsatázás helyeivé tétettek, Santa Cruz Filepnek meghódoltatta. A' Cratoi Prior Frantzia Országba futott.

Filepnek Portugalliában való uralkodása alatt kétséges lett, ha vallyon igazán elveszett-é Sebestyén Király Afrikába, vagy nem. Egymás után négy Sebestyének mutatták magokat Portugalliában. Ezek közzül három bizonyoſan ámító vólt. A' Negyedikről, a' ki a' fogſág-

ſágban hólt-meg még most-is bizonytalan, ha az igaz Sebestyén vólt-é, vagy nem.

Filep Király a' Cratoi Prior fejére jutalmat tétetett; nem ſokára azután hasonlót tselekedett az Orániai Hertzegre nézve-is. Ugyan ezen idő ſzakaſzban Admirális Colignival-is úgy bántak vólt Frantzia Orſzágban. Hogy a' Polgári háborúk a' ſzámkivetésnek azon módját, melly hajdan a' régi Rómaiaknak legfergetegeſebb idejekben gyakoroltatott, ismét ſzokásba hozták, azt nem lehet tsudálni. De hogy a' békeſſégnek és ſzeretetnek vallása tétetett az illy kegyetlenſégeknek palástjává, attól lehetetlen nem irtózni az emberi terméſzetnek; 's ugyan azért örökös gyalázatot és útálatot érdemel a' Fanatismus, úgymint, a' melly az emberi terméſzettel egéſzen ellenkező vadſágnak és kegyetlenſégnek eſzköző vólt.

A' ſzövetſéges Belgáknak egy olly hatalmas fejedelem ellen, a' millyen Második Filep vólt, igen hathatós ſegedelemre vólt ſzükſégek. A' háború által elerőtlenedvén, vagy látſzott, hogy elébb vagy utóbb meg kell magokat adniok. Az új Gubernátor Farnese Sándor birt minden tulajdonſágokkal, mellyek egy orſzáglótól és fő vezértől megkivántathatnak. Azértis az Orániai Hertzeg 1579-dik eſztendőben Hollandia, Zeelandia, Ultrajectum, Geldria és Frislandia tartományai között a' híres Ultrajectumi ſzövetſéget köttette. Ezen ſzövetſégeſek arra kötelezték magokat, hogy egymást minden erőſzak tétel ellen, melly rajtok a' Spanyol Király nevében elfogna követtetni, egy ſzóval minden külső és belső ellenſég ellen fogják védelmezni. Azonban a' Spanyol Királyt még ekkor fejeknek esmérték, 's a' mint magok

gok mondották tsak az uralkodással való viſza élést akarták gátolni. Az említett ſzövetſéghez azután még több tartományok is kaptsolták magokat.

Az Orániai Hertzeg, a' ki jól látta, mellyek nagy ſzükſégek légyen a' ſzövetſégeseknek valamelly külső hatalmaſság pártfogására, arra vette őket, hogy az Anjoui Hertzeget, a' Frántzia Orſzági Koronának hihetőképpen való örökösét válaſztották fejeknek.

Végre a' Hágában öſzve gyülekezett közönſéges Rendek 1581-dik eſztendőben lemondottak Filep eránt való engedelmeſségekről, azt adván okúl, hogy az esküvését meg nem állván az ő privilegiumaikat megſértette. Filep azon Királyi parantsolatban, mellyel az Orániai Hertzeg ſzámkivetésre büntettetett maga is megvallotta, hogy azon esküvését, mellyet Belgiumnak birtokába való vételekor tett, által hágta; 's azzal mentette magát, hogy a' Pápa felſzabadította őtet azon esküvés alól. Ezzel a' vallás tétellel nagy kárt tett magának; mert ennél fogva a' ſzövetſégesek annál ſzabadabbaknak gondolták magokat a' jobbágyi hűſégről való lemondásra. — A' ſzámkivetett Orániai Hertzeg tsak hamar azután egy mentő írást tett közönſégessé, mellyben minden tiſzteletnek félre tételével, és igen fennyen beſzéllett Filep felől.

Az Austriai Fő Hertzeg Mátyás elhagyta Belgiumot. Ha az Anjoui Hertzegnek több okoſsága lett volna, hihető, hogy egy ſzelíd Uralkodás által megnyerhette, és meg is tarthatta volna kedvét és ſzeretetét annak a' Nemzetnek, mellyet önként Fejedelmévé válaſztotta. De az Orániai Hertzegre ſzüntelen irígy ſzemmel

nézvén,

nézvén, 's attól a' maga ditsőségét és hatalmát féltvén, és más felől a' nagyra vágyástól felettébb elragadtatván, határ nélkül való uralkodó akart lenni, városokat akart elfoglalni, 's erőszakosan akarta hatalmát nevelni. Az által semmit sem nyert és mindent elveszített. Frantzia Országba visszsza menni kéntelenítetvén, ott meghólt 1584-dik esztendőben. Az Angliai Királyné reménységet nyújtott néki, hogy hozzá fog menni feleségül, 's igéretet is tett ez eránt. De jóllehet személyes hajlandósággal viseltetett-is hozzá ez a' Királyné, mégis valamint sok egyébb Fejedelmeket, úgy ötetis reá szedte, 's visszsza vette szavát, részszerínt attól tartván, hogy az Anglus Nemzet, melly ezen házasság által könnyen Frantzia Fejedelem alá kerülhetett vólna, megheztelne, részszerínt pedig azt tartván előtte, hogy a' férje egyszersmind parantsoló Ura-is találna lenni.

Az Orániai Hertzeg, minekutánna két őszve esküvésnek szerentséssen eleit vette vólna, csak ugyan megölettetett még-is orozva egy Gerhard nevű fanatikus által. Azt mondják, hogy a' Spanyol Király ezen hírnek hallására így szóllott vólna: vajha az én hasznomra és az Anyaszentegyház hasznára ez előtt tizenkét esztendővel történt vólna ez! Ollyan gyanúság-is támadott, mintha ő lett vólna azon megölettetésnek titkos indítója. A' szövetséges tartományok, a' kiknek most sokkal nagyobb szükségek vólt mint akár mikor a' segedelemre, a' Frantzia Királyt kinálták-meg a' rajtok való fő hatalommal. Melly megbetsülhetetlen jó alkalmatosság lett vólna ez egy világra való és bátor szívű Fejedelemnek! Henrik nem

fogadta-el az ajánlást. Az ő erőtlen kezei nem vóltak már alkalmatosok az Orszag kormánnyának igazgatására.

HETEDIK TZIKKELY.

A' Ligának méreſz tselekedetei. — Ötödik Sixtus Pápa uralkodása. — A' Scotiai Királynénak Stuart Máriának protzeſzſzusa. — Er'sébet győzedelmeskedik Spanyol Orſzágon.

Most már az az idő következik, mellyben a' Ligisták azon pártütésre tzélozó ſzándékjokat kinyilatkoztatták, mellyet ők mind eddig a' Vallás eránt való buzgóſágnak álortzája alatt rejtettek vólt el. Az Anjoui Hertzegnek halála után a' Navarrai Királyt, az utóbbi Negyedik Henriket illette, mint a' Királyi vérből ſzármazottak közzűl legközelebb való rokont, a' Frantzia Korona. A' nagyra vágyó Hertzeg Guise, a' ki maga akart Királlyá lenni, hogy ezen tzélját elérhesse, mindenképpen azon igyekezett, hogy mind Negyedik Henriket, a' kit eretneknek tartott, az uralkodásból kirekeſzthesse, mind pedig az akkori erőtlen Királyt, a' ki magát megvettetette és gyűlöllségessé tette, megbuktathassa, 's a' Királyi ſzéktől megfoſzthassa. Mind ezeket, hogy annál ſzerentsésebben véghez vihesse, a' vallásbéli vakbuzgóſágot fegy-

fegyverkeztette-fel. A' Papok és Szerzetesek ő általa ſerkentetvén, a' predikálló ſzékeken, az oskolákban és a' társaſágokban a' legelevenebb ſzínekkel festették azt a' közel lévő nagy veſzedelmet, melly az Anyaſzentegyházat fenyegeti; úgy rajzolták-le a' Navarrai Királyt, mint az eretnekſégnek fő gyámolát, 's azzal vádolták Harmadik Henriket, hogy az áhítatosſágnak minden külső gyakorlásai mellett-is az eretnekeknek kedvez, 's azoknak dolgát előmozdítja, egy ſzóval arra bírták, és oda vitték a' ſzíveket, a' mire és a' hová a' Hertzeg akarta.

Egy Matthieu nevezetű Jé'suita, a' ki Lotharingia tartománnyából való, és a' Ligának igen ſzorgalmatos tagja és kémje vólt, megkérdezte a' Pápát, ha a' Ligának ſzabad-é a' maga ſzándékát véghez vinni. Tizenharmadik Gergely Pápa élő ſzóval adott feleletet. Ezen felelet neki bátorította azokat-is, a' kik még addig annak tagjai közzül kételkedtek és habóztak; a' többieknek pedig nem vólt ſem a' Pápának ſem valamelly Casuistának tanátsára ſzükſégek.

Tizenharmadik Gergely Pápa másokat hagyott a' maga nevében ſzóllani, a' nélkül, hogy valamelly Brevét vagy Bullát ezen dolog eránt adott vólna ki. Ő meghólt, minekelőtte a' pártütés közönſégesen kinyilatkozott vólna. Ő néki köſzönjük a' Kalendáriom' megjobbítatását. Az *in Cœna Domini* nevű Bullának általhágóit excommunicálta, következésképpen a' Ligát előmozdította. Ötödik Sixtus, a' ki őtet a' Pápaſágban követte, 's a' ki egy Franciscánus Barátból 's a' legalatsonyabb ſzegénységből a' legnagyobb méltóſágra és világi ditsőſég-

re emelkedett-fel, bírt minden talentomokkal és tulajdonságokkal, a' mellyekkel ezen fergeteges időkben nagy tekéntetet szerezhetett.

Hertzeg Guise, a' ki szándékát kész akarva még mindenkor titokban tartotta, 1589-dik esztendőben Kardinális Bourbont, Negyedik Henrik Attyának testvérét tette a' Ligának fejévé, azzal hízelkedvén néki, hogy a' Királyi szék őtet illeti, minekutánna az öttse, mint eretnek, magát arra méltatlanná tette. Mindjárt hamar egy hirdetményt adott-ki a' Kardinális, mellyben magát a' Liga' Fejének mutatta lenni, 's a' Pápát, a' Tsászárt, a' Spanyol Királyt és sok más Katholikus Fejedelmeket megnevezett, és úgy adott elő, mint a' Ligának előmozdítóit; azt tévén hozzája, hogy a' Liga nem más tzélból szövetkezett öszve és fegyverkezett-fel, hanem tsak a' végre, hogy az Anyaszentegyház' ditsőségét óltalmazza, a' Vallást fenn tartsa, a' nép' sorsát könnyebbítse, az új adókat, mellyek alatt az Ország nyög, eltörölje 's a' t. — Ezen had' izenésre azonnal elkezdődtek az ellenségeskedések.

A' Király jóllehet könnyen megmérkőzhetett vólna ezen ellenséggel, jóllehet nagyobb erővel bírt annál, még-is megrémült, alkuba botsátkozott, 's Nemours városában egy ollyan egyezésre lépett, melly egészen kedvek szerint esett a' Ligistáknak. Ezen egyezés szerint minden viszsza vétetett a' Reformátusoktól, a' mit az elébbeni Királyi parantsolatok által nyertenek; a' Ligisták ellenben nagy summa pénzt, 's erős várokat nyertek, 's a' mi több, megnyerték a' Királytól szándékoknak jóvá hagyását-is. Semmi sem ösztönözhette vólna hathatósabban a' Re-

a' Reformátusokat a' pártütésre, ſemmi ſem adhatott vólna a' Ligistáknak nagyobb bátorſágot és méréſzſéget; ſemmi ſem ſzolgálhatott vólna a' Királyi hatalomnak nagyobb kissebbſégére és megaláztatására, mint épen ez az egyezés. De az uralkodó ſzék a' pártos feleknek tetſzése, és a' felzúdúlt haboknak kénnye ſzerínt hányattatott ide 's tova.

Ezen idő tájban Ötödik Sixtus Pápa egy igen híres Bullát adott-ki, mellyel a' Navarrai Királyt és Hertzeg Condét, mint eretnekeket 's a' ditsőſéges Bourbon háznak elfajúlt maradékit excommunicálta, őket minden jussaiktól megfoſztotta, mind magokat, mind maradékaikat akármelly tartományon való uralkodhatásra méltatlanoknak és alkalmatlanoknak nevezte, 's minden jobbágyaikat a' jobbágyi hűſég alól felóldozta.

A' Frantzia udvar ſemmit ſem tett egyebet, hanem tsak azt, hogy ezen Bullának közönſégesen való kihírdettetését megakadályoztatta. De Negyedik Henrik egy kemény feleletet ſzegeztetett-fel Rómában, mellyben az említett Bulla ellen hathatósan protestált, a' Frantzia Orſzági Pairok' gyűlésére appellált, magát a' Pápát vádolta eretnekſéggel, ezen állításának egy törvényes egyházi gyűlésben való megbizonyítására magát ajánlotta, 's azzal fenyegetődzött, hogy azon gyalázatért és kissebbſégért, mellyel a' Király, a' Királyi familia, és az ő háza azon Bulla által illettettek, boſzſzút fog állani. Sixtus, a' ki az emberekről igen jól tudott ítélni, ettől az időtől fogva ſzintén úgy tsudálta Henrik bátorſágát, mint Er'sébetét. Midőn erről a' kettőről beſzéllett, azt

mondotta több ízben-is rólok, hogy ő a' világon tsak ezt a' kettőt esméri, a' kik, ha vallások engedné, a' trónusra igazán méltók vólnának, 's a' kikkel ő az ő mesterse terjedő planumait közölni szeretné.

Azonban Sixtus Pápa' Bullája a' köz-nép' dühösségét, és a' Ligisták' pártütésre tzélozó igyekezeteit még jobban feleleventette. Harmadik Henrik Király annál fogva kéntelen vólt a' Reformátusokkal keménnyebben bánni, és őket üldözni. Egy Királyi parantsolatot adottki, mellyben az vólt foglaltatva, hogy tizennégy napok alatt vagy vallásokról mondjanakle, vagy az Országból mennyenek-ki. A' Navarrai Király viszont a' maga részéről a' Katholikusok ellen adott-ki egy kemény parantsolatot. E' szerint hát Harmadik Henriknek, jóllehet sem pénze, sem hatalma, sem katonája nem vólt, kettős Polgári háborút kellett folytatni, az egyiket a' Ligisták, a' másikat a' Protestánsok ellen.

Fordítsuk-el egy kis ideig erről szemeinket, 's függesszük figyelmetességünket Angliára, a' hol a' Skotziai Királynénak Stuart Máriának megölettetése egy igen szívre ható történetet rajzol elönkbe. Lássuk Er'sébet Királynénak mesterséges politikáját, melly még ezen gyászos szomorú játékban-is kitetszik, 's vi'sgáljuk az emberi nagyságnak és erőtlenségnek egymásba való elegyedését, melly kevés emberben vólt olly szembe tűnő mint Nyóltzadik Henriknek ezen leányában.

Midőn 1568-dik esztendőben Mária abból a' fogságból, mellybe őtet a' maga alattvalói vették, elszökött 's Angliába futott, akkor

Er'sé-

Er'sébet eleinten habozott mit válaſzſzon, a' nemes lelkűſég virtusát-é, vagy a' maga haſznát; de utóbb tsak arról gondolkodott, miképpen fordíthassa a' környűlállásokat mennél jobban a' maga haſznára. Az alatt a' ſzín alatt, hogy az illendőſég nem engedné néki egy olly Királynét pártúl fogni, a' vagy tsak maga eleibe botsáttani-is, a' ki olly utálatos vétkekkel vádoltatik, reá vette azt, hogy dolgát egy bizonyos törvény ſzék előtt megvi'sgáltassa, és az ott hozatandó ſententziának magát alája vesse. A' Scotusok küldöttek vádolókat, 's azokkal együtt igen terhes vádokat. Mária hirtelenkedve tett igéretét megbánván, nem akart a' vádokra felelni. Híjában könyörgött pártfogásért vagy Frantzia Orſzágba menésre való engedelemért; Er'sébet ötet fogva tartotta. Előre lehetett ugyan látni, hogy ezen tselekedete elmúlhatatlanúl öſzve esküvéseket fog Mária' réſzére ſzűlni; de az illyen öſzve esküvéſek még ſem láttattak Er'sébetnek olly veſzedelmesek lenni, mint az, ha az ő vetélkedő társa, a' ki önéki olly ſok nyúghatatlanſágokat okozott vala, ſzabadon botsáttatnék.

Soha ſem vólt a' Scotiai Királyné ſzeretetre és tiſzteletre méltóbb, mint hoſzſzas fogſágában. A' ſzerentsétlenſég az ő ſzeméllyes kellemetesſégeinek új fényt adott, 's az ő talentomait és lelkének nagyſágát ſzembetűnővé tette. Hertzeg Norfolk, Angliának első Magnássa megſzerette, elakarta venni feleſégűl, öſzve esküvést kohólt annak kiſzabadítása végett; kitudódott ſzándéka 's feje vétettetett.

A' Katholikusoktól különösen ſok zúgolódást és pártütést-is várhatott Er'sébet Máriaért.

A' Római, a' Spanyol és a' Párisi Udvar egy revolutión dolgoztak. Ötödik Pius Pápa egy Bullájában Er'sébetet excommunicálta, melly Bulláját egy buzgó Katholikus 1571-dik esztendőben Londonban kiszegeztetett. A' Spanyol Király Tizenharmadik Gergely Pápa' nevében hadi sereget küldött Hiberniába. De a' Spanyolok és a' pártütők 1580-dik esztendőben meggyőzettettek 's levagdaltattak. Mind ezek a' próba tételek azt szülték, hogy Er'sébet keményen kezdett bánni a' Katholikusokkal. Mind úntalan több-több őszve esküvések lettek Stuart Mária kedvéért, 's az által Er'sébet haragja igen felgerjesztetett. A' Parlamentom a' Katholikus Papokat 's különösen a' Jé'suitákat és azokat, a' kik azoknak oskoláiban tanúltak, 's a' kik a' Királyné ellen igen hevesen kikeltek, az Országból számkivetette. Azokat, a' kik ezen parantsolat ellen az Országban megmaradni, vagy abba viszsza jöni fognának, halálra ítélte. Az addig szokásban vólt Tolerantia megszűnt, 's az ekkor felállított vallásbéli Commissió a' Spanyol Inquisitiónak egészen mássa láttatott lenni.

Egy Anglus fő Nemes, kinek Parry Wilhelm vólt a' neve, maga akart a' Királynénak gyilkosa lenni; a' melly tselekedetnek elkövetése az akkori vélekedések szerint véteknek sem tartatott, minthogy egy Tyrannusnak vélt Királyné lett vólna a' tárgya. De nem vihette véghez gonosz szándékát, egyik pajtásától elárultatott, és 1584-dikben feje vétettetett.

Két esztendővel azután még veszedelmesebb őszveesküvés támadott. Egy Ballard nevű Pap egy Babington nevű gazdag és fő rendű

ifjúba

iſjúba minden gyűlölſéget belé óltott, mellyel maga a' különböző vallásúak eránt viseltetett. Babington több társokat keresett, 's talált-is. Ezek öſzve beſzéllettek és öſzve esküdtek, hogy a' Királynét megöljék, a' trónusra Stuart Máriát emeljék, 's annak ſegítſégével a' Protestánſokat elnyomják, és a' Katholika vallást ſzabadítsák az üldözéstől. Babington írt Máriának levelet, 's vett-is tőle feleletet, mellyben ez annak ſzándékát helybe hagyta, és különbkülömbféle igéreteket tett. De Walsingham, Er'sébetnek mélyen látó és mindenre vígyázó Ministere a' dolgot kitudta, a' leveleket elfogta, 's az öſzve esküdteket megfogatta, a' kik közzűl mint egy tizennégyen megölettettek.

Ha Mária tsak a' maga kiſzabadúlása végett lépett vólna titkos ſzövetſégre, azért igen könnyű vólna őtet menteni. Ha igaz, hogy Er'sébetnek megölettetésére tzélozott az öſzve esküdtekkel együtt; még ezen felette vétkes tselekedetéért-is ő, mint Scotiai Királyné nem idegen törvény ſzék előtt tartozott vólna ſzámot adni, 's nem idegen törvény ſzék előtt kellett vólna őtet megítélni. Még-is tíz ſzemélyek neveztettek-ki, és tellyes hatalommal felruháztattak a' végre, hogy ellene Processust folytassanak. Mária kikérdeztetett a' fogſágban. Eleinten erősen azt vítatta, hogy ő ſemmi bírót ſem esmér törvényesnek, különösen egy ollyan Orſzágban, a' hol ő a' törvények védelme alól ki vólt rekeſztve. Mindazonáltal utóbb még-is reá hagyta magát venni a' felelésre, és maga mentésére, de az alatt a' feltétel alatt, hogy ő tsak ártatlanſágát akarja megmutatni és ſemmi esetre ſem fogja törvényes-

nek tartani a' ne találtán ellene hozatandó ſententziát. A' két Sekretáriusai bizonyſágot tettek kénſzerítés nélkül, hogy Babingtontól levelet vett és arra felelt; 's az ő bizonyſágokat még jobban megerősítette Babington' Vallás tétele. Mária mindent tagadott. Azonban a' Bírák Londonba viſzſza menvén kimondották ott reá a' halálos ſententziát.

Ekkor Er'sébet igen elárúlta magát az ő tettetése által. Jóllehet igen kívánta Máriától való megmenekedését, még-is úgy ſzínlette, mintha felette ſzívén fekünne annak ſzerentsétlenſége. 1558-dik eſztendőben öſzve hivatta a' Parlamentomot, hogy az egéſz nemzet akaratját, és ne a' magáét láttassék tenni. A' Parlamentom megerősítette a' halálos ſententziát, és ſürgette az Udvarnál annak végre hajtását. A' Királyné ſok ideig kérette és únſzoltatta magát erre, 's mint egy úgy kellett kipréselni belőle azt a' tselekedetet, mellyet ſzívében már örömest véghez vitt vólna. Végre alája írta magát a' bóldogtalan parantsolatnak. A' Scotiai Királyné a' veſztő helyen úgy hólt-meg mint egy bátor ſzívű Kereſztyénhez illik. Er'sébet ezen megölettetésnek hírét hallván fenn ſzóval jajgatott, Ministereit magától elküldötte, 's egy ſzóval a' képmutatást a' legfőbb mértékre vitte. Haſzontalan erőlködés! mind a' maga idejebéliek, mind a' maradék egy ſzívvel lélekkel kárhoztatják ezen erőſzakos tselekedetét, mellyet a' Scotiai Királynén elkövetett, 's a' melly annál vétkesebb, minthogy még a' Politika ſem tette vólna azt ſzükſégessé, 's nem lehetett belőle az Orſzágnak ſemmi nyereſéget reménylení.

Er'sé-

Er'sébet más alkalmatosſágokkal közönféges tiſzteletet és tsudálkozást érdemlett és nyert. Belgiumnak egyesült tartományai, minekutánna kínálkozásokat a' Frantzia Király megvetette, ötet akarták 1585-dik eſztendőben Királynéjoknak válaſztani. Vagy azért, hogy más jussába ne láttassék magát avatni, vagy azért, hogy (a' mi könnyen megtörténhetett vólna) ne kellessék az új Koronáról ſzégyennel lemondani, bőltsen megtartóztatta magát ettől a' kétféges lépéstől. Megelégedett azzal, hogy az új Respublikával óltalmazó ſzövetſégre lépett.

Ő alatta az Anglusok tengeri ereje egéſz Amerikáig trutzolt és vetélkedett a' Spanyolokéval. A' híres Dráke a' földet körül útazta, és gazdag nyereſéggel tért viſzſza. Admirálisi méltóſágra emeltetvén, Szent Domingo ſzigetét egynéhány más városokkal együtt megvette. A' tengeren való útazáshoz naponként többtöbb kedvek jött az Anglusoknak, Anglia által látta ettől fogva, melly nagy haſznát veheti a' tengernek, 's ettől fogva vetette-meg a' maga nagyſágának fundamentomát.

Az alatt a Spanyol Király kimondhatatlan nagy kéſzületeket tett Angliának elfoglalására, mellyet, úgy mint a' ſzent ſzékhez tartozó feudumot, Ötödik Sixtus Pápa egy ekkor kiadott Bullája által néki ajándékozott. Er'sébet ezen tselekedet által megboſzſzontatván, minden tőle kitelhetőképpen kéſzült magát védelmezni, és ha lehetne boſzſzút-is állani. Mindazonáltal úgy látſzott, hogy Második Filep' nagy hadi kéſzületei tökélletesen végre hajtják a' Pápa Bulláját. Ezen kéſzület 130 nagy hajókból állott,

lott, mellyek húsz ezer kiszállítandó katonákkal, 2,000 ágyúkkal és hat hónapra való élelemmel vóltak megterhelve. A' Parmai Hertzegre Sándorra, a' ki magát Belgiumban való táborozásai által már híressé tette, a' vólt bízva, hogy a' szárazra Angliában kiszáljon, 's úgy könnyebbítse a' diadalmat ezen nagy hajós hadi seregnek, mellyet Második Filep Meggyőzhetetlennek nevezett, 's a' melly ezen kevély nevet meg-is érdemlette vólna, ha az emberi erő munkái akár mik, és akár millyenek legyenek azok, a' Sors' viszontagságának alája nem vólnának vetve.

Az Anglusok tengeri hadi serege husznyóltz kis hajókra le vólt szállítva, midőn illy rettenetes fergeteg fenyegette az Országot. De Er'sébet' okossága és bátorsága mindent kipótolt. Hathatósan felélesztette a' Nemzetben a' hazafiúi indúlatnak tüzét. Minden alattavalói úgy szóllván vetélkedtek egymással, mellyik nyújthasson néki több segedelmet, 's mellyik tsináltathasson több hajót. London városa, mellytől a' Királyné tizenöt hajót kívánt, harmintzat állított elő; még a' Katholikusok-is, a' kiknek pártütésekre Filep számot tartott, többnyire úgy viselték magokat, mint hűséges Polgárokhoz illik. Tsak hamar készen lett egy roppant hadi sereg a' hazának óltalmazására. A' Királyné megjelent ló háton a' táborban; bíztatta, 's bátorította a' Katonákat, 's azt mondotta erős fogadással, hogy készebb leszsz életét az ütközetben feláldozni, mint népét idegen járom alá botsáttani. „ Én, így szóllott a' „ megrettenhetetlen bátorságnak hangján, tsak „ Aszszonyi karral bírok ugyan; de bennem

„ Ki-

„ Királyi lélek van, még pedig a' mi több egy „ Angliai Királynak lelke." Tsak egyſzer valamelly Fejedelem az alatta valóknak ſzeretetét és tiſzteletét nyerje-meg, tsak maga ſerkentse öket a' maga példájával, megannyi bajnokokat formálhat belölek. Az Anglusok kéſzek lettek vólna Királynéjokért mindent feláldozni, 's egéſzen elhitették magokkal, hogy annak jó vagy bal ſorsával elválhatatlanúl öſzve van kaptsolva az Orſzágnak bóldogſága vagy bóldogtalanſága.

Külömbkülömbféle véletlen történetek kedveztek az Anglusoknak, 's elömozdították azoknak győzedelmét. A' meggyőzhetetlen hajós ſereg, melly Lisabonból 1588-dik eſztendőben kiindúlt, útjának folytatásában egy nagy fergeteg által gátoltatott, 's megkésleltetett. Hertzeg Medina-Sidonia, a' ki akaratja ellen annak fő vezérévé tétetett, a' tengeri dolgokhoz nem értett. A' roppant nagy hajók tudatlan és tapaſztalatlan hajós mesterek és hajós legények által kormányoztattak. Az Anglusok, a' kik a' hajókázás mesterſégét ſokkal jobban tudták, az ő kissebb és könnyebben igazgatható hajóiknak igen jó haſznát vették, 's egynéhányſzor meggyőzték a' Spanyolokat. A' Parmai Hertzeg, minthogy hadi hajókból fogyatkozást látott, nem bátorkodott kiſzállani. Végre a' Spanyoloknak a' dolog ſzerentsés kimenetele felől való reményſégek egéſzen elenyéſzett, viſzſzatértek hazájok felé, 's útjokban utól érte öket egy rettenetes ſzélvéſz, melly az ő hajós seregek veſzedelmét tökélletessé tette. Filep elveſztett mint egy hetven öreg hajót, huſzon öt ezer embert, és kéſz pénzt harmintz hat milliót.

liót. Midőn ezen nagy ſzerentsétlenſégnek hírét meghallotta, minden megháborodás nélkül így ſzóllott: „én az én hajós ſeregemet a' vég„ re küldöttem, hogy ne az elementumokkal, „ hanem az Anglusokkal hadakozzék. Áldott „ légyen az Úr."

NYÓLTZADIK TZIKKELY.

A' Tizenhatosok ſzövetſége. — A' Guiſek' megölettetése. — Ötödik Sixtus Pápa' halála.

Frantzia Orſzágban, a' hová a' történt dolgok' fonala ismét viſzſza vezet bennünket, a' vakbuzgóſág, a' pártütés és a' függetlenſég felette gyáſzos képeket festenek előnkbe. Magában Páris városában a' Tizenhatosok ſzövetſége ment tökélletesſégre, a' melly ezen városnak tizenhat oſztállyaitól vette nevezetét, 's a' mellynek dühösſége még a' Ligáét-is fellyül haladta. Ezen öſzve ſzövetkezetteknek tzélja a' vólt, hogy a' Királyt trónusától megfoſzſzák, 's a' Koronát Hertzeg Guisének adják. Harmadik Henrik, kivel a' pártosok kények kedvek ſzerínt jádſzodtak, nem tsak öſzve nem kaptsolhatta magát a' Navarrai Királyal, jóllehet mind a' kettejek' közös haſzna ezt kívánta vólna, hanem azon fellyül kéntelen-is vólt azzal ſzüntelen ellenkezni és hadakozni. Negyedik Henrik, már elébb-is esméretes lévén vitézſégéről, még nagyobb hírt nevet ſzerzett ma-

magának azon győzedelem által, mellyet 1587-dik esztendőben Coutras mellett a' Hertzeg Joyeuse' vezérlése alatt lévő Királyi seregen vett. Ez a' Hertzeg, a' ki a' Királynak egyik legkedvesebb embere vólt, az ütközet után hideg vérrel megölettetett. A' kegyetlenségnek mindenféle nemei mind a' két felekezet között naponként sokasodtak. Soha sem áradott-el a' gyilkosságnak, és más vétkeknek sokasága Frantzia Országban ollyan igen mint ezen idő tájban.

A' Reformátusoknak egy német hadi sereg jött segítségekre. Ezt Hertzeg Guise megtámadta és elszélyeszlette. Ezen tselekedetéért nagy ditséretet nyert Párisban, minden pártosai fenn szóval magasztalták, és Frantzia Ország' szabadítójának nevezték ötet. Széltiben szabadon beszéllették róla, hogy nem más, hanem tsak ő érdemes a' Királyi székre.

Harmadik Henrik veszedelme napról napra nagyobb 's végső romlása elkerülhetetlenebb lett. A' Ligának legnevezetesebb tagjai Nancy városában gyülést tartván egy írást adtak-bé a' Királynak, mellyben azt kérték, hogy azokat a' személlyeket, a' kiket ők megfognak nevezni, az udvartól küldje-el, a' Liga' Fejeinek azokat a' városokat, mellyeket magok kifognak jelelni, adja által, a' Tridentumi Concilium' végzéseit hírdettesse-ki az Országban, a' főbb városokban állítson-fel Inquisitiókat vagy eretnekség nyomozó székeket, 's azokat legnagyobb részént idegenekre bízza 's a' t.

Végre a' Király felébredt nagy bosszonkodással az ő mély álmából, seregeket gyüjtött 's készült a' Tizenhatosokon bosszút-állani. Hertzeg Guiset eltiltotta Páris városától. A' Hertzeg ezen tilalommal semmit sem gondol-

dolván megjelent Párisban. Tsak hamar azután a' pártosok fegyveres kézzel elzárták az útſzákat, 's bérekelztették a' Katonákat. Henrik elfutott. Guise, a' ki már most a' várost elfoglalta, alkura lépett, 's maga diktálta az alkú' tzikkelyeit. A' Párisiak megbánták elpártolásokat; de a' Királynak nem vólt elegendö hatalma a' pártütök megzabolázására. Egy Rouen városában megerösített egyezés ſzerint arra kötelezte magát ez a' ſzerentsétlen Király esküvéssel, hogy a' Protestánsokkal ſem fegyvernyúgvást, ſem békeſséget nem fog kötni, hanem Orſzágából az eretnekſéget kifogja írtani, 's megesküdtette alattavalóit arra, hogy halála után ſem eretneket, ſem ollyant, a' ki az eretnekeknek pártját fogja nem fognak Királynak esmérni. E' ſzerint hát Negyedik Henriknek a trónusra való juthatásra bé vólt az út zárva.

Azután Blois városában egy Orſzág' gyülése tartatott. Ott a' most említett egyezés, mellyre a' Király tsak kéntelenſégböl állott vólt reá, az Orſzágnak egyik fundamentomos törvénnyévé tétetett. Azonkívül a' Ligisták még keményebb kívánſágokat-is terjeſztettek a' Király' eleibe, mellyekben nyilvánſágosan a' pártütés' lelke lehelt. Azt ſürgették, hogy a' Koronának rendſzerint való örökösét vagy-is azt, a' kinek arra legtöbb 's legközelebb való jussai vóltak, név ſzerint rekeſzſze-ki az örökſégböl, 's a' Tridentumi Concilium végzéseit haladék nélkül hírdettesse-ki követés végett az Orſzágban.

Végre midön a' Sabaudiai Hertzeg az eretnekſég akadályoztatásának ſzíne alatt Saluzzo tartománnyát elfoglalta, 's Hertzeg Guise az azzal való titkos ſzövetkezés eránt gyanúba esett,

esett, és már annyira vólt, hogy tsak egy lépést kellett vólna tennie, mindjárt meglett vólna a' Király a' trónustól foſztva: Harmadik Henrik az erőſzak tételhez folyamodott, 's Hertzeg Guiset a' testvérével a' Kardinálissal együtt orozva megölette. A' harmadik testvér, Hertzeg Mayenne, akkor Lyonban vólt, 's nem fogattatott-meg; de Kardinális Bourbon kézre kerűlt, és fogſágba tétetett.

Az illy véletlen tsapás után, melly a' pártütőket olly igen megíjeſztette, nem kellett vólna Harmadik Henriknek mást tselekedni, hanem a' pártosok rémülését haſzonra fordítani, Páris városát elfoglalni, a' Tizenhatosokat letapodni, 's magát a' régen elnyomott Királyi méltóſágba ismét hathatósan viſzſza helyheztetni. De a' Király mind ezek közzűl ſemmit ſem tselekedett; megelégedett azzal, hogy közönſéges hirdetményekben magát mentegette.

Ekkor tájban 1589-dik eſztendőben hóltmeg az Annya, a' híres Medicis Katalin, a' ki egy időtől fogva egéſzen feledékenyſégbe ment, és megvettetett, minekutánna határ nélkűl való nagyra vágyása által olly ſok viſzſza vonáſokat és háborúkat okozott vólna. Az ő Maximáját, melly abban állott, hogy a' ki bátorſágosan akar uralkodni, annak viſzſza vonásokat kell a' maga Orſzágában támaſztani, rettenetesen megtzáfolta a' maga fijának, és Frantzia Orſzágnak bóldogtalanſága. Halálos ágyán azt a' tanátsot adta a' Királynak, hogy békéljen-meg Negyedik Henrikkel, 's engedjen a' Protestánsoknak ſzabad vallásbéli gyakorlást.

Azonban a' Ligisták' vakmerőſége minden határokat által hágott. A' Tizenhatosok ſzövetſége, melly nagyobb réſzént a' köznép ſeprő-

jéből állott, a' Guisek' megölettetése által felette igen megmérgesítetvén, egész Páris városát felzendítette. A' felzendülést igen előmozdította részszerint némelly Predikállóknak vakbuzgósága, részszerint a' Sorbonnának egy azt helyben hagyó különös parantsolatja.

A' Liga' tagjai a' Parlamentomot kénszeríteni akarták ezen parantsolatnak megerősítésére. A' Parlamentom nem állott reá, 's ugyan azért egy Prókátor, a' kit Hertzeg Guise a' Bastilla Kommendánsává tett vólt, a' Parlamentom Fő elölülőjét a' sok jeles tulajdonságokkal ékes Harlai Achillest fogságba vitte; a' Parlamentom' több tagjai-is csak hamar követték fejeket. Egy új 's a' Tizenhatosok által rendelt Parlamentom foglalta-el az igazság templomát; ez a' Ligát tökélletesen megerősítette, 's esküvéssel kötelezte magát arra, hogy Hertzeg Guise haláláért bosszút fog állani.

A' mit Harmadik Henriknek, mindjárt a' zenebonáknak kezdetében kellett vólna tselekedni, végre megtselekedte azt utólsó szükségében; megbékéllett a' Navarrai Királlyal. Jóllehet ennek elég oka lett vólna a' bizatlanságra, még-is bátorkodott magát hozzá kaptsolni, és hozzá menni. Ekkor Ötödik Sixtus egy Brevét adott-ki, mellyben a' Frantzia Királynak azt parantsolta, hogy hatvan napok alatt vagy maga személyesen, vagy egy tellyes hatalmú követe által jelenjen-meg előtte, 's mentse magát Kardinális Guise megölettetése eránt; 's egyszersmind arra az esetre ha engedni nem fogna őtet excommunicálta. A' Király már annakelőtte kéretett Rómában absolutiót. Az új átok' értésére esvén még jobban megijedett. Negye-

dik

dik Henrik ezt mondotta néki: „legyünk gyö-
„ zedelmesek 's úgy önként absolválva leszünk;
„ az ellenkező esetben pedig még több és ke-
„ ményebb átkot várhatunk."

A' Pápa Brevéje egynéhány városokban közönségessé-is tétetett; 's a' többek között különösen kihírdettetett Chartres városában-is; jóllehet az oda való Püspök magát ellene szegezte, a' ki azt szokta vólt mondani, hogy a' Pápa fenyegetései a' havasokon való által mentekben megfagynak, és elvesztik erejeket.

A' két Királyok ostrom alá vették Páris városát, 's Szent Cloudban táboroztak. Itt egy Clemens Jakab nevű fiatal Dominicánus, másoktól indítatván, és ösztönöztetvén Harmadik Henriket általütötte 's megölte. Ez a' gyilkos az alatt a' szín alatt botsáttatta magát bé a' Királyhoz, hogy valamelly fontos dolgok vagynak reá bízva. Maga-is mindjárt a' gyilkosság után az ölzve tódúló szolgák keze által számtalan szúrások között kimúlt a' világból. Némelly pártosoknak vak buzgósága annyira ment Párisban, hogy ötet egy ideig valamelly különös szentnek tartották, és a' gyanánt tisztelték.

Ötödik Sixtus Pápa, a' ki egy vólt a' maga idejebéli legrendkívűl valóbb emberek közzűl, meghólt 1590-dik esztendőben, 69 esztendős korában. Az igazságnak szorosan és keményen való kiszolgáltatása által helyre állította a' közönséges bátorságot az Egyházi birodalomban, a' hol az igazgatásnak elébbeni hibája miatt a' haramiák igen elszaporodtak vólt. Nagy takarékossága által annyira ment, hogy Rómát Obeliskusokkal és pompás 's egyszersmind hasznos ugró kútakkal ékesíthette, egy

pompás palotát építhetett, a' Vatikanumi Bibliothékát felállíthatta, a' népnek szüntelen való bőséget szerezhetett, familiáját lárma nélkül meggazdagíthatta, és halála után ötven millió aranynál többet hagyhatott. Nápoly Országnak elfoglalásáról-is gondolkodott. „ Egy Compli-„ ment és egy sátor tsak ugyan nem érnek an-„ nyit mint egy Ország," így szóllott Filephez, midőn ez a' szokás szerint való hódolást néki megtette.

Harmadik Henrik eránt tellyes vólt megvetéssel, 's ezt mondotta egy alkalmatossággal felőle: „ én mindent tettem a' mit tehettem, „ hogy Szerzetesi alatsony sorsomból felemel-„ kedhessem; ő pedig mindent tesz a' mit te-„ het, hogy abba leeshessék." Negyedik Henrikről és Er'sébetről nagy ditséreteket szokott tenni; a' honnét kitetszik, hogy egy ollyan lélekkel és ollyan talentomokkal bírt, mellyek az embert az uralkodásra alkalmatosokká teszik.

Az Uralkodásban való követője Hetedik Orbán Pápa igen kevés ideig örülhetett ezen méltóságának. Tizennegyedik Gergely Pápa, a' ki Majlandi származású lévén a' Spanyol udvarhoz nagy hajlandósággal viseltetett, felette nagy buzgólágot mutatott a' Liga dolgainak előmozdításában, a' mint ezt nem sokára megfogjuk látni annak a' Királynak történeteiben, a' kinek uralkodása Frantzia Ország' Kronikájában örökké emlékezetes lészen.

KILEN-

KILENTZEDIK TZIKKELY.

Az éjſzaki Orſzágok történetei a' Tizedik és Tizenegyedik időſzakaſzokban.

A) *Dánia és Norvégia.*

Első Friderik Királynak nem ſok fáradſágába került a' Dániai Koronának megtartása. Koppenhága és Malmoe városait ugyan mind addig, valamíg tsak lehetett, óltalmazta Második Chrstián' vezére; de utóbb mind a' két város kéntelen vólt magát megadni. Norvégia-is elſzakadott Második Christiántól és Első Friderikét esmérte Királlyának. Híjában igyekezett a' ſzökevény és bujdosó Fejedelem elébbeni Királyi méltóſágára ſzert tenni. Belgiumból a' Sógorához a' Brandenburgi Válaſztó Fejedelemhez útazott. Azt reménylette, hogy ennek és több Német Orſzági Fejedelmeknek Pártfogása mellett, és egy huſzonhat ezer emberből álló hadi ſeregnek, mellyel Holstein tartományába béütött, erejével és ſegítſégével ismét hellyre hozhatja kárvallását; de a' katonák, attól tartván, hogy zsóldjokat nem fogják megkapni, felzendültek, 's elſzéllyedett az egéſz ſereg egymástól, minekelőtte Első Friderik Király, a' ki a' határok védelmezésére kéſzen állott, azzal ſzembe ſzálhatott vólna. Szintén illy ſzerentsétlenek vóltak Második Christián-

nak egyébb próba-tételei-is. Ezek között az utólsó érdemel tsak figyelmetességet, jóllehet az-is veszedelmére szolgált néki. Német Országban öt ezer katonákot gyűjtött, Belgiumban-is a' Sógorától Ötödik Károlytól és egyébb Fejedelmektől valamelly részt hajókat és pénzt kapott; úgy hogy 1531-dik esztendőben husznál hajókkal megindúlt. Kiszállott Norvégiába, 's ott annyi követőket talált, hogy ismét Királynak esmértette magát, és pénzt-is veretett. Hihető, hogy Első Frideriknek sok bajja és veszödsége lett vólna, ha Második Christián tsak egy két erős várt-is elfoglalhatott vólna. De erre épen nem mehetett reá. Midőn tehát egy szerentsétlen táborozás által, mellyet Svécia szélén próbált, seregeit megerőtlenítette, télen hajóinak nagyobb részét elveszttette, tavaszszal segítséget és új hajókat nem kapott, 's mind pénzből, mind egyébb szükséges dolgokból fogyatkozást látott, nem menekedhetett meg a' Dánusok' hadi erejétől, melly őtet környűl vette és bézárta vólt. Arra határozta tehát magát, hogy a' fegyvert letegye, 's mint jó barát úgy adja magát által Friderik Királynak. A' Dániai hajós-sereg vezérei tellyes szabadságot és bátorságot igértek néki, a' nélkül, hogy arra a' Királytól engedelmet vagy parantsolatot nyertek vólna. Ez úgy ítélt, hogy alattavalói' bóldogságát fellyebb kell betsülnie vezéreinek igéreténél, és hogy nem lehet addig bátorságot és tsendességet reményleni, valamig az a' szerentsétlen Fejedelem szabadságban marad. A' Dániai Rendek, a' Hanzé-Városok' tellyes hatalmú bíztasaik, 's a' Svéciai követek mindnyájan kérték a' Királyt, hogy ne botsássa

sza-

szabadon, hanem tartsa bátorságos őrizet alatt. Elküldetett hát Sonderburgba, ott tartatott tizenhat esztendőkig, következesképen még Harmadik Christián idejében-is kemény fogságban, mind addig, míg végre 1549-dikben Kalundburgba nem vitetett, a' hol a' Királyhoz illendő módon bántak vele. Ott végezte-el tíz esztendők múlva nyúghatatlan életét 1559-dik esztendőben.

Első Friderik uralkodása alatt a' vólt a' legfontosabb történet, hogy Dániában és Norvégiában a' Reformátió bévétetődött. Már ő előtte Második Christián-is kezdette azt terjeszteni; 's különösen hathatósan előmozdította azt számkivetetésének idején, a' midőn az Új Testamentomot-is Dánus nyelvre fordíttatta. Dániában annyira nem tetszett ezen ő tselekedete, hogy még 1524-dikben az Ország' gyülése Friderik Király nevében egy kemény rendelést tett közönségessé Második Christián reformálása ellen. De ezen rendelésnek nem nagy ereje lehetett, mert Friderik Király azzal semmit sem gondolván, még abban az esztendőben egy Tolerantiális parantsolatot adott-ki, mellyben mind a' Katholikusoknak, mind a' Protestánsoknak a' szép békességet javasolta, 's mind a' két felekezetnek tökélletes vallásbéli szabadságot engedett. Két esztendővel azután maga a' Király-is a' Protestánsok vallására tért, tsak hamar azután a' Papok házasságtalanságát, 's a' Klastromokat eltörlötte, az Isteni tiszteletet anya-nyelven tartattatta, 's Dániába és Norvégiába a' Reformátiót minden zenebona és erőszaktétel nélkül bévitte.

Ha azokat a' nyúghatatlanságokat, mellyeket, a' mint láttuk, uralkodásának kezdetében

néki Második Christián okozott, idején le nem tsendesíthette vólna, hihető; hogy a' most említett dologban sem bóldogúlhatott vólna. Minekutánna a' békességet, 's mind a' külső, mind a' belső nyúgodalmat Országában helyre állította vólna, tsak hamar azután 1533-dikban megfosztotta ő tőle egy tsendes halál az Országot, mellynek ő szabadítója és őrizö Angyala vólt.

Halála után négy fijai maradtak életben. Christián, (a' ki már attya éltében-is részt vett az Ország' igazgatásában) János, Adolf és Friderik. A' Király válaszásban sokan sokféleképen gondolkodtak, 's az Ország Rendei magok között meghasonlottak. Némellyek a' legidősebbik Királyi Hertzeget Christiánt tartották mind idejére, mind érdemeire nézve legméltóbbnak a' Koronára. Mások, 's különösen a' Püspökök a' testvérét Jánost akarták a' trónusra emelni. Mert minthogy ezen Királyi Hertzeg még gyenge és tútorság alatt vólt, úgy gondolkodtak, hogy annak uralkodása alatt jó alkalmatosságok lenne a' Katholika vallást elébbeni ditsőségébe viszsza állítani. A' köznép, a' melly Második Christián alatt sokkal kevesebbet szenvedett mint a' Nemesség és a' Főrend, nem bánta vólna, ha a' fogva lévő Király lépett vólna a' trónusra. Ezen viszszálkodást és egyenetlenségek a' Lübeckiek, a' kik az éjszaki Országok kereskedését magokévá akarták tenni, hasznokra próbálták fordítani. Szövetségre léptek az Angliai Királlyal Nyóltzadik Henrikkel ollyan feltétel alatt, hogy az őket szándékjokban elő segítse, 's azért vagy Dániát egészen vagy annak egy részét elnyerje. Ezt az igéretet

tet ugyan a' környülállások nem engedték néki tellyesíteni. Mindazonáltal a' Lübeckiek mégis megtámadták Dániát 1534-dikben, 's úgy nyilatkoztattak-ki magokat, hogy Második Christiánt akarják a' Királyságba viszsza helyheztetni. Találtak-is mindenfelé kiváltképpen a' Polgárok és parasztok között sok követőket.

Ezen környülállások között Első Friderknek idősebbik fija Christián lett hazájának szabadítója. Ez olly nemes szívvel bírt, hogy semmit sem kívánt egyebet, hanem a' Koronának Friderik maradékára 's annak akármellyik fijára való szállását. Jóllehet nem tudta, mellyiknek fog ez a' tisztesség adattatni, még-is valamint tőle telhetett híven szorgalmatoskodott az Országnak kormányozásában. Schleswig és Holstein tartományaiban neveletlen testvérei képében uralkodott, ezeket egy védelmező szövetség által a' Dániai Koronával barátságra léptette, a' Lübeckieknek ellent állott, 's azokat békességre kénszerítette. A' maga érdemei, a' Svétziai Királynak Gustavnak segítsége, a' Jutlandi Nemeseknek részére való állása, és az ő híres hadi vezérének Ranzovv Jánosnak nagy talentomai végre véghez vitték, hogy mindenektől megesmértetett a' két Ország Királlyának. Győzedelmes seregei egészen megalázták ellenségeit,'s 1536-dik esztendőben a' Lübeckiek-is kéntelenek vóltak békességet kötni, 's őtet törvényes Fejedelmeknek esmérni.

Minekutánna illy sok és nagy veszödséggel Országában a' békességet viszsza állította vólna, könnyű vólt azután néki a' Reformatiót tökéletesen végre hajtani, mellyet az Ország Rendei és a' nép-is kívántak. Midőn a' Püspökök

kenyen ellent akartak állani, mindnyájokat megfogatta a' Király egy napon, 's mihelyt ſzándékát a' vallásbéli dolgok elintézése eránt véghez vitte, mindnyájokat ſzabadon botsátotta, 's nékik illendö fizetést rendelt. De mind méltóſágokat, mind még neveket-is eltörlötte, 's helyettek hét Superintendenseket nevezett-ki. Utóbb a' nevek ismét ſzokásba ment, de elébbeni tekéntetek és hatalmok ſoha ſem jött viſzſza. Egyébb eránt a' Vallásbéli dolgoknak elintézésében nagy ſzelídſéget mutatott ez a' Király.

Már Elsö Friderik Király-is öſzve kaptsolta vólt magát a' Smalkaldban öſzve ſzövetkezett Német Orſzági Protestáns Fejedelmekkel. Harmadik Christián még ſzorosabban egyesítette magát azokkal. Mindazonáltal minthogy a' Palatinátusi Gróf Friderik, Második Christiánnak veje, az Ipa után az Orſzághoz jussát tartván Dániában zürzavart és zenebonát akart támaſztani, kéntelen vólt ö Ötödik Károllyal egy különös egyesſéget kötni. Midön hát a' Smalkaldi háború kiütött, ö a' Tsáſzárral kötött egyezés miatt a'ſzövetſégeseknek katonákat nem adhatott, hanem pénzel fizette-le az azoknak tett igéretet.

A' Schlesvigi és Holsteni Hertzegſégeket megoſztotta János és Adolf testvéreivel, úgy mindazonáltal, hogy az azokban való uralkodás mind a' hármok között közös vólt. A' legkissebbik testvérnek Frideriknek Papi jóſzágok adattattak. A' Vallás, a' törvényſzerzés, a' tudományok és mesterſégek, a' jó erköltsök, mind ezek tárgyai vóltak az ö Atyai gondoskodásának; 's az ö egéſz uralkodása ha nem vólt-is igen fényes, mindazonáltal egy vólt a' leghaſznó-

nosabbak közzül. Nevezetes dolog vólt az is, hogy halálát előre látta, 's azt minden megháborodás nélkül várta. Meghólt 1559-dik esztendőben.

A' fija Második Friderik még Attya életében az uralkodásban való követőjévé választatott, 's örököse lett mind tartományainak, mind virtusainak. Alig lépett a' trónusra, midőn az Attya testvérének Hertzeg Adolfnak indításából, annak és Hertzeg Jánosnak társaságában a' Dithmarsiak ellen hadat indított. Az Attyának ezen két testvéreivel együtt bírta a' Schleswigi és Holsteini Hertzegségeket ugyan azon osztály szerint, melly az Attya idejében tétetett. Hertzeg Adolf, a' ki hadakozás- és ditsőségkívánó vólt, bosszút akart azon kissebbségért állani, mellyet az Attya és Báttya 1500-dik esztendőben a' Dithmarsiak által való meggyőzettetésekkor vallottak, 's viszsza akarta akkor elveszstett jussait nyerni. A' háborúhoz nagy okossággal tétettek a' készületek, 's szerentsés kimenetel-is koronázta-meg azt. A' Király és az Attya testvérei elfoglalták Dithmars tartományát, annak lakosai kéntelenek vóltak meghódolni, függetlenségekről lemondani, és tartományoknak a' Holsteini Hertzegséggel való összvekaptsoltatását 's egyesítetését megengedni.

A' Királynak két testvérei vóltak, az elsőt, Hertzeg Magnust, egynéhány Papi jószágokkal elégítette-ki. A' másodiknak, Jánosnak, a' Schleswigi és Holsteini Hertzegségekben való osztállyának egy részét engedte által. Ez a' Hertzeg vólt a' Sonderburgi Lineának vagy Ágnak törsök-attya.

Harmadik Christián és a' Svétziai Király Gustav között vóltak némelly egyenetlenségek

és viszsza vonások. De az elsőnek békességre hajlandó természete fenn tartotta a' nyúgodalmat és tsendességet. Második Friderik és Gustav fija Tizennegyedik Erich Király nem soká maradhattak egymás között békével. Némelly Livoniai jószágok felett való perek, a' három Koronák, mellyeket Harmadik Christián példája szerint Második Friderik-is viselt tzímerében, s' a' két Király között való személlyes gyűlölség egy rettenetes háborút okoztak 1563-dikban, a' mellynél kevés hadakozások folytattak nagyobb kegyetlenséggel, 's a' mellynek pusztításai szánakozásra méltó nyomorúságra juttatták a' népet. — Ezen háborúban különösen megkülömböztette magát vitézsége, és nagy esze által a' Dánus fő vezér Ranzau Dániel mind a' Svanterae mellett nyert győzedelemben 1565-dikben, a' midőn kevés néppel sokkal nagyobb sereget megvert, mind pedig 1567-dik és 1568-dik esztendőkben az úgy nevezett mély úton való veszedelmes táborozásában.

Végre tizennegyedik Erichet a' Svéciában támadott zenebonák más gondolatra bírták. A' testvérei, a' kikkel már régtől fogva egyenetlenségben élt, 's azok között különösen János pártot ütöttek ellene. Ekkor nem tsak megbékéllett, hanem elébbeni ellenségétől Második Friderictől segítséget-is kért. Jóllehet ugyan erre Friderik reá nem állhatott, mindazonáltal megmutatta nemes szívét abban, hogy a' Svéciai zenebonákba magát semmiképpen sem avatta, 's valamellyik résznek segítése vagy biztatása által azokat elő nem mozdította. Erich Király foglyává lett a' testvérének Jánosnak, 's kéntelen vólt annak a' Koronát által engedni. Az új Királynak sok okai vóltak a' békesség' kívá-

ná-

nására, 's Friderik sem vólt attól idegen. Megkötötték azt Roschild városában tiszteſséges feltételek alatt 1568-dik esztendőben. De János Király nem sokára megbánta, hogy egy olyan ellenségével megbékéllett, a' kinek, a' mint utóbb megtudta, nem vólt olly nagy hadi ereje mint ő előre gondolta vólt. Megújította a' háborút, de olly kevés szerentsével, hogy tsak hamar azután ismét a' békeséget kellett néki óhajtani. A' Tsászárnak és más hatalmasságoknak közben járása által tökélletességre-is ment 1570-dikben Stettin városában a' békeség, melly Dániára nézve igen tiszteſséges tzikkelyeket foglalt magában, 's mellynek ereje szerint Dánia Svécia eránt való jussáról lemondott, 's Elfsburgot viszsza adta; de más felől Svécia-is lemondott Norvégiáról, és több egyébb tartományokról, 's azon kívül Dániának az elveszstett hajókat és ágyúkat viszsza adni, 's 150,000 tallért fizetni tartozott.

Második Friderik uralkodása alatt a' híres Oxe Péter gondosága által a' Finantzia állapotja igen jó karba tétetett, 's ugyan azért a' Királynak könnyű módja vólt a' köz jó előmozdítására. Tett-is az a' végre mindent a' mit egy Fejedelemtől kívánni lehet; sok városokat és várokat épitetett; a' Tycho de Brahe nevezetű híres Mathematicust elősegítette, 's a' számára Uranienburgban minden szükséges készületeket megtétetett; a' Koppenhágai Universitást nagyobb virágzásra emelte; a' reformatiót hathatósan előmozdította; egy szóval népének Attya 's egy vitéz, böltz és jóltévő fejedelem vólt.

Az Attya' testvére Hertzeg János 1580-dikban örökös nélkül meghólt, ugyan azért a' két

Her-

Hertzegſégnek egy harmad réſze, mellyet ez a' Hertzeg bírt, a' Király és Hertzeg Adolf között felosztattatott. Ezen Hertzeg Adolftól vette eredetét a' Dániai Királyi familiának Gottorpi ága vagy lineája, melly Gottorp városáról neveztetett úgy.

Második Friderik 1588-dik eſztendőben hólt-meg, minekelőtte még a' fija Negyedik Christián, a' kit igen fiatal korában örökösévé válaſztatott, a' tútorſág alól felſzabadúlt vólna. Arról a' következendő idő ſzakaſzban fog ſzó lenni.

B) *Svécia.*

Abban a' nagy nyomorúſágban, mellyben ez az Orſzág Második Christián uralkodása alatt sinlődött, Gustav Vasának Erich' fijának ſzemélyében találta az a' maga ſzabadítóját. Ennek az Attya-is megöletettetett többekkel együtt a' Stokholmi nagy vérontás' alkalmatosſágával; ő maga pedig kezes gyanánt erőſzakosan elvitettetett Dániába. Ezen fogſágból ſzerentsésen elſzökött, 's viſzſza tért nagy nehezen hazájába. Egy ideig féive lappangott, 's ezer veſzedelmekben forgott; de nem ſokára egy nagy ſereget gyűjtött öſzve. Eleinten 1521-dik eſztendőben az Orſzágnak Gubernátorává, azután pedig 1523-dikban Királlyává válaſztatott. Hijában igyekezett Első Friderik ötet maga alá hajtani. A' Calmari egyezés, és a' Dániai Királyoktól való függés olly gyűlölſégessé lett a' Svédek előtt, hogy őket árra ſemmi ſzép móddal reá nem lehetett venni. Azonban mind a' két Királyok barátſágosan öſzve egyesítették

ere-

erejeket Második Christián ellen. Első Friderik' fijával Harmadik Christiánnal-is békeségben élt Első Gustav, ötven esztendeig tartó békeséget kötött vele, 's jóllehet nem örömest látta, hogy Harmadik Christián 1548-dik esztendőben három Koronát kezdett viselni tzímerében, még sem szakasztotta félben a' békeséget. Egyébb eránt-is igen sok jót tett a' maga Országában, a' Finantzia állapotját jobb karba helyheztette, a' kereskedést virágoztatta, a' bányákat jobb rendbe szedte, a' reformatiót bévitte, a' pártütéseket letsillapította, 's megnyerte az Ország Rendjeitől azt, hogy a' Svéciai trónus az ő fiúi ágon leendő maradékinak örökségül adattatott. Bóldog lett vólna az Országa, ha a' felettébb való Atyai szeretet őtet arra nem bírta vólna, hogy azoknak a' fijainak, a' kiknek a' Koronához jussok nem vólt, nagy Hertzegségeket szabjon-ki. Az Országnak ezen eldarabolása utóbb sok zürzavarra és vérontásra adott alkalmátosságot. Első Gustav meghólt 1560-dik esztendőben. Ő vólt Svéciának legnagyobb Királlya, 's az ő bölts rendelései tették lehetségessé azt-is, hogy őtet az ő unokája Gustav Adolf fellyül haladhatta.

A' fija és az uralkodásban követője tizennegyedik Erich, tudós, de heves indúlatú és némellykor egész a' megtébolyodásig Hypochondriacus Fejedelem vólt. Ez a' Dánusokkal folytatott és fellyebb leírt háborún kívül a' Lengyelekkel-is hadakozott. Ezen háborúk az Országra nézve igen veszedelmesek vóltak; magára a' Királyra nézve pedig még veszedelmesebb vólt, a' maga testvéreivel való viszszálkodása. Azon kívül, hogy ezen testvérei több szabadságokat kívántak magoknak, mint a' mennyi

nyi az Orſzág törvényeivel megállhatott, még az-is nevelte a' Királynak ellenek való haragját, hogy különösen az egyik testvére, János, a' Lengyel Királynak 'Sigmondnak leányát vette-el, 's a' háború alatt az Ipát ſegítette. A' gyanúſággal és epesárral tellyes Király nem tsak a' testvérét Jánost megfogadta, és az Orſzág' Rendjei által halálra ítéltette, hanem ſok előtte gyanúban lévő Nagyokat-is kegyetlenül megöletett; 's utóbb úgy megbánta ezen tselekedetét, hogy tsak nem kétſégbe esett bújában. Hogy a' békételeneket megengeſztelhesse, a' testvérét Jánost ſzabadon botsátotta, 's a' megöltettek' Rokonai között minden kéméllés nélkül oſztogattatta-ki a' pénzt. De a' békételenſég, különösen a' testvéreinek Jánosnak és Károlynak haragja épen nem ſzünt-meg. Ezek 1568-ban egyesítették magokat, az elhagyattatott Királyt elfogták, 's 1569-dikben a' trónustól megfoſztották.

Az előre kötött frigy' ereje ſzerínt a' két testvéreknek együtt kellett vólna uralkodni. De János egyedül maga akart Király lenni, 's Károlynak nagy kedvetlenſégére el-is érte tzélját. Hogy Dániával békeſséget kötött légyen, azt fellyebb láttuk. A' fogva lévő Király, mint ſaját testvére eránt való maga viselete menthetetlen kegyetlenſég vólt. A' ſzerentsétlen Fejedelem kéntelen vólt éhezni, ſetét és büdös tömlötzben lenni; ſem Isteni tiſzteletre huſzonkét hetekig nem botsátatott, ſem orvos hozzá nem ereſztetett. Minekutánna János Király 1575-dik eſztendőben az Orſzág Tanátsával azt a' végzést tétette, hogy Erich Királyt ſzükſégnek idején ſzabad legyen megöletni, azt a' parantsolatot adta, hogy vagy méreg adattaſſék

ſék néki, vagy erei nyittassanak-meg, vagy vánkosok között fójtattassék-meg. A' ſzerentsétlen Fejedelem megháborodás nélkül hallotta ſententziáját, borsó levében vett-bé mérget, 's úgy végezte életét 1775-dikben.

Ezen terméſzet ellen való kegyetlenſégen kívül még több vétkeket-is követett-el János Király, a' mellyekért alattavalói ſzíve egéſzen elidegenedett tőle. A' Vallás' dolgában-is ollyan intézeteket tett, mellyek a' maga népe kívánſágával egéſzen ellenkeztek. Ha Hertzeg Károly, az ő testvére és a' Nemzetnek nagyobb réſze ellent nem állottak vólna, még több változtatásokat tett vólna e' réſzben. Mind a' mellett-is ezeknek ellenekre Jé'suitákat hívott az Országba, a' Pápától követet fogadott magához, titkon a' Katholika vallásra tért, 's a' fiját 'Sigmondot-is abban neveltette. Ezen utólsó környülállás egy felől a' fiját utóbb 1587-dikben a' Lengyel trónusra ſegítette, más felől pedig a' Svédek trónusától megfoſztotta. János Király, jóllehet ſok békételen alattavalói vóltak, még-is mind haláláig megmaradott a' trónuson. Meghólt 1592-dik eſztendőben.

C) *Oroſz Birodalom.*

Waſzilei Ivanovits' uralkodása alatt a' Tatárok hatalmát megesmérték ugyan az Oroſzok, és alája vetették magokat; de ez tsak ideig óráig tartott, vagy-is inkább tsak külső ſzíne vólt a' meghódolásnak. Ivanovits nem tsak megtartotta a' maga Országát, hanem kiilyebb-is terjeſztette annak határjait, a' tatároknak igért adó' megfizetéséről nem-is gondolkodott,

dott, Kásánt elakarta foglalni, 's talám bóldogúlt vólna-is szándékában, ha olly korán 1533-dik esztendőben meg nem hólt vólna.

A' halála sok zürzavarra adott akalmatosságot. A' fija és örököse Második Iván Waszilievits még akkor tsak három esztendős vólt. Minthogy az özvegy Tzárné és egynéhány Nagyok a' tútorságot roszszúl folytatták, a' Lengyelek és Tatárok haszoknra akarták az az által okozott zürzavart fordítani. De a' közel lévő veszedelem felébreszte az Oroszokban a' haza szeretetét, úgy hogy azok mind a' Lengyeleken, mind a' Tatárokon győzedelmeskedtek. Második Iván Waszilievits tizenkilentz esztendős korában maga vette által az Ország' kormányát, Kásán és Astrachan Országokat 1552-dikben elfoglalta, 's egész a' Kaukasus hegyéig terjesztette birodalmát.

A' hadakozáson kívül még egy szebb 's nemesebb hajlandósága és igyekezete-is vólt ezen Tzárnak az t. i. hogy Népét pallérozni, és annak polgári állapotját jobb karba helyheztetni kívánta. E' végre Ötödik Károly Tsászártól mindenféle mesterembereket, kereskedőket és Tudósokat kéretett. Már három száz efféle emberek el-is mentek Lübeck városáig a' végre, hogy onnét az Orosz birodalomba hajón által szállítassanak, a' midőn a' Livoniaiak és Lübeckiek, a' magok kereskedését féltvén, a' Tsászártól ismét kinyerték, hogy ezen emberektől a' passusok elvétettettek. E' meglévén a' mester emberek elszéllyedtek, 's némellyek közzűlök tsak ugyan az Oroszok közzé-is szakadtak. Iván megharagudott, 's boszszút akart állani Livonia lakosain. Alkalmatosságot adott erre tsak hamar az, hogy a' Livoniaiak egy

rég-

régtől fogva szokásban vólt adót megakartak az Oroszoktól tagadni. A' Tzár igen megszorította a' Livoniaiakat 1561-dikben, a' kik híjában kértek Ötödik Károly Tsászártól segítséget. Győzedelmes fegyvereiben bízván, nem akart békeséget kötni, jóllehet megkérettetett vólt. A' Svédek-is tsak két esztendeig tartó fegyver nyúgvást nyerhettek tőle.

A' Lengyelekkel való háború-is hamar kiütött. A' Lengyelek részéről megbántatott Iván Waszilievits az által, hogy 'Sigmond Augustus Király' testvérét Katalint azért nem adták néki feleségül, mivel a' mint ők akarták az első házasságból való gyermekeitől a' Koronához való just elvenni, és ezen második házasságból származandó gyermekeknek adni, nem akarta. Hadat indított hát és Lithvania tartományát elpusztította. De azon seregei, mellyeket Lengyel Országba bellyebb küldött, megverettettek. Nagyobb szerentsétlenségére a' maga Országában-is némelly zürzavarok támadtak, abból, hogy a' hazafiak elmellőzésével az idegeneket előmozdította és tisztségekre emelte. Megakarván tudni, mitsoda indúlattal viseltessék eránta a' nemzetnek nagyobb része, úgy tettette, mintha az uralkodásról le akarna mondani. Minthogy látta, hogy a' józanabb rész az ő uralkodását óhajtja, örömest reá állott ezeknek kívánságára, a' békétlenek' fejeit megölette, 's az Országnak legmeszebb lévő részeiből magának testőrző katonákat szedett öszve.

A' Lengyelek ellen való hadakozást, melly egy ideig fegyver-nyúgvás által félben szakasztatott, ismét tovább folytatta, de minden szerentsés előmenetel nélkül. Távol létében az

Orszag' Gubernátora Iván Petrovits a' trónust elfoglalta. A' Tzár viszsza sietett, sajat kezével által ütötte egy hegyes törrel a' hűségtelen Gubernátort, 's megölette annak követőit.

Livoniát akármint igyekezett - is még sem tehette magáévá. A' Törökök és Tatárok' béütése, a' maga alatta valóinak zenebonáskodása, 's a' Tatároknak egész az Orszag fő városáig való nyomúlása és szörnyű puszttítása, mind ezek megakadályoztatták őtet azon szándékába. Végre a' Római Pápa' közben járása által megköttetett 1582-dik esztendőben az Oroszok és Lengyelek között a' békesség. Ezen békességnek ereje szerint viszsa adott Iván Waszilievits mindent, a' mit Livoniából elfoglalt, minek utánna abból a' háború alatt temérdek kintseket, és sok lakosokat kihordatott vólna. Tsak hamar azután Svéciával-is három esztendeig tartó fegyver nyúgvás köttetett.

A' Kasáni Tatárok még egyszer próbálták magokat függetlenekké tenni; de újra megaláztattak. E' meglévén Iván Waszilievits halálának közel létét érezvén, az örökösének a' békesség fentartását javasolta, alattavalóit tíz esztendőkig külömbkülömbféle adók alól felszabadította, a' foglyokat szabadon eresztette, szerzetes köntösbe öltözött, 's 1584-dik esztendőben meghólt. A' történetírók Rémítő vagy Tirannus vezeték nevet adtak néki. Igáz-is, hogy a' vétkesek és pártütők ellen sokszor egész a' kegyetlenségig kemény vólt. De egyébb-eránt a' keménységnek egy bizonyos mértéke szükséges-is vólt egy ollyan nemzetnél, melly még bárdolatlan és a' pártütésre mind úntalan hajlandó lévén a' hasznos újításokat épen nem akarta bévenni. A' mit utóbb a' Nagy Péter

Tsá-

Tsászár, a' mesterségeknek és tudományoknak virágoztatása által véghez akart vinni, ugyan a' volt már második Iványak-is a' tzélja. Mind Ötödik Károly, mind Első Ferdinánd közben járása által hijában próbált mester embereket és tudósokat nyerni a' külső Országokból; még-is bóldogúlt más útak és módok által az ő szándékában, a' tudományokat, mesterségeket és a' kereskedést hathatósan előmozdította, Moskau városában könyvnyomtató műhelyt állított-fel. A' hadi dolgokat jobb karba helyheztette, a' polgári és egyházi törvényeket megjobbította, 's Angliával egy kereskedésbéli szövetkezésre lépett, melly mind a' két Országnak nagy hasznára vólt. Egy szóval erköltseinek minden durvasága mellett-is a' szelídebb indúlatok-is helyet találtak szívében, 's lehetetlen minden keménysége mellett-is meg nem esmérni benne a' nagy és meszsze látó Fejedelmet. — Azt beszéllik felőle, hogy egy Olasz Országi Fejedelem' követének a' kalapját a' fejébe szegeztette vas szeggel, azért, hogy az azt az ő jelen létében feltette. Mindazonáltal egy más alkalmatossággal az Anglus követet, a' ki hasonlóképpen kalapos fővel jelent-meg előtte, megdítsérte bátorságáért. Azt felelte t. i. ez, a' midőn ötet az Olasz követ példájával íjesztették, hogy ő ugyan látja a' veszedelmet, de ő egy ollyan Királynénak követe, a' ki mindenkor fedett fővel szokott járni, 's a' ki az ő követén eshető férelemért boszszút tudna állani.

Az Uralkodásban a' Fija Feodor Ivanovits, egy jó szívű, de együgyű Fejedelem lett a' követője. Ennek Uralkodása alatt a' Sógora Ghodunov Boris igazgatta az Ország kormánnyát, a' ki-is Sibiriát egészen elfoglalta, és Svéciával

békeséget kötött, melly szerint az Oroszok Esthlandról, a' Svédek pedig Ingermanlandról egészen lemondottak. 598-dik esztendőben a' Tzár meghalván, a' Sógora Boris lépett a' trónusra.

D) *Lengyel Ország.*

Első 'Sigmondot, Negyedik Kasimirnek negyedik fiját, a' ki alatt a' régi Piasti Ház' fiúi ágának kihalása után Masovia tartománya is 1526-dik esztendőben a' Koronára szállott, a' fija Második 'Sigmond vagy 'Sigmond Augustus követte az Uralkodásban, a' ki már Attya életében Királlyá választatott volt. Ez alatt folyt Livoniában és Esthlandiában a' Svédekkel és Oroszokkal való háború, mellyről már feljebb volt emlékezet. Ő alatta a' Reformatió is igen elterjedett Lengyel Országban, 's ő volt, a' ki a' Vilnai Ország Gyűlésén azt a' végzést tétette, hogy nem csak a' Katholikus, hanem a' Protestáns Nemesek is minden nemesi jussokkal és szabadságokkal birhassanak, és minden tisztségekre felemelethessenek. Ugyan ezen Király' idejében Lengyel Ország és Lithvania is tökélletesen egyesítettek egymással 1569-dik esztendőben. 'Sigmond Augustus örökös nélkül hólt-meg 1572-dikben.

Az ő halála után, minek előtte másik Király választatott volna, egy híres frigyet kötöttek az Ország' Rendjei 1572-dikben magok között, melly szerint a' szövetséges Rendek, a' kik mind a' Protestánsok, mind a' Katholikusok magokat közönséges névvel Dissidenseknek nevezték, egymásnak azt igérték, hogy a' Vallás-

lásbéli külömbségért senkinek semmiféle bántása vagy büntetése nem fog lenni. Akkor hát a' Dissidensek neve alatt nem tsak a' Protestánsok és Görögök értetődtek mint utóbb, hanem a' Katholikusok-is.

A' Jagelloi háznak fiúi ága kihalván a' Lengyelek a' Király válaſztásban magoknak nagyobb ſzabadſágot vettek, 's a' Királyok hatalmát hová tovább keskenyebb határok közzé ſzorították. A' honnét a' lett, hogy a' Lengyel Magnások a' Király válaſztáskor ſokſzor zürzavarokat okoztak; 's a' Királynak nem lévén hatalma' az Országis elveſztette tekéntetét. Második 'Sigmond halála után négy Fejedelem vólt Királynak candidálva, a' kik közzül az Anjoui Hertzeg Henrik nyerte-el a' Frantzia Udvarnak és a' Pápának ſegítſége által a' Koronát. A' több feltételek között arra-is megkellett az új Királynak esküdni, hogy a' Dissidenſek között kötött ſzövetſéget fen fogja tartani. Henrik nem igen kapván a' Lengyel Koronán, késedelmezve és vonódva ment Lengyel Országba, megkoronáztatott, meghallotta a' testvérének, Kilentzedik Károlynak, Frantzia Országi Királynak, halálát, elhagyta megkoronáztatása után négy hónappal Országát, 's titkon elútazott Frantzia Országba, hogy az oda való trónust vegye birtokába, mellyet ſokkal fellyebb betsült a' Lengyeleknél. A' Lengyelek, a' kik ſzintén úgy nem elégedtek-meg ő vele, valamint az nem elégedett-meg ő velek, időt határoztak néki a' viſzſza menetelre, 's minthogy akkorra viſzſza nem ment, elvették tőle 1575-dik eſztendőben a' trónust.

A' válaſztás ismét nagy veſződéggel ment véghez. Az Ország' Rendjei hat réſzre hason-

lottak. Egyik réſz Második Maximilián Tsáſzárt válaſztotta. Egy másik réſz pedig azt kívánta, hogy Báthori István Erdélyi Fejedelem vegye-el a' Piasti Királyi házból ſzármazó Annát Első 'Sigmond' leányát, 's úgy oſztán annak adassék a' Korona. Ez az utólsó meg-is lett, 's annál könnyebben véghez ment, minthogy Maximilián Tsáſzár tsak hamar azután meghólt. Egy eſztendő alatt az egéſz Orſzág Királlyának esmérte Báthori Istvánt. Legtovább ſzegezte magát ellene Danzig városa; de némelly Német Orſzági Fejedelmek közben járására azzal-is meglett a' békeſség; a' Város megadta magát, vallásbéli ſzabadſágát megnyerte, de pénzt kellett fizetnie. Báthori István Második Iván Waſzilievitsel győzedelmeſen hadakozott, 's a' mint fellyebb láttuk, azzal ditséretes békeſséget-is kötött. Általlyában az ő tekéntete mind a' maga Orſzágában, mind a' külső hatalmaſágok előtt nagy vólt. Az ő váratlan halála életének ötvennegyedik eſztendejében 1586-dikban történt, némelyek ſzerint méreg által, mások ſzerint pedig az orvosok tudatlanſága miatt.

M. ACADEMIAI KÖNYVTÁRA

I. Julius Pápa majma. 227.
a B. betü pöre. 269.
Bulla in Cœna Domini. 297.
Kör Jakab megbukása. 14. 15.
Opiniones xegitz mundus. 18.
Első próba. 31.
Inquisitio kezdete. 53.
Hitszegés divatozása. 65.
Magyar. Király ötzul. 159.

GERMANY

HISTORY

7